MEMORIILE LUI HADRIAN

închipuie-ti, cititorule, ca esti "dragul meu Marcus" si ca tocmai ai primit o lunga scrisoare de despartire de la împaratul Hadrian, urmasul lui Traian. A fost un conducator bun, a refacut economia imperiului si, mai ales, a reusit sa mentina pacea lumii. Pe monedele batute în timpul domniei lui scrie Humanitas, Felicitas, Libcrtas. Acum - sîntem catre anul 138 - e bolnav si spune ca a ajuns la vîrsta la care pentru fiecare om viata înseamna o înfrîngere acceptata. El, învingatorul, povesteste în lunga lui scrisoare istoria acestei intime înfrîngeri. îi auzi vocea egala. îl admiri pentru ca nu se lauda si nu se plînge. Te întrebi din ce substanta sînt cuvintele lui daca nasc oameni în carne si oase din ce filozofie sînt facute sentintele lui de au atîta caldura si din ce materie îsi reconstituie trecutul de are atîta prezent.

Chiar daca traiesti repede, citeste încet confesiunea lui Hadrian, zaboveste pe fiecare pagina. Vei descoperi comori.

MARGLERITE YOURCENAR (1903-l987), scriitoare de nationalitate franceza si americana, prima femeie aleasa în Academia Franceza (1980). Povestiri orientale si Alexis sau tratat despre lupta zadarnica sînt alte titluri apartinînd aceleiasi scriitoare, aparute în colectia "Cartea de pe noptiera".

YOURCENAR, MARGUERITE

Memoriile lui HadrianMarguerite Humanitas, 2001

Animula vagula, blandula, Hospes comesque corporis, Quae nune abibis in loca Pallidula, rigida, nudula, Nec, ut soles, dabis iocos... P. Aelius HADRIANUS, Imp.

Suflet mic, suflet blîud si calator, Tovaras al trupului meu care Ie-a gazduit, Vei cobori pe meleagurile Livide, aspre, pustii, Unde nu vei mai fi jucaus precum obisnuiai odinioara...

Animula vagula blcmdula

Dragul meu Marcus,

în dimineata aceasta am coborît la medicul meu Her-mogenes abia reîntors la Vila dupa o calatorie destul de lunga prin Asia. Pentru ca examenul medical trebuie sa aiba loc pe nemîncate, ne-am dat întîlnire în primele ore ale diminetii. M-am întins pe un pat dupa ce scosesem de pe mine mantaua si tunica. Te scutesc de detaliile ce ti se vor parea deopotriva de neplacute ca si mie însumi, precum si de descrierea trupului unui om înaintat în vîrsta, care va muri de hidropizie la inima. Iti spun numai ca am tusit, am respirat si mi-

am tinut rasuflarea dupa cum cerea Hermogenes, alarmat, în ciuda stapînirii de sine, de rapida înaintare a bolii si gata sa învinovateasca pe tînarul Iollas care m-a îngrijit în lipsa lui. în fata medicului e greu sa ramîi împarat si e tot atît de greu sa-ti pastrezi calitatea de om. Ochiul practicianului nu Vedea în mine decît o însumare de umori, jalnic amestec de limfa si sînge. Pentru prima oara în aceasta dimineata m-am gîndit ca trupul, credincios tovaras, prieten mai de nadejde si mai bine cunoscut mie decît sufletu-mi, nu este decît un monstru prefacut care în cele din urma îsi va devora stapînul. Pace... îmi iubesc corpul; m-a slujit bine si în toate felurile, asa ca nu-i precupetesc îngrijirile necesare. Dar nu ma mai bizui, cum Hermogenes înca pretinde ca o face, pe însusirile miraculoase ale plantelor, pe anumele dozaj de saruri minerale pe care s-a dus sa-l caute în Orient. Desi foarte inteligent, omul acesta mi-a debitat vagi formule menite sa ma mîn-gîie, prea banale însa pentru a mai amagi pe cineva; stie cît urasc acest gen de impostura; a practicat oare cineva Suflet mic, suflet blînd si calator. medicina vreme de mai bine de treizeci de ani fara a avea ce sa-si reproseze? îl iert pe bunul slujitor pentru încercarea de a-mi ascunde moartea. Hermogenes este un savant; este chiar un întelept; probitatea lui este cu mult superioara celei a unui oarecare medic de curte. Va fi sa fiu cel mai îngrijit dintre toti bolnavii. Dar nimeni nu poate depasi limitele firii; picioarele umflate nu ma mai tin în timpul lungilor ceremonii romane; ma sufoc; am si saizeci de ani. Nu te teme: nu sînt înca atît de slabit spre a ma lasa bîn-tuit de imaginatia fricii, aproape tot asa de absurda ca si cea a sperantei si neîndoielnic înca si mai penibila. Daca ar fi sa ma autoamagesc, as prefera, din toate, calea încrederii; nici n-as pierde prea mult si as suferi mai putin. Sfîr-situl apropiat nu este neaparat si imediat; ma mai culc înca în fiecare noapte cu speranta de a apuca dimineata. Inlaun-trul limitelor de netrecut de care abia îti vorbeam, îmi pot apara pozitia pas cu pas si chiar redobîndi cîteva degete din terenul pierdut. Cu toate astea am ajuns la vîrsta la care pentru fiecare om viata înseamna o înfrîngere acceptata. Sa spun ca zilele-mi sînt numarate nu înseamna nimic; din-totdeauna a fost astfel; pentru toti e la fel. Incertitudinea locului, a momentului, a modului, care ne împiedica sa zarim limpede telul catre care înaintam fara încetare, devine pentru mine tot mai mica pe masura ce înainteaza boala mea necrutatoare. Oricine poate muri subit, dar bolnavul stie ca nu va mai fi în viata peste zece ani. Latitudinea ezitarii mele nu mai poate cuprinde ani, ci doar luni. sansele de a sfîrsi printr-o lovitura de pumnal în inima sau cazînd de pe cal devin tot mai putine; ciuma pare improbabila; lepra sau cancerul se vadesc definitiv excluse. Nu mai poate fi vorba de riscul de a cadea pe granita sub securea caledo-niana sau strapuns de o sageata parta; furtunile n-au stiut sa profite de ocaziile ce li le-am oferit, iar ghicitorul care mi-a prezis ca nu ma voi îneca pare sa fi avut dreptate. Voi muri la Tibur, la Roma sau cel mult la Neapolis; un acces de sufocatie îmi va pune capat zilelor. Voi sfîrsi la a zecea criza sau la a suta? Aici sta întrebarea. Aidoma calatorului care navigheaza printre insulele Arhipelagului si vede catre seara ridicîndu-se boarea luminoasa, descoperind încetul cu încetul linia tarmului, eu încep sa-mi întrezaresc conturul mortii.

Deja anumite sectoare din viata seamana cu salile dezafectate ale unui palat prea mare pe care proprietarul saracit renunta sa-l mai ocupe în întregime. Nu mai merg la vînatoare: de-as fi doar eu sa le tulbur rumegatul si jocurile, capriorii din muntii Etruriei s-ar putea zbengui în pace. Am avut dintotdeauna cu Diana padurilor legaturile schimbatoare si pasionate ale unui om cu obiectul dragostei

sale: adolescent fiind, vînatoarea de mistreti mi-a oferit întîia ocazie de a da piept cu puterea si cu primejdia; ma daruiam acesteia cu furie; excesele mele l-au facut pe Traian sa ma mustre cu asprime. Hranirea, într-un luminis din Spania, a clinilor cu maruntaiele vinarului a constituit cea mai veche experienta a mea în ce priveste moartea, curajul, mila fata de fiinte si placerea tragica de a le vedea suferind. Devenit barbat, vînatoarea ma odihnea de atîtea lupte secrete cu adversari rînd pe rînd prea rafinati sau prea obtuzi, prea slabi sau prea puternici pentru mine. Lupta dreapta între inteligenta omeneasca si chibzuinta salbaticiunilor avea o stranie asemanare cu capcanele întinse de oameni oamenilor. Ajuns împarat, vînatorile din Toscana mi-au folosit spre a cîntari curajul sau posibilitatile înaltilor functionari: acolo am îndepartat sau am ales nenumarati demnitari. Mai tîrziu, în Bitinia, în Capadocia, din marile vînatori cu gonaci am facut un pretext de sarbatoare, un triumf autumnal prin padurile Asiei. însa tovarasul ultimelor mele vînatori a murit tînar si gustul pentru atare placeri violente mi-a scazut mult de la plecarea lui. Chiar aici, la Tibur, fornaitul brusc al unui cerb pe sub frunzis este de ajuns spre a face sa tresara în mine un instinct mai vechi decît toate celelalte si gratie caruia ma simt tot atît de bine ghepard ca si împarat. Cine stie? Poate am crutat cît am putut sîngele omenesc tocmai fiindca l-am varsat din belsug pe cel al animalelor pe care, uneori, le preferam în adîncul meu oamenilor. Oricum, amintirea salbaticiunilor ma cutreiera mai mult si cu greu ma abtin sa nu ma las antrenat în nesfîrsite povesti de vînatoare ce ar pune la încercare rabdarea invitatilor mei la cina. Desigur, evocarea zilei adoptiunii mele ma umple de încîntare, însa nici cea a leilor ucisi în Mauritania nu e mai putin emotionanta.

Renuntarea la calarie e un sacrificiu si mai dureros: vinarul nu e decît un adversar, dar calul era un prieten. Daca mi-ar fi fost îngaduita alegerea propriei conditii, as fi optat pentru cea a centaurului. Raporturile dintre Boristene si mine erau de o precizie matematica: ma asculta nu ca pe un stapîn, ci ca pe însusi creierul lui. Obtinut-am vreodata de la un om atît? Pentru cel ce o exercita, astfel de autoritate totala comporta, ca oricare alta, riscul de a gresi, dar placerea de a încerca imposibilul cît priveste saltul peste obstacol era prea mare spre a regreta un umar scrîntit sau o coasta rupta. Calul meu înlocuise sutele de notiuni privitoare la titlu, functie si nume care complica relatiile dintre oameni prin simpla cunoastere exacta a greutatii mele ca om. Mergea la parte egala în avînturile ce le luam; stia întocmai si poate înca mai bine ca mine punctul în care vointa-mi întrecea putinta. Pe urmasul lui Boristene îl scutesc de povara bolnavului cu muschi neputinciosi, prea slabit spre a-i mai sari singur în spate. Aghiotantul meu Celer îl calareste acum pe drumul spre Praeneste; în ce priveste galopul, multimea experientelor mele de altadata îmi îngaduie sa împartasesc deopotriva placerea calaretului si a calului, sa-mi dau seama de senzatiile celui avîntat în goana nebuneasca într-o zi cu soare si vînt. Cînd Celer sare de pe cal, eu însumi ating o data cu el pamîntul. Tot asa si cu înotul: am renuntat acum, dar mai particip înca la desfatarea înotatorului mîngîiat de apa. Sa alerg, chiar pe distanta cea mai scurta, mi-ar fi astazi imposibil ca si unei grele statui, unui Cezar de piatra; îmi amintesc însa de alergaturile copilariei pe colinele uscate ale Spaniei, de jocul jucat cu mine însumi pîna la limitele epuizarii, constient de faptul ca inima tînara si plamînii sanatosi vor reface echilibrul. Despre cel mai neînsemnat atlet ce se antreneaza în cursa pe stadion, am o cunoastere pe care inteligenta singura nu mi-ar fi putut-o da. Astfel, din fiecare arta practicata la vremea ei trag seva stiintei care macar în parte compenseaza placerile pierdute. Credeam, si mai cred în ceasurile mele bune ca în

acest chip e posibil sa fii partas al existentei tuturor: simpatie ce constituie genul de nemurire cel mai putin supus revocarilor. Au existat clipe cînd atare comprehensiune se straduia sa depaseasca omenescul, trecînd de la înotator la valul însusi. Aici însa, nimic exact nemairelevîndu-mi-se cunoasterii, intru în lumea metamorfozelor visului.

A mînca mult este un viciu roman, dar eu am fost cu voluptate sobru. Hermogenes n-a avut nimic de schimbat regimului alimentar în afara, poate, de a-mi tempera acea nerabdare ce ma facea sa devorez indiferent unde sau la ce ora primul fel adus, ca si cum as fi vrut sa pun dintr-o data capat îndemnurilor foamei. Este de la sine înteles ca bogatul care a cunoscut doar lipsurile autoimpuse sau a facut temporar foame, ca incident mai mult sau mai putin excitant al razboiului sau calatoriei, n-are nici un drept sa se laude cu abstinenta. Ghiftuiala în zilele de sarbatoare a fost dintotdeauna ambitia, bucuria si orgoliul înnascut al saracimii. îmi placeau aromele carnurilor fripte, sunetul oalelor razuite la prînzurile festive ale armatei si banchetele din tabere (sau ceea ce într-o tabara se numeste banchet) care aveau sa fie, asa cum întotdeauna trebuie sa fie, o vesela si nepretentioasa rasplata a privatiunilor din zilele de lucru. Suportam destul de bine si mirosul de prajeala din pietele publice în timpul Saturnaliilor. Festinurile Romei îmi provocau însa atîta repulsie si plictiseala încît îmi spuneam, spre a ma consola, atunci cînd de cîteva ori crezusem ca voi pieri în cursul vreunei recunoasteri sau expeditii militare, ca cel putin nu voi mai participa la vreo cina. Nu ma judeca gresit, luîndu-ma drept un resemnat de rînd: o operatie care are loc de doua sau de trei ori pe zi si al carei scop este alimentarea vietii merita, desigur, toata grija noastra. A mînca un fruct înseamna a introduce în tine un obiect frumos, viu, straniu, hranit si obladuit de glie ca si noi; înseamna sa împlinesti o jertfa prin care noi însine ne preferam lucrurilor. Ori de cîte ori muscam din pîinea soldateasca a cazarmilor ma minunam ca aceasta coptura masiva si rudimentara stia sa se transforme în sînge, în caldura, poate în curaj. Ah, de ce sufletul meu nu are, în zilele lui cele mai bune, putinta de asimilare a trupului?

La Roma mi s-a întîmplat sa cuget, în cursul lungilor ospete oficiale, la obîrsiile relativ recente ale luxului nostru, la acel popor de tarani chibzuiti si de soldati austeri, saturati cu usturoi si orz, dintr-o data tavaliti, gratie cuceririlor, prin cuhnile Asiei si înfulecînd, cuprinsi de lacomie în badarania lor taraneasca, feluri de bucate complicate. Romanii nostri se îndoapa cu presuri, se-neaca cu sosuri, se otravesc cu mirodenii. Apicius se falea cu arta alternarii mîncarurilor, cu suita de feluri picante sau dulci, grele sau usoare ce alcatuiau savanta desfasurare a banchetelor recomandate de el cititorilor; treaca-mearga înca daca fiecare mâncare ar fi fost servita separat, înghitita pe stomacul gol, savant degustata de catre gurmet cu papilele intacte. Oferite însa gramada, în mijlocul unei abundente banale si cotidiene, ele produc în gura si stomacul consumatorului o cumplita confuzie în care mirosurile, savorile si substantele îsi pierd valoarea proprie si încîntatoarea lor identitate. Bietul Lucius se amuza pe vremuri, pregatindu-mi bucate rare; pateurile lui de fazan, cu dozaj anume de jambon si mirodenii erau dovada unei arte tot atît de precise ca cea a muzicianului sau a pictorului; preferam totusi carnea simpla a frumoasei pasari. Grecia se pricepea mai bine la ale gurii: vinul ei rasinos, pîinea ei parca tintuita cu susan, pestii ei perpeliti pe gratar la malul marii, înnegriti de foc pe alocuri si asezonati ici si colo de scîrtîitul între dinti al

cîte unui fir de nisip potoleau o pofta pura, fara sa complice prea mult cea mai simpla dintre bucuriile noastre. în tavernele din Egina sau din Faleron am gustat bucate atît de proaspete încît ramîneau dumnezeieste de curate în ciuda degetelor murdare ale baiatului care le pregatea; portii mici dar îndestulatoare parînd a contine în concentratie maxima esenta însasi a nemuririi. si carnea fripta seara, dupa vînatoare, avea aceeasi calitate tainica amintind de îndepartatele origini salbatice ale raselor umane. Vinul ne initiaza în misterele vulcanice ale pamîntului, în secretul bogatiilor minerale ascunse: o cupa de vin de Samos bauta la amiaza în plin soare sau, dimpotriva, sorbita într-o seara de iarna dupa o oboseala care te face sa-i simti imediat calda alunecare în stomac, dispersiunea ei implacabila si arzatoare prin artere este o senzatie aproape sacra, uneori prea puternica pentru capul omenesc, senzatie ce nu mi se pare tot atît de pura cînd parasesc pivnitele numerotate ale Romei, caci pedanteria marilor cunoscatori de recolte ma scoate din rabdari. Cu înca si mai adînca pietate, apa bauta din palma sau chiar de la izvor face sa se scurga în noi sarea secreta pamîntului si ploaia cazuta din cer. Dar apa însasi este un deliciu de care bolnavul care sînt trebuie acum sa nu abuzeze. Ce-are a face: în agonie chiar, amestecata cu amaraciunea ultimelor medicamente, ma voi stradui sa-i simt pe buze proaspata-i puritate.

Abtinerea de la carne am experimentat-o pentru scurta vreme în scolile de filozofie unde se cade sa încerci o data pentru totdeauna fiecare fel de conduita; mai tîrziu, în Asia, i-am vazut pe gimnosofistii indieni întorcîndu-si privirea de la mieii fripti si de la pulpele de gazela servite în cortul lui Osroes. Aceasta practica pe care tinereasca ta austeritate o gaseste pe masura ei necesita însa preocupari si mai complicate decît chiar lacomia; ea ne separa prea mult de restul oamenilor în functia aproape mereu publica pe care hrana o îmbraca si de care cel mai adesea prietenia si fastul sînt inseparabile. Prefer sa ma hranesc toata viata cu gîste îndopate si bibilici decît sa fiu acuzat de fiecare data de catre comesenii mei de parada de ascetism. si-asa cu multa greutate, gratie cîtorva fructe uscate si continutului îndelung degustat al unei cupe, am putut uneori ascunde invitatilor ca mîncarurile sofisticate realizate de sefii mei bucatari erau destinate mai degraba lor decît mie sau ca propria-mi curiozitate pentru aceste feluri sfîrsea înaintea alei lor. Principelui îi lipseste în acest caz libertatea de care dispune filozoful: el nu-si poate permite sa se deosebeasca de cei din jur în mai multe privinte deodata, iar zeii stiu ca felurile deosebirilor erau chiar prea numeroase, desi îmi faceam iluzii ca multe din ele ar fi ramas neobservate. In ce priveste scrupulele religioase ale gimnosofistului, dezgustul sau în fata carnurilor sîngerînde, as fi fost mult mai întelegator daca nu mi se întîmpla sa-mi pun întrebarea: prin ce se deosebeste în esenta suferinta ierbii taiate de cea a berbecilor înjunghiati si daca nu cumva sdrba ce ne încearca la vederea animalelor ucise nu tine exclusiv de faptul ca sensibilitatea noastra apartine aceluiasi regn? Dar în unele momente ale vietii, în perioadele de post ritual, de pilda, sau în cursul initierilor religioase, am cunoscut atît avantajele cît si primejdiile pentru suflet ale diferitelor forme de abstinenta, chiar de inanitie voluntara: starile acelea vecine ametelii cînd corpul, usurat în parte, intra într-o lume pentru care nu-i facut si care prefigureaza zbaterile reci ale mortii. în alte ocazii, alte experiente mi-au îngaduit sa jonglez cu ideea sinuciderii treptate, cu moartea prin inanitie la care au recurs unii filozofi, un fel de exces alimentar invers ce merge pîna la epuizarea substantei umane. Mi-a displacut însa dintotdeauna sa ader fara rezerve la

un sistem, caci n-as fi vrut ca vreun scrupul sa-mi interzica dreptul de a ma ghiftui cu cîrnataraie, daca din întîmpla-re as fi avut pofta sau daca astfel de hrana ar fi fost singura accesibila.

Cinicii si moralistii sînt de acord în a socoti voluptatile dragostei printre placerile zise grosolane, între cea a bautului si satisfactia mîncarii, declarîndu-le de altfel, convinsi ca ne putem lipsi de ele, mai putin necesare decît ultimele. De la moralist ma astept la orice, ma mir însa ca cinicul se-nsala. Sa admitem ca si unora si altora le e frica de demonii acestor voluptati, fie pentru ca li se opun, fie pentru ca li se lasa prada; ei se straduiesc sa-si amputeze placerea si încearca sa-i distruga puterea aproape teribila sub imperiul careia se prabusesc, precum si strania ei taina în care se simt pierduti. De identificarea dragostei cu placerile pur trupesti (presupunînd ca acestea exista) m-as convinge în ziua în care voi vedea un gurmand plîngîndu-si deliciul în fata mîncarii sale preferate ca un îndragostit pe un umar tînar. Dintre toate jocurile, cel al dragostei este singurul care

risca sa ne tulbure sufletul si tot singurul în care judecatorul se lasa în mod obligatoriu prada freneziei corpului. Nu e neaparat necesar ca bautorul sa se abata de la calea ratiunii, cel ce iubeste însa, si o urmeaza, nu-si asculta pîna la capat zeul. Abstinenta sau excesul nu privesc de altfel decît doar pe om ca individ, exceptie facînd Diogene ale carui limite autoimpuse precum si natura renuntarilor lui cuminti se definesc prin ele însele: orice pornire senzuala ne situeaza în prezenta Altuia, ne implica în exigentele si servitutile înclinatiei fata de o anumita fiinta. Nu cunosc vreo alta împrejurare în care omul sa-si dea pe fata alcatuirea intima pentru motive mai simple si mai inevitabile, în care faptura aleasa ar fi mai precis cîntarita cît priveste greutatea ei în placeri, în care amatorul de adevaruri ar avea mai numeroase ocazii sa judece creatura umana în toata goliciunea ei. Pornindu-se de la despuierea ce egaleaza pe cea a mortii, de la umilinta care întrece pe cea a înfrîngerii si a rugii, sînt uimit de fiecare data cînd vad formîndu-se din nou complicatele refuzuri, responsabilitati, contributii, jalnicele marturisiri, subredele minciuni, compromisurile pline de pasiune între placerile mele si cele ale Altuia, tot atîtea legaturi imposibil de rupt si totusi atît de repede desfacute. Jocul acesta misterios care începe cu dragostea pentru corp si ajunge la cea pentru fiinta mi s-a parut destul de frumos încît sa merite sa-i dedic o parte din viata. Cuvintele însala caci cel de placere acopera realitati contradictorii; el cuprinde deopotriva notiunile de caldura, de tandrete de intimitate a trupurilor, dar si pe cele de violenta, de lupta si strigat. Mica fraza obscena a lui Po-seidonios despre frecarea a doua bucati de carne pe care te-am vazut copiind-o în caietele tale de scolar cu sîrguin-ta unui copil cuminte defineste tot atît de mult fenomenul dragostei ca si coarda, atinsa cu degetul, miracolul sunetelor. Nu voluptatea este astfel insultata, ci carnea, acest instrument de muschi, de sînge, de epiderma, acest nor rosu al carui fulger e sufletul. Marturisesc ca ratiunea ra-mîne stupefiata în fata miracolului însusi al dragostei, în fata ciudatei obsesii ca însasi carnea de care ne pasa atît de putin cînd e vorba de corpul nostru pe care ne preocupam doar sa-l spalam, sa-l hranim si, daca e posibil, sa nu-l lasam sa sufere, ne poate inspira pasiunea atîtor mîngîieri pur si simplu pentru ca este însufletita de o individualitate diferita de a noastra si fiindca poseda anumite trasaturi ale frumusetii despre care, de altfel, judecatorii cei mai competenti nu se pot pune de acord. In acest caz logica omeneasca ramîne, ca si

în privinta revelatiilor Misterelor, cuminte pe tarm. Astfel traditia populara nu s-a înselat privind dintotdeauna dragostea ca pe o forma de initiere, unul din punctele de întîlnire a tainei cu sacrul. Experienta senzuala se aseamana si ea Misterelor întrucît primul contact lasa neinitiatului impresia unui ritual mai mult sau mai putin înfricosator, teribil de îndepartat de functiile obisnuite ale somnului, bautului si mîncatului, totodata motiv de luare în derîdere, de rusine sau de spaima. Aidoma dansului Menadelor sau delirului Corybantilor, dragostea ne poarta catre o lume deosebita în care altadata nu putem ajunge, tarîm unde ne ratacim imediat ce arderea se stinge sau placerea se termina. Ţintuit pe trupul iubit ca un crucificat pe cruce, am aflat secrete ale vietii ce se sterg deja din amintire ca urmare a aceleiasi legi conform careia convalescentul o data însanatosit nu se mai identifica nicicum cu tainicele adevaruri ale bolii, prizonierul eliberat da uitarii tortura sau triumfatorul dezmeticit, gloria.

Pe vremuri visam sa întocmesc un sistem al cunoasterii omului întemeiat pe erotica, o teorie a contactului în care misterul si demnitatea celuilalt ar constitui pentru eul meu tocmai punctul de sprijin al unei alte lumi. în cadrul acestei filozofii, voluptatea ar fi o forma mai completa dar si mai specializata în ce priveste apropierea de Altul, înca o tehnica pusa în slujba cunoasterii a ceea ce nu sîntem noi cei pururi zavoriti în sine. în contactele cele mai lipsite de senzualitate, emotia ia nastere sau sfîrsit tot prin atingere: mîna nitel dezgustatoare a batrînei care-mi întinde o jalba, fruntea jilava a tatalui meu în agonie, plaga spalata a unui ranit. Chiar relatiile cele mai intelectuale sau cele mai neutre se stabilesc prin intermediul acestui sistem de

semnale al corpului; privirea subit dumirita a tribunului caruia în dimineata unei batalii i se explica o anume manevra, salutul impersonal al unui subaltern întepenit, la trecerea noastra, în pozitie de drepti, prietenoasa aruncatura de ochi a sclavului cînd îi multumesc pentru tava adusa sau expresia apreciativa a unui vechi prieten în fata cameei grecesti primite în dar. Cele mai neimportante si mai superficiale dintre con 16316b117q tacte cu majoritatea fiintelor ne satisfac dorinta sau chiar o întrec. Dar cît de insistente si numeroase devin ele în jurul faptuirii unice, pîna cînd o împresoara în întregime; cît de încarcata de semnificatii rascolitoare, aidoma trasaturilor unui chip, ne apare fiecare portiune a corpului; cum ne obsedeaza ca o muzica si ne framînta ca o problema o singura fiinta, în loc sa ne inspire cel mult mînie, placere sau plictis; cum trece ea de la periferie în centrul universului nostru, devenindu-ne mai necesara decît noi însine, iar atunci are loc uimitoarea minune în care vad mai degraba o napadire a carnii de catre spirit decît un simplu capriciu al carnii.

Atare pareri despre dragoste m-ar fi putut duce catre o existenta de seducator. De n-am trait-o, înseamna neîndoielnic ca am facut altceva, daca nu ceva mai bun. în lipsa geniului, astfel de existenta necesita precautii si chiar stratageme pentru care ma simteam putin dotat. Cursele întinse, mereu aceleasi, rutina marginita la vesnice apropieri si limitata prin chiar actul posesiunii au sfîrsit prin a ma dezgusta. Tehnica seducatorului irezistibil presupune, spre a trece de la o fiinta la alta, o anumita usurinta, o indiferenta fata de oameni ce nu-mi sta în fire: oricum, am fost parasit mai mult decît am parasit; n-am înteles niciodata cum te poti satura de cineva.

Dorinta de a socoti cu precizie bogatiile aduse de fiecare noua dragoste, de a o privi schimbîndu-se, de a o privi îmbatrînind, poate, nu se prea potriveste cu numarul mare al cuceririlor. Pe vremuri credeam ca putina mea vocatie pentru frumusete mi-ar tine loc de virtute, m-ar imuniza fata de ispitele prea grosiere. Ma înselam însa. Iubitorul de frumusete sfîrseste prin a o gasi peste tot, ca pe filonul de aur în straturile cele mai sterile, prin a simti, mînuind aceste capodopere fragmentare, întinate sau sparte, placerea amatorului maniac co-lectionînd olarie obisnuita de lut nears. Pentru omul de gust, un serios obstacol este pozitia de frunte în treburile publice, cu toate riscurile lingusirii si minciunii pe care puterea aproape absoluta le implica. Ideea ca un om, cît de neînsemnat, se preface fata de mine ma face în stare sa-l plîng, sa-l dispretuiesc sau sa-l urasc. Am suferit de astfel de neajunsuri ale sortii ca un sarac de ale saraciei sale. Un pas mai mult si as fi fost gata sa accept minciuna constînd în a pretinde ca farmeci cînd de fapt se stie ca inspiri teama. Dezgustul sau poate prostia au nesansa de a începe cu acel pas.

în cele din urma ajungi sa preferi usurelelor siretlicuri ale seducerii adevarurile simple ale desfrîului, în cazul cînd si acestea nu încap sub domnia minciunii. Sînt gata sa admit în principiu ca prostitutia este o arta asa cum sînt masajul si coafura, dar ma duc cu tot mai putina placere la barbieri si maseuri. Nimic mai grosolan decît complicii. Cautatura oblica a patronului tavernei care-mi pune deoparte vinul cel mai bun, în detrimentul altuia, era deajuns spre a ma dezgusta în tinerete de viata de petreceri a Romei, îmi displace cînd cineva crede ca-mi întîmpina dorinta, ca o prevede, adaptîndu-se mecanic la ceea ce banuieste ca as prefera. Reflectarea imbecila si deformata a eului pe care mi-o serveste în atare momente o minte omeneasca ma face sa regret urmarile triste ale ascezei. Daca legenda nu exagereaza excesele lui Nero, rafinamentele savante ale lui Tiberiu, acesti mari consumatori de placere trebuie sa fi avut simturile destul de tocite ca sa recurga la complicate artificii, precum si un dispret fata de oameni iesit din comun spre a accepta sa devina bataia de joc si sursa de profit a lor. si totusi, daca aproape am renuntat la formele prea masinale ale placerii sau n-am mers niciodata foarte departe pe calea lor, faptul îl datorez mai degraba norocului decît acelei virtuti incapabile sa reziste la ceva. îmba-trînind, m-as fi putut reîntoarce pe drumurile parasite asa cum se întîmpla în mai toate cazurile de devitaiizare si

oboseala. Boala si moartea relativ apropiata ma vor scapa de repetarea monotona a acelorasi gesturi aidoma îngî-narii unei lectii rasstiute pe dinafara.

Dintre toate placerile care ma parasesc încetul cu încetul, somnul este una din cele mai de pret, din cele mai obisnuite de altfel. Cine doarme putin si prost, sprijinit pe numeroase perne, mediteaza în voie asupra acestei voluptati deosebite. Sînt de acord ca somnul perfect este în mod aproape necesar o premisa a dragostei: reflexie a repaosu-lui reflectat apoi în doua trupuri. Dar ceea ce ma intereseaza în cazul respectiv este taina specifica a somnului gustat pentru el însusi, inevitabila cufundare, încercata seara de seara de catre om, singur, gol si dezarmat, într-un ocean în care totul se afla în schimbare: culorile, densitatile, ritmul respiratiei chiar, ocean în care-i întîlnim pe cei morti, încrederea în somn ne este data de faptul ca iesim din el si ca iesim neschimbati, deoarece o

ciudata interdictie ne opreste sa luam cu noi tot ce-a mai ramas din vise. Ne încredintam lui si pentru ca ne vindeca temporar de oboseala prin cel mai radical dintre procedee: facînd ca si cum n-am mai exista. In acest caz, ca si în altele, placerea consta în a te lasa constient în voia preafericitei inconstiente, acceptînd sa devii imperceptibil mai slab, mai greoi, mai usor, mai detasat decît tu însuti. Voi reveni mai tîrziu la lumea uluitoare a viselor. Prefer sa vorbesc acum de anumite experiente ale somnului pur, ale purei desteptari, învecinate cu moartea si cu reînvierea. încerc sa recaptez senzatia exacta a unor atare fulgeratoare somnuri ale adolescentei, cînd adormi îmbracat pe carti, transportat deodata din lumea matematicii si dreptului în adîncurile unui somn puternic si deplin, atît de dens în energie nefolosita încît gustai, ca sa spun asa, sensul însusi al fiintei prin pleoapele închise. îmi amintesc de somnurile în care cadeam imediat în padure, pe pamîntul gol, dupa obositoare zile de vînatoare; ma trezea latratul cîinilor sau labele lor pe piept. Eclipsa fiind desavîrsita, m-as fi putut regasi de fiecare data drept altul si ma miram, iar uneori ma-ntristam din pricina angrenajului fara gres ce ma readucea de-atît

de departe în strimtul tare de umanitate care sînt eu însumi. Ce erau caracteristicile noastre proprii la care tinem cel mai mult, ca ele sa reprezinte atît de putin pentru descatusatul care doarme si care, pentru o clipa, înainte de a reintra cu parere de rau în pielea lui Hadrian, reusea sa savureze aproape constient pe acel om vid, acea existenta fara trecut?

Pe de alta parte boala, vîrsta îsi au si ele miracolele lor, capatînd de la somn alte feluri de binecuvîntare. Cu aproape un an în urma, dupa o zi din cale-afara de obositoare la Roma, mi-a fost dat sa cunosc una din acele forme de odihna cînd secatuirea fortelor înfaptuia minuni identice sau mai degraba alte minuni decît rezervele inepuizate de pe vremuri. Nu ma mai duc decît rar în capitala si atunci îmi dau silinta sa împlinesc cît mai multe treburi. Ziua fusese neplacut de aglomerata: sedintei de la senat i-a urmat alta la tribunal, apoi o discutie interminabila cu unul din chestori; a avut dupa aceea loc o ceremonie religioasa ce n-a putut fi scurtata cu toata ploaia care cadea. Eu însumi înghesuisem, lipisem una de alta acele activitati diferite spre a lasa între ele cît mai putin timp posibil tracasarilor sau linguselilor inutile. Drumul calare a fost unul din ultimele de acest fel. M-am reîntors la Vila sleit, bolnav, înfrigurat ca atunci cînd sîngele nu mai vrea sa actioneze prin artere. Celer si Habrias nu stiau ce sa mai faca, dar zelul poate fi obositor chiar atunci cînd e sincer. Retras în încaperile mele, am dat pe gît cîteva linguri dintr-o fiertura calda pe care mi-o preparam eu însumi, cîrusi de putin din teama, cum s-ar putea banui, ci fiindca asa doar îmi pot permite luxul de a fi singur. M-am culcat. Somnul parea atît de departe de mine ca sanatatea, tineretea si forta. Am adormit. Nisiparnita mi-a confirmat ca dormisem abia un ceas. La vîrsta mea un somn scurt dar profund echivaleaza cu unul care altadata dura cît jumatate din rotirea as-trelor. De aici înainte

timpul se masoara pentru mine în unitati mult mai mici. O ora însa a fost de ajuns pentru ca mica si uimitoarea minune sa se produca: caldura sînge-lui îmi încalzea din nou mîinile; inima, plamînii au reîn-

20

ceput sa functioneze cu oarecare bunavointa; viata curgea ca un izvor subtire dar constant. într-un interval scurt, somnul remediase excesele de virtute cu aceeasi nepartinire cu care ar fi facut-o si pentru cele contrarii. Marea divinitate a tuturor refacerilor voieste ca binefacerile ei sa se abata asupra fiintei care doarme fara a tine cont de ce e ea, asa cum apei vindecatoare nu-i pasa cine bea din izvor.

Daca ne gîndim atît de rar la un fenomen care absoarbe cel putin o treime din întreaga viata e pentru ca o anumita modestie e necesara spre a-i aprecia calitatile. Adormiti, Caius Caligula si dreptul Aristide sînt deopotriva; lasîndu-mi deoparte importantele si vanele privilegii, nu ma mai deosebesc de arapila care doarme de-a curmezisul pragului meu. Ce este insomnia altceva decît maniaca încapatînare a inteligentei de a scorni gînduri, siruri de rationamente, de definitii care-i sînt tipice, refuzul ei de a se închina divinei stupiditati a ochilor închisi sau înteleptei nebunii a viselor? Am avut de cîteva luni încoace prea multe ocazii sa constat ca omul care nu doarme nu poate, mai mult sau mai putin constient, sa mai aiba încredere în oceanul lucrurilor ce ne înconjoara. Frate al mortii... Isocrate se însela, iar expresia lui nu-i decît o retorica exagerare. încep sa stiu ce e moartea; ea are alte taine, mult mai straine conditiei noastre umane. si totusi atît de încîlcite, atît de profunde sînt misterele absentei si ale semiuitarii, încît ne dam seama ca undeva izvorul alb si cel întunecat se întîl-nesc. Niciodata de bunavoie nu i-am privit dormind pe cei dragi; ei se odihneau de mine; îmi scapau astfel. Fiecaruia îi e rusine de chipul sau crîmpotit de somn. De cîte ori, sculat în zori pentru-studiu sau pentru a citi, n-am aranjat pernele mototolite, cuverturile în neorînduiala, probe evidente si aproape obscene ale întîlnirilor noastre cu neantul, dovezi ca noapte de noapte încetam de a mai fi...

Aceasta scrisoare începuta spre a te informa despre progresele bolii a devenit încetul cu încetul prilej de odihna a celui ce nu mai are forta necesara obositoarelor treburi ale statului, meditatia consemnata în scris a unui bolnav

21

care da audienta amintirilor sale. îmi propun acum înca si mai mult: am intentia sa-ti povestesc viata. Desigur, anul trecut am redactat o dare de seama oficiala a activitatii mele în capul careia secretarul Flegon si-a înscris numele. Am mintit cît mai putin posibil. Interesul public si decenta m-au obligat totusi sa reasez unele fapte. Adevarul pe care intentionez sa-l expun aici nu e în chip special scandalos sau este doar în masura în care orice adevar provoaca scandal. Nu ma astept ca la cei saptesprezece ani, cîti ai, sa

întelegi ceva. Ţin cu toate acestea sa te informez, dar si sa te sochez deopotriva. Preceptorii tai pe care eu însumi i-am ales ti-au dat o educatie severa, îngrijita, poate prea ocrotitoare, de la care astept rezultate bune pentru tine si pentru stat. Drept corectiv îti ofer aici o relatare lipsita de idei preconcepute si de principii abstracte, extrasa din experienta unui singur om care sînt eu. Nu stiu catre ce concluzii ma va duce povestirea. îmi pun nadejdea în examinarea faptelor pentru a ma defini, a ma judeca poate, sau cel putin pentru a ma cunoaste mai bine înainte de a muri.

Ca toata lumea, nu dispun decît de trei mijloace spre a-mi da seama cît valoreaza existenta omeneasca: cercetarea propriului eu, cea mai grea si primejdioasa metoda, dar si cea mai fecunda totodata; observarea oamenilor, care reusesc cel mai adesea sa ne ascunda secretele sau sa ne faca sa credem ca le au într-adevar; cartile, cu specificele lor greseli de perspectiva care iau nastere printre rînduri. Am citit aproape tot ceea ce au scris istoricii, poetii si chiar povestitorii nostri, cu toate ca cei din urma trec drept superficiali: tuturor le datorez poate mai multe cunostinte decît am putut dobîndi în împrejurarile destul de felurite ale propriei mele vieti. Litera scrisa m-a învatat sa ascult vocea omeneasca asa cum maretele atitudini imobile ale statuilor m-au facut sa acord însemnatate gesticii. Dimpotriva, de atunci înainte, viata m-a facut sa înteleg cartile.

Acestea mint însa, chiar cele mai sincere. Scriitorii mai putin abili, lipsindu-le cuvintele si frazele prin care sa o poata capta, retin din viata o imagine amorfa si saraca; unii,

ca Lucan, o îngreuneaza si o împopotoneaza cu solemnitatea pe care nu o are. Altii, ca Petronius, dimpotriva, o usureaza de continut facînd din ea o minge saltareata si goala, lesne de prins si de aruncat într-o lume careia îi lipseste ponderea. Poetii ne transpun într-un univers prea vast sau prea frumos, prea mistuitor sau prea dulce fata de cel ce ne este dat, diferit de el tocmai prin acestea si în practica aproape de nelocuit. Filozofii impun realitatii, spre a o putea studia în stare pura, aproape aceleasi transformari pe care focul sau maiul le aduc corpurilor naturale: nimic din ceva material sau dintr-un fapt, precum îl cunoscusem, pare sa nu mai existe în atare cristale sau cenusa. Istoricii ne înfatiseaza trecutul în sisteme prea complete, în serii de cauze si efecte prea exacte si prea limpezi pentru a fi fost vreodata în întregime adevarate; ei reasaza docila materie moarta si eu stiu ca, chiar lui Plutarh, mereu îi va scapa Alexandru. Povestitorii, autorii de picante anecdote milesiene, aidoma macelarilor, atîrna de tejghea bucati mici de carne pe care se bat mustele. M-as împaca foarte greu cu o lume lipsita de carti, realitatea nu este însa continuta în ele pentru ca nu poate intra toata acolo.

Observarea directa a oamenilor este o metoda înca si mai incompleta, limitata cel mai adesea la constatari destul de triviale din care se înfrupta rautatea omeneasca. Rangul, pozitia, tot ce ni se întîmpla îngradesc aria de investigatie a cunoscatorului de oameni;

sclavul meu dispune, spre a ma observa, de posibilitati cu totul diferite de ale mele fata de el; acestea sînt însa reciproc limitate. Batrînul Euforion îmi aduce de douazeci de ani flaconul cu ulei si buretele, dar cunoasterea mea asupra lui se opreste la slujba sa, iar a lui despre mine la baie: orice încercare de a te informa în plus produce deîndata împaratului ca si sclavului impresia unei indiscretii. Aproape tot ce stim despre cineva provine de la terte persoane. Daca din întîmplare un om se destainuie, atunci îsi pledeaza cauza; apologia lui e gata pregatita. Daca îl observam, nu este singur. Mi s-a reprosat ca-mi place s citesc rapoartele politiei din Roma; desco-

par mereu în ele motive de surprindere; prieteni sau suspecti necunoscuti sau familiari, oamenii acestia ma uimesc; slabiciunile lor servesc drept scuze alor mele. Nu ma mai satur sa compar pe omul în vesminte cu cel despuiat. Respectivele rapoarte, atît de naiv amanuntite, se adauga teancului de dosare, fara sa-mi foloseasca în vreun fel la întocmirea verdictului final. Faptul ca magistratul cu aparenta austera a comis o crima nu-mi usureaza cu nimic cunoasterea lui. O data informat, voi fi pus în fata a doua probleme în loc de una: aparenta magistratului si crima sa.

în ce priveste observarea mea însumi, starui în ea fie si numai pentru a ma întelege cu individul alaturi de care voi fi obligat sa traiesc pîna la sfîrsitul vietii; o familiaritate de aproape saizeci de ani comporta înca destule sanse de eroare. în strafunduri, cunoasterea de mine este obscura, launtrica, neformulata, secreta ca o complicitate. La modul impersonal, ea este tot atît de glaciala ca si teoriile pe care le pot elabora despre numere: ma folosesc de tot ce dispun ca inteligenta pentru a-mi privi de departe si cît mai de sus viata care devine atunci viata altuia. Cele doua procedee de cunoastere sînt însa dificile, cerînd, unul cobo-rîrea în sine, celalalt o detasare de tine însuti. In virtutea inertiei înclin, ca toata lumea, sa le înlocuiesc cu mijloace de pura rutina în stare sa dea o idee despre propria-mi viata partial modificata de imaginea pe care lumea si-o formeaza, de concluziile gata formulate, adica rau formulate, aidoma modelului dinainte întocmit pe care croitorul ne-îndemînatic se straduie sa potriveasca stofa care ne apartine. Echipament de valoare inegala: unelte mai mult sau mai putin tocite; nu dispun însa de altele: cu ajutorul lor îmi fac, mai bine sau mai rau, o parere despre destinul meu ca om.

Cînd îmi privesc viata, ma îngrozesc cît de lipsita de forma se arata. Existenta eroilor, cea povestita, e simpla; ea merge direct la tinta ca o sageata. Majoritatii oamenilor îi place sa-si rezume viata într-o formula, uneori într-o laudarosenie sau vaicareala, cel mai adesea reprosînd altora

nereusita lor; pentru propria multumire, memoria le întocmeste o existenta argumentabila si limpede. Viata-mi are contururi mai putin sigure. Cum se întîmpla de obicei, ma pot defini mai exact prin ceea ce n-am fost: bun soldat, nu însa mare capacitate militara, amator de arta, dar nu artistul ce Nero, în clipa mortii, credea ca fusese, capabil de crime, dar nu acoperit de ele. Deseori ma gîndesc ca oamenii se caracterizeaza tocmai printr-o pozitie extrema, eroismul lor constînd în a ramîne acolo întreaga viata. Ei sînt polii nostri sau antipozii. în ce ma priveste, am trecut rînd pe rînd prin toate pozitiile extreme fara sa zabovesc pe nici una; viata m-a facut mereu sa lunec. si totusi nici nu ma pot lauda, ca un lucrator sau hamal virtuos, cu o existenta dusa pe linia de mijloc.

Peisajul zilelor mele pare compus, aidoma regiunilor de munte, din materiale diferite asezate cu furca. Printre ele firea-mi, deja compozita, formata din parti egale de instinct si cultura. Ici si colo ies la iveala graniturile inevitabilului; peste tot surpaturile întîmplarii. Ma stradui, reparcurgîn-du-mi viata, sa-i aflu un plan, sa urmaresc o vîna de plumb ori de aur sau patul unui rîu subteran, dar planul închipuit nu e decît o iluzie a amintirii. Din timp în timp cred a recunoaste mîna fatalitatii într-o întîlnire, o prevestire, o serie anumita de întîmplari; prea multe drumuri nu duc însa nicaieri, prea multe sume nu pot face o adunare. întrezaresc totusi în aceasta diversitate, în aceasta dezordine, prezenta unei persoane, forma ei însa pare aproape întotdeauna schitata de forta împrejurarilor; trasaturile ei se tulbura ca ale unui chip oglindit în apa. Nu fac parte dintre cei ce sustin ca faptele nu li se aseamana. Ele trebuie sa ma reprezinte pentru ca sînt unica mea masura, singurul fel în care ma pot înscrie în memoria oamenilor ori chiar în a mea însami; pentru ca deosebirea între mort si cel viu consta poate în neputinta de a te exprima si transforma prin fapte. Dar între mine si aceste fapte din care sînt facut exista un gol. imposibil de definit. Dovada ca simt mereu nevoia sa le cîntaresc, sa le explic, sa-mi dau mie însumi seama de ele. Anumite treburi care dureaza pu-

tin sînt neîndoielnic neglijabile, dar nici ocupatiile împlinite pe tot cursul unei vieti nu au mai mare importanta. De pilda, în momentul în care scriu aceste rînduri abia mi se mai pare esential ca am fost împarat.

Trei sferturi din viata scapa de altfel definirii prin fapte: multimea veleitatilor, dorintelor, chiar a proiectelor mele ramîne nebuloasa, destramîndu-se ca o fantoma. Restul, partea palpabila, mai mult sau mai putin autentificata de realizari, abia este ceva mai limpede, însiruirea evenimentelor fiind tot atît de confuza ca a viselor. Am propria mea cronologie, cu neputinta de sincronizat cu cea bazata pe întemeierea Romei sau cu era olimpiadelor. Cincisprezece ani în fruntea armatelor au durat mai putin decît o dimineata la Atena; exista oameni pe care i-am frecventat toata viata si pe care nu-i voi întîlni în Infern. Spatiile se suprapun si ele: Egiptul si valea Tempe sînt foarte apropiate, iar eu nu sînt întotdeauna la Tibur chiar cînd ma aflu acolo. Cîteodata viata îmi pare atît de banala încît nu merita nu numai sa fie scrisa, dar nici macar privita cu oarecare atentie, cu nimic mai importanta în ochii mei decît a primului venit. Alteori cred ca e unica si tocmai de aceea lipsita de valoare, inutila pentru ca imposibil de redus la experienta oamenilor de rînd.

Nimic nu ma poate explica: viciile ca si virtutile mele nu sînt de ajuns; fericirea ar face-o ceva mai mult, dar numai pe intervale, fara continuitate si mai ales fara motivatii acceptabile. Omului îi repugna însa gîndul de a se sti iesit din mîinile întâmplarii, de a nu fi decît rezultatul trecator al unor sanse nepuse sub semnul vreunui zeu, cu atît mai putin sub semnul lui însusi. Din fiecare viata, si chiar din fiecare viata ce merita prea putin sa fie analizata, o parte trece cautînd ratiunile existentei, punctele de plecare, originile. Neputinta de a le descoperi ma face uneori sa înclin catre explicatiile magice, sa caut în delirurile ocultului ceea ce bunul-simt nu-mi poate da. Cînd toate calculele complicate se dovedesc false, cînd filozofii însisi nu mai au nimic sa ne spuna, este de iertat întoarcerea catre ciripitul întîmplator al pasarilor sau catre îndepartata contrapondere a astrelor.

2b

Varius multiplex multiformis

Bunicul meu Marullinus credea în astre. Acest batrîn înalt, uscat si galbejit de vîrsta îmi acorda aceeasi afectiune lipsita de tandrete, de semne exterioare, aproape tacuta, pe care o purta animalelor gospodariei lui, pamîntului sau, colectiei de pietre cazute din cer. Cobora dintr-un sir lung de stramosi asezati în Spania înca de pe vremea Scipio-nilor. Era de rang senatorial, al treilea purtator al acestuia din familia noastra care apartinuse mai înainte ordinului ecvestru. Luase parte, de altfel modesta, la treburile publice, sub Titus. Ca provincial ce era, nu stia greceste, iar latina o vorbea cu acel accent spaniol aspru pe care mi l-a transmis si care, mai tîrziu, stîrnea rîsul. Cu toate acestea, spiritul lui nu era întru totul lipsit de cultura; dupa moarte i s-a gasit printre lucruri un cufar plin cu instrumente pentru masuratori matematice si cu carti de care nu se mai atinsese de douazeci de ani. Cunostintele lui erau jumatate stiintifice, jumatate taranesti, amestec de strimte prejudecati si de straveche întelepciune ce-l caracterizase pe Cato cel Batrîn. Dar Cato fusese întreaga viata omul senatului Romei si al razboiului cu Cartagina, reprezentantul tipic al duritatii romane din vremea republicii. Duritatea aproape de nepatruns a lui Marullinus venea însa si mai de departe, din vremuri înca si mai vechi. El era omul tribului, încarnarea unei lumi sacre si aproape înfricosatoare ale carei urme le-am descoperit uneori la necromantii etrusci din zilele noastre. Mergea întotdeauna cu capul descoperit, fapt care de altfel mi s-a reprosat si mie; picioarele lui batucite n-aveau nevoie de sandale. Vesmintele-i de toate zilele abia se deosebeau de ale cersetorilor batrîni, de ale

Felurit, complicat, multiform.

palmasilor tacuti, ghemuiti la soare. Se spunea ca e vrajitor, iar satenii cautau sa-i ocoleasca privirea. Asupra animalelor avea însa puteri neobisnuite. Ii vedeam capul batrîn apropiindu-se cu grija si afectiune de cîte un cuib de vipere si degetele-i noduroase

executînd un fel de dans în fata vreunei sopîrle. în noptile de vara ma ducea sa privesc cerul de pe vîrful unei coline pietroase. Obosit de numaratul meteoritilor, adormeam prin vreun hîrtop. Ramî-nea asezat, cu capul ridicat, întorcîndu-se imperceptibil o data cu stelele. Va fi cunoscut sistemele lui Filolaos si Hiparhos precum si pe acela al lui Aristarh din Samos pe care mai tîrziu eu însumi îl adoptasem; atare speculatii nu-l mai interesau însa. Astrele erau pentru el puncte de flacari, obiecte ca pietrele si insectele zabavnice din care asijderea deducea prevestiri, parti constitutive ale unui univers magic care cuprindea de asemenea vointele zeilor, influenta demonilor si partea rezervata oamenilor. Lui i-a nazarit ideea predestinarii mele. într-o noapte a venit la mine, m-a zgîltîit ca sa ma trezeasca anuntîndu-mi sta-pînirea lumii cu acelasi bodoganit laconic cu care ar fi prezis muncitorilor de la ferma o recolta îmbelsugata. Apoi, cuprins de neîncredere, s-a dus sa caute un vreasc aprins în maruntul foc de curpen, pastrat sa ne încalzeasca în ceasurile friguroase dinspre ziua, mi l-a apropiat de mîna si citi în paima-mi groasa de copil de unsprezece ani nu stiu ce confirmare a liniilor înscrise pe cer. Pentru el lumea era dintr-o singura bucata, o mîna adeverind astrele. Vestea pe care mi-o dadu m-a tulburat mai putin decît s-ar putea crede: orice copil se-asteapta la tot. Cred ca mai apoi si-a uitat propria-i profetie, în acea indiferenta fata de evenimentele prezente si viitoare ce constituie trasatura vîrstei înaintate. într-o dimineata a fost gasit în padurea de castani de la marginea proprietatii, deja rece si atacat de pasarile de prada. înainte de a muri a cautat sa ma învete arta prevestirii. Zadarnic: curiozitatea mea naturala sarea direct la concluzii fara sa se mai încurce în detaliile complicate si cam dezgustatoare ale stiintei lui. Mi-a ramas

în schimb cu prisosinta gustul pentru anumite încercari primejdioase.

Tatal meu, Aelius Afer Hadrianus, era un om plin de virtuti- Viata i s-a scurs în administrari lipsite de glorie. Glasul lui n-a fost niciodata luat în seama în senat. Contrar celor ce se întîmpla de obicei, postul de guvernator al Africii nu l-a îmbogatit. Acasa, în municipiul nostru spaniol Italica, se cheltuia în solutionarea conflictelor locale. N-avea ambitii, nici bucurii si, ca multi care din an în an devin tot mai stersi, ajunsese la o tipicarie maniaca în toate fleacurile carora li se dedica exclusiv. Eu însumi am cunoscut onorabilele ispite ale minutiei si scrupulului. Experienta cladise însa în tatal meu un scepticism fata de oameni iesit din comun în care ma cuprinsese si pe mine înca de copil. Succesele mele, daca i-ar fi fost dat sa le fie martor, nu l-ar fi uimit cîtusi de putin; orgoliul familiei era atît de mare încît se întelegea de la sine ca nu i-as fi putut adauga nimic. Aveam doisprezece ani cînd omul acesta obosit ne-a parasit. Maica-mea ramase pentru restul vietii într-o vaduvie austera; n-am mai vazut-o din ziua în care, chemat de tutorele meu, am plecat la Roma. Chipului ei prelung de spaniola, pe care se întiparise o suavitate usor melancolica, i-am pastrat o amintire întarita de bustul de ceara din galeria stramosilor. Avea picioarele mici încaltate cu sandale strimte ca ale fetelor din Gades, iar dulcea balansare a soldurilor dansatoarelor din acea regiune o puteai regasi la tînara si ireprosabila matroana.

Am reflectat adesea la greseala pe care o comiteam cînd ne închipuim ca un om, o familie participa neaparat la ideile sau evenimentele secolului în care se întîmpla sa existe. Ecoul intrigilor romane abia ajungea la stramosii mei din acel colt al Spaniei, cu toate ca în vremea revoltei împotriva lui Nero bunicul meu l-a gazduit pentru o noapte pe Galba. Se mai pastreaza înca amintirea unui oarecare Fabius Hadrianus ars de viu de cartaginezi la asediul Uticei, a unui al doilea Fabius, soldat lipsit de noroc, urma-rindu-l pe Mitridate pe drumurile Asiei Mici, eroi obscuri de arhiva ai fastelor particulare. Despre scriitorii timpu-

lui tatal meu nu stia aproape nimic: Lucan si Seneca îi erau straini cu toate ca fusesera ca si noi originari din Spania. Unchiul meu Aelius care avea cultura literara îsi limita lecturile la autorii cei mai cunoscuti ai epocii lui Augustus. Dispretul modelor contemporane îl cruta de nenumarate optiuni de prost gust, îl facea sa evite orice emfaza. Elenismul si Orientul erau necunoscute sau privite de departe cu severa încruntare; cred ca în toata peninsula nu exista o statuie greceasca de calitate. Economia facea casa buna cu bogatia, felul rustic de a fi cu un gen de solemnitate aproape pompoasa. Sora mea Paulina era grava, tacuta, ursuza si s-a maritat de tînara cu un batrîn. Cinstea era exemplara, dar sclavii erau tratati cu severitate. Nici un fel de curiozitate pentru nimic; toata lumea se gîndea numai la ce se cuvenea sa gîndeasca un cetatean roman. Atîtor virtuti, daca virtuti erau acelea, eu le-am fost risipitorul. Fictiunea oficiala vrea ca un împarat roman sa fie nascut la Roma, m-am nascut însa la Italica; acestui tinut uscat si totusi fertil i-am suprapus mai tîrziu atîtea si atîtea regiuni ale lumii. Fictiunea are si partea ei buna: ea dovedeste ca hotarîrile luate de spirit si vointa sînt mai importante decît împrejurarile. Adevaratul loc de nastere este acela unde pentru prima data ai aruncat asupra ta însuti o privire patrunzatoare: întîile mele patrii au fost cartile. In masura mai mica scolile. Cele din Spania lasau de dorit din pricina tihnei provinciale. scoala lui Terentius Scaurus de la Roma preda mediocru filozofii si poetii, dar te pregatea destul de bine pentru vicisitudinile existentei omenesti: profesorii exercitau asupra scolarilor o tiranie de care as rosi impunînd-o oamenilor; fiecare din ei, închistat între limitele înguste ale cunostintelor sale, îsi dispretuia colegii care stiau cu tot atîta marginire altceva. Acesti pedanti raguseau în dispute de cuvinte. Certurile asupra întîietatii, intrigile, calomniile m-au obisnuit cu ceea ce aveam sa întîlnesc mai apoi în toate mediile în care am trait; celor dinainte li se adauga însa brutalitatea copilariei. si totusi mi-au placut unii din dascalii mei, acele raporturi straniu de intime si straniu de elective care exista între profesor si elev, Si-

renele care cînta în adîncul unei voci sparte ce-ti reveleaza pentru întîia oara o capodopera sau îti dezvaluie o idee noua. La urma urmelor, marele seducator nu este Alci-biade, ci Socrate.

Metodele gramaticilor si retorilor sînt poate mai putin absurde decît credeam pe cînd eram obligat sa le arat ascultare. Gramatica, cu amestecul ei de reguli logice si uzante arbitrare, da mintii tinere predispozitia gustului pe care i-l vor satisface mai tîrziu stiintele comportarii umane, dreptul sau morala, toate sistemele în care omenirea a codificat experienta ei instinctiva. Cît priveste exercitiile de retorica în care eram succesiv Xerxes si Temistocle, Oc-tavian si Marc Antoniu, ele ma exaltau; ma simteam Pro-teu. Ele m-au învatat sa patrund rînd pe rînd în cugetul fiecarui om, sa înteleg ca fiecare decide, traieste si moare dupa propriile sale legi. Lectura poetilor a avut urmari înca si mai tulburatoare: nu sînt sigur daca descoperirea dragostei este neaparat mai dulce decît a poeziei. Cea din urma m-a transformat: initierea în misterele mortii nu ma va purta mai departe pe tarîmurile altei lumi decît cutare apus de soare virgilian. Mai tîrziu am preferat asprimea lui Ennius, atît de apropiat de obîrsiile sacre ale neamului, sau docta amaraciune a lui Lucretiu, sau umila simplitate a lui Hesiod bogatiei generoase a lui Homer. Mi-au placut mai ales poetii cei mai dificili si mai absconsi care-mi obligau mintea la o gimnastica foarte grea, precum deopotriva cei vechi ce-mi deschideau cai întru torul noi sau ma ajutau sa regasesc cararile pierdute. In acea vreme apreciam însa în arta versificarii cu precadere adresarea nemijlocita la simturi, metalul lustruit al lui Horatiu, moliciunea carnii la Ovidiu. Scaurus îmi luase orice speranta asigurîndu-ma ca nu voi fi niciodata altceva decît un poet dintre cei mai mediocri: îmi lipseau harul si priceperea. Multa vreme crezusem ca se înselase: tin undeva sub cheie unul sau doua volume de versuri de dragoste, majoritatea imitate dupa Catul. Putin îmi pasa de aici înainte daca propria-mi productie e proasta sau nu.

31

Lui Scaurus îi voi fi recunoscator pîna la moarte pentru ca m-a pus de tînar sa-nvat greceste. Eram copil înca atunci cînd prima oara am încercat sa trasez cu stilul caracterele unui alfabet necunoscut: începeam marea mea înstrainare si lungile calatorii si simtamântul unei alegeri tot atît de deliberate si involuntare ca dragostea însasi. Am iubit aceasta limba pentru flexibilitatea trupului ei bine alcatuit, pentru bogatia vocabularului dovedind la fiece cuvînt contactul direct si variat cu realitatile si pentru ca aproape tot ce oamenii au spus mai bine a fost spus în greceste. Exista, stiu, si alte limbi: unele deja pietrificate, altele înca în stadiul de a se naste. Preotii egipteni mi-au aratat anticele lor simboluri, semne mai degraba decît cuvinte, stravechi încercari de clasificare a lumii si a lucrurilor, grai sepulcral al unei semintii stinse. în timpul razboiului iudaic, rabinul Iosua mi-a explicat litera cu litera anumite texte ale acestei limbi de sectari obsedati într-atît de dumnezeul lor încît au uitat de cele omenesti. în mijlocul trupelor, m-am familiarizat cu limbajul auxiliarilor celti; mi-amintesc mai ales de unele cîntece. Limbile barbare au cel mult valoarea de rezerve ale graiului omenesc si fara îndoiala sînt importante pentru ceea ce vor exprima în viitor. Greaca, dimpotriva, are deja în spatele ei tezaurele sale de experienta umana si statala. De la tiranii ionieni la demagogii Atenei, de la austeritatea pura a lui Agesilaos la excesele unui Dionisiu sau Demetrios, de la tradarea lui Demaratos la credinta lui Filopoimen - tot ce fiecare din noi ar putea încerca spre raul sau binele semenilor a fost, cel putin o data, facut de un grec. Acelasi lucru si despre optiunile personale, de la cinism la idealism, de la

scepticismul lui Piron la visurile sacre ale lui Pitagora; refuzurile si asentimentele noastre au fost deja exprimate, viciile si virtutile au modele grecesti. Nimic nu egaleaza frumusetea unei inscriptii latine votive sau funerare: cele cîteva cuvinte sapate în piatra rezuma, cu impersonala maiestate, tot ce lumea are nevoie sa stie despre noi. Imperiul l-am administrat în latineste; epitaful meu

va fi cioplit pe zidul mausoleului de pe malul Tibrului tot în latina, dar ca grec as fi vrut sa gîndesc si sa traiesc.

Aveam saisprezece ani: ma întorceam dupa perioada de instructie efectuata în rîndul cadrelor Legiunii a saptea cantonata pe atunci în mijlocul Pirineilor, într-o regiune salbatica a Hispaniei Citerior, cu totul deosebita de partea meridionala a peninsulei, unde crescusem. Tutorele meu Acilius Attianus a crezut nimerit sa compenseze prin studiu cele cîteva luni de viata aspra si de vînatori istovitoare. A fost întelept din partea lui ca s-a lasat convins de Scaurus sa ma trimita la Atena pe lînga sofistul Isaios, personalitate stralucita si dotata cu un rar talent al improvizatiei. Atena m-a cucerit pe data; scolarul putin stîngaci, adolescentul cu sufletul adumbrit gusta pentru prima data din aerul viu, din conversatiile pripite, din hoinarelile în lungile seri roze, din placerea fara seaman a discutiei si voluptatii. Matematicile si artele îmi ocupau rînd pe rînd timpul în studii paralele; am avut de asemenea ocazia sa urmez la Atena un curs de medicina al lui Leotyhides. Profesia de medic mi-ar fi placut; spiritul ei nu se deosebeste fundamental de cel în care am încercat sa-mi exercit meseria de împarat. Ma pasionasem pentru aceasta stiinta prea apropiata de noi pentru a mai fi obiectiva, supusa pasiunii si erorii, dar mereu corectata de contactul cu realitatea imediata în toata goliciunea ei. Leotyhides privea lucrurile sub aspectul lor cel mai pozitiv: elaborase un excelent sistem de recuperare a fracturilor. Ne plimbam seara pe malul marii: acest om universal era interesat de alcatuirea cochiliilor si de compozitia mîlurilor marine. îi lipseau mijloacele de experimentare; regreta laboratoarele si salile de disectie ale Muzeului din Alexandria pe care-l frecventase în tinerete, lupta de opinii, concurenta plina de ingeniozitate a oamenilor. Spirit pragmatic, el m-a învatat sa prefer cuvintelor faptele, sa nu ma-ncred în formule, sa observ mai mult decît sa trag concluzii. Rigurosul grec mi-a imprimat metoda.

In ciuda legendelor care circula, am iubit prea putin tineretea, pe a mea si mai putin decît pe a altora. Privita în

ea însasi, mult laudata tinerete îmi parea deseori drept vîr-sta cea prost ebosata a existentei, o perioada opaca si informa, eschivanta si fragila. E de la sine înteles ca regulei i-am aflat un numar de încîntatoare exceptii, dintre care doua sau trei admirabile, iar printre cele din urma tu, Mar-cus, esti cea mai curata. în ce ma priveste, la douazeci de ani eram aproape ceea ce sînt astazi, dar fara consistenta. Nimic nu era rau în mine, însa totul putea fi: binele cît si raul stateau la temelia detestabilului. Ma gîndesc nu fara sa

rosesc la lipsa mea de cunoastere a lumii pe care credeam ca o cunosc, la nerabdarea mea, la felul acela de ambitie usuratica si de grosolana aviditate. Sa marturisesc oare? în plina viata de studiu, la Atena, unde toate placerile îsi aflau cu masura locul, regretam, nu atît Roma, ci aerul locului în care se fac si se desfac neîncetat destinele lumii, zgomotul scripetilor si rotilor de transmisie ale masinii puterii. Domnia lui Domitian era pe sfîrsite; varul meu Tra-ian, acoperit de glorie pe frontierele Rinului, devenise o personalitate foarte populara; tribul hispanic se implanta la Roma. Comparata cu aceasta lume a actiunii imediate, preaiubita provincie greceasca parea sa somnoleze într-o pulbere de idei de mult respirata; pasivitatea politica a grecilor îmi aparea ca o forma rusinoasa de renuntare. Pofta mea de putere, de bani, deseori la romani prima treapta a acesteia, si de glorie, ca sa dau numele unei frumoase pasiuni mîncarimii de a auzi vorbindu-se de noi, era de netagaduit. Intra aici în chip confuz în joc sentimentul ca Roma, inferioara în atîtea privinte, ar capata o mai aleasa stralucire prin intimitatea marilor probleme în care-si implica cetatenii, cel putin pe cei din ordinul senatorial sau ecvestru. Ajunsesem sa-mi închipui ca din discutia cea mai banala pe tema importului de grîne din Egipt as învata mai mult despre treburile statului decît din totStatul lui Platon. Deja, cîtiva ani înainte, ca tînar roman patruns de disciplina militara, crezusem ca-mi dau seama ca as întelege mai bine decît profesorii mei pe soldatii lui Leonida si pe atletii lui Pindar. Am parasit Atena uscata si aurie pentru orasul unde oamenii cu grele togi trase pe cap luptau împotriva

vântului de februarie, unde luxul si desfrîul sînt lipsite de farmec, dar în care luarea celor mai neînsemnate decizii afecta soarta unei parti din lume si unde un tînar provincial avid, însa deloc obtuz, crezînd la început ca da ascultare doar unor grosolane ambitii, avea, încetul cu încetul, sa le piarda pe cele din urma, realizîndu-le, si sa învete a tine piept oamenilor si evenimentelor, sa comande si, lucru care în final este poate mai putin zadarnic, sa serveasca.

Nu toate erau bune cît priveste ridicarea virtuoasei clase mijlocii care se consolida în vederea unei apropiate schimbari de regim: onestitatea politica avea cîstig de cauza cu ajutorul unor stratageme destul de dubioase. Senatul, lasînd treptat administratia în mîinile protejatilor lui Domitian, desavîrsea izolarea acestuia pîna la asfixiere; oamenii noi, de care ma apropiau toate legaturile de familie, probabil ca nu se deosebeau prea mult de cei pe care aveau sa-i înlocuiasca; erau în orice caz mai putin murdariti de putere. Verii si nepotii din provincie se asteptau cel putin la posturi subalterne; li se cerea sa dea dovada de integritate însa. Mi-am capatat si eu functia: am fost numit judecator la tribunalul litigiilor de succesiune. Din acest post am asistat la ultimele faze ale luptei pe viata si pe moarte dintre Domitian si Roma. împaratul pierduse terenul în oras unde nu se mai mentinea decît prin executii care-i grabeau sfârsitul; toata armata îi complota pieirea. întelegeam prea putin din duelul, infinit mai fatal decît cel din arena; ma multumeam sa nutresc pentru tiranul haituit dispretul usor arogant al unui elev al filozofilor. Bine sfatuit de Attianus, mi-am facut meseria fara sa ma ocup prea mult de politica.

Anul acela de munca nu s-a prea deosebit de cei de studiu: dreptul îmi era necunoscut; am avut norocul sa-mi fie coleg de tribunal Neratius Priscus care si-a luat asupra-i pregatirea mea si care a ramas pîna la moarte prietenul si consilierul meu oficial. El apartinea acelei categorii de spirite, atît de rare, care, stapînind temeinic o specialitate, privind-o, cum s-ar spune dinauntru si dintr-o perspectiva inaccesibila profanilor, pastra totusi simtul valorii ei re-

lative în ordinea lucrurilor, aplicîndu-i masura omenescului. Versat ca nimeni altul dintre contemporani în uzantele legii, nu ezita niciodata în fata înnoirilor folositoare. Gratie lui am reusit, mai tîrziu, sa introduc unele reforme. Deocamdata aveam de pus la punct alte treburi. Pastrasem accentul provincial; primul meu discurs la tribunal a stîr-nit rîsul. Am profitat de tovarasia actorilor datorita careia îmi scandalizasem familia; lectiile de exprimare au constituit vreme de luni de zile îndeletnicirea cea mai dificila dar si cea mai placuta dintre îndatoriri, secretul cel mai tainic al vietii mele. Desfrîul însusi devenise, în acei ani grei, obiect de studiu; încercam sa tin pasul cu tineretul rasfatat al Romei; n-am reusit pe deplin niciodata. Datorita lasitatilor firesti acelei vîrste a carei temeritate exclusiv fizica se cheltuia aiurea, nu îndrazneam sa-mi acord încredere decît pe jumatate; în speranta de a semana altora, îmi retezam sau îmi ascuteam pornirile.

Eram putin iubit. Nu exista de altfel nici un fel de motiv pentru care sa fiu. Unele trasaturi, de pilda gustul artistic, neremarcat la scolarul de la Atena, urmînd sa fie mai mult sau mai putin trecut cu vederea viitorului împarat, supara la ofiterul si magistratul aflat pe întîile trepte ale ierarhiei puterii. Filelenismul meu stîrnea zîmbete cu atît mai mult cu cît pe rînd îl etalam si-l ascundeam cu stînga-cie. In senat mi se spunea studentul grec. începusem sa am propria-mi legenda, acest reflex sclipitor, straniu, produs jumatate de faptele noastre, jumatate de ceea ce vulgul crede despre ele. Avocati neobrazati îsi trimiteau nevestele sa intervina, daca aflasera cumva de vreo legatura de-a mea cu sotia unui senator, sau fiul, cînd îmi afisam imprudent pasiunea pentru cutare tînar mim. Era placut sa-i umilesti prin indiferenta. înca si mai jalnici erau cei ce spre a-mi fi pe plac începeau sa discute despre literatura. Tactica elaborata din experienta acelor functii mediocre mi-a servit mai tîrziu pentru audientele imperiale. Sa te dedici cu totul fiecaruia în scurtul rastimp al audientei, sa faci abstractie de întreaga lume în care pentru moment nu exista decît acest bancher, acest veteran, aceasta vaduva,

sa acorzi acestor persoane atît de diferite si normal claustrate în limitele înguste ale unei spete atentia politicoasa si concentrata pe care ti-o acorzi tie în cele mai alese clipe si sa le vezi profitînd aproape fara exceptie de asemenea favoare ca sa se umfle ca broasca din fabula, în fine, sa consacri un timp de serioasa reflectare problemei sau trebii pentru care au venit. Era întocmai ca în cabinetul

medicului. Dezbracam la piele înspaimântatoare uri stravechi, minciuna întinsa ca lepra. Soti împotriva sotiilor, parinti contra copiilor, colaterali în lupta cu toata lumea: putinul respect ce-l mai aveam pentru institutia familiei n-a mai putut dainui.

Nu dispretuiesc oamenii. Daca as fi facu t-o, n-as fi avut nici un drept, nici vreo ratiune sa încerc sa-i conduc. stiu ca sînt vani, ignoranti, avizi, fara astîmpar, în stare de aproape orice ca sa reuseasca, sa se arate capabili chiar în fata lor însile sau pur si simplu pentru a scapa de suferinta. stiu: si eu sînt ca ei, cel putin uneori, sau as fi putut fi. Deosebirile ce le observ între altul si mine sînt prea neglijabile ca sa conteze în socoteala finala. îmi dau deci silinta ca purtarea sa-mi fie egal departata de superioritatea rece a filozofului cît si de aroganta cezarului. Cei mai opaci oameni nu sînt lipsiti de licariri: un asasin cînta bine din fluier, contramaistrul care sfîsie cu lovituri de bici spatele sclavilor poate ca este un fiu bun, idiotul cela si-ar împarti cu mine ultima-i bucata de pîine. Putini sînt aceia pe care nu-i poti învata sa faca multumitor ceva. Marea noastra greseala este ca încercam sa solicitam fiecaruia în parte virtutile pe care nu le are, neglijînd a cultiva pe cele ce le poseda. As aplica aici, în depistarea calitatilor partiale, ceea ce spuneam mai sus despre voluptuoasa cautare a frumusetii. Am cunoscut fiinte infinit mai nobile, mai desavîrsite decît mine, ca de pilda parintele tau Antoninus; am frecventat o multime de eroi si chiar cîtiva întelepti. La majoritatea oamenilor am întîlnit slaba staruinta în bine, dar nici mai tenace în rau; neîncrederea, indiferenta lor, mai mult sau mai putin ostile, cedau prea repede, aproape rusinos, se schimbau prea usor în recunostinta, în respect, de altminteri fara

doar si poate la fel de nedurabile; chiar egoismul lor ar putea fi folosit în scopuri utile. Ma mir întruna ca atît de putini m-au urît; n-am avut decît doi sau trei dusmani înversunati; ca mai totdeauna în atare cazuri purtam si eu partea mea de vina. Unii m-au iubit: aceia mi-au daruit mult mai mult decît aveam dreptul sa cer sau sa sper de la ei: moartea, cîteodata viata lor. Zeul care salasluieste în ei se reveleaza adesea cînd mor.

într-o singura privinta ma simt superior oamenilor obisnuiti: sînt în general mai liber si mai supus decît îndraznesc ei sa fie. Aproape toti nu-si dau seama deopotriva de libertatea ce li se cuvine si de adevarata lor servitute. îsi blestema lanturile; uneori par sa se laude cu ele. Pe de alta parte îsi pierd timpul în zadarnice îngaduinte; nu se pricep sa-si faureasca jugul cel mai usor. în ce ma priveste, am cautat libertatea mai mult decît puterea si puterea numai fiindca în parte înlesnea libertatea. Ceea ce ma interesa nu era o filozofie a omului liber (toti care încearca sa o înjghebeze ma plictisesc), ci o anumita tehnica: voiam sa gasesc articulatia vointei noastre cu destinul, modalitatea în care disciplina ajuta si nu pune frîu naturii. Sa fim bine întelesi: nu e vorba aici de vointa de nezdruncinat a stoicului a carei putere ti-o închipui nemasurata, nici de nu stiu ce optiune sau fagaduinta abstracta care sa nesocoteasca starile lumii

acesteia pline, continue, alcatuita din obiecte si corpuri. Visam la o acceptare mult mai profunda sau la o bunavointa mai supla. Luam viata ca pe un cal cu ale carui miscari te contopesti dupa ce l-ai strunit cît mai bine. Totul fiind în cele din urma hotarîre a spiritului, dar lenta, imperceptibila si care atrage dupa ea si adeziunea trupului, m-am straduit sa ating treptat aceasta stare aproape pura de libertate sau de supunere. Gimnastica mi-era acum de folos; dialectica nu-mi prejudicia stradania. Am cautat mai întîi simpla libertate a vacantelor, a momentelor de ragaz. Orice viata bine întocmita le are pe ale sale si cine nu stie sa si le acorde nu stie sa traiasca. Am mers mai departe; am imaginat o libertate în simultaneitate gratie careia doua actiuni sau doua stari ar putea avea loc concomitent;

am învatat, de pilda, luîndu-l ca model pe Cezar, sa dictez mai multe texte în acelasi timp, sa vorbesc continuînd a citi. Am inventat un mod de viata prin care sarcina cea mai grea sa poata fi perfect îndeplinita fara a ma implica integral; într-adevar, am îndraznit uneori sa-mi propun eliminarea pîna si a notiunii de oboseala fizica. Alteori exersam aplicarea libertatii în alternanta: emotiile, ideile, treburile trebuiau sa fie capabile în orice moment de întrerupere si reluare; certitudinea de a le putea alunga sau rechema ca pe niste sclavi le priva de orice tendinta tiranica, ma degaja de sentimentul oricarei servituti. si mai mult înca: îmi orînduiam întreaga zi în jurul unui gînd preferat pe care nu-l paraseam; tot ce m-ar fi putut împiedica sau sustrage - proiecte ori treburi de alt ordin, cuvinte fara importanta, miile de fleacuri ale unei zile - îsi aflau pe el sprijinul ca joardele de vita pe fusul unei coloane. în alte dati, dimpotriva, divizam la infinit: fiecare gînd, fiecare fapta le desfaceam, le sectionam într-un foarte mare numar de gînduri si fapte mai mici, mai lesne de stapînit. Hotarîrile greu de luat se farîmitau într-o puzderie de deciziuni minuscule, adoptate una cîte una, conducînd una catre cealalta, devenind în acest chip inevitabile si lipsite de dificultate. Dar tot libertatii acceptarii, cea mai spinoasa dintre cîte sînt, m-am dedicat cu toata seriozitatea. Pozitia în care ma aflam, o voiam; în anii dependentei subalterne supunerea pierdea din amaraciune, chiar din umilinta daca acceptam sa vad în ea un exercitiu folositor. Alegeam ceea ce aveam, straduindu-ma doar sa posed în întregime si sa gust tot ce era mai bun cu putinta. Sarcinile cele mai ingrate se realizau fara greutate daca le descopeream o cît de mica atractie. Cînd ceva îmi displacea, faceam din el obiect de studiu; ma straduiam cu dibacie sa îl transform în prilej de bucurie. în fata unei întîmplari neprevazute sau aproape disperate, într-o ambuscada sau furtuna în largul marii, o data luate toate masurile privind securitatea celorlalti, ma lasam în voia întîmplarii, bucurîndu-ma de ce-mi putea aduce neprevazut, si atunci ambuscada ori furtuna se integra fara dificultate în planurile sau visarile mele.

38

39

Chiar în sînul celei mai mari nenorociri îmi dadeam seama de momentul în care propria-mi epuizare îi estompa acesteia o parte din grozavie pe care mi-o însuseam accep-tînd sa o accept. Daca as fi vreodata supus torturii, si neîndoielnic boala îsi va lua asupra-i

sarcina de a ma supune, nu sînt sigur ca voi obtine de la mine pentru timp îndelungat impasibilitatea lui Traseas; voi avea cel putin puterea de a nu ma manifesta decît prin gemete. si astfel, amestecînd rezerva cu îndrazneala, supunerea si razvratirea armonizate cu grija, exigenta extrema si concesiile prudente, am reusit în cele din urma sa ma accept pe mine însumi.

Prelungita prea mult, viata dusa la Roma m-ar fi acrit, corupt si uzat în mod sigur. M-a salvat reîntoarcerea la armata. si acolo exista compromiteri, dar mai simple. Plecarea la armata însemna calatorie; am pornit cu entuziasm. Fusesem promovat tribun al Legiunii a doua Adiutrix: mi-am petrecut cîteva luni de toamna ploioasa pe malurile Dunarii Superioare fara alta tovarasie decît un volum recent aparut al lui Plutarh. în noiembrie am fost transferat la Legiunea a cincea Macedonica, pe atunci (ca si acum) cantonata la varsarea aceluiasi fluviu, pe frontierele Moe-siei Inferioare. Zapada care blocase drumurile ma împiedicase sa calatoresc pe uscat. M-am îmbarcat la Pola; în drum abia am avut timp sa vizitez Atena unde, mai tîr-ziu, îmi va fi dat sa traiesc multa vreme. Vestea asasinarii lui Domitian, anuntata putine zile dupa sosirea mea în tabara, nu a uimit pe nimeni, ci a bucurat pe toata lumea. La scurta vreme, Traian a fost adoptat de Nerva; vîrsta înaintata a noului principe facea din succesiune o chestiune cel mult de luni: politica de cuceriri în care se stia ca varul meu îsi propusese sa angajeze Roma, regruparile de trupe ce începusera sa aiba loc, întarirea treptata a disciplinei mentineau armata într-o stare de efervescenta si asteptare. Legiunile danubiene functionau cu precizia unei masini de lupta de curînd gresata; ele nu se asemanau cîtusi de putin cu garnizoanele adormite pe care le cunoscusem în

Spania; lucru mai important este ca atentia armatei a încetat sa se mai concentreze asupra certurilor de palat pentru a se consacra problemelor de politica externa ale imperiului; trupele noastre nu mai erau o banda de lictori gata sa aclame sau sa ucida pe oricine le atinea calea. Ofiterii cei mai inteligenti se straduiau sa întrevada planul general al acestor reorganizari la care luau parte, sa prevada viitorul si nu numai propriul lor viitor. De altfel despre aceleasi evenimente aflate în prima faza a evolutiei se faceau nu putine comentarii ridicole, iar planuri strategice pe cît de gratuite pe atît de inepte erau mîzgalite seara pe tabliile meselor. Patriotismul roman, autoritatea si misiunea Romei de a cîrmui popoarele luau la acesti oameni de meserie forme brutale cu care nu ma deprinsesem înca. La frontiere, unde ar fi fost necesara, cel putin pentru moment, tocmai abilitatea indispensabila reconcilierii cu imperiul a unor capetenii nomade, soldatul îl eclipsa complet pe politician; corvezile si rechizitiile în natura dadeau loc la abuzuri care nu mai surprindeau pe nimeni. Gratie neîntelegerilor perpetue dintre barbari, situatia în nord-est era în mare tot atît de favorabila pe cît putea fi vreodata; ma îndoiesc chiar ca razboaiele care au urmat au ameliorat-o întrucîtva. Incidentele de frontiera ne cauzau pierderi putin numeroase, nelinistitoare doar pentru ca erau continue; sa recunoastem ca starea de perpetua alarma servea cel putin ascutirii spiritului militar. Cu minime cheltuieli sustinute de un efort cogitativ ceva mai mare, eram totusi convins ca s-ar fi ajuns la

supunerea unor sefi, la îmbunarea altora; atunci m-am hotarît sa ma consacru în special acestei din urma actiuni careia nimeni nu-i acorda nici o atentie.

In atare directie ma îmboldea pofta înstrainarii; îmi placea sa-i vizitez pe barbari. Vastul teritoriu dintre gurile Dunarii si ale fluviului Boristene, triunghi din care am parcurs cel putin doua laturi, se numara printre regiunile cele mai surprinzatoare ale lumii, mai ales pentru noi oamenii nascuti pe tarmurile Marii Interioare, obisnuiti cu peisajele pure si uscate ale sudului, cu colinele si peninsulele. Mi s-a întîmplat sa venerez acolo pe zeita Terra, asa cum aici

41

o cinstim pe zeita Roma; nu ma refer însa la Ceres, ci la o divinitate si mai veche, anterioara chiar aparitiei agriculturii. Solul nostru grecesc sau latin, sustinut peste tot de osatura stâncilor, are eleganta unui corp masculin: pamîn-tul scitic poseda abundenta întrucîtva greoaie a trupului culcat de femeie. Cîmpia lua sfîrsit doar în cer. Ma minunam fara contenire de miracolul fluviilor: vasta întindere pustie era pentru ele doar o panta, un pat. Rîurile noastre sînt scurte; niciodata nu te simti departe de izvoare. Enorma scurgere se istovea aici în estuare fara de margini, carînd mîlurile unui continent necunoscut, gheturile regiunilor nelocuibile. Frigul platourilor înalte ale Spaniei le întrece pe toate, dar pentru prima oara în Scitia m-am aflat fata în fata cu adevarata iarna care în tarile noastre nu-si face decît mai mult sau mai putin scurte aparitii; acolo însa ea se instaleaza pentru lungi perioade de luni de zile, iar mai la nord o ghicesti perpetua, fara început si sfîrsit. în seara sosirii mele, Dunarea era o imensa cale de gheata rosie, apoi de gheata albastra brazdata de urme adînci, ca de care, ale actiunii curentului de dedesubt. Ne aparam de frig cu blanuri. Prezenta acestui dusman impersonal, aproape abstract, trezea o exaltare de nedescris, sentimentul unei energii sporite. Luptai sa-ti pastrezi caldura asa cum aiurea te straduiai sa nu-ti pierzi curajul. In unele zile, în stepa, zapada stergea denivelarile si asa prea putin observabile; galopai într-o lume a spatiului si a atomilor puri. Lucrurilor celor mai obisnuite, mai fragile, gerul le conferea o transparenta si în acelasi timp o duritate cereasca. Orice trestie frînta devenea un fluier de cristal. Assar, ghidul meu caucazian, spargea în amurg gheata ca sa adape caii. De altfel aceste animale constituiau unul dintre cele mai utile mijloace de contact ale noastre cu barbarii: se înfiripau aproape prietenii datorita marfurilor, discutiilor fara de sfîrsit si respectului nutrit reciproc pentru cine stie ce performanta de calarie. Seara, focurile taberei luminau salturile extraordinare ale dansatorilor îngusti în solduri, bratarile lor extravagante de aur.

42

Deseori primavara, cînd topirea zapezilor îmi îngaduia sa ma aventurez mai departe catre interior, întorceam spatele orizontului sudic, care închidea marile si insulele cunoscute, si celui dinspre apus, cu soarele ce se lasa undeva peste Roma, si ma gîndeam sa

ma afund si mai adînc în acele stepe sau dincolo de contraforturile Caucazului, catre nord ori spre extremele îndepartate ale Asiei. Ce clime, ce fauna, ce neamuri de oameni as fi descoperit, ce imperii nestiind nimic despre noi ca si noi despre ele, sau cunos-cîndu-ne cel mult gratie cîtorva banuti trecuti din mîna în mîna de un lung sir de negustori si tot atît de rari pentru ei ca piperul de India si bucatile de chihlimbar de Baltica pentru noi? La Odessos, un negustor întors dintr-o calatorie de mai multi ani mi-a daruit o piatra verde, semitrans-parenta, substanta sacra pare-se în imensul regat caruia îi înconjurase doar marginile, fara sa-i observe, de sub crusta groasa a profitului, nici obiceiurile, nici zeii. Ciudata gema a avut asupra mea efectul unei pietre cazute din cer, meteor venit din alta lume. Nu cunoastem înca destul de bine configuratia pamîntului. în fata acestei ignorante, resemnarea îmi pare de neînteles. îi invidiez pe cei ce vor reusi sa faca înconjurul a doua sute cincizeci de mii de stadii grecesti, atît de bine socotite de Eratostene, a caror parcurgere ne-ar aduce în locul din care am pornit. Ma închipuiam luînd neînsemnata hotarîre de a continua sa merg înainte pe sleaul care deja înlocuise drumurile noastre. îmi placea jocul cu aceasta idee... Sa fii singur, fara bunuri, fara prestigiu, fara nici unul din foloasele vreunei culturi, sa te ex-pui atîtor oameni noi si atîtor neîncepute hazarduri. De la sine înteles ca nu era decît un vis, si cel mai scurt dintre toate. Libertatea pe care o inventam nu exista decît de la distanta; mi-as fi faurit repede din nou tot la ceea ce as fi renuntat. Mai mult chiar, as fi fost oriunde un roman absent. De Roma ma lega un fel de cordon ombilical. Poate ca în acea vreme, cu rangul de tribun, ma simteam atasat si mai strîns imperiului decît sînt astazi ca împarat din acelasi motiv pentru care osul de la încheietura mîinii e mai putin liber decît creierul. Totusi visul monstruos, de care

s-ar fi cutremurat strabunii întelepteste neclintiti pe pa-mîntul lor din Latium, eu l-am realizat, iar faptul de a-l fi gazduit o clipa ma face pentru totdeauna deosebit de ei.

Traian se afla în fruntea trupelor din Germania Inferioara; armata de la Dunare m-a delegat sa transmit felicitarile ei noului mostenitor al imperiului. Ma gaseam pe pamîntul Galiei, la trei zile de mers departare de Colonia, cînd moartea lui Nerva a fost anuntata la popasul de seara. Am fost ispitit sa o iau înaintea postei imperiale si sa-i dau eu însumi varului meu vestea urcarii lui pe tron. Am pornit în galop cale întinsa fara sa ma opresc nicaieri în afara de Treviri unde cumnatul meu Servianus îsi avea resedinta în calitate de guvernator. Am cinat împreuna. Mintea slaba a lui Servianus era plina de fumuri imperiale. Omul acesta dubios, care cauta sa-mi faca rau sau cel putin sa ma împiedice sa fiu pe placul împaratului, s-a gîndit sa mi-o ia înainte trimitînd lui Traian un curier de-al lui. Doua ceasuri mai tîrziu am fost atacat în vadul unui rîu; agresorii mi-au omorît ordonanta si ne-au ucis caii. Am reusit totusi sa punem mîna pe unul din atacatori, un fost sclav al cumnatului, care a marturisit tot. Servianus ar fi trebuit sa-si dea seama ca un om hotarît nu poate fi împiedicat decît doar recurgînd la asasinat, în fata caruia însa lasitatea sa dadea înapoi. A trebuit sa fac pe jos douasprezece mile înainte de a întîlni un taran care mi-a vîn-dut un cal. In aceeasi seara ajung la Colonia cu putin mai devreme decît curierul

cumnatului meu. Acest gen de aventura a fost încununata de succes. Am fost cu atît mai bine primit de armata. împaratul m-a pastrat pe lînga el în calitate de tribun al Legiunii a doua Fidelis.

Vestea venirii lui la putere a primit-o cu o naturalete demna de admiratie. Se astepta de mult; planurile sale nu s-au schimbat cu nimic. A ramas ceea ce a fost dintotdea-una si ce va fi pîna la moarte, un conducator de armate; calitatea sa consta în a fi dobîndit, gratie conceptiei exclusiv militare asupra disciplinei, o idee despre ce este ordinea în stat. Torul se orînduia, la început, în jurul acestei idei,

chiar planurile lui de razboi si proiectele de cuceriri. îm-parat-soldat, dar cîtusi de putin soldat-împarat. Nu si-a schimbat cu nimic viata; modestia lui se dispensa de afectare ca si de îngîmfare. în vreme ce armata se veselea, îsi preluase noile raspunderi ca pe o parte a lucrului zilnic, aratîndu-si cu simplitate celor apropiati multumirea.

personal, îi inspiram prea putina încredere. Era varul meu, cu douazeci si patru de ani mai vîrstnic si cotutore, de la moartea tatalui. îsi îndeplinea obligatiile de familie cu seriozitate provinciala; era gata sa faca imposibilul spre a ma avansa, daca meritam, si sa ma trateze cu mai mare severitate decît pe altul, de m-as fi aratat incompetent. Nebuniile tineretii le primea cu acea indignare nu lipsita de justificare pe care nu o întîlnesti decît în familie; datoriile facute îl scandalizau de altfel mult mai mult decît abaterile. Alte trasaturi ale mele îl nelinisteau: destul de putin cultivat, avea pentru filozofi si oamenii de litere un respect înduiosator, dar una este sa-i admiri de departe pe marii filozofi si alta sa ai alaturi un tînar locotenent prea instruit în literatura. Nestiind în ce constau principiile mele, limitele pîna unde as fi mers, care-mi erau frînele, ma credea lipsit de ele si de resurse împotriva mea însumi. Cel putin nu comisesem greseala de a-mi neglija serviciul. Bunul meu renume de ofiter era o încredintare, dar pentru el ramîneam în continuare un tînar tribun cu tot viitorul înainte care trebuia însa supravegheat îndeaproape.

Un incident din viata particulara avea sa ma duca în cu-rînd la un pas de nenorocire. Un chip frumos ma cucerise. Ma legasem sufleteste de un tînar remarcat si de împarat. Aventura era primejdioasa si savurata ca atare. Un oarecare Gallus, secretar al lui Traian, care-si facea de mult o datorie din a-l informa cu amanuntime asupra împrumuturilor mele banesti, ne-a pîrît. Supararea împaratului atinsese culmea; a fost un moment greu de depasit. Prietenii, Acilius Attianus printre altii, s-au straduit cît au putut saT împiedice de a se încapatîna într-o ranchiuna atît de ridicola. In cele din urma a cedat insistentelor lor si împacarea, de altfel destul de putin sincera de ambele parti, a fost

pentru mine înca si mai umilitoare decît scenele anterioare de mînie. Marturisesc ca lui Gallus i-am pastrat o ura fara egal. Multi ani mai tîrziu a fost condamnat pentru fals în acte publice; m-am bucurat nespus ca fusesem astfel razbunat.

Prima expeditie împotriva dacilor a fost declansata în anul urmator. Ca fire si ca viziune politica m-am opus întotdeauna solutiei razboiului, dar as fi fost mai mult sau mai putin decît om daca marile actiuni militare începute de Traian nu m-ar fi cuprins în vîrtejul entuziasmului lor. Priviti în mare si de la distanta, acesti ani de razboi se numara printre anii mei fericiti. începutul lor a fost dur, sau mi s-a parut a fi. Atunci am ocupat doar posturi secundare, nedobîndind înca pe de-a-ntregul bunavointa lui Traian. Cunosteam însa locurile si ma stiam util. Fara sa-mi dau seama, iarna dupa iarna, campanie dupa campanie, batalie dupa batalie simteam crescînd în mine obiectiile fata de politica împaratului; pe atunci n-aveam nici dreptul nici datoria sa rostesc raspicat atare obiectii; de altfel nimeni nu m-ar fi ascultat. Situat mai mult sau mai putin deoparte, în al cincilea sau în al zecelea rang, îmi cunosteam cu atît mai bine trupele, participam mai intens la viata lor. Aveam o anumita libertate de actiune sau mai degraba un fel de detasare fata de actiunea însasi, lucru pe care ti-l permiti cu greu o data ajuns la putere si trecut de treizeci de ani. Existau si avantaje care-mi erau proprii: interesul pentru tara aceasta crîncena, pasiunea pentru orice fel voit, si de altfel intermitent, de renuntare si de austeritate. Eram poate singurul dintre ofiterii tineri care nu regreta Roma. Cu cît se înmulteau anii de campanie prin noroaie si zapezi, cu atît îmi scoteau ei în evidenta resursele.

Am trait acolo o întreaga perioada de extraordinara exaltare datorata în parte influentei unui mic grup de locotenenti care adusesera cu ei niste zei stranii din îndepartatele garnizoane ale Asiei Mici. Ma cucerise pentru moment cultul lui Mithras, mai putin raspîndit pe atunci decît devenise dupa expeditiile noastre contra partilor, prin exigentele ascetismului sau riguros ce încorda puternic arcul

vointei, prin obsesia mortii, a fierului si a sîngelui, ridi-cînd la rangul de explicatie a lumii asprimea obisnuita a vietii soldatului. Nimic mai potrivnic ca mithraismul vederilor ce începusem sa le am asupra razboiului, dar riturile acestea barbare, care creeaza între adepti legaturi de viata si moarte, maguleau nazuintele cele mai intime ale unui tînar nerabdator cu prezentul, nesigur cît priveste viitorul si tocmai prin asta înclinat sa-i adore pe zei. Am fost initiat într-un turn de lemn si trestie, pe malul Dunarii, avînd drept chezas pe Marcius Turbo, tovarasul meu de arme. îmi amintesc ca greutatea taurului murind era cît pe-aci sa rupa podeaua de grilaj sub care ma aflam pentru a primi botezul cu sînge. Mai tîrziu am reflectat la primejdiile ce le-ar putea constitui pentru stat acest gen de societati aproape secrete, sub domnia unui principe slab, si am ajuns la concluzia ca trebuie sa iau atitudine drastica împotriva lor; marturisesc însa ca în fata inamicului ele insufla adeptilor o putere aproape divina. Fiecare din noi credea ca ar putea iesi din strimtele limite ale conditiei sale umane, simtindu-se concomitent el însusi si dusmanul sau, asimilîndu-se zeului despre care nu se mai stie bine daca moare sub forma vitei sacrificate sau ucide sub chipul lui omenesc. Aceste visari ciudate care uneori ma îngrozesc

astazi nu se deosebeau de altfel foarte mult de teoriile lui Heraclit despre identitatea arcului cu tinta. Pe arunci ma ajutau sa suport viata. Victoria si înfrîngerea se amestecau, se confundau, raze diferite ale aceleiasi zile solare. Pe pedestrasii daci pe care-i zdrobeam sub copitele calului, pe calaretii sarmati doborîti apoi în luptele corp la corp în care animalele de sub noi, ridicate în doua picioare, îsi muscau pectoralul harnasamentului, îi loveam cu si mai mare usurinta cu cît ma identificam cu ei. Parasit pe cîmpul de lupta, trupul meu despuiat de vesminte nu s-ar fi deosebit prea mult de al lor. Lovitura fatala de spada ar fi fost aceeasi. îti marturisesc aici gînduri iesite din comun, pe care le socotesc printre cele mai secrete ale vietii mele, precum si acea stranie betie niciodata regasita exact sub aceasta forma.

47

Mai multe actiuni stralucite, ce n-ar fi fost poate remarcate la un soldat de rînd, m-au facut vestit la Roma si m-au acoperit de un fel de glorie în fata armatei. Majoritatea pretinselor mele ispravi nu erau de altfel decît bravade inutile; descopar în ele astazi cu oarecare jena, amestecata cu exaltarea aproape sacra despre care abia vorbeam, dorinta rusinoasa de a placea cu tot pretul si de a atrage atentia asupra mea. Astfel, într-o zi de toamna, am trecut calare Dunarea umflata de ploi avînd pe mine echipamentul greoi al soldatilor batavi. în aceasta fapta de arme, daca asa i se poate spune, calul a avut merit mai mare. Perioada acestor nebunii eroice m-a învatat sa deosebesc mai multe feluri de curaj. Cel care mi-ar placea sa-l am întotdeauna ar trebui sa fie rece, indiferent, lipsit de orice excitare fizica, impasibil ca seninatatea sufleteasca a unui zeu. Nu-mi fac iluzii ca l-as fi atins vreodata. Contrafacerea de care m-am folosit ulterior nu era altceva, în zilele mele rele, decît nepasare cinica fata de viata, iar în cele bune, sentimentul datoriei de care ma agatam. Repede însa, cît de putin ar fi durat primejdia, cinismul sau sentimentul datoriei faceau loc unui delir al îndîrjirii, stranie speta de orgasm al omului legat de destinul sau. La vîrsta la care ma gaseam pe atunci, betia acestui curaj nu avea sfîrsit. Fiinta îmbatata de viata nu prevede moartea; ea nu exista, e negata de fiece gest. Daca survine, faptul se produce pe nestiute, aparîndu-i ca un soc sau ca un spasm. Surîd cu amaraciune spunîndu-mi ca astazi din doua gînduri unul îl dedic propriului sfîrsit ca si cum ar trebui atîtea fasoane ca sa împac acest trup istovit cu inevitabilul. Pe atunci însa, dimpotriva, tînarul, care ar fi pierdut mult nemaitraind cîtiva ani în plus, îsi risca zilnic viitorul.

Ar fi usor sa transformi cele de mai sus în istoria unui soldat prea cultivat care vrea sa-i fie trecuta cu vederea cultura. Astfel de perspective simplificate sînt false. Personaje diferite stapîneau launtrul meu rînd pe rînd, nici unul pentru multa vreme; tiranul cazut recîstiga însa repede puterea. Gazduiam asadar pe ofiterul meticulos, împatimit de disciplina, dar împartind bucuros cu oamenii sai

48

privatiunile razboiului; pe melancolicul visator la cele divine, pe îndragostitul gata la orice pentru un moment de ratacire; pe tînarul locotonent mîndru care se retragea în cort, îsi cerceta hartile la lumina lampii si nu ascundea prietenilor sai dispretul pentru felul în care mergeau lucrurile; pe viitorul om de stat. Sa nu uitam nici pe lingusitorul josnic care pentru a nu displacea accepta sa se îmbete la masa împarateasca; pe tînarul prizarit rezolvînd de sus toate problemele cu o siguranta de sine ridicola; pe guresul frivol în stare pentru un cuvînt de duh sa-si compromita un prieten; pe soldatul executînd cu precizie de masina îndatoririle-i murdare de gladiator. Sa amintim si de acel personaj absent, fara nume, fara loc în istorie, dar deopotriva eu cît si toti ceilalti, simpla jucarie a împrejurarilor, nici mai mult nici mai putin decît un trup, culcat pe patul sau de campanie, tulburat de o mireasma, preocupat de o adiere, usor atent la eternul zumzet al unei albine. Un nou venit intra însa încet-încet în actiune, un director de trupa, un regizor. stiam numele actorilor mei; le cream intrari si iesiri verosimile; taiam replicile inutile; evitam treptat efectele vulgare. învatam, în fine, sa nu abuzez de monolog. Cu vremea, faptele mele ma formau.

Izbînzile militare personale mi-ar fi putut atrage dusmania unui om mai putin mare ca Traian. Curajul era însa singurul limbaj care-l întelegea pe data si ale carui cuvinte îi mergeau drept la inima. în cele din urma a ajuns sa vada în mine un secund, aproape un fiu si nimic din ce avea sa se întîmple mai tîrziu nu ne-a putut separa de tot. Din parte-mi, unele din criticile privitoare la conceptiile lui, critici care abia începusera sa prinda contur, au fost lasate deoparte, uitate în prezenta geniului admirabil de care dadea dovada în fruntea armatelor. întotdeauna mi-a placut sa vad lucrînd un mare specialist. împaratul, în meseria lui, poseda o pricepere si o mîna sigura, fara egal. Aflat în fruntea Legiunii întîi Minervia, cea mai glorioasa dintre toate, am primit ordin sa distrug ultimele întariri ale inamicului în zona Portilor de Fier ale Transilvaniei. Dupa încercuirea fortaretei Sarmizegetusa, am intrat cu suita

împaratului în sala subterana unde sfetnicii regelui Dece-bal se otravisera luînd împreuna ultima cina; de la Traian am primit însarcinarea sa dau foc acelei ciudate gramezi de morti. In aceeasi seara, pe pantele cîmpului de bataie, el mi-a trecut pe deget inelul cu diamante pe care-l avea de la Nerva si care a ramas mai mult sau mai putin chezasia succesiunii la cîrma imperiului. în acea noapte am adormit multumit.

Popularitatea mea aflata la început a reflectat asupra celei de a doua sederi la Roma ceva din acel sentiment al euforiei pe care aveam sa-l regasesc mai tîrziu, într-o masura si mai mare, de-a lungul anilor de fericire. Traian îmi daduse doua milioane de sesterti ca sa fac daruri poporului, suma care, fireste, era insuficienta; dispuneam însa de aici înainte de averea mea considerabila, asa ca grija lipsei de bani nu ma mai privea. Scapasem în buna masura de frica de a displacea. O cicatrice la barbie a fost pretextul de a purta barba scurta a filozofilor greci. Vesmintele-mi erau de o simplitate pe care am exagerat-o si mai mult în anii puterii imperiale: timpul bratarilor si parfumurilor trecuse. N-are importanta ca atare simplitate însemna si o atitudine. Încetul cu încetul m-am obisnuit

cu dezbara-rea de dragul dezbararii, cu contrastul, care mai tîrziu mi-a placut, între o colectie de pietre pretioase si mîinile goale ale colectionarului. Ca sa ramîn la capitolul vestimentatie, iata o întîmplare petrecuta în anul cînd functionam în calitate de tribun al plebei si care a fost interpretata ca o prevestire. într-o zi, trebuind sa vorbesc în public pe o vreme mizerabila, mi-am pierdut mantaua de ploaie de lîna galica groasa. Am fost nevoit sa-mi rostesc cuvîntarea în toga, ale carei falduri se umpleau de apa ca jgheaburile unei stresini; îmi treceam fara încetare mîna peste frunte ca sa înlatur apa ce-mi intra în ochi. A raci este la Roma privilegiul împaratului pentru ca îi este interzis, indiferent de vreme, sa puna ceva peste toga: din acea zi vînza-toarea din colt si negustorul de pepeni crezura în norocul meu. 50

Se vorbeste des despre visurile tineretii. Se uita însa si mai des de calculele acesteia. si ele sînt visuri, nu mai putin nebunesti ca celelalte. Nu eram singurul care le fauream în timpul acelei perioade de serbari romane: întreaga armata se avînta în goana dupa onoruri. Intram destul de bucuros în rolul ambitiosului, pe care nu l-am jucat însa niciodata multa vreme cu convingere si nici fara sa am nevoie de sprijinul neîntrerupt al sufleorului. Am acceptat sa îndeplinesc cu cea mai înteleapta scrupulozitate plicticoasa functie de curator al acelor senatului; am stiut sa fac toate serviciile utile. Stilul laconic al împaratului, admirabil în fata armatelor, era nesatisfacator la Roma; împarateasa, ale carei gusturi literare se apropiau de ale mele, l-a convins sa-mi îngaduie sa-i compun discursurile. A fost primul din binevenitele ajutoare ale Plotinei. Am reusit cu atît mai bine cu cît aveam deja obisnuinta acestui fel de agreabile servicii. în vremea începuturilor mele dificile, redactasem adesea pentru senatori în pana de idei sau de mestesugita exprimare cuvîntari pe care, în cele din urma, credeau ei însisi ca le-au scris. Lucrînd pentru Traian în acest mod, aflam o bucurie întru totul asemanatoare celei prilejuite în adolescenta de exercitiile de retorica; singur în camera, urmarind efectele în fata oglinzii, ma simteam împarat. De fapt învatam sa fiu; îndrazneli de care nu m-as fi crezut în stare deveneau usoare cînd altcineva avea sa si le ia asupra-i. Gîndirea simpla a împaratului, lipsita de coerenta si tocmai de aceea obscura, îmi devenise familiara; ma maguleam ca-l cunosc ceva mai bine decît el însusi, îmi placea sa imit stilul militar al sefului, sa-l ascult rostind în senat fraze ce pareau caracteristice, dar al caror autor eram eu. în unele zile, cînd Traian nu iesea din casa, capatam însarcinarea sa citesc chiar eu acele discursuri de care nici macar nu lua cunostinta, iar dictiunea mea, devenita fara repros, facea cinste lectiilor actorului tragic Olympos.

Aceste îndeletniciri aproape secrete atrageau de parte-mi intimitatea si chiar încrederea împaratului, dar vechea antipatie nu disparuse. Ea cedase doar momentan placerii

51

încercate de un principe batrîn cînd vedea un barbat tînar din neamul sau începînd o cariera pe care si-o imagina, nitel cam naiv, ca trebuind sa o continue pe a sa. Dar entuziasmul acela de pe cîmpul de lupta de la Sarmizegetusa n-ar fi erupt cu asa forta daca n-ar fi iesit la lumina stra-batînd atîtea straturi suprapuse de neîncredere. si cred înca, în ce priveste atare lucruri, ca era vorba de ceva mai

mult decît o animozitate ireductibila pricinuita de certuri cu greu aplanate, de deosebiri temperamentale sau, pur si simplu, de starile sufletesti ale unui om care îmbatrîneste. împaratul îi detesta din instinct pe subalternii indispensabili. Ar fi înteles mai bine, în ce ma privea, un amestec de zel si de delasare în serviciu; îi paream aproape suspect tocmai fiindca eram ireprosabil sub raportul îndatoririlor profesionale. Lucrul a devenit limpede cînd împarateasa a crezut ca actioneaza în sprijinul carierei mele aranjînd sa ma casatoresc cu fiica nepoatei lui Traian. S-a opus cu neînduplecare acestui plan invocînd lipsa mea de calitati matrimoniale, vîrsta mult prea mica a adolescentei, pîna si uitatele necazuri ale împrumuturilor banesti. împarateasa s-a încapatînat; eu însumi ma prinsesem în joc; la vîrsta aceea Sabina nu era întru totul lipsita de farmec. Aceasta casatorie, moderata de o absenta aproape permanenta, a fost ulterior pentru mine motiv neîntrerupt de suparare si grija, încît cu greu îmi amintesc ca pentru ambitiosul de douazeci si opt de ani ea însemnase un triumf. Mai mult ca oricînd faceam parte din familie; am fost deci într-o oarecare masura obligat sa traiesc în sînul ei. Totul însa îmi displacea în acel mediu, cu exceptia chipului frumos al Plotinei. Indivizi din Spania, veri din provincie se aflau din belsug la masa imperiala, asa cum aveam sa-i regasesc mai tîrziu, în rastimpul rarelor sederi la Roma, la cinele sotiei mele, fara sa pot spune ca îmbatrînisera caci înca din acea vreme toata aceasta lume parea centenara. Ea emana o întelepciune greoaie, un fel de prudenta rîn-ceda. Aproape toata viata, împaratul si-a trait-o la armata; cunostea Roma infinit mai putin bine decît o stiam eu. Dadea dovada de o bunavointa fara seaman în a se înconju-

ra cu tot ce Orasul îi oferea mai bun, sau cu tot ce i se prezentase ca atare. Anturajul oficial era format din oameni de admirabila decenta si onorabilitate, dar cu o cultura cam învechita, iar filozofia lor destul de rudimentara nu patrundea pîna în adîncul lucrurilor. Nu mi-a placut niciodata afabilitatea afectata a lui Plinius; sublima rigiditate a lui Tacit îmi parea ca încarneaza o conceptie reactionara despre lume, neevoluata din vremea mortii lui Cezar. Anturajul neoficial era de o grosolanie respingatoare, lucru care m-a facut sa evit pentru moment noi riscuri. Fata de toata aceasta lume atît de diferita dadeam dovada de politetea de rigoare. Eram deferent cu unii, suplu cu altii, alaturi cu mitocanimea cînd era nevoie, abil si nu prea abil. Versatilitatea îmi era necesara; eram mai multi într-unui, din calcul; unduitor, din joaca. Mergeam pe frînghia întinsa. Nu numai lectiile unui actor îmi erau de ajuns, mi-ar fi trebuit si ale unui acrobat.

Mi-au fost reprosate în acea perioada cîteva adultere cu niste patriciene. Doua sau trei din aceste legaturi asa de criticate au durat cam pîna la începuturile principatului meu. Roma, atît de usor daruibila desfrîului, a facut dintotdeauna prea mult caz de pasiunile erotice ale celor ce-o conduceau. Marc Antoniu si Titus au avut de învatat cîte ceva. Aventurile mele erau mult mai modeste, dar nu stiu în ce alt chip, în cadrul obiceiurilor noastre, un barbat pe care curtezanele l-au dezgustat mereu si pe care casnicia deja îl incomoda s-ar fi putut familiariza cu multimea felurita a femeilor. Dusmanii, cu respingatorul Servianus în frunte, batrînul meu cumnat

caruia cei treizeci de ani ce-i avea mai mult ca mine îi dadeau dreptul sa alature, în ce ma privea, preocuparile pedagogice celor de spion, pretindeau ca ambitia si curiozitatea jucau în aceste pasiuni un rol mult mai mare decît dragostea însasi, ca intimitatea sotiilor ma introducea încetul cu încetul în secretele politice ale sotilor si ca marturisirile metreselor valorau pentru mine tot atît cît rapoartele politiei, de care aveam sa ma amuz mai tîrziu. Este adevarat ca orice legatura putin prea lunga îmi aducea aproape inevitabil si prietenia sotu-

53

lui, gras sau firav, pompos sau timid, dar cam întotdeauna orb; de obicei însa aflam prea putina placere si cu atît mai putin profit. Trebuie chiar sa marturisesc ca unele relatari indiscrete ale amantelor, rostite între perne, sfirseau prin a trezi în mine oarecare simpatie pentru acei soti asa de batjocoriti si de putin întelesi. Legaturile, agreabile cînd femeile erau abile, deveneau miscatoare cînd erau frumoase. Studiam artele; ma familiarizam cu statuile; învatam sa cunosc mai bine pe Venus din Cnidos sau pe Leda tre-murînd sub greutatea lebedei. Era lumea lui Tibul si Pro-pertiu: melancolie, ardoare cam nefireasca ce ti se suia la cap aidoma unei melodii cîntate în modul frigian, sarutari pe scari laturalnice, esarfe unduind pe sîni, plecari în zori si cununi de flori lasate pe praguri.

Nu stiam aproape nimic despre aceste femei; partea ce mi-o faceau din viata lor tinea cît doua usi întredeschise; dragostea despre care vorbeau fara contenire îmi parea cîte-odata tot atît de usoara ca una din ghirlandele acelea, ca o bijuterie la moda, podoaba costisitoare si fragila; le banuiam ca-si arboreaza pasiunea dimpreuna cu fardul si colierele. Propria mea existenta nu le era mai putin misterioasa, nu doreau însa cîtusi de putin s-o cunoasca, preferind sa si-o-nchipuie cu totul anapoda. In cele din urma am înteles ca esenta jocului cerea atare continue deghizari, marturisiri si lamentatii excesive, placerea cînd mimata, cînd ascunsa, întîlniri calculate ca niste figuri de dans. Chiar cînd ne certam, mi se astepta replica dinainte prevazuta, frumoasa dezolata frîngîndu-si mîinile ca pe scena.

Deseori m-am gîndit ca amantii pasionati ai femeilor se legau de templul si de accesoriile cultului cel putin tot atît cît zeita însasi: erau încîntati de degetele înrosite cu cîr-mîz, de pielea data cu parfumuri, de miile de secrete care sporeau frumusetea si uneori o creau în întregime. Acesti idoli tandri se deosebeau ca cerul de pamînt de femelele barbare corpolente sau de tarancile noastre greoaie si grave; ele ieseau din volutele aurite ale marilor orase, din ca-zile vopsitorului sau din aburul emolient al baii ca Venus din spuma valurilor grecesti. Cu greu ti le puteai închipui

54

departe de febra dulce a unor seri la Antiohia, de incitatia diminetilor romane, de numele vestite pe care le purtau, de luxul în mijlocul caruia ultimul lor secret era de a se arata nude, niciodata însa lipsite de podoabe. As fi dorit mai mult: creatura umana despuiata, singura cu ea însasi, asa cum trebuia sa fi fost totusi uneori, în timpul bolii, sau dupa moartea întîiului nascut, ori cînd un rid se lasa ghicit în oglinda. Un om care citeste sau gîndeste sau calculeaza apartine speciei si nu sexului; în clipele sale cele mai bune se elibereaza chiar din clestele conditiei umane. Amantele mele pareau a-si face o glorie din a gîndi doar ca femei: spiritul ori sufletul pe care-l cautam nu era înca decît un parfum.

Trebuia sa mai fi existat si altceva: ascuns dupa o perdea ca un personaj de comedie asteptînd momentul intrarii în scena, pîndeam cu interes soaptele nelamurite ale unui interior necunoscut, sunetul specific sporovaielilor femeiesti, izbucnirea unei mîni sau a unui rîs, murmurul intimitatii, tot ceea ce înceta îndata ce mi se stia prezenta. Copiii, perpetuele preocupari vestimentare, grijile banesti trebuiau sa recapete în lipsa mea importanta care mi se ascundea; chiar sotul, atît de luat în derîdere, devenea esential, poate ca si iubit. îmi comparam amantele cu fetele posace ale femeilor familiei mele, econoamele si ambitioasele, mereu preocupate sa verifice socotelile gospodariei sau sa supravegheze toaleta busturilor stramosilor; ma întrebam daca aceste matroane reci strângeau si ele în brate un amant sub bolta de verdeata din gradina sau daca frumusetile mele usuratice n-asteptau decît sa plec spre a se-ntoarce la cearta lor cu chelareasa. Ma straduiam cît puteam mai bine sa retencuiesc încheietura celor doua fatade ale universului feminin.

Anul trecut, putin dupa conspiratia din pricina careia Servianus a fost în cele din urma executat, una din metresele de altadata s-a ostenit zadarnic deplasîndu-se la Vila ca sa-mi denunte pe unul din ginerii ei. N-am retinut acuzatia ce putea izvorî fie dintr-o ura de soacra, fie din dorinta de a-mi fi utila. Conversatia însa m-a interesat: nu

55

mai era vorba ca pe vremuri la tribunalul mostenirilor doar de testamente, de masinatii tenebroase între rude, de casatorii neasteptate sau nefericite. Regaseam cercul strimt al femeilor, puternicul lor simt practic si cerul ce le devine plumburiu îndata ce amorul îsi ispraveste rolul. Unele lacrimi, acel fel de lealitate aspra mi-au amintit de ursuza mea Sabina. Trasaturile vizitatoarei mele pareau aplatizate, topite, ca si cum mîna timpului a trecut în sus si în jos, fara menajamente, peste o masca de ceara moale; ceea ce la un moment dat eram dispus sa iau drept frumusete nu fusese niciodata decît floarea fragilei tinereti. Artificiul îsi pastra înca locul: pe fata asta ridata surîsul mai juca cu stîngacie. Amintirile voluptuoase, daca vor fi existat vreodata, se stersesera, în ce ma priveste, de mult; mai ramî-nea un schimb de fraze curtenitoare cu o creatura marcata ca si mine de boala sau vîrsta, aceeasi bunavointa putin cam iritata pe care as fi avut-o fata de vreo verisoara împovarata de ani, din Spania, de-o ruda îndepartata sosita din Narbona.

Ma stradui sa prind din nou pentru o clipa rotocoale de fum, globuri irizate de aer ale unui joc de copil. Dar e usor sa uiti... Atîtea au trecut de pe vremea usuraticelor amoruri încît fara îndoiala nu le mai stiu gustul; îmi place mai ales sa neg ca ele m-au facut vreodata sa sufar. si totusi printre aceste amante pe cel putin una am iubit-o cuprins ca de farmec. Era deopotriva mai fina si mai tenace, mai tandra si mai dura decît celelalte: torsul acela subtire si rotund îti amintea de-o trestie. Totdeauna mi-a placut frumusetea parului, partea matasoasa si unduitoare a unui trup, dar pletele celor mai multe din femeile noastre sînt adevarate turnuri, labirinturi, barci sau gheme de vipere. Ale ei se lasau sa fie ceea ce-mi place sa fie: ciorchinele de strugure al culesului sau aripa. Culcata pe spate, cu capul mic si mîndru sprijinit de mine, îmi vorbea de dragostele ei cu admirabila lipsa de jena. Iubeam pasiunea si detasarea cu care se dadea placerii, gustul dificil si furia cu care-si sfîsia sufletul. Mi-a marturisit zeci de amanti; le pierduse si socoteala; eu nu eram decît un fi-

gurant tacut, nepretinzînd fidelitate. Se îndragostise de un dansator numit Batylos, atît de frumos ca toate nebu-niile-i erau dinainte scuzate. îi rostea numele plîngînd în bratele mele; consimtamîntul meu îi dadea curaj. Alteori am rîs mult împreuna. A murit tînara într-o insula nesanatoasa unde familia o exilase ca urmare a unui divort ce stîrnise scandal. Ma bucur pentru ea, caci se temea sa-mba-trîneasca; atare sentiment nu-l încercam însa niciodata pentru cei pe care i-am iubit într-adevar. Avea imense nevoi de bani. Odata mi-a cerut sa-i împrumut o suta de mii de sesterti. I-am adus a doua zi. S-a asezat pe jos, perfecta figurina de jucatoare de arsice, a rasturnat punga pe paviment si a început sa împarta în gramajoare stralucitorul morman. stiam ca pentru ea, ca si pentru noi toti cei risipitori, piesele de aur nu erau banii sunatori marcati cu capul cezarului, ci o substanta magica, o moneda personala batuta cu efigia unei himere sub stanta dansatorului Batylos. Eu nu mai existam. Era singura. Aproape urîta, încretindu-si fruntea cu delicioasa indiferenta pentru pro-pria-i frumusete, facea si refacea pe degete, miscînd scolareste din buze, adunarile complicate. Niciodata nu m-a fermecat mai mult.

Vestea incursiunilor sarmate sosi la Roma în timpul celebrarii triumfului dacic al lui Traian. Aceasta sarbatoare, multa vreme amînata, dura de opt zile. Se scursese aproape un an pîna sa fie aduse din Africa si Asia animalele salbatice care urmau a fi ucise în masa în arena; masacrul a douasprezece mii de fiare, omorîrea metodica a zece mii de gladiatori faceau din Roma un loc blestemat al mortii. In seara aceea ma aflam pe terasa casei lui Attianus, împreuna cu Marcius Turbo si gazda noastra. Orasul iluminat era insuportabil sub bucuria zgomotoasa: razboiul dacic, caruia Marcius si cu mine îi consacrasem patru ani de tinerete, devenise pentru plebe un pretext de chefuri scaldate în vin, un triumf brutal în reluare. Nu era oportun sa faci cunoscut poporului ca mult laudatele victorii nu erau definitive si ca un nou dusman trecuse frontierele

noastre. împaratul, preocupat deja de proiectele sale din Asia, se dezinteresa mai mult sau mai putin de situatia din nord-est pe care prefera s-o considere rezolvata o data pentru totdeauna. Cel dintîi razboi sarmatic a fost prezentat ca o expeditie de pedepsire. Am fost trimis pe front cu titlul de guvernator al Pannoniei si cu puteri de comandant sef. Razboiul a durat unsprezece luni si a fost crunt. Sînt convins si acum ca nimicirea dacilor a fost aproape justificata: nici un sef de stat nu rabda de bunavoie existenta unui inamic organizat, instalat la portile sale. Dar prabusirea regatului lui Decebal a creat în acele regiuni o depresiune catre care se revarsau sarmatii; hoarde iesite de nu stii unde pustiau o tara devastata de ani de razboaie, arsa si rearsa de noi si în care insuficientelor noastre efective militare le lipseau punctele de sprijin; invadatorii misunau ca viermii în cadavrul victoriilor dacice. Succesele recente au subminat disciplina: în avanposturi regaseam ceva din nepasarea grosolana a sarbatorilor romane. Anumit tribuni dadeau dovada de o încredere imbecila în fata primejdiei: periculos izolati într-o zona a carei singura parte cunoscuta bine era vechea noastra frontiera, ei contau, spre a continua sa învinga, pe armamentul pe care-l vedearr din zi în zi împutinîndu-se ca urmare a pierderilor sav uzurii si pe întariri ce n-asteptam sa le vad venind, stiinc ca toate fortele vor fi de aici înainte concentrate în Asia Alt pericol începea sa se iveasca: patru ani de rechizi tii oficiale au ruinat satele din spatele frontului; începîni cu primele campanii dacice, pentru fiecare turma de bo sau de oi capturata cu pompa de la inamic, am vazut nenu marate siruri de vite smulse de la locuitori. Daca atare stan de lucruri avea sa continue, nu era departe momentul îr care populatia taraneasca istovita de efortul sustinerii gre oaiei noastre masini militare va sfîrsi prin a ni-i prefera p barbari. Jafurile soldatimii constituiau o problema poat mai putin importanta, dar mai vizibila. Eram destul de popt Iar ca sa nu ma tem a impune trupelor restrictiile cele mi aspre: am reusit sa încetatenesc o austeritate pe care o pra ticam eu însumi; am creat cultul Disciplinei Auguste, extif

Ae mine mai tîrziu, cu succes, în toata armata romana. Pe mprudenti si pe ambitiosi, care-mi îngreunau sarcina, îi trimiteam înapoi la Roma si invers, aduceam de acolo tehnicienii ce ne lipseau. Au trebuit reparate lucrarile defensive care din pricina orgoliului recentelor noastre victorii fusesera cel mai mult neglijate; am abandonat pentru totdeauna pe cele ce-ar fi fost prea costisitor de mentinut. Administratorii civili, bine înfipti în dezordinea urmînd oricarui razboi, treceau pe nesimtite în rîndul sefilor semi-independenti, capabili de orice exactiune fata de supusii nostri si de orice tradare fata de noi. si aici vedeam prega-tindu-se, într-un viitor mai mult sau mai putin apropiat, revoltele si farîmitarile ce urmau sa vina. Nu cred ca vom evita aceste dezastre dupa cum nu vom putea evita nici moartea, dar de noi depinde sa le amînam cu cîteva secole. Am alungat functionarii incapabili si i-am executat pe cei mai rai. M-am descoperit necrutator.

O toamna brumoasa, apoi o iarna friguroasa au urmat unei veri ploioase. Am avut nevoie de cunostintele mele medicale, întîi de toate spre a ma îngriji pe mine. Viata asta la frontiere ma aducea treptat la nivelul sarmanului: barba scurta a filozofului grec devenea cea a sefului barbar. Am revazut tot ce vazusem deja pîna la saturatie în timpul campaniilor dacice. Inamicul îsi ardea de vii prizonierii; noi am început sa-i ucidem pe cei capturati, din lipsa de mijloace de transport cu care sa-i expediem pe pietele de sclavi de la Roma

sau din Asia. Parii palisadelor noastre se umpleau de capete taiate. Inamicul tortura ostatecii; mai multi prieteni mi-au pierit în acest fel. Unul din ei s-a tîrît pîna în tabara cu picioarele însîngerate; era atît de desfigurat ca n-am mai putut dupa aceea sa-mi amintesc chipul lui intact. Iarna îsi strîngea tributul de victime: grupuri de calareti prinse de gheturi sau luate de viiturile fluviului, bolnavi rosi de tuse gemînd slabiti sub corturi, cioturi de raniti degerate. Admirabili voitori de bine s-au strîns m jurul meu; mica trupa, puternic sudata careia îi comandam, poseda cea mai înalta forma de virtute, singura pe care înca o suport: hotarîrea ferma de a fi util. Un transfug

58

59

sarmat pe care mi l-am facut interpret si-a riscat viata spre a se întoarce în tribul sau ca sa unelteasca revolte sau tradari; am reusit sa ajung la tratative cu aceasta populatie ai carei oameni aveau sa lupte de aici înainte în avanposturi, protejîndu-i pe ai nostri. Cîteva lovituri îndraznete, imprudente în ele însele, dar organizate cu pricepere au dovedit inamicului absurditatea faptului de a ataca imperiul. Una din capeteniile sarmatilor a urmat exemplul lui Decebal: a fost gasit mort în cortul lui de pîsla alaturi de nevestele sugrumate si de un maldar oribil format din copiii ucisi. Din acea zi dezgustul meu pentru risipa inutila s-a extins si asupra pierderilor barbare; regretam acei morti pe care Roma i-ar fi putut asimila si folosi cîndva ca aliati împotriva unor hoarde înca si mai salbatice. Dezorganizatii nostri agresori, asa cum au venit, au si disparut în acea regiune necunoscuta de unde fara îndoiala ca se vor stîrni înca multe alte furtuni. Dar razboiul nu se sfîrsise. Aveam sa-l reiau si sa-l termin cîteva luni dupa venirea mea la putere. Pentru moment, pe aceasta frontiera domnea cel putin ordinea. M-am reîntors la Roma acoperit de onoruri. Im-

batrînisem însa.

Primul meu consulat a fost si el un an de campanie, de lupta secreta dar continua în favoarea pacii. Nu o duceam însa singur. O schimbare paralela de atitudine avusese loc înaintea întoarcerii mele în ce-i priveste pe Licinius Sura, pe Attianus, pe Turbo, ca si cum, în ciuda severei autocen-zuri la care-mi supuneam scrisorile, prietenii mei m-ar fi înteles deja, m-au precedat sau urmat. Altadata suisurile si coborîsurile propriului destin deveneau pentru mine o preocupare doar în fata lor; temerile sau nerabdarile pe care singur le-as fi suportat cu inima usoara se schimbau în povara îndata ce eram obligat sa le ascund solicitudinii lor sau sa-i pedepsesc marturisindu-li-le. îmi era ciuda pe afectiunea lor care-i facea sa se îngrijoreze pentru mine mai serios decît eu însumi, pe faptul de a nu întrezari niciodata dedesubtul tulburarilor exterioare fiinta mult mai senina careia nimic nu-i poate prejudicia total si care, prin urmare, este în stare sa supravietuiasca oricarei întîmplari

p, avea însa sa mai fie timp nici sa ma interesez, nici sa ma, zinteresez je mine însumi. Persoana mea se estompa tocmai pentru ca punctul meu de vedere începuse sa conteze Ceea ce importa era ca cineva se opunea politicii de cucerire, întrevedea consecintele si sfîrsitul si se pregatea, pe cît posibil, sa repare greselile.

Misiunea la frontiere mi-a dezvaluit o fata a victoriei care nu figureaza pe Columna lui Traian. întoarcerea la administratia civila îmi oferea prilejul sa alcatuiesc împotriva partidei militariste un dosar si mai elocvent decît toate dovezile strînse în castrele armatei. Cadrele legiunilor si garda pretoriana în întregime sînt formate exclusiv din elemente italice: razboaiele îndepartate secatuiau rezervele Italiei, deja saraca în oameni. Cei care nu mureau ramî-neau pentru patria propriu-zisa în egala masura pierduti deoarece erau împamînteniti cu forta în teritoriile nou cucerite. Sistemul de recrutare pricinuia în acel timp serioase tulburari chiar în provincie. O calatorie întreprinsa ceva mai tîrziu în Spania spre a supraveghea exploatarea minelor de cupru ale familiei m-a lamurit asupra dezordinii provocate de razboi în toate sectoarele economiei; ma convinsesem în cele din urma de temeinicia protestelor oamenilor de afaceri pe care-i frecventam la Roma. N-aveam naivitatea sa cred ca evitarea tuturor razboaielor va depinde întotdeauna de noi, dar voiam ca ele sa fie exclusiv defensive; visam o armata instruita care sa mentina ordinea la frontiere, modificate daca ar fi fost nevoie, însa sigure. Orice noua crestere a vastului organism imperial îmi aparea drept o excrescenta maladiva, un cancer sau un edem al unei hidropizii care va sfîrsi prin chiar moartea noastra.

Nici una din aceste vederi politice n-ar fi putut fi împartasita împaratului. El ajunsese la acea rascruce a vietii, diferita pentru fiecare individ, cînd fiinta omeneasca se abandoneaza propriului demon sau geniu, urmînd o tainica lege care-i porunceste fie sa se distruga, fie sa se autodepaseasca. în ansamblu, opera principatului sau era admirabila, dar întreprinderile pasnice catre care l-au

60

61

îndemnat cu chibzuinta cei mai buni dintre consilierii lui, marile realizari arhitectonice si legislative ale guvernarii, au însemnat necontenit pentru el ceva mai putin decît o victorie. O furie a cheltuielilor pusese stapînire pe acest om parcimonios în mod exemplar cînd era vorba de nevoile lui personale. Aurul barbar pescuit de sub albia rîu-lui Sargetia, miile de lingouri ale regelui Decebal au ajuns doar sa acopere donatiile facute plebei, darurile militare, de care am avut si eu parte, luxul nesabuit al jocurilor precum si cele dintîi investitii ale marilor aventuri din Asia. Bogatiile acestea raufacatoare erau numai o iluzie cît priveste adevarata situatie a finantelor. Cîstigul provenit din razboi îl înghitea din nou razboiul.

între timp a murit Licinius Sura. Era cel mai liberal dintre consilierii privati ai împaratului. Moartea lui a însemnat pentru noi o batalie pierduta. Fata de mine a dat dovada întotdeauna de o grija parinteasca; de cîtiva ani, putinele puteri pe care i le mai lasase boala nu-i permiteau îndelungi eforturi consacrate ambitiei personale; ele i-au fost însa mereu suficiente spre a sluji un om ale carui vederi i se pareau sanatoase. Arabia a fost cucerita în pofida sfaturilor sale; daca ar fi trait, el singur ar fi putut cruta statul de eforturile si cheltuielile uriase necesitate de campania împotriva partilor. Omul acesta ros de febra îsi petrecea ceasurile de insomnie discutînd cu mine planuri care-l sfîr-seau, dar a caror reusita îl interesa mai mult decît firimiturile de existenta ce le-ar fi dobîndit în plus. La capatâiul lui am trait cu anticipatie, pîna în cele mai mici detalii ale administratiei, anumite faze ale viitoarei mele guvernari. Criticile muribundului îl crutau pe împarat, era însa constient de faptul ca o data cu el avea sa dispara si restul de întelepciune ce mai ramasese regimului. Daca ar mai fi trait doi sau trei ani, as fi fost scutit de unele ocolisuri legate de venirea mea la putere; ar fi reusit sa-l convinga pe împarat sa ma adopte mai devreme si în mod public. Ultimele cuvinte ale acestui barbat de stat care-mi lasa mostenire propria lui sarcina politica au constituit una din învestiturile mele imperiale.

Daca grupul partizanilor mei crestea, crestea si cel al Husmanilor. Cel mai primejdios dintre adversari era Lusius Ouietus, roman metisat cu arab, ale carui escadroane nu-mide au jucat un rol important într-al doilea razboi dacic . care insista puternic în favoarea expeditiei din Asia. Detestam totul la acest individ: luxul lui barbar, fluturarea pretentioasa a valurilor albe strînse cu un snur de aur, ochii aroganti si falsi, cruzimea incredibila fata de învinsi si de supusi- sefii partidei militariste se decimau în lupte intestine, dar cei care ramîneau îsi întareau si mai mult puterea, iar eu eram cu atît mai expus banuielilor lui Palma sau urii lui Celsus. Din fericire, propria-mi pozitie era aproape inatacabila. Cîrmuirea civila se sprijinea tot mai mult pe mine de cînd împaratul se consacra exclusiv proiectelor sale de razboi. Prietenii, caci doar ei mi-ar fi putut lua locul gratie aptitudinilor sau cunoasterii treburilor publice, vadeau o eleganta modestie preferîndu-ma lor însile. Neratius Priscus, în care împaratul avea încredere, se limita zi de zi, tot mai deliberat, la specialitatea sa juridica. Attianus îsi aranja viata în asa fel încît sa-mi fie de folos; dispuneam de prudenta aprobare a Plotinei. Un an înainte de începerea razboiului, am fost promovat în postul de guvernator al Siriei caruia i s-a adaugat mai tîrziu si cel de inspector general al armatei. însarcinat sa controlez si sa organizez bazele noastre, deveneam deci una din pîr-ghiile de comanda ale unei actiuni pe care o socoteam nesabuita. O vreme am ezitat, apoi am acceptat. A refuza însemna a-ti bara drumurile spre putere într-un moment în care puterea ma interesa mai mult ca ori cînd. însemna, de asemenea, sa renunti la singura ocazie de a juca rolul de moderator.

In cei cîtiva ani care au precedat marea criza, am luat o hotarîre care i-a facut pe dusmanii mei sa ma considere definitiv neserios, efect calculat si care, în parte, urma sa ma apere astfel de orice atac. Am plecat sa petrec mai multe luni în Grecia. Politica n-avea,

cel putin în aparenta, nici un amestec în atare calatorie. Era o excursie de placere si de studiu: am adus de acolo cîteva piese de ceramica ar-

haica pictata si carti pe care le-am împartit cu Plotina. Dintre toate onorurile oficiale, aici am fost învestit cu aceea pe care am primit-o cu bucuria cea mai pura: am fost numit arhonte al Atenei. Mi-am acordat luni de studiu si de usoare placeri, de plimbari, primavara, pe colinele presarate cu anemone, de intim contact cu marmura goala. La Cheroneea, unde m-am dus din duiosie pentru stravechile prietenii care alcatuisera Batalionul Sacru, am fost doua zile oaspetele lui Plutarh. si eu avusesem Batalionul meu Sacru, dar, asa cum mi se întîmpla adesea, propria-mi viata ma emotioneaza mai putin decît istoria. Am luat parte la vînatori în Arcadia; m-am rugat la Delfi. La Sparta, pe malul rîului Eurotas, niste ciobani m-au învatat sa zic din fluier o melodie straveche, straniu cîntec de pasare. Aproape de Megara avea loc o nunta taraneasca ce a durat toata noaptea; tovarasii mei si cu mine am îndraznit sa luam parte la dansuri, lucru interzis de obiceiurile severe ale Romei. Urmele faradelegilor romane ramasesera peste tot vizibile: zidurile Corintului darîmate de Mummius si locurile lasate goale în adîncul sanctuarelor datorita jafului de statui, organizat în cursul scandaloasei calatorii a lui Nero Grecia saracita dainuia într-o atmosfera de gratie meditativa, de limpede subtilitate, de voluptate cuminte. Nimic nu se schimbase de cînd elevul retorului Isaios a respirat pentru întîia oara acel parfum de miere calda, de sare si de rasina; nimic în fond nu se schimbase de secole. Nisipul palestrelor ramasese tot atît de blond ca pe vremuri Fidias si Socrate nu le mai frecventau, dar tinerii care faceau exercitii semanau înca fermecatorului Harmides. Uneori mi se parea ca spiritul grec n-a împins pîna la ultimele lor consecinte premisele propriului sau geniu: secerisu urma sa se faca; spicele coapte la soare si deja taiate erai nimic pe lînga promisiunea eleusina a grauntelui ascuns în acest pamînt minunat. Chiar la salbaticii mei inamic sarmati am gasit vase cu profilul pur, o oglinda împodobi ta cu chipul lui Apolo, lumini grecesti asemeni unui soafl palid pe zapada. întrevedeam posibilitatea de a-i eleniz pe barbari, de a a triaza Roma, de a impune cu încetul lurft

singura cultura care s-a separat la un moment dat de monstruos, de inform, de imobil, care a inventat o definitie a metodei, o teorie a politicii si frumosului. Nu ma ofensa cîtusi de putin usorul dispret al grecilor pe care-l simteam întotdeauna sub cele mai calduroase omagieri; îl gaseam firesc; oricare ar fi fost virtutile ce ma deosebeau de ei, stiam ca voi fi mereu mai putin subtil decît un matelot din Egina, mai putin întelept decît o vînzatoare de verdeturi din agora. Acceptam fara iritare gentiletea usor aroganta a acestei rase mîndre; acordam unui întreg neam privilegiile totdeauna lesne daruite celor îndragite. Dar pentru a lasa grecilor timpul sa continue si sa-si desâvîrseasca opera era nevoie de cîteva secole de pace si de tihnitele ragazuri, de libertatile prudente pe care pacea doar le

poate oferi. Grecia se bizuia pe noi spre a-i fi pavaza fiindca, într-un cuvînt, ne pretindeam a-i fi stapîni. Mi-am propus sa veghez asupra zeului dezarmat.

Detineam de un an postul de guvernator al Siriei cînd Traian mi s-a alaturat la Antiohia. Venise sa supravegheze punerea la punct a expeditiei în Armenia, care, în conceptia sa, urma sa constituie preludiul atacului împotriva partilor. Ca de obicei, Plotina îl însotea, precum si nepoata lui, Matidia, soacra mea cea cumsecade, ce-l urma în campanie în calitate de intendenta. Celsus, Palma, Nigrinus, vechii mei dusmani, faceau înca parte din consiliu si dominau statul major. Toti acestia se înghesuiau în palat, asteptînd începutul razboiului. Intrigile de curte au redevenit si mai virulente. Fiecare îsi aranja jocul înainte de a fi aruncate pentru prima oara zarurile înclestarii armate.

Legiunile s-au pus aproape imediat în miscare în directia nord. O data cu ele vedeam îndepartîndu-se imensa gloata a marilor functionari, a ambitiosilor si a inutililor, împaratul si suita lui au poposit cîteva zile în Comagene pentru festivitati deja triumfale; micii regi ai Orientului întruniti la Satala s-au întrecut în a-i da asigurari în ce priveste lealitatea lor, asigurari pe care, în locul lui Traian, m-as fi bizuit prea putin pentru viitor. Lusius Quietus, pri-

mejdiosul meu rival, plasat în fruntea avanposturilor, a ocupat malurile lacului Van în cursul unei lungi plimbari armate; partea nordica a Mesopotamiei, evacuata de partiy a fost anexata fara nici o dificultate; Abgar, regele Osroe-nei a facut act de supunere la Edesa. împaratul si-a restabilit pe timp de iarna cartierul general la Antiohia, amînînd pentru primavara invadarea imperiului part propriu-zis, decis însa sa nu accepte deschiderea nici unor tratative de pace. Torul decursese dupa planurile sale. Bucuria de a se vedea, în fine, angrenat în aceasta aventura, atîta vreme amînata, dadea omului de saizeci si patru de ani un fel de aer tineresc.

Pronosticurile mele ramîneau sumbre. Elementele evreiesc si arab erau din ce în ce mai ostile razboiului; marii proprietari provinciali se aratau nemultumiti de sarcina acoperirii cheltuielilor prilejuite de trecerea trupelor; orasele suportau cu greu supunerea la noi taxe. Imediat dupa întoarcerea împaratului o prima catastrofa avea sa prevesteasca pe cele urmatoare: cutremurul declansat la miezu! unei nopti de decembrie a transformat în cîteva clipe în ruine un sfert din Antiohia. Traian, lovit de prabusirea unei grinzi, a continuat eroic sa se ocupe de raniti; în anturajul sau imediat se numarau cîtiva morti. Multimea siriana de jos si începuse sa caute pe vinovatii dezastrului: renun-tînd pentru singura data la principiile lui de toleranta, împaratul a comis greseala de a lasa sa fie masacrat un gruf de crestini. Eu însumi am destul de putina simpatie pentru aceasta secta, dar spectacolul batrînilor batuti cu vergile si al copiilor executati a contribuit la agitarea spiritelor, facînd si mai odioasa sinistra iarna. Banii pentru repararea imediata a efectelor seismului lipseau; mii de oamen fara adapost dormeau noptile în piete. Calatoriile mele dt inspectie îmi dezvaluiau existenta

unei nemultumiri sur de, a unei uri secrete de care marii demnitari care umpleai palatul habar n-aveau. în mijlocul ruinelor, împaratul îs continua pregatirile pentru campania apropiata: o paduri întreaga a fost întrebuintata la constructia podurilor si . pontoanelor pentru trecerea Tigrului. Primise cu bucurii

66

«erie întreaga de noi titluri decernate de senat; era nerabdator sa termine cu Orientul spre a se întoarce sa triumfe, Roma. Cele mai neînsemnate întîrzieri declansau furii

re-l cutremurau ca un acces.

Omul care parcurgea cu nerabdare salile vaste ale palatului construit pe vremuri de Seleucizi si pe care eu însumi îl decorasem (ce placere!) în cinstea sa cu inscriptii elogioase si cu panoplii dacice nu mai era cel care cu mai bine de douazeci de ani în urma ma primise în castrul de la Colonia. Calitatile lui însele îmbatrînisera. Jovialitatea putin din topor, ce altadata ascundea o bunatate autentica, nu mai era decît rutina vulgara; fermitatea se transformase în încapatînare; aptitudinile lui pentru concret si practic, în refuz total de a gîndi. Respectul tandru ce-l purta împaratesei, afectiunea mustratoare pentru nepoata-i Matidia se metamorfozasera în dependenta senila fata de aceste femei la sfaturile carora se opunea totusi din ce în ce mai mult. Crizele lui de ficat îl nelinisteau pe medicul personal Criton; în ce-l privea, nu le dadea nici o importanta. Dintotdeauna placerilor sale le lipsea rafinamentul; nivelul lor scadea si el o data cu vîrsta. Avea prea putina importanta ca împaratul, dupa terminarea zilei de lucru, se deda petrecerilor cazone în tovarasia tinerilor care-i erau pe plac sau pe care-i socotea admirabili. Era dimpotriva destul de grav ca nu suporta vinul de care abuza si ca acea curte de subalterni din ce în ce mai mediocri, triati si manipulati de liberti suspecti, putea asista la toate convorbirile noastre, raportîndu-le adversarilor mei. în timpul zilei, îl vedeam pe împarat doar la întrunirile statului major, ocupat pîna peste cap cu detaliile planurilor si unde niciodata nu s-a ivit prilejul exprimarii deschise a unei pareri. In orice alta împrejurare evita discutia între patru ochi. Vinul punea la îndemîna acestui om putin subtil un arsenal întreg de siretlicuri grosolane. Susceptibilitatile-i de altadata disparusera: insista sa ma alatur placerilor lui; harmalaia, rîsetele, glumele cele mai nesarate ale tinerilor erau mtotdeauna bine primite ca tot atîtea mijloace de a-mi atrage atentia ca nu sunase ceasul treburilor serioase; pîndea

67

momentul cînd o cupa în plus mi-ar fi luat mintile. Totul se-nvîrtea în jur în acea sala unde capetele de zimbru ale trofeelor barbare pareau a-mi rîde în nas. Amfore urmau dupa amfore; un cîntec de pahar tîsnea ici si colo sau rî-sul neobrazat si încîntator al vreunui

paj; împaratul, spri-jinindu-si pe masa mîna tot mai tremuratoare, retras dupa zidul unei betii poate pe jumatate simulata si pierdut hat departe pe drumurile Asiei, se cufunda grav în visurile

lui...

Din nefericire acele visuri erau frumoase. Aceleasi care odinioara ma ispitisera sa parasesc totul si sa apuc, dincolo de Caucaz, pe drumurile spre nord, catre Asia. Fascinatia careia împaratul îmbatrînit i se lasa prada ca un somnambul, Alexandru o încercase înaintea lui; acesta realizase aproape aceleasi idealuri si murise la treizeci de ani. Pericolul cel mai nefast al acestor planuri marete îl constituia o data mai mult întelepciunea lor: ca întotdeauna ratiunile practice se iveau din plin spre a justifica absurdul si a viza imposibilul. Problema Orientului ne preocupa de secole; parea firesc sa fie rezolvata o data pentru totdeauna. Schimburile noastre de marfuri cu India si cu misterioasa Ţara a Matasii depindeau în întregime de negustorii evrei si de exportatorii arabi care aveau acces în porturile si pe drumurile parte. Dupa desfiintarea vastului si imprecisului imperiu al calaretilor arzacizi, vom intra direct în legatura cu aceste bogate margini ale lumii; Asia, în sfîr-sit unificata, nu va mai fi pentru Roma decît o provincie în plus. Portul Alexandriei din Egipt era singurul nostru debuseu spre India care nu depindea de bunul plac al partilor; si acolo însa aveam sa ne lovim fara încetare de pretentiile si de revoltele comunitatilor evreiesti. Succesul expeditiei lui Traian ne-ar fi permis sa ignoram acel oras pe care se poate conta prea putin. Dar atît de multe motive n-au reusit niciodata sa ma convinga. Ar fi fost mai multumitoare temeinice tratate comerciale si întrevedeam deja posibilitatea reducerii rolului Alexandriei prin crearea unei a doua metropole grecesti în vecinatatea Marii Rosii, ceea ce am facut mai tîrziu cînd am întemeiat Antinoe.

î repusem sa cunosc lumea complicata a Asiei. Simple-l clanuri de colonizare totala care reusisera în Dacia nu uteau fi aplicate în aceasta regiune clocotind de viata în fnrme mult mai variate si mai bine înradacinate si de care depindea de altfel bogatia întregii lumi. Trecut Eufratul, începea pentru noi toti tara riscurilor si a mirajelor, a nisipurilor în care te împotmolesti, a drumurilor care se înfunda fara a duce nicaieri. Cel mai mic insucces ar fi avut ca rezultat o diminuare a prestigiului ce putea fi urmata de toate catastrofele; nu era vorba numai de a învinge, ci de a învinge mereu, iar fortele noastre s-ar fi epuizat în aceasta lupta fara sfîrsit. Facusem deja o încercare: ma gîndeam cu groaza la capul lui Crassus aruncat din rnîna în mina ca o minge în cursul reprezentarii Bacantelor lui Euripide pe care un rege barbar, mîndru de spoiala sa de elenism, o dadea în seara unei victorii obtinute asupra noastra. Traian intentiona sa razbune vechea înfrîngere, eu mai ales sa-mpiedic repetarea ei. Prevedeam destul de exact viitorul, lucru întru totul posibil cînd esti informat asupra multor elemente ale prezentului: cîteva victorii lipsite de importanta vor antrena prea departe armatele noastre în mod imprudent retrase de pe alte frontiere; împaratul, pe moarte, se va acoperi de glorie, iar noua carora aveam sa-i supravietuim ne va reveni sarcina sa rezolvam toate problemele si sa reparam toate greselile.

Cezar avea dreptate sa prefere locul de frunte într-un sat celui de al doilea la Roma. Nu din ambitie sau din dorinta desarta de glorie, ci fiindca al doilea în ierarhie n-are de ales decît între primejdiile supunerii, acelea ale revoltei si cele si mai grave ale compromisului. Eu nu eram nici macar al doilea la Roma. Gata sa porneasca într-o expeditie primejdioasa, împaratul nu-si desemnase înca urmasul: fiecare pas înainte însemna o sansa în plus pentru sefii din statul major. Acest om aproape naiv îmi aparea acum si mai complicat decît mine însumi. Doar asprimile lui ma mai linisteau: împaratul ursuz ma trata ca pe un fiu. Alteori ma asteptam, îndata ce n-ar mai fi fost nevoie de serviciile mele, sa fiu eliminat din Palma sau lichidat de Quietus.

Eram lipsit de putere: nu reusisem nici macar sa obtin o audienta pentru membrii influenti ai sanhedrinului din Antiohia care se temeau tot cit si noi de atacurile agitatorilor evrei si care l-ar fi lamurit pe Traian asupra intrigilor coreligionarilor lor. Prietenul meu Latinius Alexander, co-borîtor dintr-o veche familie regala din Asia Mica si ale carui nume si avere aveau mare greutate, n-a fost nici el ascultat. Plinius, trimis în Bitinia cu patru ani mai înainte, murise acolo fara a fi avut vreme sa-l informeze pe împarat de starea exacta a spiritelor si a finantelor, presupunînd ca incurabilul lui optimism i-ar fi permis sa o faca. Rapoartele secrete ale negustorului lician Opramoas, care cunostea bine problemele Asiei, au fost luate în rîs de Palma. Libertii profitau de zilele de boala ce urmau serilor de betie spre a ma îndeparta de apartamentul imperial: ordonanta împaratului, un anume Foidimos, de doua ori nu m-a lasat sa intru fiindca, desi cinstit dar obtuz, fusese montat împotriva-mi. Consulul Celsus, dusmanul meu, s-a închis însa într-o seara cu Traian pentru o consfatuire care a durat ore întregi si în urma careia m-am crezut pierdut, îmi cautam aliati unde puteam; corupeam cu aur pe fosti sclavi pe care i-as fi trimis bucuros la galere; mîngîiam respingatoare capete frizate. Diamantul lui Nerva nu mai arunca nici un foc.

si atunci aparu cel mai întelept dintre geniile mele bune: Plotina. Pe împarateasa o cunosteam de aproape douazeci de ani. Apartineam aceluiasi mediu; aveam aproape aceeasi vîrsta. Am vazu t-o ducînd cu calm o existenta aproape tot atît de încorsetata ca si a mea, ba înca si mai lipsita de perspective. M-a sustinut în momentele grele fara sa para ca-si da seama ca o face. Dar abia în zilele cumplite de la Antiohia prezenta ei mi-a devenit indispensabila, asa cum avea sa-mi fie stima ei mereu, pîna la moarte. Ma obisnuisem cu aceasta figura în vesminte albe, simple cît puteau fi cele ale unei femei, cu tacerile ei, cu vorbele-i masurate care nu erau decît raspunsuri, cele mai clare cu putinta. înfatisarea ei nu distona cu nimic în acest palat mai vechi decît splendorile Romei: fiica unor parveniti se arata cu prisosinta

demna de nobletea Seleucizilor. Eram de acord aproape tn orice privinta. Amîndoi aveam pasiunea împodobirii si dezgolirii sufletului, supunerii spiritului oricarei pietre de încercare. Ea înclina catre filozofia epicureica, pat îngust dar curat pe care mi-am odihnit cîteodata gîndurile. Misterele divine care ma obsedau nu-i creau nelinisti; n-avea nici pasiunea gustului meu pentru corpuri. Era casta din repulsie fata de usurinta, generoasa în mod deliberat mai mult decît din fire, întelepteste neîncrezatoare, dar gata sa înteleaga totul la un prieten, chiar inevitabilele lui greseli- Prietenia era pentru ea o optiune în care se implica pe de-a-ntregul; i se daruia fara rezerve cum doar dragostei ma daruisem eu. M-a cunoscut mai bine ca nimeni altul; am lasat-o sa întrezareasca tot ce-am ascuns cu grija altcuiva: de pilda lasitatile tainuite. îmi place sa cred ca din parte-i nu a trecut nimic sub tacere. Intimitatea trupurilor care n-a existat niciodata între noi a fost compensata de contactul a doua spirite strîns împletite unul cu celalalt, întelegerea noastra n-avea nevoie de marturisiri, de explicatii sau de retineri: faptele singure erau de-ajuns. Ea le observa mai bine ca mine. Sub împletitura grea a parului, ceruta de moda, fruntea neteda era cea a unui judecator. Memoria ei pastra fiecarui lucru amprenta exacta; nu i se întîmpla niciodata, ca mie, sa ezite multa vreme sau sa se hotarasca prea repede. Dintr-o privire îmi descoperea adversarii cei mai ascunsi; pe partizani îi cîntarea ju-decîndu-i la rece. în fapt eram complici, urechea cea mai fina însa n-ar fi putut depista între noi semnele unui acord secret. N-a comis niciodata în fata mea eroarea grosolana de a se plînge de împarat, nici pe cea mai subtila de a-l scuza sau de a-l lauda. Din parte-mi lealitatea nu intra în discutie. Attianus, care tocmai sosise de la Roma, s-a alaturat întrevederilor noastre ce durau uneori întreaga noapte; nimic însa nu parea s-o oboseasca pe aceasta femeie imperturbabila si fragila. Ea reusise sa faca sa fie numit fostul meu tutore în calitatea de consilier privat, eliminîndu-l astfel pe dusmanul Celsus. Neîncrederea lui Traian sau imposibilitatea de a gasi un altul care sa ocupe postul meu

în spatele frontului ma retinea la Antiohia; ma bizuiam pe ei ca sa aflu tot ceea ce nu comunicau buletinele. In caz de dezastru, ei ar fi stiut sa ralieze în jurul meu fidelitatea unei parti a armatei. Adversarii trebuiau sa tina socoteala de prezenta acestui batrîn ros de guta care parasise Roma doar pentru a-mi fi de folos si de a femeii capabile sa-si impuna îndelunga putere de rezistenta a soldatului.

I-am vazut îndepartîndu-se, împaratul calare, ferm, admirabil de calm, grupul rabdator al femeilor în litiera, garzile pretoriene amestecate cu cercetasii numtzi ai temutului Lusius Quietus. Armata care iernase pe malurile Eufratului se puse în miscare îndata dupa sosirea comandantului: razboiul pârtie începuse cu adevarat. Primele vesti au fost sublime. Babilonul cucerit, Tigrul trecut, Ctesifonul cazut. Ca totdeauna totul ceda uimitoarei superioritati a acestui om. Printul Arabiei Haraxene s-a declarat supus, deschizînd astfel flotilelor romane întregul curs al Tigrului: împaratul s-a îmbarcat cu destinatia Harax, portul din fundul Golfului Persic. Ajunsese pe tarmurile de poveste. Temerile mele dainuiau, dar le ascundeam ca pe niste crime; înseamna sa gresesti cînd ai dreptate prea devreme. Mai mult înca, ma îndoiam de mine însumi: eram vinovat de meschina Hpsa de încredere ce ne împiedica sa

recunoastem maretia unui om pe care-l stim prea bine. Uitasem ca unele fiinte muta hotarele destinului, schimba istoria. Hulisem Geniul împaratului. Ma chinuiam în postul meu. Daca din întîmplare imposibilul se realiza, s-ar fi putut sa fiu îndepartat? Orice fiind mai usor decît întelepciunea, ma încerca dorinta sa reîmbrac camasa de zale a razboaielor sarmatice, sa apelez la influenta Plotinei spre a fi rechemat pe front. îl invidiam pe cel din urma dintre soldatii nostri pentru praful de pe drumurile Asiei, pentru sarja escadroanelor de cavalerie persane. De data aceasta senatul a votat dreptul împaratului de a celebra nu un triumf, ci o serie de triumfuri extinse pe toata durata vietii. în ce ma priveste, am facut ce se cuvenea: am dat ordin sa fie organizate festivitati; m-am dus sa sacrific pe vîrful muntelui Cassios.

peodata, incendiul care mocnea în pamîntul Orientului izbucnit peste tot în acelasi timp. La Seleucia, negustorii vrei au refuzat sa plateasca impozitul; Cirene s-a rasculat imediat, populatia orientala masacrînd-o pe cea greaca; drumurile ce duceau pîna la trupe grîul din Egipt au fost taiate de o banda de zeloti din Ierusalim; în Cipru, rezidentii greci si romani au fost ridicati de populatia evreiasca si obligati sa se omoare între ei în lupte de gladiatori. Am reusit sa mentin ordinea în Siria, dar în ochii cersetorilor asezati pe pragurile sinagogelor zaream fulgere si rînjete mute pe buzele groase ale celor ce mînau droma-derele, ura pe care la urma urmei nu o meritam. De la bun început evreii si arabii au facut cauza comuna împotriva unui razboi ce ameninta sa le ruineze negotul; Israel a profitat însa spre a se arunca asupra lumii ce-i ramînea închisa din pricina delirurilor lui religioase, a riturilor ciudate, a intransigentei dumnezeului sau. Revenit în graba la Ba-bilon, împaratul l-a însarcinat pe Quietus cu pedepsirea oraselor revoltate: Cirene, Edesa, Seleucia, marile metropole elenistice ale Orientului au fost date prada flacarilor pentru ispasirea tradarilor premeditate în rastimpul popasurilor caravanelor sau uneltite de catre jidovimea fiecareia. Mai tîrziu, vizitînd aceste orase ce trebuiau reconstruite, am pasit pe sub colonadele în ruina, printre sirurile de statui sparte. împaratul Osroes, care finantase atare revolte, a luat imediat ofensiva; Abgar s-a razvratit si a reintrat în Edesa transformata în cenusa; aliatii nostri armeni pe care Traian crezuse ca poate conta dadura ajutor militar satrapilor. împaratul s-a trezit deodata în centrul unui imens cîmp de bataie unde trebuia sa faca fata în toate partile.

Iarna si-a irosit-o asediind Hâtra, întaritura aproape inexpugnabila situata în plin desert, actiune care a costat armata mii de morti. încapatînarea lui era din ce în ce mai mult o forma de curaj personal: omul acesta bolnav refuza sa renunte. De la Plotina stiam ca Traian, în ciuda avertismentului unui scurt atac de paralizie, se obstina sa nu-si numeasca succesorul. Daca acest imitator al lui Alexandru murea si el de friguri sau de excese în cine stie ce colt ne-

sanatos al Asiei, razboiul de cucerire s-ar fi dublat cu unul civil; o lupta pe viata si pe moarte ar fi izbucnit între partizanii mei si cei ai lui Celsus sau Palma. Deodata stirile au încetat aproape cu totul; slaba linie de comunicatie între împarat si mine era mentinuta doar de bandele numide ale celui mai înversunat dusman. Atunci i-am poruncit prima oara medicului meu sa-mi însemne pe piept cu cerneala rosie locul inimii: daca vreo nenorocire avea sa se întîm-ple, nu tineam sa cad viu în mîinile lui Lusius Quietus. Sarcina dificila de a pacifica insulele si provinciile limitrofe se adauga atributiilor postului meu, dar munca istovitoare din timpul zilei era nimic pe lînga lungimea noptilor de insomnie. Toate problemele imperiului ma copleseau în acelasi timp, dar a mea proprie ma apasa si mai greu. Vream puterea. O vream spre a-mi impune planurile, ca sa încerc remedieri, sa restabilesc pacea. O vream mai ales pentru a fi eu însumi înainte de a muri.

Urma sa împlinesc patruzeci de ani. Daca muream la acea vîrsta, n-ar fi ramas dupa mine decît un nume într-un sir de înalti functionari si o inscriptie în greceste în cinstea arhontelui Atenei. Ulterior, de fiecare data cînd vedeam disparînd un om aflat la mijlocul vietii si despre care lumea crede ca-i poate cu exactitate masura reusitele si esecurile, îmi reaminteam ca la acei ani nu existam decît în propriii mei ochi si în cei ai cîtorva prieteni care trebuie ca se voi fi îndoit uneori de mine precum eu însumi ma îndoiam Mi-am dat seama ca putini oameni se realizeaza înainte de a muri; începusem deci sa judec munca lor întrerupta cu mai multa întelegere. Obsesia unei vieti frustrate îmi imobiliza gîndirea într-un punct, o fixa ca un abces. Cu dorinta mea nestramutata de putere se întîmpla precum cu cei a dragostei care nu-l lasa pe cel ce iubeste sa manînce, si doarma, sa gîndeasca si chiar sa iubeasca atîta vreme ci anume ritualuri nu au fost îndeplinite. Sarcinile cele ma urgente îmi pareau zadarnice din moment ce nu-mi era în gaduit sa iau ca stapîn hotarîri privind viitorul; aveam ne voie sa fiu asigurat ca voi domni spre a-mi recapata poft de a fi util. Palatul din Antiohia în care peste cîtiva ai1

am sa traiesc un fel de frenezie a fericirii nu mai era ntru mine decît o închisoare si poate închisoarea unui ndarnnat la moarte. Trimiteam mesaje secrete oracole-juj jupiter Ammon, Castaliei, luijupiter Dolichenus. Chemasem magii; am mers pîna la a aduce din temnitele Antiohiei un criminal condamnat la crucificare caruia un Taiitor i-a taiat în fata mea beregata în speranta ca sufle-j plutind o clipa între viata si moarte, mi-ar dezvalui viitorul- Nefericitul scapase de o lunga agonie, dar întrebarile mele au ramas fara raspuns. Noaptea, ma tîram de la o fereastra la alta, din balcon în balcon, de-a lungul salilor palatului cu zidurile înca crapate de cutremur, facînd ici si colo, pe dale, calcule astrologice, chestionînd stelele tremuratoare. Pe pamînt însa trebuia sa caut semnele viitorului, în sfîrsit, împaratul ridica asediul Hâtrei si se hotarî sa treaca înapoi Eufratul ce n-ar fi trebuit niciodata traversat. Caldurile deja toride si hartuiala arcasilor parti au marit si mai mult dezastrul acestei amare întoarceri. într-o fierbinte seara de mai, m-am dus sa întîmpin în afara portilor orasului, pe malul Orontelui, micul grup istovit de friguri, de anxietate, de oboseala: împaratul bolnav, Attianus si

femeile. Traian tinu sa parcurga calare drumul pîna la intrarea palatului: de abia se mai tinea; omul acesta atît de plin de viata parea schimbat de apropierea mortii mai mult decît oricare altul. Cri ton si Matidia l-au ajutat sa urce scarile, l-au dus sa se întinda, s-au instalat la capatîiul sau. Attianus si Plotina mi-au istorisit acele întîmplari ale campaniei ce nu-si putusera afla locul în scurtele lor mesaje. Una din ele m-a miscat în asa masura încît avea sa ramîna definitiv printre amintirile mele personale, printre simbolurile mele. Abia sosit la Harax, împaratul obosit s-a dus sa se aseze pe plaja în fata apelor grele ale Golfului Persic. Era pe timpul cînd nu se îndoia de victorie, dar pentru prima oara îl coplesise imensitatea lumii, sentimentul vîrstei si cel al limitelor ce ne constrîng pe toti. Lacrimi mari se rostogoleau pe obrajii brazdati ai omului pe care nimeni nu-l credea capabil sa plînga vreodata. Comandantul ce Purtase vulturii Romei spre tarmuri neexplorate pîna

atunci întelesese ca niciodata nu se va îmbarca pe marea aceasta atît visata: India, Bactria, întregul Orient necunoscut de care se îmbatase de la distanta, vor ramîne pentru el doar nume si visuri. Chiar de a doua zi, stirile proaste l-au obligat sa se întoarca. La rîndu-mi, ori de cîte ori destinul mi-a spus nu, mi-am amintit de lacrimile varsate într-o seara pe un tarm îndepartat de catre un om batrîn care-si privea poate pentru întîia data viata în fata.

în dimineata urmatoare am urcat la împarat. Aveam fata de el simtaminte filiale, fratesti. Omul care tot timpul îsi facuse o glorie de a trai si a gîndi ca oricare din soldatii armatei lui sfîrsea în deplina singuratate: întins pe pat, continua sa esafodeze planuri grandioase de care nimeni nu se mai interesa. Ca de obicei, limbajul lui sec si taios îi urîtea gîndirea; articulînd cu greu cuvintele îmi vorbea despre triumful ce i se pregatea la Roma. Nega înfrîngerea dupa cum nega moartea. Doua zile mai tîrziu a avut al doilea atac. Am reluat consfatuirile îngrijorate cu Attianus si Plotina. Gratie prevederii împaratesei, vechiul meu prieten a fost promovat în functia atotputernica de prefect al pretoriului, garda imperiala fiind astfel pusa sub ordinele noastre. Matidia, care nu parasea camera bolnavului, se situase, din fericire, de partea noastra; aceasta femeie simpla si calda era de altfel de ceara în mîinile Plotinei. Nici unul din noi nu îndraznea însa a-i aminti împaratului ca chestiunea succesiunii ramasese nerezolvata. Poate, ca si Alexandru, hotarîse sa nu-si numeasca singur urmasul, poate ca fata de partida lui Quietus îsi luase angajamente doar de el stiute. Sau pur si simplu refuza sa-si întrevada sfîrsitul: prin familii se întîlnesc atare batrîni ce se încapa-tîneaza sa nu-si faca testamentul. în cazul acestora, nu e vorba atît de a-si pastra pîna la sfîrsit comoara sau puterea de care degetele lor amortite s-au desprins deja pe jumatate, cît de faptul de a nu se pune prea devreme în situatia postuma a omului ce nu mai are de luat hotarîri, nici de provocat surprize, nici de facut promisiuni si proferat amenintari celor de care urmeaza sa se desparta. îl deplîn-geam: ne deosebeam prea mult ca sa poata afla în mine

ontinuatorul docil, dinainte sortit acelorasi metode si Vi'ar acelorasi greseli, cautat cu disperare pe patul mortii A majoritatea oamenilor care au detinut puterea absolu-Printre cei din jurul sau nu se afla un singur om de stat: m singurul pe care-l putea alege fara sa abdice de la îndatoririle sale de bun administrator si mare principe: comandantul obisnuit sa cîntareasca statele de serviciu era aproape obligat sa ma accepte. O excelenta ocazie, de altfel sa ma si urasca. încetul cu încetul si-a restabilit sanatatea cît numai sa-i fie îngaduit sa paraseasca încaperea. Vorbea despre organizarea unei noi campanii; nici el nu mai credea în ce spunea. Medicul sau Cri ton, ce se temea, în ce-l priveste, de caldurile caniculare gata sa înceapa, a reusit în cele din urma sa-l determine sa se îmbarce pentru Roma. în seara dinaintea plecarii puse sa fiu chemat la bordul corabiei si ma numi comandant sef în locul sau. Doar atît se angaja. Esentialul nu fusese însa rezolvat.

împotriva ordinelor primite, am început imediat, dar în secret, convorbirile de pace cu Osroes. Mizam pe faptul ca probabil nu voi mai avea de dat socoteala împaratului. Nici zece zile mai tîrziu, am fost trezit în mijlocul noptii de sosirea unui curier: am recunoscut îndata pe unul din oamenii de încredere ai Plotinei. Acesta îmi aducea doua scrisori. Una, oficiala, ma informa ca Traian, care nu putuse suporta calatoria pe mare, a fost debarcat la Selinunt în Cilicia, unde se afla grav bolnav în casa unui negustor. Cea de a doua scrisoare, secreta, îmi anunta moartea lui pe care Plotina îmi promitea sa o ascunda cît va putea mai mult, dîndu-mi astfel avantajul de a fi primul informat. Am plecat îndata spre Selinunt dupa ce am luat toate masurile necesare spre a fi sigur de garnizoanele siriene. Abia pornit la drum, un nou mesager îmi dadea de stire oficial de moartea împaratului. Testamentul sau, care ma desemna drept urmas, fusese trimis la Roma în mîini sigure. Tot ceea ce vreme de zece ani a fost visat cu pasiune, combinat, discutat sau trecut sub tacere se reducea la o misiva de doua înduri scrise în greceste de mîna sigura si cu caligrafia ma-

runta a unei femei. Attianus care ma astepta pe chei la Se-linunt a fost cel dintîi ce m-a salutat cu titlul de împarat. Aici deci, în rastimpul dintre debarcarea bolnavului si momentul mortii sale, s-a desfasurat una din acele suite de evenimente ce-mi va ramîne pentru totdeauna imposibil de lamurit si pe care totusi s-a cladit destinul meu. Cele cîteva zile petrecute de Attianus si de femei, în acea casa de negustor, au fost hotarîtoare asupra vietii mele, dar va fi pentru vesnicie dat ca despre ele cît si, mai tîrziu, despre o anume dupa-amiaza pe Nil sa nu pot sti niciodata nimic tocmai fiindca ma interesa sa aflu tot. Ultimul pierde-va-ra de la Roma are parerea lui despre aceste episoade ale vietii mele, în privinta lor însa eu sînt cel mai putin dumirit dintre oameni. Dusmanii au învinovatit-o pe Plotma ca a profitat de agonia împaratului ca sa faca pe muribund sa scrie cele cîteva cuvinte prin care îmi încredinta puterea. Calomniatori si mai vulgari vorbeau despre un pat cu perdele, despre lumina incerta a unui opait, despre medicul Criton dictînd ultimele dorinte ale lui Traian cu o voce care imita pe cea a mortului. S-a invocat faptul ca ordonanta Foidimos, care ma vira si caruia prietenii nu i-ar fi putut cumpara tacerea, a sucombat foarte oportun de friguri acute a doua zi dupa decesul stapînului sau.

Exista în atare imagini de violenta si intriga un nu stiu ce care atîta închipuirea multimilor si chiar pe a mea. Nu mi-ar fi displacut ca o mîna de oameni cumsecade sa fi fost în stare sa mearga pentru mine pîna la crima, nici ca devotamentul împaratesei sa o fi împins atît de departe. Ea cunostea primejdiile la care o hotarîre neluata putea expune statul; sînt sigur ca o cinstesc cum se cuvine crezînd ca ar fi acceptat sa comita o frauda necesara daca întelepciunea, bunul-simt, interesul public si prietenia ar fi obligat-o la aceasta. Am avut de nenumarate ori de atunci în mîna acel document atît de violent contestat de adversarii mei: nu ma pot pronunta pentru sau contra autenticitatii acestui ultim dicteu al unui bolnav. Desigur, prefer sa-mi închipui ca Traian însusi, calcînd înaintea mortii peste prejudecati personale, a lasat de buna voie imperiul celui pe care îl socotea, una

. alta, cel mai demn. Trebuie sa marturisesc însa ca în l t caz rezultatul ma interesa mai mult decît mijloacele: ntial este ca omul ajuns la putere a dovedit ulterior ca ferita sa o exercite.

Trupul a fost incinerat pe tarm, la putina vreme dupa sorea mea, în vederea funeraliilor triumfale ce urmau a fi plebrate la Roma. Aproape nimeni nu a asistat la foarte -hnpla ceremonie care a avut loc în zori - ultim episod al casnicei si îndelungii purtari de grija a femeilor pentru persoana lui Traian. Matidia plîngea cu lacrimi fierbinti; vibratia aerului în jurul rugului estompa trasaturile Plotinei. Calma, distanta, slabita de friguri, ramînea, ca de obicei, într-o limpezime impenetrabila. Attianus si Criton vegheau ca totul sa se desfasoare cu bine pîna la capat. Fumul subtire se împrastia în aerul alburiu al diminetii difuze. Nici unul din prietenii mei n-a mai adus vorba despre cele petrecute în putinele zile dinaintea mortii împaratului. Cu-vîntul lor de ordine era, evident, tacerea; al meu de a nu pune întrebari primejdioase.

în aceeasi zi împarateasa vaduva si apropiatii ei s-au re-îmbarcat pentru Roma. Eu m-am întors la Antiohia, însotit de-a lungul drumului de aclamatiile legiunilor. M-am simtit cuprins de un calm extraordinar: ambitia si teama pareau a fi fost un cosmar apartinînd trecutului. Orice s-ar fi întîmplat, eram de mult hotarît sa-mi apar pîna la capat sansele de a ajunge la tron; actul adoptiunii a simplificat însa totul. Propria viata nu ma mai preocupa: puteam din nou sa-mi întorc gînd urile catre restul oamenilor.

Tellus stabilita'

1 i trup al omenirii; pulsul pamîntului pornise din nou

sa

bata.

Viata mea reintrase în normal, nu si cea a imperiului Lumea pe care o mostenisem se asemana unui om în pu-terea vîrstei, înca robust, care desi prezentînd, pentru ochiul medicului, abia perceptibile semne de uzura, trecuse de curînd prin convulsiile unei boli grave. Negocierile au fost reluate, de data aceasta în mod oficial; am facut sa circule peste tot versiunea ca însusi Traian ma însarcinase înainte sa moara. Am anulat dintr-un condei cuceririle primejdioase: nu numai Mesopotamia unde nu ne-am fi putut mentine, ci si Armenia, prea laturalnica si îndepartata, pe care am pastrat-o cu rangul de stat vasal. Doua sau trei dificultati, care ar fi facut sa dureze ani de zile o conferinta de pace daca principalii interesati ar fi avut vreun avantaj sa o lungeasca, au fost rezolvate prin intermediul negustorului Opramoas, ascultat de satrapi. Am încercat sa transfer în cadrul convorbirilor ardoarea pastrata de altii pentn cîmpul de lupta; am fortat pacea. De altfel partenera meu o dorea cel putin cît mine însumi: partii nu se gin deau decît la redeschiderea cailor comerciale între Indii si noi. Putine luni dupa marea criza, am avut bucuria si vad formîndu-se din nou pe malurile Orontelui sirul cara vanelor; oazele se repopulau cu negustori care comentai stirile la lumina focurilor la care-si pregateau cina, încai cînd în fiecare dimineata o data cu marfurile transportat în tinuturi necunoscute si multe idei, cuvinte si obiceiur ce ne sînt proprii si care încetul cu încetul puneau stapi nire pe pamînt cu mai multa siguranta decît legiunile S mars. Circulatia aurului, fluxul ideilor, subtil asemene celui al aerului vital în artere, reîncepeau înlauntru m

Pamînt ferm.

Pîriolul revoltei se stingea la rîndu-i. în Egipt el fuseseviolent încît a fost nevoie sa se recruteze în graba .l'tiile taranesti pîna la sosirea trupelor noastre de înta-L-am însarcinat de îndata pe camaradul meu Marcius T rbo sa restabileasca acolo ordinea, ceea ce a si facut cu. teieapta fermitate. Dar ordinea pe strazi nu ma satis-frea decît pe jumatate; doream, daca se putea, ca ea sa fie reinstaurata în spirite sau mai degraba domnia ei sa "nceapa acum pentru prima oara. sederea de o saptamîna la Pelusium s-a scurs în întregime tinînd cumpana dreptatii între greci si evrei, vesnic incompatibili. N-am vazut nimic din ce as fi vrut sa vad: nici malurile Nilului, nici Muzeul din Alexandria, nici statuile templelor; abia am gasit ragazul sa consacru o noapte agreabilelor placeri de la Canopus. sase zile interminabile le-am petrecut în cazanul clocotitor al tribunalului, aparat de caldura de afara de lungi perdele de rafie care pocneau în vînt. Noaptea, tîntari imensi zumzaiau la lumina lampilor. Am încercat sa le demonstrez grecilor ca nu întotdeauna erau cei mai întelepti, iar evreilor ca nu erau cîtusi de putin cei mai puri. Cîntecele satirice cu care elenii acestia de joasa speta îsi hartuiau adversarii pareau tot atît de idioate ca si imprecatiile grotesti ale jidovimii. Cele doua neamuri care traiau poarta în poarta de veacuri n-au avut niciodata curiozitatea sa se cunoasca, nici decenta de a se tolera. Pledantii epuizati ce se retrageau noaptea tîrziu ma regaseau în zori pe banca mea, ocupat tot cu trierea gramezii de murdarie a falselor marturii; cadavrele strapunse de lovituri de pumnal ce mi se înfatisau ca piese probatorii erau adesea cele ale bolnavilor morti în paturile lor si furate de la imbalsamatori. Dar fiecare ora de acalmie însemna o victorie, precara cum sînt toate victoriile; fiecare disputa arbitrata, un precedent, o chezasie pentru

viitor. Putin îmi pasa ca împacarea obtinuta era formala, impusa din afara, probabil temporara: stiam ca binele ca si raul sînt chestiuni e rutina, ca provizoriul se prelungeste, ca exteriorul se in-

80

81

. . i J"","Q ".. rN ipriie nu puteau duce la nimic, aidoma medicului ce

filtreaza înlauntru si ca masca, cu timpul, devine tata. D» neg°cie L ■ - - .....

niiredzdiniduiiiiu? r ... , " ° "ae cautenzare dupa ce a încercat remedii mai sim-

oarece ura, prostia, delirul au urmari durabile, nu vedeat recurge ia- jr

oarect uia, piuai , ,"7QO ■, . A «a de complicate sint treburile omenesti incit dom-

oentru ce luciditatea, dreptatea, bunavointa n-ar avea si e. ple.Asauc . .. . ' .

pentru ce mciunaica, y , . "" m"" ' F. p, pasnica îsi va avea si ea perioadele ei de razboi,

Ordinea la frontiere nu însemna nimic daca nu reusea,, ma mea p £ J

sa conving pe evreul negustor de hame vechi si pe cirna dup cum de intervale de

tarul erec sa traiasca în buna pace unul lmga celalalt. de nevoit, r"

tarui giec , .. .,, t înainte de a ma reîntoarce in nord pentru reelementa-

Pacea era pentru mine un tel, nicidecum un idol; ms Inamic r- e

îacedeidpeimu , , tj"m,v. ' "" finala a conflictului sarmane, l-am revazut pe Quietus.

cuvîntul ideal îmi displace ca prea îndepartat de reahtatt reannawa , K

cuvuuuiiucaimu r , r r rslaul din Cirene rarmnea primejdios. Prima mea masura

Ma eîndisem sa duc pîna la capat refuzul fata de oric Caiauiuu , . , . . ■.-..
ivia gmuieiu sa Y f , . dizolvarea unitatilor lui de cercetasi numizi; u ra-
cucerire abandonînd Dacia, si as fi facut-o daca as fi pi a rost ""■" - , - '
cucerire, duduu-ui ui , , t- nea locul in senat, postul in armata regulata si îmen-
tut rupe total, fara nic un risc, cu politica predecesori rmnea u. r 6
rut rupe tuidi, idid , r r domeniu al nisipurilor apusene din care-si putea face
lui-era însa mai bine sa folosesc cit mai întelept cu putint suiau" r r , r
iui, era uia nidi unic . r r , trambulina sau un refugiu. M-a poftit la o
cuceririle anterioare guvernarii mele si care fusesera de auPd V .... ,, , . K.
cucenrue aiuenudic .,..',. D . vînatoare în Misia, m plina padure, si a pus la cale cu pn-
înreeistrate de istorie. Admirabilul Iuhus Bassus, primi undlua ' r r ■ t- .,.
înregisudieuciBiui r feDere un accident in care cu mai putm noroc sau agili-
euvernator al acestei provincii recent organizate, muris, cerc . . « 7 o
guvenidiui di declic F o . t trupeasca mi-as fi lasat fara îndoiala viata. Era mai
la Dost cum era sa mi se întimple si mie in anul petrecuti ldlc " ' . " , ...
lapubicumciaBcii r r bine sa par ca nu banuiesc nimic, sa am rabdare, sa astept,
frontierele sarmatice cmd as fi putut fi ucis la acea datT
lipsita de glorie care este pacificarea continua a unei ta: - injlarea sarmati ga Jn

considerata cucerita. Am dispus sa-i fie organizate la Kont r . r : '

consiueididcuLcuid.T. F .. . , » - .-, trevad reîntoarcerea in Italia la o data apropiata, pnntr-un

funeralii triumfale rezervate de obicei doar împaratilo . .- r «. "

runerdiu uiuuudic ic r schimb de depese cifrate cu fostul meu tutore, am aflat ca

omaeiul acesta adus unui bun slujitor sacrificat in chi r . .

omagiui dceid auua , Quietus, reîntors grabnic la Roma, se si alaturase lui Palma,

obscur a constituit protestul meu ultim si discret impoti ..-.»,.- ..■., ' - ■ r- ,

ODscurdLuiibuiunpu , - Dusmanii nostri îsi întareau pozitiile, îsi refaceau trupele,

va politicii de cucerire: nu mai era cazul sa o dezavuez F Q . tim .. yom

blic din moment ce de mine depindea sa-i pun capat, împotriva.ne doi j.am scris Jui AWanus ga actionp

represiune armata se impunea, dimpotriva in Maunta

unde agentii lui Lusius Quietus instigau la tulburari,« stmctiunile sj debaragat dg

nu necesita însa prezenta mea imediata. De acelasi lua dusman.. aceeas. .nterva

era nevoie si în Britannia unde caledoniemi Pasera ya g exgcutat .

retragerea trupelor pentru razboiul din Asia ca sa de la Tmadna us la Fayentia

ze garnizoanele insuficiente lasate pe frontiera. Iuhus de agrement Quietus JJ ,a ig

verus si-a luat îndata asupra-i aceasta misiune pm sirea de Q

araniarea treburilor la Roma mi-ar fi permis efectuati r r

aranjarea ueuuinui r utma sa-l readuca la Roma. O usoara teroare s-a raspîn-

lungii calatorii. îmi statea insa la inima terminarea eh dit . fa F

de catre mine a razboiului sarmane ramas m supens renta se resemnasp mg dgr care

de data aceasta aruncind in lupta tot efectivul trebu no aviditate mde misFar. trebuie saFfi

lichidarii pentru totdeauna a pradaciunilor barbanlo saltat de bucurie, fara îndoiala unica senzatie de volup-

atare problema ca si in oricare alta refuzam sa ma p tate pe care va fi simtit-o în toata existenta lui. Sumedenia

unui sistem. Acceptam razboiul ca o cale catre pace 82

83

de zvonuri sinistre care circulau pe seama mea gasira dih nou crezare.

Aceste vesti mi-au parvenit pe puntea corabiei cart ma readucea în Italia. Ele m-au pus la pamînt. întotdea. una te simti bine cînd esti debarasat de adversari, tutore meu dovedise însa o indiferenta de batrîn pentru const. cintele îndepartate ale acrului sau: uitase ca eu voi avea de trait cu urmarile acestor asasinate vreme de mai bine de douazeci de ani. Ma gîndeam la proscrierile lui Octaviar, care au murdarit cu noroi amintirea lui Augustus, la întîie crime ale lui Nero, urmate de alte crime. îmi reaminteam ultimii ani ai lui Domitian, omul mediocru, nu mai rau de-cît altul - caruia frica ce-o inspira si de care suferea i-au rapit înfatisarea omeneasca - murind în mijlocul palatului ca o jivina haituita prin paduri. Viata mea publica începuse deja sa-mi scape de sub control: primul rînd al inscriptiei cuprindea, adînc taiate în piatra, cîteva cuvinte pe care nu le voi mai putea sterge. Senatul, acest impunator organism atît de debil dar care devenea puternic îndata ce era persecutat, nu va uita niciodata ca patru oameni din rîndurile lui au fost executati sumar din ordinul meu; trei intriganti si o bruta feroce vor face astfel figura de martiri. L-am înstiintat îndata pe Attianus sa ma întîmpine la Brundisium spre a da socoteala de faptele sale.

Ma astepta la doi pasi de port, într-una din camerele hanului, orientata catre rasarit, unde pe vremuri murise Vergilius. A iesit schiopatînd pe prag în întîmpinarea mea suferea de o criza de guta. Ramas singur cu el, am izbucnit în reprosuri: o domnie pe care o voiam moderata, exemplara, începea prin patru executii, dintre care una singura era indispensabila si carora le-a fost în chip primejdios ne glijata respectarea formelor legale. Acest abuz de putere îmi va fi cu atît mai mult reprosat cu cît ulterior ma vd stradui sa fiu îngaduitor, scrupulos sau drept; el va serv ca dovada ca pretinsele mele virtuti nu erau decît un si de masti si tot el va fi invocat

la confectionarea banalei le gende de tiran care ma va însoti poate pîna la sfîrsitul Iste riei. îmi marturiseam teama: nu ma mai simteam scuti

ruzime si de nici una din tarele omenesti; acceptam 1 comun dupa care crima atrage crima, imaginea ani-lului care a dat o data de gustul sîngelui. Un vechi pri-a carui fidelitate îmi paruse temeinica se emancipa, . profitînd de slabiciunile pe care crezuse a le remar-la'mine; a facut tot ce-a putut, chipurile ca si cum m-ar fi duiit, ca sa-si încheie socotelile personale cu Nigrinus si Palma. El compromitea opera mea de pacificare; îmi pre-area cea mai întunecata dintre întoarcerile la Roma. ' Batrînul ceru voie sa se aseze, si-a potrivit pe un taburet piciorul bandajat în fese. în timp ce vorbeam, i-am reasezat cuvertura pe piciorul bolnav. Mi-a primit gestul cu surîsul unui profesor de gramatica care-si asculta elevul cum se descurca destul de bine într-o recitare dificila. Cînd am terminat, m-a întrebat cu calm cum socotisem sa procedez cu dusmanii regimului. Daca va fi nevoie se va sti sa se faca dovada ca cei patru mi-au complotat moartea; în tot cazul aveau interesul s-o faca. Orice trecere de la o domnie la alta antreneaza atare operatii de curatire; el si-a asumat-o pe aceasta spre a-mi lasa mîinile curate. Daca opinia publica cerea o victima, nimic mai simplu decît sa-i retrag postul de prefect al pretoriului. Prevazuse atare masura si ma sfatuia sa o adopt. Iar daca pentru a împaca senatul era nevoie de si mai mult, era de acord sa merg pîna la domiciliu fortat sau exil.

Attianus a fost tutorele caruia i se puteau cere bani, sfatuitor de zile grele, agent de încredere, dar pentru prima oara îi priveam atunci cu atentie chipul cu falcile rase cu îngrijire, mîinile deformate reunite linistit pe minerul bastonului de abanos. stiam destul de bine diversele aspecte ale existentei sale de om prosper: sotia care-i era draga si a carei sanatate necesita îngrijiri, fiicele lui casatorite si copiii lor pentru care avea ambitii totodata modeste si tenace cum au fost de altfel si ale sale însusi; pasiunea lui pentru mîncarurile rafinate, gustul nedezmintit pentru cameele grecesti si dansatoarele tinere. Fata de toate acestea mi-a dat necontenit întîietate: de treizeci de ani prima Ul grija a fost sa ma apere, apoi sa ma serveasca. Mie, care

nu ma atasasem înca decît de idei, de proiecte sau cel mult de viitoarea imagine a mea însumi, atare devotament simplu, de la om la om, mi se parea extraordinar, de nepatruns. Nimeni nu e vrednic de el si continuu sa nu mi-l explic. I-am urmat îndemnul: si-a pierdut postul. Surîsul sau abia perceptibil îmi arata ca se astepta a fi luat în serios. stia prea bine ca nici o solicitare intempestiva facuta ca unui vechi prieten nu m-ar fi împiedicat vreodata sa adopt solutia cea mai înteleapta; acest fin om politic nici nu m-ar fi vrut altfel. Durata dizgratiei sale nu trebuia însa exagerata: dupa cîteva luni de eclipsa, am reusit sa fac sa fie admis în senat. Era cea mai mare cinste pe care-as fi putut-o acorda omului de obîrsie ecvestra. A avut o batrînete usoara, de bogat cavaler roman, plin de influenta ce

i-o conferea cunoasterea perfecta a familiilor si problemelor; adeseori i-am fost oaspete în vila din Muntii Albani. Ce sa-i faci: ca si Alexandru înaintea unei batalii, ma supusesem si eu Fricii înainte de a intra în Roma: cîteodata îl socotesc si pe Attianus printre ofrandele omenesti închinate acelei divinitati.

Attianus vazuse just: aurul pur al respectului ar fi fost prea moale fara un anume aliaj de teama. Cu asasinarea celor patru consuli s-a întîmplat ca si cu povestea testamentului nascocit: sufletele cinstite, inimile virtuoase au refuzat sa ma creada implicat; cinicii banuiau ceva mult mai rau, dar ma admirau cu atît mai tare. Roma s-a calmat îndata ce s-a stiut ca pusesem capat ranchiunelor mele; bucuria fiecaruia de a se simti în siguranta a facut ca mortii sa fie repede dati uitarii. Lumea se mira de blîndetea mea fiindca o socotea deliberata, voita, preferata în fiecare zi unei violente ce nu mi-ar fi fost mai lesnicioasa; simplitatea mea era laudata pentru ca toti credeau a întrezari în ea un calcul. Traian posedase majoritatea virtutilor modeste; ale mele surprindeau si mai mult; înca putin si s-ar fi vazut în ele un rafinament al viciului. Eram acelasi om ca altadata, dar ceea ce se dispretuise la mine trecea acum drept sublim; extrema politete în care spiritele grosolane

. usera o forma de slabiciune, poate de lasitate, aparea învelisul neted si lustruit al fortei. Mi se înalta pîna la rabdarea fata de solicitanti, desele vizite la bolnavii din oitalele militare, familiaritatea prieteneasca cu veteranii "ntorsi la casele lor. Toate astea nu se deosebeau de felul "n care întreaga viata îmi tratasem servitorii si colonii de ne fermele mele. Fiecare are mai multe calitati decît crede, dar numai succesul le pune în valoare, poate si pentru ca se asteapta atunci sa renuntam la practicarea lor. Fiintele omenesti marturisesc indirect slabiciunile cele mai rele cînd sînt uimite ca un stapîn al lumii nu este de o indolenta prosteasca, prezumtios sau crud.

Am refuzat toate titlurile. In prima luna de guvernare, senatul mi-a decernat fara sa stiu o lunga serie de nume onorifice care, ca un sal cu franjuri, atîrna de gîtul unor împarati. Dacicul, Particul, Germanicul: lui Traian îi placusera zgomotele frumoase ale acestei muzici razboinice, aidoma cimbalelor si tobelor regimentelor partice; ele suscitasera în el ecouri, raspunsuri. Le-am refuzat pe toate; am respins, de asemenea, provizoriu, admirabilul titlu de Parinte al Patriei, pe care Augustus nu l-a acceptat decît tîrziu si de care nu ma socoteam înca demn. Acelasi lucru si cu triumful; ar fi fost ridicol sa fiu de acord cu sarbatorirea lui pentru un razboi în care singurul meu merit era de a-i fi pus capat. Cei ce vedeau un gest de modestie în atare atitudine se înselau în egala masura ca cei care ma acuzau de orgoliu. Socoteala mea se referea mai putin la efectul produs asupra altuia decît la avantajele pentru mine însumi. Voiam ca prestigiul sa-mi fie personal, lipit de piele, masurabil pe loc în termeni de agilitate a mintii, de forta sau de acte împlinite. Titlurile, daca aveau sa vina, vor veni mai tîrziu, alte titluri, marturii ale unor tainice victorii la care nu puteam înca aspira. Pentru moment aveam destule de facut ca sa devin, sau sa fiu, cît mai mult posibil Hadrian.

Sînt acuzat ca iubesc prea putin Roma. Era frumoasa totusi, în rastimpul celor doi ani în care statul si cu mine ne'am dibuit unul pe celalalt, cetatea cu strazile înguste,

87

cu pietele aglomerate, cu caramizile de culoarea pielii îm-batrînite. Revazuta dupa Orient si Grecia, Roma îmbraca un anume aer straniu de care nu si-ar putea da seama romanul nascut si crescut tot timpul în oras. Ma reobisnu-iam cu iernile ei umede si pline de funingine, cu verile ei africane temperate de racoarea cascadelor de la Tibur si de Lacul Alban, cu populatia aproape rustica si provincial legata de cele sapte coline, peste care ambitia, pofta de cîs-tig, hazardul cuceririlor si al înrobirilor varsa încetul cu încetul aproape toate rasele lumii: negrul tatuat, germanul paros, grecul subtire si orientalul masiv. începusem sa ma lipsesc de anumite delicateturi: frecventam baile publice în orele de aglomeratie; am învatat sa suport Jocurile în care pîna atunci nu vazusem decît cumplita risipa. Parerea mea nu se schimbase: detestam aceste masacre în care fiara nu are nici o sansa; îmi dadeam însa treptat seama de semnificatia lor rituala, de efectele de purificare tragica ce le au asupra multimii inculte; voiam ca prin splendoare, sarbatorile sa le egaleze pe cele organizate de Traian, dînd dovada totusi de mai multa arta si mai multa ordine, îmi impuneam sa gust scrima precisa a gladiatorilor, cu conditia, însa, ca nimeni sa nu fi fost obligat sa practice atare meserie împotriva vointei lui. învatam, de la înaltimea tribunei Circului, sa parlamentez cu gloata prin intermediul crainicilor, sa nu-i impun liniste decît cu acea deferenta pe care mi-o întorcea însutit, sa nu-i acord niciodata decît ceea ce avea dreptul sa spere si sa nu-i refuz nimic fara sa-i explic motivul. Nu-mi luam ca tine cartile în loja imperiala: înseamna sa-i insulti pe ceilalti lasînd sa se vada ca el le dispretuieste bucuriile. Daca spectacolul ma plictisea, efortul de a-l suporta era pentru mine un exercitiu mai folositor decît lectura lui Epictet.

Morala e o conventie particulara, decenta o chestiune publica; orice licenta prea batatoare la ochi a fost întotdeauna pentru mine indiciul proastei calitati. Am interzis baile mixte, motiv aproape nesfîrsit de certuri; am pus sa se topeasca si sa intre în tezaurul statului colosalul serviciu de platouri comandat de lacomia lui Vitellius. Primii nostri

narati si-au dobîndit detestabila faima de vînatori de 1 nsteniri: mi-am facut o regula din a nu accepta pentru t si n'c' Penru mme vreo mostenire asupra careia urasi directi ar putea ridica pretentii. Am încercat sa reduc îmarul exorbitant de sclavi ai casei imperiale si mai ales " jj-azneala acestora datorita careia devin egalii celor mai huni cetateni si adesea îi terorizeaza: într-o zi unul din oamenii mei s-a adresat în mod impertinent unui senator; m ordonat ca individul sa fie palmuit. Ura mea fata de dezordine mergea pîna-ntr-acolo încît am pus sa fie biciuiti în plin Circ risipitorii înglodati în datorii. Pentru a nu-i egaliza pe oameni, am insistat asupra portului în oras al togei sau al laticlavei, vesminte incomode ca tot ce este onorific si la care eu însumi nu recurgeam decît la Roma. Cînd îmi primeam prietenii ma ridicam în picioare; în timpul audientelor, de asemenea, ca reactie împotriva lipsei de consideratie notificata de tinuta sezînd sau culcat. Am redus numarul atelajelor insolente si stînjenitoare pe strazi, lux de viteza ce se autoanuleaza, caci

pietonul avanseaza mai repede decît o suta de trasuri blocate în sir de-a lungul cotiturilor Caii Sacre. Cît priveste vizitele mele, am luat obiceiul sa merg cu litiera pîna în interiorul caselor particulare, scutindu-mi astfel gazda de corvoada asteptarii sau de a ma conduce afara, sub soarele ori vîntul muscator al Romei.

I-am regasit pe ai mei: dintotdeauna avusesem anume slabiciune pentru sora Paulina, iar Servianus însusi parea mai putin odios ca altadata. Soacra mea Matidia venise din Orient cu întîile simptome ale unei boli incurabile: ma straduiam sa o sustrag suferintelor, organizînd sarbatori frugale sau ametind-o nevinovat cu un deget de vin pe matroana cu naivitati de copila. Absenta sotiei mele, refugiata la tara într-unui din accesele ei de proasta dispo-Z1tie, nu stirbea cu nimic aceste placeri de familie. Dintre toate fiintele ea este probabil cea careia am reusit sa-i fiu cel mai putin pe plac: e adevarat ca nici nu mi-am prea dat interesul. Frecventam casa micuta în care împarateasa vaduva se deda placerilor serioase ale meditatiei si lec-

88

89

turii. Regaseam tacerea placuta a Plotinei. Ea se estompa cu blîndete; gradina, încaperile luminoase deveneau pe ce trece tot mai mult lacasul unei muze, templul unei îrjt. paratese deja divine. Prietenia ei ramînea totusi exigenta dar aceste exigente erau, una peste alta, întelepte.

Mi-am revazut prietenii; am cunoscut placerea aleasa de a relua contacte dupa îndelungi absente, de a recîntarj si de a fi recîntarit. Tovarasul de altadata de petreceri Sj de preocupari literare, Victor Voconius, murise; am luat asupra-mi compunerea necrologului sau; cînd printre vir. tutile defunctului am pomenit despre castitatea pe care o denegau propriile lui poeme, un surîs trecu pe buzele adu-narii îndoliate la care participa si Testylis cu buclele de miere, careia Victor îi spunea pe vremuri chinul lui dulce Ipocrizia era mai putin grosolana decît parea; orice placere consumata cu gust îmi parea casta. Gospodaream Romi ca pe o casa pe care stapînul se gîndeste ca o va putea parasi fara ca ea sa aiba de suferit în absenta-i: noii colabo ratori faceau dovada calitatilor lor; adversarii reveniti li sentimente mai bune luau cina pe Palatin alaturi de priete nii din zilele grele. Neratius Priscus schita în timpul mese planurile lui legislative; arhitectul Apollodor ne explica epu rele sale; Ceionius Commodus, patrician putred de boga; provenit dintr-o straveche familie etrusca de sînge aproa pe regal, bun cunoscator de vinuri si oameni, facea împreu na cu mine combinatii în vederea apropiatei mele manevit

în senat.

Fiul sau, Lucius Ceionius, în vîrsta atunci de abia opt sprezece ani, înveselea acele ospete, ce la doream austeri cu farmecul si rîsul lui de tînar print. Avea deja niste m nii absurde si delicioase: pasiunea de a pregati prietenilo bucate rare, gustul rafinat al decoratiilor florale, placere nebuneasca pentru jocurile de noroc si pentru travestiur Martial era Vergiliul sau: îi recita poeziile lascive cu o încît tatoare nerusinare. Am facut promisiuni care m-au stîrf nit mult dupa aceea; tînarului faun dansînd i-am consacr sase luni din viata-mi.

90

în cursul anilor ce au urmat, pe Lucius l-am pierdut de-0ri din vedere, apoi l-am regasit; risc astfel sa pastrez de-e ei o imagine constituita din amintiri suprapuse care 1 corespund, adunate, nici unei faze a scurtei sale exis-nte. Arbitrul putin cam isolent al elegantelor romane, torul aflat la începuturile sale, aplecat cu sfiiciune asu-ra exemplelor de stil si cerîndu-mi parerea despre cîte in pasaj dificil, tînarul ofiter grijuliu, chinuindu-si barba rara, bolnavul scuturat de tuse pe care l-am vegheat pîna la agonie, n-au existat decît mult mai tîrziu. Imaginea lui Lucius adolescent se învecineaza cu ungherele mai tainice ale amintirii: un chip, un trup, alabastrul unui ten pal si roz, echivalentul exact al unei epigrame de dragoste a lui Callimah, al cîtorva versuri limpezi si directe ale poetului Straton.

Dar ma grabeam sa parasesc Roma. Pîna acum, predecesorii mei lipseau de obicei din capitala doar cînd plecau la razboi: marile proiecte, activitatile pasnice si chiar viata mea începeau pentru mine în afara zidurilor.

Mai ramînea de îndeplinit o ultima îndatorire: era vorba de a-i acorda lui Traian triumful ce obsedase visurile lui de bolnav. Triumful se cuvine cu adevarat numai mortilor. In viata fiind, se gaseste totdeauna cîte cineva care sa ne reproseze slabiciunile, ca pe vremuri lui Cezar chelia si aventurile amoroase. Un mort are însa dreptul la acest gen de inaugurare a mormîntului, la cîteva ceasuri de pompa zgomotoasa care sa preceada secolele de glorie si mileniile de uitare. Soarta unui mort e scutita de vicisitudini; chiar înfrîngerile lui îmbraca splendoarea victoriilor. Ultimul triumf al lui Traian nu comemora un succes mai mult sau mai putin îndoielnic asupra partilor, ci acel efort demn de cinste care a fost întreaga sa viata. Ne-am reunit sa celebram pe cel mai bun împarat pe care Roma l-a cunoscut din vremea senectutii lui Augustus, pe cel mai devotat muncii sale, pe cel mai cinstit si mai putin nedrept. Scaderile lui însele nu erau decît particularitatile gratie carora recunosti perfecta asemanare a unui bust de marmura cu cmpul pe care-l reprezinta. Sufletul împaratului urca

91

la cer purtat de spirala imobila a Columnei Traiane. Pa-rintele meu adoptiv era acum zeu: el si-a ocupat locul în sirul încarnarilor razboinice ale eternului Marte care vin din secol în secol sa zguduie si sa înnoiasca lumea. In pi-cioare, pe balconul Palatinului, masuram distantele ce ne separau; îmi orchestram viata în vederea celui mai linistit sfîrsit. începeam sa meditez la suveranitatea olimpiana.

Roma nu mai e doar Roma: ea trebuie sa piara sau sa se confunde de-aici înainte cu jumatate de omenire. Acoperisurile, terasele, cvartalurile caselor pe care lumina apusului le aureste cu-n roz atît de frumos nu mai sînt, ca pe vremea regilor nostri, înconjurate, cu teama, de metereze; eu însumi am refacut o buna parte a lor de-a lungul padurilor germanice si pe întinsul landelor bretone. De fiecare data cînd am privit de departe, la cotitura unui drum însorit, o acropola greaca si orasul ei perfect ca o floare, legat de propria-i colina precum caliciul de tija lui, mi-am dat seama ca atare planta fara egal era limitata de însasi perfectiunea ei, realizata într-un punct al spatiului si într-un segment al timpului. Singura ei posibilitate de crestere, ca si cea a plantelor, era samînta: samînta ideilor cu care Grecia a fecundat lumea. Roma însa, mai greoaie, mai informa, mai neprecis întinsa pe cîmpia de pe malul fluviului sau, se organiza în vederea unor cresteri mai vaste: cetatea devenise imperiu. As fi vrut ca statul sa se largeasca înca, sa devina orînduire a lumii, ordine a lucrurilor. Virtutile suficiente micului oras al celor sapte coline aveau sa se mladieze, sa se diversifice spre a fi pe potriva pamîn-tului întreg. Roma, pe care eu cel dintîi am îndraznit s-o numesc eterna, se va asimila din ce în ce mai mult cu di-vinitatile-mume ale cultelor Asiei: procreatoare a tinerilor si a recoltelor, strîngînd la piept lei si stupi de albine. Dar orice creatie umana care vizeaza eternitatea trebuie sa se adapteze ritmului schimbator al marilor realitati ale firii-sa-si puna de acord timpul cu al astrelor. Roma noastra nu mai e tîrgusorul pastoral al legendarului Evandru, plina de un viitor în parte deja consumat; Roma de prada a re-

blicii si-a jucat rolul; capitala usuratica a primilor cezari rinde de la sine sa se cuminteasca; alte Rome vor urma, al raror chip nu mi-l imaginez exact, dar la formarea caruia voi fi contribuit eu însumi. Cînd vizitam orasele stravechi, sacre, care-si traisera însa traiul, fara nici o valoare prezenta pentru neamul omenesc, îmi juram sa evit pentru Roma mea destinul pietrificat al unei Tebe, al unui Babilon, al unui Tir. Ea va iesi din trupul ei de piatra si îsi va fauri din cuvîntul stat, din cuvîntul cetatenie, din cuvîntul republica o nemurire mult mai temeinica. în tari acum înca inculte, pe malurile Rinului, ale Dunarii sau ale Marii ba-tavilor, fiecare sat aparat de dte o palisada de pari îmi aminteste coliba de trestie, gramada de paie pe care gemenii nostri romani dormeau satui de laptele lupoaicei: aceste metropole ale viitorului vor reîntrupa Roma. Peste trupurile fizice ale neamurilor si raselor, peste accidentele geografiei si ale istoriei, peste felurimea zeilor si obiceiurilor stramosesti noi vom suprapune pentru eternitate, dar fara a distruge nimic, unitatea conduitei umane, pragmatismul înteleptei experiente. Roma se va perpetua în cel mai micut oras în care magistratii

îsi dau silinta sa verifice cîntarele negustorilor, sa curete si sa-si lumineze strazile, sa se opuna dezordinei, nepasarii, fricii, nedreptatii, sa reinterpreteze rational legile. Ea nu va pieri decît o data cu ultima asezare omeneasca.

Humanitas, Felicitas, Libertas: frumoasele cuvinte ce figureaza pe monedele domniei mele, nu eu le-am inventat. Orice filozof grec, aproape orice roman cultivat are despre lume aceleasi gînduri ca si mine. Pus în fata unei legi nedrepte pentru ca era prea severa, l-am auzit pe Traian exclamînd ca aplicarea ei nu mai corespundea spiritului vremii. Dar acestui spirit al vremii voi fi fost poate cel dintîi care i-am subordonat cu buna stiinta toate faptele mele, facînd din el altceva decît visul nebulos al unui filozof sau aspiratia putin cam vaga a unui principe bun. si multumeam zeilor pentru ca mi-a fost dat sa traiesc într-o epoca m care sarcina ce-mi revenea consta în a reorganiza cu prudenta o lume si nu a scoate din haos o materie înca lipsita

93

de forma sau în a ma culca pe un cadavru pentru a încerca sa-l readuc la viata. Ma bucuram ca trecutul ne era destul de lung spre a gasi exemple si nu prea împovarator ca sa ne striveasca; ca dezvoltarea tehnicilor noastre ajunsese în punctul în care usura igienizarea oraselor, prosperitatea popoarelor, neatingînd excesul prin care l-ar stînjeni pe om datorita realizarilor inutile; ca artele noastre, pomi putin cam obositi de abundenta roadelor, puteau înca produce fructe savuroase. Ma bucuram fiindca religiile noastre ne-dogmatice si venerabile, curatate de orice opreliste, de orice rituri crude, ne legau tainic de visurile stravechi ale omului si pamîntului fara sa ne opreasca de la explicarea laica a fenomenelor, de la perspectiva rationala asupra comportamentului uman. îmi placea, în fine, ca însesi cuvintele Omenie, Libertate, Fericire nu se devalorizasera înca prin ridicole întrebuintari.

O singura obiectie poate fi ridicata împotriva oricarui efort de a îmbunatati conditia umana: ca oamenii sînt poate nevrednici. O îndepartez însa fara dificultate: cîta vreme visul lui Caligula va ramîne nerealizabil, iar neamul omenesc în întregime nu se va reduce la un singur grumaz întins cutitului, va trebui sa-l toleram, sa-l tinem în frîu, sa-l folosim pentru scopurile noastre; interesul nostru va fi, bineînteles, sa-l servim. Procedeul meu se baza pe o serie de observari întreprinse de multa vreme asupra propriei persoane: orice explicatie lucida m-a convins întotdeauna, orice politete m-a cucerit, orice bucurie m-a facut aproape mereu mai întelept. Nu dadeam crezare decît pe jumatate celor bine intentionati ce afirma ca fericirea atîta, ca libertatea moleseste, ca omenia corupe indivizii asupra carora actioneaza. Se poate: dar, în starea fireasca a lucrurilor, înseamna sa refuzi hrana îndestulatoare unui om sleit, de teama ca dupa cîtiva ani sa nu ajunga a suferi de obezitate. Cînd vor fi cît mai mult usurate servitutile inutile, evitate suferintele inutile, va ramîne înca, spre a tine treze virtutile eroice ale omului, lungul sir al adevaratelor napaste, moartea, batrinetea, bolile nevindecabile, dragostea neîmpartasita, prietenia respinsa ori tradata, mediocritatea unei

;eti mai strimte decît planurile ce ni le facusem si mai lipita de stralucire de cum o visasem: toate nefericirile pricinuite de natura divina a lucrurilor.

Trebuie sa marturisesc ca nu prea cred în legi. Prea dure, ele sînt calcate, si cu buna dreptate. Prea complicate, ingeniozitatea omeneasca gaseste usor cum sa se strecoare nrintre ochiurile acestei plase tîrsîinde si fragile. Respectul vechilor legi corespunde pietatii omenesti celei mai adînci; el foloseste si de perna inertiei judecatorilor. Legile cele niai vechi izvorasc din aceeasi salbaticie pe care se straduiesc s-o-nfrîneze; cele mai venerabile sînt si ele rezultat al fortei. Majoritatea legilor noastre penale nu lovesc, poate din fericire, decît o mica parte a vinovatilor; cele civile nu vor fi niciodata suficient de suple spre a se adapta imensei si mereu schimbatoarei varietati a spetelor. Ele se modifica mai încet decît obiceiurile; periculoase cînd întîrzie în urma acestora, sînt si mai primejdioase cînd încearca sa le-o ia înainte. si totusi din gramada de inovatii riscante sau de rutine învechite apar, ici si colo, ca în medicina, unele formule utile. Filozofii greci ne-au învatat sa cunoastem putin mai bine natura omeneasca; cei mai buni juristi ai nostri lucreaza de cîteva generatii în directia bunului-simt. Eu însumi am efectuat unele din acele reforme partiale care sînt singurele durabile. Orice lege prea des încalcata înseamna ca nu e buna: legislatorului îi revine sarcina sa o abroge sau sa o modifice ca nu cumva dispretul de care s-a acoperit atare nesabuita prevedere sa nu se extinda si asupra legilor mai echitabile. îmi propuneam ca scop prudenta abtinere de la orice legiferare inutila, limitarea la un mic grup de decizii întelepte, promulgate cu fermitate. Parea ca sosise momentul reevaluarii, în favoarea omeniei, a tuturor prescriptiilor legale vechi.

In Spania, în împrejurimile Tarraconei, într-o zi cînd vizitam singur o exploatare miniera pe jumatate parasita, un sclav, a carui viata deja lunga se scursese aproape toata m acele galerii subterane, s-a aruncat asupra mea cu un cu-W. Gest întru nimic lipsit de logica, omul razbunîndu-se pe împarat pentru cei patruzeci si trei de ani de sclavie.

L-am dezarmat usor; l-am dat în grija medicului meu; fu. ria i s-a potolit; a redevenit ceea ce era cu adevarat, o fiinta nu mai putin întelegatoare ca altele si mult mai credincioasa decît multi. Vinovatul, pe care legea salbatic aplicata l-ar fi executat pe loc, a devenit pentru mine un slujitor folositor. Majoritatea oamenilor se aseamana acestui sclav: ei sînt mult prea supusi; lungile lor perioade de îndobitocire sînt întrerupte de cîteva revolte brutale si deopotriva inutile. Voiam sa vad daca o libertate bine înteleasa n-ar fi cumva mai folositoare si ma mir ca atare experienta n-a fost cîtusi de putin încercata de principi. Barbarul condamnat la munca în mina devenise pentru mine emblema tuturor sclavilor nostri, a tuturor barbarilor. Nu mi se parea cu neputinta sa fie tratati asa cum m-am purtat eu cu acel om, sa fie facuti inofensivi prin forta bunatatii si sa stie de la bun început ca mîna care-i dezarmeaza nu ezita. Popoarele care-au pierit pîna acum au pierit din lipsa de generozitate: Sparta ar fi supravietuit mult mai mult daca i-ar fi cointeresat pe hiloti în supravietuirea ei; Atlas înceteaza într-o buna zi sa sustina imensitatea cerului si revolta lui zguduie pamîntul. As fi vrut sa

amîn pe dt posibil, sa evit daca e cu putinta clipa în care barbarii din afara, sclavii dinauntru se vor napusti asupra unei lumi pe care li se cere sa o respecte de la distanta sau sa o slujeasca de jos, dar ale carei binefaceri nu sînt pentru ei. Ţineam ca cea mai napastuita dintre creaturi, sclavul care curata haznalele oraselor, barbarul înfometat ce da tîrcoale la frontiere sa aiba tot interesul ca Roma sa dureze.'

Ma îndoiesc ca toata filozofia lumii va reusi sa desfiinteze sclavia: cel mult i se va schimba numele. Pot sa-mi închipui forme de servitute mai rele decît ale noastre pentru ca sînt mai înselatoare: fie ca s-ar reusi transformarea oamenilor în masini stupide si multumite care se cred libere în vreme ce-s aservite, fie ca li s-ar dezvolta, eliminînd ragazurile si placerile omenesti, o pofta de lucru tot atît de furioasa ca pasiunea pentru razboi la neamurile barbare-Acestei servituti a spiritului sau a imaginatiei oamenilor îi prefer de departe starea de sclavie reala. Oricum ar sta

96

urile, cumplitul fapt prin care omul e pus la discretia in i om necesita sa fie reglementat cu grija prin lege. Am heat ca sclavul sa nu fie marfa anonima, vînduta fara tine seama de legaturile de familie ce si le-a creat, obiec-l demn de dispret caruia judecatorul nu-i înregistreaza arturia decît dupa ce l-a supus torturii, în loc sa i-o pripasea sub juramînt. Am interzis sa fie constrîns la mese-.. dezonorante sau primejdioase, sa fie vîndut patronilor aselor de prostitutie sau scolilor de gladiatori. Celor carora le convin atare profesii, sa le practice de bunavoie: ele vor fi cu atît mai bine prestate. în ce priveste fermele, acei care raspund de ele abuzeaza de forta fizica a sclavului; de aceea am înlocuit pe cît posibil sclavii cu coloni liberi. Culegerile noastre de anecdote sînt pline de povestiri cu eurmeti care-si arunca servitorii murenelor, dar crimele scandaloase si lesne de pedepsit sînt nimic pe lînga pretul miilor de monstruozitati banale faptuite zilnic de oameni de lume cu inima de piatra si pe care nimeni nici nu viseaza sa-i traga la raspundere. S-a protestat cînd am alungat din Roma o patriciana bogata si stimata care-si maltrata sclavii batrîni; cel din urma ingrat ce-si neglijeaza parintii infirmi impresioneaza mai mult constiinta publica, eu însa nu vad prea mare deosebire între cele doua forme ale lipsei de omenie.

Conditia femeii e determinata de obiceiuri stranii: ele sînt deopotriva subordonate si protejate, slabe si puternice, prea dispretuite si prea respectate. In acest haos de uzante contradictorii socialul se suprapune naturalului: si nu e usor deloc sa-l separi pe unul de celalalt. Atare confuza stare de lucruri este peste tot mai stabila decît pare: în ansamblu, femeile se vor asa cum si sînt, ele se opun schimbarii sau o folosesc exclusiv tocmai în scopurile lor. Libertatea femeilor de astazi, mai mare sau cel putin mai vizibila de-at rn vremurile vechi, nu e nimic altceva decît unul din aspectele vietii mai usoare a epocilor prospere; principiile S1 chiar prejudecatile de altadata n-au fost considerabil stirbite. Sincere sau nu, elogiile oficiale si inscriptiile funera-re continua sa atribuie matroanelor noastre aceleasi calitati

97

ca priceperea, castitatea, austeritatea ce li se cereau pe vitj mea republicii. Schimbarile reale sau presupuse n-au r! dificat de altfel cu nimic slobozenia moravurilor poporuk de jos, nici eterna buna-cuviinta prefacuta a orasenimii starite; doar timpul singur le va confirma durabilitatea. Slg. biciunea femeilor ca si cea a sclavilor tine de statutul l0t legal; forta lor îsi ia însa revansa în maruntisuri unde p. terea pe care o exercita e aproape fara limita. Rar am vj. zut casa în care femeile sa nu conduca; adesea am vazut conducînd intendentul, bucatarul sau libertul. In ce prj. veste aspectul financiar, ele ramîn supuse prin lege unei anume forme de tutela; în practica, în fiecare dugheana din Suburra de obicei vînzatoarea de pasari sau de fructe se instaleaza drept stapîna la tejghea. Sotia lui Attianus administra bunurile familiei cu un extraordinar talent de om de afaceri. Legile n-ar trebui sa se deosebeasca prea mult de practica: am acordat femeii o libertate sporita în a-si gospodari avutul, posibilitatea de a lasa prin testament sau de a mosteni. Am insistat ca nici o fiica sa nu fie casatorita fara consimtamîntul ei: violul legal este tot atît de respingator ca si celalalt. Casatoria este marea lor tranzactie; este cu totul drept sa nu o încheie decît cu deplin asentiment O parte din relele societatii provin din faptul ca prea multi oameni sînt rusinos de bogati ori saraci pîna la disperare. Din fericire, în zilele noastre, e pe cale sa se stabileasca un echilibru între cele doua extreme: averile colosale ale împaratilor si libertilor sînt de domeniul trecutului: Trimalhio si Nero au murit. Totul ramîne însa de facut în ce priveste înteleapta reasezare economica a lumii. Ajuns la putere, am renuntat la contributiile voluntare ale oraselor destinate împaratului si care nu sînt decît un furt deghizat. Te sfatuiesc sa renunti si tu. Anularea completa a datoriilor particulare catre stat era o masura mai riscanta dar necesara pentru a rupe definitiv cu cei zece ani de economie de razboi. De un secol, moneda noastra s-a devalorizat în mod primejdios si totusi cu valoarea monedele de aur se cîntareste eternitatea Romei: noua ne revine sa'' cina sa le redam puterea de cumparare si greutatea teme1'

98

. corespunzatoare în bunuri. Pamînturile noastre sînt cul-U,ate la întîmplare: doar regiuni privilegiate ca Egiptul, Africa, Toscana au stiut sa-si creeze comunitati taranesti, osebit de experimentate în cultura griului sau a vitei de. Una din preocuparile mele era de a încuraja aceasta lasa din care sa pot capata instructori pentru populatiile atesti mai înapoiate sau mai rutinate, mai putin dibace. Am Puscapat scandaloasei situatii a pamînturilor lasate în paragina de marii proprietari carora le pasa prea putin de binele public: orice lot necultivat de cinci ani apartine în viitor celui ce se obliga sa-l lucreze. Aproape la fel am procedat si în cazul exploatarilor miniere. Majoritatea bogatasilor fac imense donatii statului, institutiilor publice, principelui. Multi procedeaza asa din interes, unii din curate convingeri, prea putini nu dobîndesc însa în cele din urma vreun câstig. Dar as fi vrut ca generozitatea lor sa îmbrace alte haine decît cele ale pomenii de parada, sa-i învat sa fie chibzuiti, sa-si sporeasca avutul în interesul societatii, asa cum au facut-o pîna acum doar

spre a-si îmbogati copiii. în aceasta intentie am luat eu însumi în mîini administrarea domeniilor imperiale: nimeni n-are dreptul sa-si tina mosiile ca avarul oala lui cu galbeni.

Negustorii sînt cîteodata cei mai buni geografi ai nostri, cei mai buni astronomi, cei mai docti naturalisti. Bancherii trec drept foarte priceputi cunoscatori ai oamenilor. M-am folosit de atare competente; am luptat din toate puterile contra piedicilor ridicate de activitati unele împotriva altora. Sprijinul acordat armatorilor a înzecit valoarea schimburilor externe; am reusit astfel sa sporesc, cu minime cheltuieli, costisitoarea flota imperiala: în ce priveste importurile din Orient si din Africa, Italia pare o insula dependenta de negustorii de grîne de cînd ea însasi nu le mai produce pentru propria-i hrana; singurul mijloc de a evita primejdiile acestei situatii de fapt este de a te purta cu acesti oameni de afaceri indispensabili precum cu niste functionari supravegheati îndeaproape. Vechile noastre provincii au ajuns In ultimii ani la un stadiu de prosperitate ce poate fi înca mant, dar este important ca atare prosperitate sa fie în folo-

sul tuturor si nu numai în cel al bancii lui Herodes Atticu sau al micului speculant care acapareaza tot uleiul într-u sat grecesc. Nici o lege nu e prea dura cînd e vorba de a re. duce numarul intermediarilor ce misuna prin orase, categorie nerusinata si pîntecoasa, rezemata de toate tejghele si gata sa submineze orice politica ce nu-i ofera avantaje imediate. Repartizarea judicioasa a depozitelor statului ajuta la stavilirea inflatiei scandaloase a preturilor în vreme de foamete, dar contam mai ales pe organizarea agricultorilor însisi, a viticultorilor Galiei, a pescarilor din Pontul Euxin a caror sarmana hrana e înghitita de importatorii de caviar si de peste sarat, care se îngrasa din munca si primejdiile lor. Una din zilele mele cele mai frumoase a fost cea în care am convins un grup de marinari din Arhipelag sa se asocieze si sa trateze direct cu proprietarii de magazine din orase. Nu m-am simtit niciodata principe într-un chip mai folositor.

Prea adesea pacea este pentru armata o perioada de turbulenta trîndavie între doua campanii: alternativa fata de inactivitate ori dezordine este pregatirea în vederea unui razboi pus la cale, apoi razboiul însusi. Am rupt cu aceste obiceiuri; necontenitele mele vizite de lucru în centrele militare de pe frontiere erau doar o modalitate, printre multe altele, de a mentine armata pe picior de pace în stare de activitate folositoare. Peste tot, în dmpie ca si la munte, la marginea padurii sau în plin desert, legiunea îsi desfasoara sau concentreaza cladirile mereu aceleasi, cîmpurile de instructie, baracile construite ca sa reziste zapezilor, la Colonia, furtunilor de nisip, la Lambaesis, magaziile al caror material inutil am ordonat sa fie vîndut, cercul ofiterilor dominat de statuia principelui. Atare uniformitate e doar aparenta; castrele identice cuprind fiecare multimea diferita a trupelor auxiliare; toate neamurile aduc armatei calitatile si armamentul specific, talentul lor de pedestrasi, calareti ori arcasi. Am regasit în stare bruta diversitatea în unitate care a

fost telul meu imperial. Am îngaduit soldatilor folosirea strigatelor de lupta în limba lor, ca si darea comenzilor; am legalizat casatoriile veteranilor cu femeik

100

bare si le-am legitimat copiii. M-am straduit astfel sa în-lcesc asprimea vietii de tabara si sa-i tratez pe acesti oa-ni simpli drept oameni. Cu riscul de a le face mai putin nbile, voiam ca unitatile sa prinda radacini în coltul de periu pe care se însarcinasera sa-l apere; n-am sovait sa rovincializez armata. Speram sa restabilesc pe scara mare chivalentul militiilor tinerei republici, cînd fiecare om îsi nara ogorul si ferma sa. Ma straduiam mai ales sa dezvolt eficacitatea tehnica a legiunilor; întelegeam sa ma folosesc de centrele militare ca de o pîrghie civilizatoare, ca de un cap de pod suficient de solid spre a patrunde încetul cu încetul acolo unde uneltele mai fragile ale vietii civile se tocisera. Armata devenea o trasatura de unire între neamurile padurii, ale stepei si ale mlastinii si locuitorul rafinat al oraselor, scoala primara pentru barbari, scoala de cali-re si raspundere pentru grecul cultivat ori tînarul cavaler obisnuit cu placerile Romei. Cunosteam personal partile grele ale acestei vieti cît si pe cele lesnicioase, subterfugiile ei. Am anulat privilegiile, am interzis concediile prea dese, acordate ofiterilor, am curatat castrele de sali de ospete, de pavilioane de agrement si de gradinile costisitoare. Am transformat toate constructiile inutile în infirmerii si azile pentru veterani. Se recrutau soldatii la o vîrsta mult prea tînara si erau tinuti sub arme pîna îmbatrîneau prea mult, lucru deopotriva neeconomicos si lipsit de omenie. Am schimbat radical atare situatie. Disciplina augusta trebuia sa contribuie si ea la blîndetea omeneasca a veacului.

Nu sîntem Cezari, ci functionari ai statului. Avea dreptate cea care, solieitîndu-mi ceva si refuzînd sa o ascult pîna la capat, mi-a strigat ca daca n-am timp sa-mi plec urechea n-am vreme nici sa domnesc. Iertarea pe care i-am ceru t-o n-a fost doar de forma. si totusi timpul îmi lipseste: cu cît creste imperiul cu atît se concentreaza în mîinile functionarului suprem tot mai multe aspecte diferite ale autoritatii; omul acesta grabit trebuie neaparat sa treaca altora 0 parte a îndatoririlor lui; geniul sau va consta din ce în ce mai mult în a se înconjura de oameni de nadejde. Marea vina a lui Claudius sau Nero a fost lenea cu care si-au

101

lasat libertii ori sclavii sa puna mîna pe functiile de agenti, consilieri si reprezentanti ai stapînului. O parte din viata si calatoriile mele s-a cheltuit în alegerea sefilor de sectoare ai noii birocratii, în instruirea lor, în potrivirea cît mai judicioasa cu putinta a capacitatilor cu posturile, în crearea de utile locuri de munca pentru clasa mijlocie de care depinde statul. Vad clar primejdia acestor armate civile: ea consta în încetatenirea obiceiurilor. Angrenajele construite pentru secole se vor deteriora daca nu sînt supravegheate; stapî-nul are datoria sa le regleze mereu miscarile, sa prevada sau sa repare stricaciunile. Experienta demonstreaza ca, în ciuda grijii noastre deosebite în alegerea urmasilor, împaratii mediocri vor continua sa constituie majoritatea, într-un veac domnind cel putin un

nesabuit. în vremurile de criza, birourile bine organizate ar putea tine loc autoritatii fundamentale, completînd interimatul uneori foarte lung între un principe întelept si urmatorul principe întelept. Unii împarati tîrasc dupa ei siruri de barbari în lanturi, interminabile defilari de învinsi. Elita functionarilor a caror formare am pus-o la cale îmi alcatuieste cu totul alt cortegiu. Consiliul principelui: gratie celor ce-l compun am putut lipsi din Roma ani de zile, întorcîndu-ma doar în trecere. Corespondam cu ei prin curierii cei mai iuti; în caz de primejdie, prin semnalele semafoarelor. La rîndul lor acestia si-au format ajutoare utile. Competenta lor este opera mea, iar activitatea-le bine pusa la cale mi-a permis sa ma consacru altor probleme. Ea îmi va îngadui sa lipsesc fara prea multe temeri, pentru eternitate.

Ehn douazeci de ani de putere, doisprezece i-am petrecut fara domiciliu stabil. Ocupam rînd pe rînd palatele negustorilor din Asia, echilibratele case grecesti, frumoasele vile dotate cu bai si încalzire centrala ale rezidentilor romani din Galia, colibe sau ferme. Dintre toate, ramînea mereu preferat cortul usor cu arhitectura lui de pînza si frînghii. Corabiile nu erau mai putin diverse decît domiciliile de pe uscat: aveam una a mea, înzestrata cu gimnaziu si biblioteca, dar ma feream prea mult de orice fixare ca sa ma las legat de vreo locuinta, chiar mobila. Ambarcatiunea de pla-

a unui milionar sirian, vasele cu copastie înalta ale flo-i ori caiacul pescarului grec ma multumeau deopotriva. cifigurul lux consta în viteza si în tot ceea ce o conditiona: ei mai buni cai, trasurile cu optima suspensie, bagajele cît mai putin stînjenitoare, vesmintele si accesoriile cele mai triviteciimatului. Resursa cea mare era înainte de toate «tarea perfecta a corpului: un mars fortat de douazeci de mile nu însemna nimic, o noapte nedormita o socoteam prilej de cugetare. Pentru putini oameni calatoria constituie o placere durabila, ea fiind în esenta negarea tuturor obisnuintelor, zdruncinarea perpetua a oricaror prejudecati. Ma straduiam dar sa nu am nici o prejudecata si cît mai putine obisnuinte. Savuram adîncimea delicioasa a paturilor precum si asprimea si mireasma pamîntului gol, denivelarile fiecarui segment al circumferintei lumii. Eram facut pentru diversitatea mîncarurilor, fiertura britanica de uru-iala de grîu sau pepene african. într-o zi mi s-a-ntîmplat sa gust dintr-un vînat pe jumatate descompus ce constituie suprema delicatesa pentru unele populatii germanice: am vomitat, însa încercarea fusese facuta. Foarte hotarît în ce priveste preferintele mele amoroase, ma temeam de rutina chiar si în aceasta privinta. Suita mea limitata la strictul necesar ori la stricta calitate ma izola prea putin de restul lumii; aveam grija ca miscarile sa-mi ramîna libere, abordarea lesnicioasa. Provinciile, aceste mari unitati oficiale carora eu însumi le-am ales emblemele: Britannia sezînd pe stînca sau Dacia cu sabia ei curba se detaliau pentru mine în paduri umbroase unde cautasem racoarea, în fîntîni din care bausem, în oameni întîlniti întîmplator la popasuri, în chipuri cunoscute, cîteodata îndragite. stiam fiecare mila a drumurilor noastre, poate cel mai frumos dar pe care Roma l-a facut pamîntului. Moment de

neuitat era msa cel în care soseaua se oprea într-o coasta de munte, cînd trebuia sa te salti peste prapastii la rînd, din tanc în tanc, ca sa privesti rasaritul soarelui de pe un pisc al Piri-neilor ori Alpilor.

Cîtiva oameni înaintea mea strabatusera pamîntul: Pita-gora, Platon, o duzina de întelepti si un numar apreciabil

de aventurieri. Dar pentru întîia oara calatorul era în acelasi timp si stapînul, deplin liber sa vada, sa reformeze, sa creeze. Era norocul meu si-mi dadeam seama ca vor trece poate veacuri pîna sa aiba din nou loc fericita potrivire dintre functie, temperament si lume. si am priceput atunci avantajul de a fi un om nou si un om singur, prea putin casatorit, fara copii, aproape fara stramosi. Ulise fara alta Itaca decît cea launtrica. Trebuie sa fac aici o marturisire pe care n-am împartasit-o nimanui: niciodata n-am avut sentimentul ca apartin pe de-a-ntregul nici unui loc, nici macar Atenei mele preaiubite, nici chiar Romei. Strain peste tot, nu ma simteam nicaieri izolat. Pe drum exersam diferitele profesiuni din care e alcatuita meseria de împarat: duceam viata militara ca si cum as fi îmbracat o haina devenita comoda prin purtare. Ma repuneam la curent fara dificultate cu limbajul castrelor, cu latina deformata de presiunea limbilor barbare, presarata cu sudalmi de rigoare si glume ieftine; ma reobisnuiam cu echipamentul stînje-nitor al zilelor de manevre, cu schimbarea de echilibru produsa în întregul corp de purtarea scutului greu pe bratul stîng. Rabdatoarea munca de contabil ma asalta din ce în ce mai mult peste tot, fie ca era vorba sa verific socotelile provinciei Asia sau cele ale unui mic orasel britanic înglodat în datorii din pricina construirii unei bai publice. Am vorbit deja de meseria de judecator. îmi veneau în minte asemanari si cu alte profesii: ma gîndeam la medicul peregrin, vindecînd bolnavii din poarta în poarta, la muncitorul de la întretinerea drumurilor, chemat sa repare o sosea ori sa lipeasca o conducta de apa, la seful echipajului care alearga de la un cap la altul al puntii vîslasilor, încurajîn-du-i si folosind biciul cît mai putin cu putinta. si astazi, pri-vindu-i pe sclavi taind pe terasele Vilei ramurile copacilor sau plivind brazdele cu flori, ma duce gîndul mai ales la chibzuitul du-te-vino al gradinarului.

Mesterii pe care-i purtam cu mine în calatorii îmi dadeau ptitina bataie de cap: pofta lor de schimbare o egala pe a mea. Aveam însa greutati cu oamenii de litere. Indispensabilul Flegon are defectele unei babe, dar e singurul

retar care a rezistat ritmului: se afla înca la post. Poetul ciorus, caruia i-am oferit secretariatul de limba latina, se vaicarea peste tot ca n-ar fi vrut sa fie Caesar si sa aiba de îndurat gerurile scitice si ploile bretone. Lungile plimbari cu piciorul nu-i spuneau nici ele nimic. în ce ma priveste, l-am lasat bucuros placerilor vietii literare romane, taver-nelor în care aveau loc întîlnirile spre a schimba în fiecare seara aceleasi vorbe de duh si a se supune cu frateasca rabdare întepaturilor acelorasi tîntari. Lui Suetonius i-am oferit slujba

de custode al arhivelor ce i-a permis sa ajunga la documentele secrete de care avea nevoie pentru Vietile Cezarilor. Pe acest om priceput, atît de bine supranumit Linistitul, nu ti-l puteai imagina decît înlauntru bibliotecii: a ramas la Roma unde deveni unul din familiarii sotiei mele, membru al acelui mic cerc de conservatori nemultumiti care se întrunea la ea sa critice felul în care mergea lumea. Acel grup nu prea mi-era pe plac: l-am pensionat pe Tranquillus care s-a retras în casuta lui din Muntii Sabini spre a visa în liniste la viciile lui Tiberius. Favorinus din Are-late a detinut pentru un timp secretariatul grecesc: piticul cu vocea fluieratoare nu vadea lipsa de finete. Era unul din spiritele cele mai false pe care le-am întîlnit; ne contraziceam, dar eruditia lui ma delecta. Rîdeam de ipohondria care-l facea sa se preocupe de sanatate ca un îndragostit de femeia iubita. Servitorul sau hindus îi pregatea orezul adus cu mari cheltuieli din Orient; din nefericire acel bucatar exotic vorbea foarte prost greceste si foarte putin în indiferent ce limba: de la el n-am aflat nimic despre minunile tarii lui natale. Favorinus se lauda ca a realizat în viata trei lucruri destul de rare: gal, s-a elenizat mai bine ca nimeni altul; om marunt, se certa neîncetat cu împaratul, iar pentru asta nu avea nimic de suferit, ciudatenie care de altfel îmi cadea integral în seama; impotent, platea mereu amenda pentru adulter. si pe buna dreptate, caci admiratoarele lui din provincie îi creau încurcaturi din care nu o data a trebuit sa-l scot. în cele din urma m-am saturat s1 l-am înlocuit cu Eudemon. în general însa, am fost surprinzator de bine slujit. Respectul micului grup de prie-

teni si functionari a supravietuit, doar zeii stiu cum, intimi, tatii brutale a calatoriilor; discretia acestora a fost, daca sg poate spune astfel, si mai surprinzatoare ca lealitatea lor Suetonii viitorului vor avea prea putine anecdote de po. vestit despre mine. Ceea ce lumea cunoaste din viata mea sînt faptele dezvaluite de mine însumi. Prietenii mi-au pas-trat secretele, pe cele politice precum si pe celelalte; e drept ca la rîndu-mi am facut deseori acelasi lucru pentru ei.

A construi înseamna a colabora cu pamîntul, a pune pe. cetea umana asupra unui peisaj ce va fi transformat pentru vecie, a contribui, de asemenea, la acea lenta schimbare care este viata oraselor. Cîta bataie de cap cere amplasarea optima a unui pod sau a unei fîntîni, gasirea curbei celei mai economice si în acelasi timp cea mai pura a unei sosele de munte! Largirea drumului Megarei transforma privelistea stîncilor scironiene; cele aproximativ doua mii de stadii de cale fatuita cu dale de piatra si prevazuta cu cisterne si posturi militare care unea Antinoe cu Marea Rosie faceau ca în desert erei primejdiei sa-i urmeze epoca deplinei sigurante. Nu era cîtusi de putin costisitor sistemul de apeducte din Troada pentru care s-a cheltuit venitul a cinci sute de orase din Asia; apeductul Cartaginei despagubea, într-o masura, grelele pierderi ale razboaielor punice. A ridica fortificatii este, în ultima instanta, acelasi lucru cu a înalta diguri: înseamna sa gasesti linia pe care un tarm sau un imperiu poate fi aparat, punctul în care asaltul valurilor ori al barbarilor va fi oprit, stavilit, sfarî-mat. Sa sapi porturi înseamna sa fecundezi frumusetea golfurilor. Sa întemeiezi biblioteci este înca un fel de a construi grînare publice în care sa se depuna rezerve în vederea vreunei ierni a spiritului pe care, în

ciuda vointei mele, o întrezaresc, dupa anumite semne, apropiindu-se. Am recladit mult: am colaborat cu timpul, sub chipul sau de trecut, prinzîndu-i sau transformîndu-i spiritul, slujindu-l ca o trasura de unire catre un viitor înca mai lung; am regasit sub pietre taina izvoarelor. Viata noastra e scurta: vorbim mereu de secolele ce-l preceda sau urmeaza pe cel în care traim ca si cum ne-ar fi cu totul straine; si totusi le arin-

106

în jocurile mele cu pietrele. Zidurile pe care le con-l'dez sînt calde înca de atingerea trupurilor ce au pie-mîini care nu exista înca vor mîngîia fusurile acestor Ioane. Cu cît ma gîndeam mai mult la moartea mea, dar ■ ajes la a altuia, cu atît încercam sa adaug vietilor pre-l nsirile acelea aproape indestructibile. La Roma folo-m de preferinta caramida eterna care nu se reîntoarce rlpcît foarte încet în pamîntul din care e facuta si a carei ta-are sau imperceptibila macinare se produce în asa fel încît jjfjciul ramîne munte chiar dupa ce a încetat sa mai fie nentru privire cetate, circ ori mormînt. în Grecia, în Asia foloseam marmura de bastina, frumosul material care o data taiat ramîne credincios masurii omenesti, astfel ca planul întregului templu e încifrat în fiecare fragment de tambur spart. Arhitectura este plina de posibilitati mai variate decît ar lasa sa se creada cele patru ordine ale lui Vitruvius; blocurile de care dispunem ca si tonurile muzicale sînt susceptibile de infinite combinari. Pentru Panteon m-am adresat stravechii Etrurii a prorocilor si haruspicii-lor; sanctuarul Venerei, dimpotriva, rotunjeste în soare forme ionice, multimi de coloane albe si roze în jurul zeitei carnii din care a iesit neamul lui Cezar. Olimpeionul din Atena trebuia sa fie exact contraponderea Partenonului, etalîndu-se în cîmpie asa cum celalalt se înalta pe colina, imens acolo unde celalalt e perfect, pasiunea la genunchiul calmului, splendoarea la piciorul frumusetii. Capelele lui Antinous si templele lui, încaperi magice, monumente ale misterioasei treceri din viata în moarte, lacase ale durerii si fericirii sufocante erau locuri de rugaciune si aparitie unde ma abandonam doliului meu. Mausoleul de pe malul Tibrului reproduce la scara uriasa vechile morminte de pe Via Appia, dar însesi proportiile lui îl transforma, fa-cmdu-te sa te gîndesti la Ctesifon, la Babilon, la terasele si turnurile gratie carora omul se apropie de astre. Egiptul funerar a aliniat obeliscurile si aleile de sfinesi ale cenota-tului care impune unei Rome vag ostile memoria unui prieten niciodata îndeajuns de regretat. Vila constituie cimitirul calatoriilor, ultimul cantonament al nomadului, echivalen-

107

tul construit în marmura al corturilor si pavilioanelor printilor Asiei. Aproape tot ceea ce gustul e tentat sa încerce a fost deja încercat în domeniul formelor; treceam în cel al culorilor: jaspul verde ca adîncurile marii, porfirul grun-juros, bazaltul, întunecatul obsidian. Rosul intens al tapiseriilor se împodobea cu broderii din ce în ce mai savante; mozaicurile pavimentelor sau ale peretilor nu erau niciodata suficient de vii, de albe sau de sumbre. Fiecare piatra însemna strania concretiune a unei vointe, a unei amintiri, cîteodata a unei sfidari. Fiecare edificiu era planul unui vis. Plotinopolis, Hadrianopolis, Antinoe, Hadrianoterai. Am înmultit pe cît posibil acesti

stupi ai albinei umane. Tinichigiul si zidarul, inginerul si arhitectul vegheaza nasterile acestor orase; operatiunea necesita de asemenea si anume înzestrari de descoperitor de izvoare. într-o lume înca mai mult de jumatate stapînita de paduri, de deserturi, de cîmpii nedestelenite, o strada pavata, un templu închinat nu importa carui zeu, niste bai si niste latrine publice, pravalia în care barbierul discuta cu clientii stirile de la Roma, o dugheana de placintar, de negustor de sandale,, poate de librar, o firma de medic, un teatru în care se joaca din cînd în cînd o piesa de Terentiu constituie o priveliste minunata. Rafinatii nostri se plîng de uniformitatea oraselor: sufera ca întîlnesc peste tot aceeasi statuie a împaratului si aceeasi conducta de apa. N-au dreptate. Frumusetea orasului Nemausus se deosebeste de cea a Arelatei. Dar uniformitatea însasi, întîlnita pe trei continente, produce aceeasi multumire calatorului ca cea a stîlpilor miliari: cele mai obisnuite dintre orasele noastre îsi au si ele importanta lor, asigurînd schimbul de cai pentru deplasari, posta, ori oferind locuri de popas. Orasul: cadrul, constructia omeneasca, monotona daca vrei, dar tot atît de monotone sînt si celulele de ceara pline cu miere, centrul contactelor si al schimburilor, unde vin taranii sa-si vînda produsele, zabovind apoi sa priveasca cu gura cascata picturile unui portic. Orasele dragi s-au nascut din întîlniri-le mele cu colturi de lume, cele ale planurilor împaratului ce sînt, din propriile întîmplari ale vietii mele de om. Plo-

oolis se datoreaza nevoii de a deschide în Tracia noi ▪ te agrare, dar si dorintei pioase de a o cinsti pe Plotina. U drianoterai trebuia sa îndeplineasca rolul de tîrg pen-exploatarile forestiere din Asia Mica: ulterior a devenit higiul meu de vara, padurea plina de vînat, pavilionul,. trunchiuri cioplite de la poalele colinei lui Atis, torentul încununat de spuma în care te scalzi în fiecare dimi-eata-Hadrianopolis în Epir redeschide un centru urban "n sînul unei provincii saracite, nascut în urma unei vizite la sanctuarul din Dodona. Hadrianopolis în Tracia, asezare taraneasca si militara, centru strategic la marginea tinuturilor barbare e populat cu veterani ai razboaielor sarmati-ce- cunosc personal punctele slabe si tari ale acelor oameni, numele lor, numarul anilor de serviciu si al ranilor. Antinoe, întemeierea cea mai draga, a fost înaltata pe locul nefericirii, pe o fîsie de teren arid cuprinsa între fluviu si stînca. Nu doream decît s-o îmbogatesc si mai mult gratie unor noi resurse: comertul cu India, transporturile fluviale, rafinamentele savante ale unei metropole grecesti. Nu exista loc pe pamînt pe care sa vreau mai putin sa-l revad; rare sînt însa acelea carora le-am acordat o mai mare atentie. Acest oras este un peristil continuu. Corespondez cu guvernatorul ei Fidus Aquila despre propileele templului, despre statuile din arca acestuia; eu însumi am ales numele cvartalelor urbane, ale demelor, simboluri destainuite si secrete, catalog prea complet al amintirilor mele. Tot eu am trasat planul coloanelor corintice care fac fata sirului egal ritmat al palmierilor de pe maluri. De mii de ori am parcurs cu mintea patrulaterul aproape perfect, taiat de strazi paralele si despartit în doua de o artera triumfala care duce de la un teatru grec la un mormînt.

Sîntem coplesiti de statui, satui de desfatarile picturii si sculpturii, dar atare abundenta e doar o iluzie: în fond, reproducem necontenit cîteva duzine de capodopere pe care nu vom mai fi în stare sa le cream. si eu am pus sa se copieze pentru Vila Hermafroditul si Centaurul, Niobida si Venus. fineam sa traiesc cît mai mult în mijlocul acestor melodii «e formelor. încurajam experientele cu trecutul, un arhaism

savant care sa redescopere sensul intentiilor si tehnicilor uitate. încercam variatiunile ce constau în a transcrie în marmura rosie jupuirea lui Marsias realizata în marmura alba, restituind-o astfel lumii figurilor pictate, sau sa transpun în tonalitatea Parosului granulatia neagra a statuilor Egiptului, schimbînd idolul în fantoma. Arta noastra este perfecta, adica împlinita, dar perfectiunea ei e susceptibila de modulatii tot atît de variate ca si cele ale unei voci pure: în seama ne ramîne jocul dificil de a ne apropia sau îndeparta mereu de solutia gasita o data pentru totdeauna, de a fi rigurosi ori a abuza pîna la capat, de a cuprinde nenumarate noi constructii înlauntru acestei frumoase sfere. E un avantaj sa ai în spatele tau o mie de termeni de comparatie, sa poti continua dupa bunul plac, în mod deliberat, pe Scopas ori sa-l contrazici cu voluptate pe Praxitele. Contactele avute cu artele barbare m-au facut sa cred ca fiecare semintie se limiteaza la anume teme, la anume modalitati printre modalitatile posibile; fiecare epoca opereaza înca o triere a posibilitatilor deschise fiecarei etnii. In Egipt am vazut zei si regi uriasi; la încheieturile mîinilor prizonierilor sarmati am descoperit bratari ce repeta la infinit acelasi cal în galop sau aceiasi serpi devorîndu-se unul pe altul. Dar arta noastra (înteleg pe cea a grecilor) a preferat sa ramîna la om. Noi singuri am stiut sa facem vizibile, într-un trup imobil, forta si agilitatea latenta; doar noi am stiut echivala fruntea neteda cu gîndirea înteleapta. Sînt aidoma sculptorilor nostri: uman si multumit; în aceasta lume gasesc totul, pîna si eternitatea. Padurea preaiubita se concentreaza, pentru mine, în imaginea centaurului; furtuna nu se manifesta nicaieri mai bine decît în esarfa balo-nata a unei zeitati marine. Obiectele din natura, emblemele sacre n-au pret decît încarcate de semnificatii umane: conul de pin falie si funebru, vasul cu hulubi care sugereaza siesta pe marginea fîntînilor, grifonul care-l duce pe cel mai iubit catre ceruri.

Arta portretului nu ma interesa aproape deloc. Portretele romane n-au alta valoare decît de cronica: copii brazdate de riduri exacte sau de negi singulari, decalcuri ale unor

modele cu care te ciocnesti în viata fara sa le bagi în seama . pe care le uiti îndata ce-au murit. Grecilor, dimpotriva, ie-a placut într-atît perfectiunea umana încît le-a pasat prea outin de varietatea chipurilor oamenilor. Nu aruncam decît o privire fugara propriului portret, fata aceea bronzata, denaturata de albeata marmurei, ochii larg deschisi, gura mica si totusi carnoasa, strunita pîna la

tremur. Mai mult m-a preocupat însa chipul altuia. îndata ce acela începuse sa conteze în viata mea, arta înceta sa mai fie lux, devenind resursa, modalitate de ajutorare. Am impus lumii chipul cel tînar: exista astazi mai multe portrete ale minunatului copil decît au fost sculptate cîndva întru cinstirea vreunui om de seama, a vreunei regine. întîi am avut grija ca statuara sa înregistreze etapele frumusetii unei forme în schimbare; arta a devenit apoi un fel de rit magic în stare sa evoce chipul disparut. Imaginile colosale pareau a fi un mijloc de expresie a adevaratelor dimensiuni pe care dragostea le da fiintelor; le voiam enorme aceste statui, ca o fata vazuta de aproape, înalte si solemne ca viziunile si aparitiile din cosmaruri, strivitoare ca însasi amintirea ramasa. Pretindeam un finisaj perfect, o perfectiune pura a zeului care, pentru cei ce l-au iubit, este orice fiinta moarta la douazeci de ani; si deopotriva asemanarea exacta, prezenta familiara, fiece neregularitate a chipului mai drag decît frumusetea. Cîte discutii spre a pastra linia groasa a sprîncenii, rotunjimea putin tumefiata a buzei... Contam cu disperare pe eternitatea pietrei, pe fidelitatea bronzului în dorinta de a perpetua un corp perisabil, ori deja distrus, insistînd totodata ca marmura, unsa zilnic cu un amestec de ulei si acizi, sa prinda finetea si aproape moliciunea carnii tinere. Regaseam peste tot fata aceea unica: amalgamam personajele divine, sexele si atributele eterne, pe dura Diana a padurilor cu melancolicul Bachus, pe vigurosul Hermes al palestrelor cu zeul bivalent al iubirii, dormind cu capul pe brat pe un maldar de flori. Constatam cît de mult seamana virilei Atena un tînar cazut pe ginduri. Sculptorii mei nu erau totdeauna la înaltime; cei de tot mediocri cadeau ici si colo în moliciune sau emfaza,

desi cu totii participau la vis în mai mica ori mai mare masura. Exista statuile si tablourile reprezentîndu-l pe tînar în viata, cele care redau vastul si variatul peisaj cuprins între cincisprezece si douazeci de ani: profilul serios al copilului cuminte - acea statuie în care un sculptor din Corint a avut îndrazneala sa imortalizeze degajarea baiatului ce-si umfla pieptul tragîndu-si umerii, cu bratul sprijinit pe sold ca si cum ar urmari, la coltul unei strazi, o partida de zaruri. Exista marmura din care Papias din Afrodisias a desprins un trup mai mult decît nud, lipsit de aparare, de o frageda prospetime de narcisa. si Aristeas a sculptat, sub supravegherea mea, într-o piatra cam grunjoasa, micul cap poruncitor si mîndru. Exista portretele de dupa moarte, peste care moartea a trecut, chipurile acelea mari, cu buzele savant lucrate, pline de secrete ce nu-mi mai apartin fiindca nu mai sînt ale vietii. Mai e si basorelieful ca-rianului Antonianos care a scaldat în gratie elizeana pe culegatorul de struguri învesmîntat în borangic si botul prietenos al cîinelui lipit de-o pulpa goala. si masca aceea aproape inadmisibila, opera a unui sculptor din Cirene,în care placerea si durerea se amesteca si se înfrunta pe acelasi chip ca doua valuri pe aceeasi stînca. si micile statuete de lut utilizate pentru propaganda imperiala: Tellus stabilita, Geniul planetei Pamînt pacificate, sub înfatisarea unui tînar culcat tinînd în mîini fructe si flori.

Trahit sua quemque voluptos. Fiecare cu chemarea sa, fiecare cu telul sau, cu ambitia lui, daca vrei, cu dorinta lui cea mai tainica si cu idealul sau cel mai luminos. Al meu era cuprins în cuvîntul frumusete, atît de greu de definit în ciuda tuturor evidentelor simturilor

si ochilor. Ma simteam raspunzator de frumusetea lumii. Voiam ca orasele sa dainuiasca splendide, aerisite, alimentate de ape limpezi, populate de fiinte omenesti al caror trup sa nu fie vatamat de pecetile mizeriei sau sclaviei, de diformitatea grasimii unei vulgare bunastari; ca scolarii sa recite pe ton potrivit lectii deloc stupide; ca femeile în casele lor sa vadeasca în miscari un fel de demnitate materna, de calm nezdruncinat; ca gimnaziile sa fie frecventate de tineri initiat1

112

' ale jocurilor si artelor; ca livezile sa se umple de fructe "natoase, iar ogoarele de recolte bogate. Doream ca ma-tatea imensa a pacii romane sa cuprinda totul, imper-otibila dar omniprezenta precum muzica universului în stogolirea lui; ca cel mai umil calator sa poata colinda dintr-o tara sau continent într-altul, fara formalitati jignitoare fara primejdii, peste tot fiindu-i asigurat un minimum i egalitate si de cultura; ca soldatii nostri sa-si continue la frontiere vesnicul lor dans militar; ca toate sa mearga fara poticniri; ca marea sa fie brazdata de corabii frumoase, iar drumurile strabatute de numeroase atelaje; ca într-o lume hine orînduita filozofii dar si dansatorii sa-si afle locul lor. Atare ideal, în fond modest, ar putea fi uneori atins daca oamenii si-ar pune în slujba lui o parte din energia cheltuita în actiuni nesabuite sau cumplite; un fericit prilej mi-a îngaduit sa-l realizez în parte în rastimpul acestui sfert de secol. Lui Arrian din Nicomedia, unul din spiritele cele mai alese ale vremii, îi place sa-mi aminteasca frumoasele versuri prin care batrînul Terpandros definea în trei cuvinte idealul spartan, modul de viata perfect la care Lacede-mona a visat, fara sa-l atinga vreodata: Puterea, Dreptatea, Muzele. Forta era la baza, rigoare fara de care nu exista frumusete, fermitate fara de care nu exista dreptate. Dreptatea constituia echilibrul partilor, ansamblul proportiilor armonioase neclintit de nici un exces. Forta si Dreptatea nu erau altceva decît un instrument bine acordat aflat în mîinile Muzelor. Orice mizerii, orice brutalitati trebuiau interzise ca tot atîtea insulte aduse frumosului trup al omenirii. Orice nedreptate era o nota falsa, de evitat în armonia sferelor.

Aproape un an m-au retinut în Germania renovarea sau construirea fortificatiilor si castrelor, deschiderea de drumuri ori repararea lor; noi bastioane ridicate pe un traseu de saptezeci de mile au întarit frontierele noastre de-a lungul Rinului. Ţara aceea de vii si de rîuri clocotitoare nu-mi oferea nimic imprevizibil: regaseam acolo urmele tînaru-'Ui tribun ce adusese lui Traian vestea urcarii sale pe tron.

113

Regaseam de asemenea, dincolo de ultimul fort constru» din trunchiuri taiate în padurile de brazi, acelasi orizom monoton si întunecat, aceeasi lume ce ne-a ramas închis de pe vremea cînd se aventurara imprudent într-însa le. giunile lui Augustus, un ocean de copaci, o multime rje oameni blonzi si cu pielea alba. O data încheiata reorga. nizarea, am coborît pîna la gurile Rinului, de-a lungul se. surilor belgice si batave. Dune triste alcatuiau un peisaj nordic presarat cu ierburi suierînd în bataia vîntului; case-le portului Noviomagus, construite pe piloni, se sprijineau parca de corabiile ancorate la pragurile lor; pasari de mare poposeau pe

acoperisuri. îndrageam acele locuri ce-ti strîn-geau inima si care pareau cumplite adjutantilor mei, ceru acela rascolit, fluviile miloase muscînd dintr-un pamînt inform si fara vlaga caruia nici un zeu nu s-a-nvrednicit sa-i plasmuiasca un relief.

O ambarcatiune cu fundul aproape plat m-a transportat în insula Britanniei. De mai multe ori vîntul ne-a împins înapoi spre coasta de care ne-am desprins: aceasta traversare potrivnica m-a facut partas la uluitoare ceasuri de vid. Nori uriasi se iveau din marea întunecata ale carei ape erau pline de nisip si care se zbatea neîncetat în patul ei. Ca altadata la daci si la sarmati, contemplam cu religiozitate Pa-mîntul, întrevazînd pentru prima oara aici un Neptun mai haotic decît al nostru, o lume lichida nesfîrsita. Citisem în Plutarh o povestire marinareasca despre o insula de prin partile astea, învecinate cu Marea întunericului, si unde Olimpienii victoriosi i-ar fi izgonit de veacuri pe Titanii învinsi. Marii captivi ai stîncii si ai furtunii, etern biciuiti de neostoitul ocean, incapabili de a închide ochii dar neîncetat bîntuiti de vise, vor continua sa opuna ordinii olimpice violenta, nelinistea, dorintele lor pe vecie rastignite. Reîntîl-neam în mitul acesta de la marginile lumii teoriile filozofice pe care mi le însusisem: fiecare om trebuie necontenit sa aleaga în cursul scurtei sale vieti între neobosita speranta si înteleapta lipsa de speranta, între placerile haosului si cele ale stabilitatii, între Titan si Olimpian. Sa alegi între ei sau sa reusesti sa-i împaci într-o buna zi unul cu celalalt-

formele civile înfaptuite în Britannia apartin operei le administrative despre care am vorbit în alta parte. Im-rtant de subliniat aici este faptul ca eram primul împa-t care s-a asezat pasnic pe acea insula situata la marginile lumii cunoscute, unde singur Claudius s-a aventurat cîte-zile în calitate de general comandant. Pentru o iarna întreaga Londinium devenise, în urma hotarîrii mele, centrul efectiv al lumii, asa cum fusese Antiohia în vremea razboiului pârtie. Fiecare calatorie deplasa asadar centrul de gravitatie al puterii, situîndu-l pentru un timp pe malurile Rinului sau pe marginile Tamisei, permitîndu-mi astfel sa evaluez avantajele sau dezavantajele cutarei resedinte imperiale. sederea în Britannia m-a facut sa ma gîndesc la ipoteza organizarii unui stat cu centrul în Occident, a unei lumi atlantice. Atare spirit de imaginatie e lipsit de valoare practica: totusi el înceteaza de a mai fi absurd îndata ce respectivul prevazator acorda calculelor sale un considerabil coeficient viitorologic.

Abia cu trei luni înaintea sosirii mele, Legiunea a sasea Victorioasa a fost transferata pe teritoriul britanic. Ea înlocuia nefericita Legiune a noua macelarita de caledonieni cu ocazia tulburarilor ce au constituit în Britannia contra-lovitura expeditiei noastre împotriva partilor. Spre a împiedica repetarea unui asemenea dezastru, se impuneau doua masuri. Trupele noastre au fost întarite prin crearea unui corp auxiliar indigen: la Eboracum, din vîrful unei coline verzi, am vazut pentru prima oara cum se comporta la instructie acea armata britanica de curînd înfiintata. Ridicarea în acelasi timp a unui zid, taind în doua insula in partea ei cea mai îngusta, avea sa asigure protectia regiunilor fertile si civilizate din sud împotriva atacurilor triburilor de la nord. Eu însumi am inspectat o buna parte a lucrarilor deschise concomitent pe întregul traseu al unei pante line de optzeci de mile: gasisem prilejul sa

experi-mentez, pe acel spatiu precis delimitat care se întinde de la o coasta la alta, un sistem de aparare ce s-ar fi putut ulte-nor aplica peste tot. Aceasta opera eminamente militara cePuse deja sa-si vadeasca efectele pacificatoare, marind

115

prosperitatea partii astfel adapostite a Britanniei; luau nin. ta sate; se crea o miscare de aflux catre zonele de frontiera Genistii legiunii erau ajutati în munca lor de echipe de bastinasi; ridicarea zidului constituia pentru multi dintre acesti locuitori de la munte, pîna mai ieri înca rebeli, prima dovada de netagaduit despre puterea proteguitoare a Romei, banii care-i primeau ca plata, prima moneda romana ce le trecea prin mîna. Fortificarea frontierei britanice a devenit emblema renuntarii mele la politica de cuceriri: la picioarele celui mai înaintat bastion am pus sa fie înaltat un templu zeului Terminus.

Totul ma încînta pe acest pamînt umezit de ploi: franjurile de ceata la poalele colinelor, lacurile consacrate unor nimfe înca si mai capricioase decît ale noastre, oamenii melancolici cu ochii lor cenusii. Aveam drept calauza un tînar tribun din corpul auxiliar britanic: acest zeu blond învatase latineste si rupea ceva greaca, limba în care se straduia, plin de timiditate, sa compuna versuri de dragoste. Intr-o noapte rece de toamna, l-am pus sa-mi fie interpret pe lînga o Sibila. Asezati în coliba afumata a unui carbunar celt si încalzindu-ne picioarele aparate de pantaloni grosi de lîna aspra, vazuram tîrîndu-se catre noi o creatura ba-triria, leoarca de ploaie, despletita de vînt, roscata si tematoare ca o jivina a padurii. Se arunca asupra pîinisoarelor de ovaz ce se coceau în vatra. Calauza mea a reusit sa cîs-tige bunavointa profetesei: ea consimti sa cerceteze pentru mine rotocoalele fumului, scînteile aruncate cînd si cînd de foc, fragilele arhitecturi ale vreascurilor si cenusii. Vedea cetati care se construiau, multimi pline de bucurie, dar si orase incendiate, siruri jalnice de învinsi, ceea ce contrazicea dorinta mea de pace; un chip tînar si blînd pe care-l luase drept femeie si în care refuzasem sa cred; un spectru palid ce nu era poate decît o statuie, obiect înca si mai de neexplicat, pentru aceasta locuitoare a padurilor si landelor, decît o fantoma. si, la o departare de cîtiva ani pustii, propria-mi moarte pe care as fi prevazut-o foarte bine si fara ea.

116

Galia prospera, Spania bogata m-au retinut mai putin timp decît Britannia. în Galia Narboneza regaseam Grecia rare a trimis pîna acolo frumoasele ei scoli de elocinta si porticurile ritmate sub un cer pur. M-am oprit la Nemau-sus spre a hotarî asupra planului unei bazilici dedicate plotinei si destinate sa devina într-o zi templul ei. Amintiri de familie o legau pe împarateasa de acest oras, lucrucare-mi facea si mai drag peisajul uscat si scaldat în aur.

Dar revolta din Mauritania mai fumega înca. Mi-am scurtat calatoria prin Spania, neglijînd chiar, între Cordo-ba si mare, sa ma opresc un moment la Italica, orasul copilariei si al stramosilor mei. M-am îmbarcat pentru Africa la Gades.

Frumosii razboinici tatuati din Muntii Atlas dadeau înca de furca oraselor africane de pe coasta. Am trait acolo vreme de cîteva zile echivalentul numid al luptelor sarmate; am revazut triburile domolite unul cîte unul, supunerea mîndra a sefilor prosternati în plin desert în mijlocul unei harababuri de femei, baloturi si animale lasate în genunchi. Nisipul înlocuia însa zapada.

Mi-ar fi placut, macar o data, sa petrec primavara la Roma, sa ma reîntorc la Vila începuta, la mîngîierile capricioase ale lui Lucius, la prietenia Plotinei. sederea în oras a fost aproape imediat întrerupta de alarmante zgomote de arme. Pacea cu partii se încheiase abia de trei ani si deja incidente grave izbucnira pe Eufrat. Am plecat imediat spre Orient.

Eram hotarît sa pun capat acestor incidente de frontiera printr-un procedeu mai putin obisnuit decît marsalui-tul legiunilor. A fost aranjata o întrevedere personala cu Osroes. Duceam cu mine în Orient pe fiica împaratului, facuta prizoniera la o vîrsta frageda, în vremea în care Tra-îan ocupase Babilonul, si apoi pastrata ca ostateca la Roma. Era o copila firava, cu ochii mari. Prezenta ei si a femeilor ce o însoteau m-a stînjenit întrucîtva în timpul acelei calatorii ce trebuia efectuata mai ales fara nici o zabava. în cursul traversarii desertului sirian, grupul de creaturi as-

cunse sub valuri a fost clatinat pe spinarea dromaderilor într-un mic cort cu perdelele bine închise. Seara, la popasuri, trimiteam sa se întrebe daca printesa are nevoie de ceva.

în Licia m-am oprit o ora sa-l conving pe negustorul Opramoas, care facuse dovada calitatilor sale de negociator, sa ma întovaraseasca pe teritoriul pârtie. Lipsa timpului l-a împiedicat sa-si etaleze luxul obisnuit. Acest om molesit de opulenta nu era un mai putin admirabil tovaras de drum, familiarizat cu toate situatiile neprevazute ale desertului.

Locul de întîlnire se afla pe partea stînga a Eufratului, nu departe de Dura-Europos. Am traversat fluviul pe o pluta. Soldatii garzii imperiale parte, în armuri de aur si calare pe cai nu mai putin stralucitori decît ei însisi, formau de-a lungul malului o linie orbitoare. Inseparabilul Flegon era foarte palid. Ofiterii care ma însoteau resimteau si ei oarecare teama: întîlnirea putea fi o capcana. Opramoas, obisnuit sa miroasa atmosfera Asiei, era în apele sale, încrezator în amestecul de liniste si tumult, de nemiscare si galopuri neasteptate, de lux aruncat peste desert ca un covor pe nisip. în ce ma priveste, ca printr-un miracol, frica nu se lipea de mine; precum Cezar în barca lui, ma încredintasem plutei care-mi purta soarta. Drept dovada a acestui optimism am ordonat ca de la bun început printesa parta sa fie redata tatalui ei, în loc sa o pastrez în rîndurile noastre pîna la reîntoarcerea mea. Am promis de

asemenea sa restitui tronul de aur al dinastiei arzacide, rapit de Traian, tron cu care nu aveam ce face dar caruia superstitia orientala îi acorda o mare însemnatate.

Fastul întrevederilor cu Osroes nu a fost decît de suprafata. Nimic nu le deosebea de convorbirile a doi vecini ce se straduiau sa reglementeze în buna întelegere chestiunea unui zid despartitor. Aveam de a face cu un barbar rafinat, vorbind greceste, deloc stupid, nu neaparat mai perfid decît mine, totusi destul de oscilant ca sa te poti bizui fara rezerve. Bizarele mele discipline mintale ma ajutau sa captez acea gîndire alunecatoare: asezat în fata împaratului part, învatam sa-i prevad si mai apoi sa-i orientez

raspunsurile; intram în jocul sau; îmi închipuiam ca sînt Osroes tîrguindu-ma cu Hadrian. Mi-e groaza de tratativele inutile unde fiecare stie dinainte ca va ceda sau nu va ceda: adevarul în orice fel de treaba îmi place mai ales ca mijloc de simplificare si de procedura rapida. Partii se temeau de noi; noi de ei; razboiul avea sa izbucneasca din conjugarea celor doua temeri. Satrapii îndemnau la razboi din interes personal: mi-am dat repede seama ca Osroes avea si el ai sai Quietus si Palma. Farasmanes, cel mai turbulent dintre principii semiindependenti de la frontiere, era mai primejdios pentru imperiul part decît pentru noi. Am fost acuzat ca am neutralizat prin acordare de subsidii atare anturaj molatic si pus pe rele: erau bani investiti cu chibzuinta. Eram prea sigur de superioritatea fortelor noastre ca sa ma împiedic de un orgoliu imbecil, gata la toate vanele concesii ce tin de domeniul prestigiului si la nimic altceva. Cel mai greu a fost sa-l conving pe Osroes ca, facînd putine promisiuni, întelegeam sa le respect. M-a crezut totusi sau s-a facut ca ma crede. Acordul încheiat între noi în cursul acestei vizite e înca în picioare; de cincisprezece ani, nimic, de o parte sau de alta, nu a tulburat pacea la frontiere. Contez pe tine ca aceasta stare de lucruri sa continue si dupa moartea mea.

într-o seara, în cortul imperial, în timpul unei petreceri date de Osroes în cinstea mea, am observat în mijlocul femeilor si pajilor cu genele lungi un barbat gol, descarnat, complet imobil, ai carui ochi larg deschisi pareau sa nu vada multimea de talgere încarcate cu carnuri, de acrobati si dansatoare. I-am adresat cuvîntul prin intermediul interpretului: nici n-a catadixit sa raspunda. Era un întelept. Discipolii lui se aratau însa mult mai vorbareti; acesti vagabonzi cuminti veneau din India si învatatorul lor apartinea puternicei caste a brahmanilor. Am înteles ca meditatiile lui îl îndreptateau sa creada ca întreg universul nu era decît o tesatura de iluzii si de înselaciuni: austeritatea, renuntarea, moartea erau pentru el unicul mijloc de a se sustrage valului schimbator al lucrurilor, de care, dimpotriva, He-raclit al nostru s-a lasat dus, de a se reintegra, dincolo de

lumea simturilor, sferei divinitatii pure, acel firmament fix si gol la care a visat si Platon. în ciuda putinei priceperi a interpretilor mei, întrezaream idei ce n-au fost complet straine înteleptilor nostri, dar pe care indianul le exprima într-un chip mai categoric si mai direct. Brahmanul ajunsese în stadiul în care nimic în afara corpului nu-l mai separa de dumnezeul intangibil, lipsit de substanta si forma si cu care voia sa se unifice: hotarîse sa se arda de viu a doua zi. Osroes m-a poftit la aceasta solemnitate. A fost înaltat un rug din lemn mirositor; individul s-a aruncat si a disparut fara nici un tipat. Discipolii lui n-au manifestat vreo parere de rau: faptul nu însemna pentru ei o ceremonie funebra.

în noaptea care a urmat, m-am gîndit mult la cele în-tîmplate. Stateam culcat pe un covor de lîna de pret, sub un cort din stofe grele facînd ape-ape. Un paj îmi masa picioarele. De afara îmi parveneau zgomotele rare ale acelei nopti asiatice: convorbirea sclavilor susotind la intrare, fosnetul usor al unui palmier; Opramoas sforaind dupa un paravan, lovitura unei copite de cal împiedicat; de mai de departe, dinspre cartierul femeilor, uguitul melancolic al unui cîntec. Brahmanul le dispretuise pe toate. Acest om beat de refuz s-a aruncat în flacari ca un amant în adîncul patului. Daduse la o parte lucrurile, apoi fiintele, apoi pe sine însusi ca tot atîtea vesminte care-i ascundeau acea prezenta unica, centrul acela invizibil si vid pe care-l prefera restului.

Eu eram dintr-alta plamada, gata pentru alte optiuni. Austeritatea, renuntarea, refuzul nu-mi erau cu totul straine: am gustat din ele la douazeci de ani, asa cum se întîm-pla aproape fiecaruia. Aveam mai putin decît vîrsta amintita cînd, pe atunci la Roma, am fost dus de un prieten sa-l vad pe Epictet în cocioaba lui din Suburra, cu cîteva zile înainte ca Domitian sa-l exileze. Fostul sclav caruia un stapîn brutal îi rupsese pe vremuri piciorul fara sa reuseasca sa-i smulga vreun geamat, batrînul firav suportînd cu rabdare lungile crize de rinichi, mi se parea ca poseda o libertate aproape divina. Am privit cu admiratie cîrjele acelea, sal-

aua de paie, opaitul de lut, lingura de lemn într-o strachi-s ustensile simple ale unei vieti pure. Epictet renunta însa 1 prea multe lucruri, iar eu mi-am dat repede seama ca ni-mjC nu era pentru mine mai primejdios de usor decît re-ytarea. Indianul, mai logic, respingea viata însasi. Aveam multe de învatat de la acesti fanatici puri, cu conditia sa jeviez însa de la sensul lor lectiile ce mi le ofereau. Ei se straduiau sa regaseasca divinitatea dincolo de oceanul formelor, sa o reduca la calitatea de unic, de intangibil, de necorporal la care ea renuntase în momentul cînd a vrut sa devina univers. Altminteri concepeam eu raporturile cu divinul. Ma vedeam ajutîndu-l în efortul sau de a da forma unei lumi si de a o orîndui, de a dezvolta si înmulti circum-volutiunile, ramificatiile, sinuozitatile. Eram unul din segmentele rotii, unul din aspectele acestei forte unice care strabate lucrurile fara de numar, vultur si taur, om si lebada, falus si creier deopotriva, Proteu si Jupiter totodata. Cam în acea perioada am început sa ma simt zeu. Sa nu ma întelegi gresit: eram în continuare, eram mai mult decît oricînd acelasi om ce se hranea cu fructe si animale pamîntene, restituind gliei ramasitele acestor alimente, platind vama somnului în fiecare noapte, nelinistit pîna la disperare cînd calda tovarasie a dragostei

îi lipsea prea mult. Forta si agilitatea trupului si a mintii erau cu grija întretinute printr-o gimnastica funciarmente omeneasca. Dar cum sa spun decît ca toate acestea le traiam într-un fel divin? Experientele la întîmplare ale tineretii luasera sfîrsit ca si graba ei de a se bucura de timpul care trece. La patruzeci si patru de ani ma simteam curatit de nerabdare, sigur de mine, perfect pe cît îmi îngaduia propria-mi fire, etern. Intelege-ma bine ca e vorba aici de o conceptie pur intelectuala, delirurile, daca trebuie sa le numesc astfel, au venit mai tîrziu. Eram zeu pur si simplu pentru ca eram om. Titlurile divine pe care Grecia mi le-a acordat mai apoi n-au tacut decît sa proclame ceea ce de multa vreme constatasem eu însumi. Cred ca mi-ar fi fost cu putinta sa ma simt zeu cniar în închisorile lui Domitian sau înlauntrul unui Put de mina. Daca am îndrazneala s-o afirm, este fiindca

atare sentiment nu e într-atît de extraordinar si cîtusi j I putin unic. si altii în afara de mine l-au avut si-l vor avp în viitor.

Spuneam ca titlurile nu adaugau prea mult acestei u mitoare certitudini: dimpotriva, ea îsi afla confirmarea î obisnuintele elementare ale meseriei mele de împarat. Dacj ' Jupiter este creatorul lumii, omul însarcinat sa organizez si sa puna masura în treburile omenesti poate cu buna drep. tate sa se considere parte a mintii care diriguieste totul. I mod gresit sau nu, omenirea si-a conceput aproape mere zeul sub forma providentei; functiunile mele ma obligau sa fiu pentru o mare parte a neamului omenesc aceasta pro. videnta încarnata. Cu cît statul se dezvolta mai mult, în-lantuindu-i pe oameni în verigile lui exacte si reci, cu atît mai mult încrederea omeneasca tinde sa situeze la celalalt capat al lantului urias imaginea adorata a unui om protegui-tor. Fie ca as fi vrut sau nu, populatiile orientale ale imperiului ma considerau zeu. Chiar în Occident, chiar la Roma unde sîntem oficial declarati divini numai dupa moarte, pietatea de neînteles a poporului se complace tot mai mult sa ne zeifice înca din timpul vietii. In curînd recunostinta partilor a dus la ridicarea de temple împaratului roman care a instaurat si mentinut pacea; mi-am avut astfel sanctuarul la Vologesia, în sînul acelei vaste lumi straine. De-parte de a vedea în aceste dovezi de adoratie primejdia nebuniei sau a atotputerniciei pentru cel ce le accepta, am descoperit în ele o frîna, obligatia de a te conforma unui model etern, de a asocia puterii lumesti o parte a întelepciunii supreme. A fi zeu te obliga, în genere, la mai multe virtuti decît a fi împarat.

Optsprezece luni mai tîrziu m-am initiat în misterele de la Eleusis. într-un fel, vizita la Osroes a constituit o cotitura în viata mea. în loc sa ma întorc la Roma am hotarî' sa consacru cîtiva ani provinciilor grecesti si orientale ale imperiului: Atena devenea tot mai mult patria mea, centrul meu. Ţineam sa le fiu pe plac grecilor si totodata ma elenizez cît mai mult cu putinta, dar aceasta init re, motivata în parte de considerente politice, a însemn

. 0 experienta religioasa fara egal. Marile rituri de la -ia nu fac decît sa simbolizeze evenimentele vietii ome-ri dar simbolul merge mai departe decît fapta, explica '   are gest al nostru în termenii mecanicii eterne. învata-' a primita acolo trebuie sa ramîna secreta: de altfel sînt tine sanse sa fie divulgata fiind, prin natura ei, inefa-î,-i Formulata în cuvinte, ea nu exprima decît evidenta mai comuna; tocmai în aceasta consta profunzimea ei. Tradele cele mai înalte ce mi-au fost ulterior conferite, în irsul convorbirilor particulare cu hierofantul, n-au adau-at aproape nimic socului initial simtit deopotriva de cel mai ignorant pelerin care ia parte la ablutiunile rituale si bea din izvor. Am auzit disonantele topindu-se în armonie- pentru o clipa m-am simtit implantat pe alta sfera, con-templînd de departe, dar si foarte de aproape, procesiunea omeneasca si divina în care-mi aveam locul, lumea în care durerea exista înca, dar nu si eroarea. Destinul omului, acel drum confuz în care ochiul cel mai putin experimentat descopera atîtea greseli, scînteia aidoma constelatiilor ceresti. Acum e momentul cînd se cuvine sa amintesc obiceiul care m-a calauzit întreaga viata pe cai mai putin tainice decît cele de la Eleusis, dar care, în genere, le sînt paralele: ma refer la studiul astrelor. Dintotdeauna am fost prietenul astronomilor si clientul astrologilor. stiinta celor din urma este incerta, falsa în detaliu, poate adevarata în ansamblu: întrucît omul, particica a universului, este supus acelorasi legi care actioneaza si în cosmos, nu e absurd sa cauti în tariile cerului rosturile vietilor omenesti, recile simpatii care sînt partase ale succeselor si insucceselor noastre. In fiecare seara de toamna nu uitam sa salut Varsatorul, la sud, Paharnicul ceresc, împartitorul sub semnul caruia m-am nascut. Nu uitam sa caut pe Jupiter si Venus la fiecare din trecerile lor, astre care-mi ordoneaza viata, si sa cîn-taresc influenta primejdiosului Saturn. Daca atare stranie reflectare a omenescului pe bolta înstelata ocupa deseori ceasurile mele de veghe, ma interesam înca si mai asiduu e ma tema ti cile ceresti, de speculatiile abstracte carora le au nastere marile corpuri arzînde. înclinam sa cred, ca si

unii dintre cei mai îndrazneti întelepti ai nostri, ca si pamîn. tul lua parte la miscarea nocturna si diurna al carei simulacru omenesc sînt în ultima instanta procesiunile sacre de la Eleusis. într-o lume în care totul este vîrtej de forte, daris al atomilor, în care toate sînt simultan sus si jos, la margi. ne si în centru, nu-mi puteam închipui existenta unui glo imobil, a unui punct fix care în acelasi timp sa nu fie si în miscare. Alteori, calculele precesiunii echinoctiilor, efectuate odinioara de Hiparhos din Alexandria, ma obsedau în orele mele de nesomn: regaseam în ele, sub forma demonstratiilor si nu a povestirilor si simbolurilor, acelasi mister eleusin al trecerii si reîntoarcerii. Spicul Fecioarei nu se mai afla astazi în punctul de pe harta unde l-a însemnat Hiparhos, aceasta deplasare este însa împlinirea unui ciclu, chiar schimbarea în sine confirmînd ipotezele astronomului, încet, inevitabil, firmamentul va redeveni asa cum era pe vremea lui Hiparhos si apoi va fi din nou ca pe vremea lui Hadrian. Dezordinea se integra ordinii: schimbarea facea parte dintr-un plan pe care astronomul era capabil sa-l sesizeze dinainte; spiritul omenesc îsi vadea aici participarea lui la univers prin stabilirea de teoreme exacte, întocmai cum se întîmpla la Eleusis prin strigari rituale si dansuri. Omul care priveste si stelele privite alunecau implacabil catre tinta lor situata undeva pe cer. Dar fiecare moment al acestei caderi era în acelasi timp o oprire, un reper, segmentul

unei curbe tot atît de solide ca un lant de aur. Fiecare alunecare ne purta într-un punct unde pura întîmplare de a ne fi aflat ne dadea iluzia ca ne gasim în centru.

De pe vremea noptilor copilariei, cînd bratul ridicat al lui Marullinus îmi arata constelatiile, curiozitatea pentru fenomenele ceresti nu m-a mai parasit. în timpul garzilor obligatorii din tabere, priveam luna alergînd prin norii cerurilor barbare; mai tîrziu, sub limpezile nopti attice, ascultam pe astronomul Teron din Rodos explicîndu-mi sistemul sau; întins pe puntea unei corabii în largul Marii Egee, priveam lina oscilatie a catargului ce se deplasa prin-tre stele, de la ochiul rosu al Taurului la lacrima Pleiadele de la Pegas la Lebada: raspundeam cît puteam mai bin£

t trebarilor naive si grave ale tînarului ce contempla imuna cu mine acelasi cer. Aici, la Vila, am construit un bservator ale carui trepte boala ma împiedica acum sa leurc. O singura data în viata am oferit constelatiilor sacrificiul unei nopti întregi. Era dupa vizita la Osroes, în timpul traversarii desertului sirian. Culcat pe spate, cu ochii bine deschisi, lasînd pentru cîteva ceasuri deoparte grijile omenesti, m-am abandonat de seara pîna în zori lumii acesteia de seînteieri si de cristal. A fost cea mai frumoasa calatorie a mea. Marele astru din constelatia Lirei, stea polara a celor ce vor trai dupa ce noi nu vom mai exista de cîteva zeci de mii de ani, stralucea deasupra capului meu. Gemenii luceau slab în ultimele ape de lumina ale asfintitului; sarpele preceda pe Sagetator; Vulturul urca spre zenit cu aripile deschise, iar la picioarele sale acea constelatie înca nebotezata de astronomi si careia i-am dat de atunci cel mai drag dintre nume. Noaptea, niciodata întru totul întunecata dupa cum cred cei ce traiesc si dorm în încaperi, se facuse mai adînca, apoi mai limpede. Focurile, lasate sa arda spre a speria sacalii, se stinsesera. Resturile de jaratec aprins îmi aminteau de bunicul în picioare în mijlocul viei lui si de profetiile sale devenite ulterior prezent care curînd-curînd se va preface în trecut. Sub nenumarate forme am încercat sa ma unesc cu divinitatea; am cunoscut multe extaze, unele cumplite, altele rascolitor de dulci. Cel al noptii siriene a fost deosebit de lucid. El a în-cifrat în mine miscarile ceresti cu o precizie pe care nici o observare partiala nu mi-ar fi îngaduit vreodata s-o ating. stiu exact, la ceasul cînd îti scriu, ce stele trec aici la Tibur pe deasupra plafonului împodobit cu stucaturi si picturi de pret si într-alta parte, acolo, peste un mormînt. Cîtiva ani mai tîrziu moartea va constitui obiectul neîntreruptei mele contemplatii, gîndul caruia aveam sa-i consacru toate fortele spirituale neabsorbite de treburile statului. si cine spune moarte spune totodata lumea plina de mistere în care intri poate prin moarte. Dupa atîtea gânduri si experiente, uneori condamnabile, nu am aflat înca ce se petrece m spatele acestei negre perdele. Noaptea siriana reprezinta însa partea mea constienta de nemurire.

Saeculum aureum '

Vara ce a urmat întîlnirii mele cu Osroes am petrecut-o în Asia Mica; m-am oprit în Bitinia spre a supraveghea eu însumi începerea taierii unor paduri ale statului. M-am instalat la Nicomedia, oras luminos, civilizat, cultivat, la guvernatorul provinciei, Cnaeus Pompeius Proculus, în vechea resedinta a regelui Nicomede, plina de voluptu-oase amintiri lasate de tînarul Iulius Caesar. Briza Propon-tidei aerisea salile racoroase si întunecate. Proculus, om de gust, organiza pentru mine sezatori literare. Sofisti în trecere, mici grupuri de studenti si de amatori de literatura se strîngeau în gradini, pe malul unui izvor închinat lui Pan. Din cînd în cînd, un sclav cufunda un vas mare de argila poroasa scotînd o apa pura pe lînga care versurile cele mai limpezi pareau opace.

în seara aceea s-a citit un poem destul de obscur al lui Lycofron, autor care-mi place pentru excentricele lui juxtapuneri de sunete, de aluzii si de imagini, pentru complicatul sau sistem de reflexe si ecouri. Un baiat tînar, st'md mai la o parte, asculta dificilele strofe cu atentia deopotriva distrata si meditativa, gîndul ducîndu-ma de îndata la pastorul din adîncul padurilor, abia auzind strigatul pierdut al vreunei pasari. Nu-si adusese nici tablite, nici stil. Asezat pe marginea bazinului, atingea cu degetele frumoasa suprafata neteda. Am aflat ca tatal sau ocupase un loc neînsemnat în administratia marilor domenii imperiale; lasat de mic în seama unui bunic, scolarul fusese trimis la o gazda a parintilor sai, armator la Nicomedia, care parea bogat acestei familii sarace.

Veac de aur. 126

L-am retinut dupa plecarea celorlalti. Era putin culti-t ignora aproape tot ce trebuia sa stie, era dus pe gîn-iuri si credul. Cunosteam orasul sau natal, Claudiopolis: am reusit sa-l fac sa vorbeasca despre casa parinteasca de la marginea marilor paduri de pini din care se fac catargele corabiilor noastre, despre templul lui Atis asezat pe colina a carui muzica stridenta îi placea, despre caii frumosi ai patriei lui si despre zeii ei stranii. Vocea-i putin voalata pronunta greaca cu accent asiatic. Deodata, simtindu-se ascultat, sau poate privit, s-a tulburat, a rosit si a recazut în-rr-una din tacerile acelea obstinate carora aveam în curînd a le capata obisnuinta. Intimitatea s-a înfiripat. Ulterior el m-a însotit în toate calatoriile mele, si cei cîtiva ani fabulosi au început.

Antinous era grec: am reusit sa cobor în amintirile acestei stravechi dar obscure familii pîna în vremea întîilor colonisti arcadieni asezati pe tarmurile Propontidei. Asia a produs asupra acelui sînge nitel cam acru efectul picaturii de miere care tulbura si parfumeaza vinul cel pur. în el regaseam superstitiile unui discipol al lui Apollonios si credinta monarhica a un vii supus oriental al Marelui Rege. Prezenta-i era deosebit de tacuta: m-a urmat ca un animal sau ca un geniu familiar. Ca un catelandru, avea nesfîrsi-te disponibilitati de joaca si nepasare, era salbatic si încrezator. Frumosul ogar, avid de mîngîieri si de porunci, mi s-a culcat pe viata-mi. Admiram indiferenta aproape semeata pentru tot ce nu era placere sau cult personal: ea îi tinea loc de dezinteres, de scrupul, de toate virtutile studiate si austere. Ma minunam de atare dura dulceata; de în-crîncenatul devotament care angaja întreaga fiinta. si totusi aceasta supunere nu era oarba; pleoapele, atît de des lasate în semn de încuviintare ori de visare, se ridicau; ochii cei mai atenti din lume ma priveau în fata; ma simteam judecat. Asa cum un zeu e judecat de adoratorul lui: asprimile mele, accesele de

neîncredere (caci le-am avut mai tîrziu) erau primite cu rabdare, cu gravitate. Stapîn absolut n-am fost decît o singura data si doar asupra unei fiinte.

127

Daca n-am spus înca nimic despre frumusetea atît cje evidenta, nu trebuie sa se înteleaga de aici retinerea uriuj om pe de-a întregul cucerit. Dar ne scapa acele chipuri pe care le cautam cu disperare: niciodata nu le-ntrezarim mai mult de-o clipa... îmi amintesc de capul înclinat sub abun-denta noptoasa a parului, de ochii pe care pleoapele alun. gite îi faceau sa para oblici, de fata tînara, larga, ca si cum ar fi culcata. Fragedul corp s-a schimbat fara încetare, aidoma unei plante, iar unele din aceste schimbari se datoreaza timpului. Copilul s-a transformat; a crescut. O saptamâna de indolenta ajungea sa-l moleseasca; o dupa-amiaza de vînatoare îi reda robustetea, agilitatea atletica. O ora de soare îl facea sa treaca de la culoarea iasomiei la cea a mierii... Picioarele, putin greoaie, ale mînzului s-au alungit; obrajii si-au pierdut delicata rotunjime a copilariei si s-au adîncit usor sub pometii proeminenti; toracele bombat de aer al tânarului alergator de cursa lunga a capatat curbura domoala si neteda a unui gît de bacanta. Expresia bosumflata a buzelor s-a umplut de arzatoare amaraciune, de satietate trista. într-adevar, acest chip se transforma ca si cum l-as fi sculptat fara încetare.

Cînd îmi reamintesc de anii aceia e ca si cum atunci as fi regasit Vîrsta de Aur. Totul era usor: eforturile de altadata capatau rasplata starii de multumire aproape divine. Calatoria era un joc: placere stapînita, cunoscuta, exploatata cu pricepere. Munca neîncetata devenea un alt fel de voluptate. Viata mea, careia orice i se împlinea cu ântîrzie-re, puterea ca si fericirea, capatase splendoarea amiezii depline, însorirea orelor siestei, cînd totul se scalda într-o atmosfera de aur, obiectele din încapere, trupul întins de alaturi. Pasiunea cu prisosinta satisfacuta îsi are inocenta ei, aproape tot atît de fragila ca oricare alta: restul frumusetii omenesti trecea în domeniul spectacolului, ânceta sa mai fie vânatul al carui vânator fusesem. Aventura incepu-ta banal îmi îmbogatea, dar âmi si simplifica viata: viitorul conta prea putin; încetasem sa mai pun întrebari oracolelor, stelele nu mai erau decît splendide desene pe bolta cereasca. Niciodata nu observasem, patruns de atîta âncîntatf

128

loarea zorilor pe orizontul insulelor, racoarea grotelor

P nsaCrate nimfelor si bântuite de pasari calatoare, zborul

0j al prepelitelor in amurg. Reciteam poeti: unii mi s-au

-rut mai buni ca altadata, cei mai multi mai slabi. Scriam

arsuri ce se aratau ceva mai putin deficiente ca de obicei. Exista acolo marea de copaci: padurile de stejari de pluta si cele de pini ale Bitiniei; pavilionul de vînatoare cu galeriile din grilaje de lemn unde baiatul, cuprins din nou de oliciunea tarii lui de bastina, îsi semana la întâmplare sagetile, pumnalul, centura de aur, se rostogolea cu cîinii pe divanurile de piele. Cîmpiile înmagazinasera caldura din tot timpul verii; o boare se înalta din pasunile de pe malul rîului Sangarios unde galopau herghelii de cai salbatici; în faptul zilei coboram sa ne scaldam în rîu, calcînd în mers ierburile înalte încarcate de roua noptii, sub cerul de care atîrna îngustul corn al lunii ce serveste drept emblema Bitiniei. Aceasta tara a fost acoperita de favoruri; ea si-a luat chiar numele meu.

Iarna ne-a surprins la Sinope; acolo am inaugurat, pe un frig aproape scitic, lucrarile de largire a portului, mtreprin-se sub ordinele mele de catre marinarii flotei. Pe drumul spre Bizant, notabilitatile au dispus aprinderea, la intrarea în fiecare sat, a unor uriase focuri ân fata carora sa se ân-calzeasca garzile mele. A fost frumoasa trecerea Bosforului sub furtuna de zapada; au urmat apoi cavalcadele ân padurile Traciei, vântul taios cuibarindu-se prin faldurile mantalelor, rapaitul nenumaratelor tobe ale ploii pe frunze si pe acoperisul cortului, oprirea în tabara lucratorilor, unde avea sa se ridice Adrianopole, ovatiunile veteranilor razboaielor dacice, pamântul moale din care vor iesi in cu-nnd ziduri si turnuri. O vizita la garnizoanele de pe Dunare m-a îndreptat, o data cu primavara si spre oraselul Prosper care este astazi Sarmizegetusa; copilul bitinian purta la încheietura mîinii o bratara a regelui Decebal. Ne-am întors în Grecia prin nordul ei: am întîrziat îndelung în

alea Tempe scaldata toata de izvoare; Eubeea cea blonda a precedat Attica de culoarea vinului roz. Atena a fost

°ar atinsa; la Eleusis, în cursul initierii mele în Mistere,

am petrecut trei zile si trei nopti amestecat în gloata pe rinilor admisi si ei cu ocazia aceleiasi sarbatori: singura p, cautie luata a fost sa se interzica barbatilor portul cutite.

L-am dus pe Antinous în Arcadia stramosilor sai: pg rile ramasesera acolo tot atît de nepatruns ca si în vrern rile cînd traisera stravechii vînatori de lupi. Uneori, c, lovitura de bici, un calaret speria cîte o vipera; pe vîrfur;i pietroase soarele ardea ca în toiul verii; tânarul baiat, sp jinindu-si spatele de stînca, motaia cu capul pe piept, cu pj rul ravasit de vînt, un fel de Endimion al amiezei mari. U, iepure, pe care tînarul vînator îl domesticise cu mare greuta. te, a fost sfîsiat de cîini, unica întîmplare nefericita a acelor zile fara de umbra. Oamenii din Mantineea si-au desco-perit legaturi de rudenie, pîna atunci necunoscute, cu fa. milia de colonisti bitinieni: acest oras, în care copilul si-a avut mai tîrziu templele sale, a fost îmbogatit si împodobit de mine. Imemorialul sanctuar al lui Neptun, cazut în ruina, era atît de sacru încît intrarea era interzisa tuturor: în spatele usilor vesnic închise se perpetuau mistere mai vechi decît

neamul omenesc. Am construit un nou templu, mult mai mare, în interiorul caruia anticul edificiu sta, de acum înainte, ca un sîmbure în mijlocul fructului. Pe drum, nu departe de Mantineea, am renovat mormîntul unde Epa-minonda, ucis în mijlocul bataliei, odihneste alaturi de un tînar camarad doborît lînga el: o coloana pe care s-a înscris un poem a fost înaltata întru comemorarea amintirii unor vremuri cînd totul, privit de departe, pare a fi fost nobil si simplu: tandretea, gloria, moartea. în Ahaia, Jocurile ist-mice au fost celebrate cu un fast nemaivazut din timpurile stravechi; restabilind aceste mari sarbatori panelenice, speram sa refac unitatea organica a Greciei. Vînatorile ne-au purtat pîna în valea Heliconului aurita de cea din urma rugina a toamnei. Ne-am oprit pe malul unui izvor al lui Narcis, aproape de sanctuarul lui Eros: blana jupuita a unei ursoaice, trofeu tinut cu cuie de aur pe zidul templului, a fost oferita acestui zeu, cel mai întelept dintre toti.

Barcazul împrumutat de negustorul Erastos din Efe spre a naviga în Arhipelag a aruncat ancora în golful Fa-

. rn-am iristalat la Atena ca omul ce se întoarce acasa. Ier, azneam sa ating atare frumusete, sa încerc sa fac din 1 t oras admirabil unul perfect. Pentru prima oara Atena epopula, reîncepea sa creasca dupa o lunga perioada '' declin: i-am dublat suprafata; am proiectat de-a lun-l Tlisos-ului o noua Atena, orasul lui Hadrian lînga cel 1 lui Tezeu. Totul era de sistematizat, de construit. sase acuri mai înainte, marele templu consacrat lui Zeus DlimpianU fusese abandonat îndata dupa începerea lu-rarilor. Lucratorii mei s-au pus pe treaba: Atena cunostea,-n n0U munca plina de veselie pe care nu o mai gustase. "e timpul lui Pericle. Terminam ceea ce un Seleucid a încercat zadarnic sa ispraveasca; reparam pe loc jafurile romanului Sylla. Inspectarea lucrarilor necesita un du-te-vino zilnic printr-un labirint de masini, de scripeti complicati, de fusuri de coloane pe jumatate ridicate si de blocuri albe, cladite neglijent sub un cer albastru. Regaseam aici ceva din nervul santierelor de constructii navale: o corabie des-potmolita gata sa navigheze spre viitor. Seara, arhitectura ceda locul muzicii, ea însasi invizibila constructie. Am practicat, mai mult sau mai putin, toate artele, dar cea a sunetelor este singura pe care am exersat-o fara întrerupere si în care îmi revendic o anumita pricepere. La Roma, ascundeam astfel de înclinare: la Atena ma puteam darui ei cu discretie. Muzicantii se adunau în curtea în care era plantat un singur chiparos, la picioarele unei statui a lui Hermes. sase sau sapte, numai o orchestra de flaute si lire careia i se alatura cîteodata un virtuoz al citarei. Cel mai adesea cîntam la marele flaut transversal. Interpretam melodii vechi, aproape uitate, dar si melodii noi, compuse pentru mine. îmi placea sobrietatea virila a ariilor dorice, fara sa dispretuiesc însa melodiile voluptuoase ori pasionale, artificiile patetice sau savante pe care persoanele grave, a caror virtute consta în a se teme de toate, le resping ca tulburatoare pentru simturi sau inima. Printre strune zaream Profilul tînarului meu tovaras, cuminte preocupat sa-si îndeplineasca rolul în ansamblu, degetele miscîndu-i-se cu §nîa de-a lungul corzilor întinse.

Frumoasa iarna a fost bogata în întîlniri prietenesti: a» hibogatul Atticus, a carui banca îmi finanta lucrarile m, fara a trage, de altfel, profit, ma poftea în gradinile saP din Kefisia unde traia înconjurat de o curte de improviza, tori si scriitori la moda; fiul lui, tînarul Herodes, avea o conversatie deopotriva antrenanta si subtila; el a deveni» comeseanul indispensabil supeurilor mele ateniene. Pier. duse cu totul timiditatea care-l facuse sa ramîna împietri) în fata mea atunci cînd efebia ateniana l-a trimis în delega. tie pe frontiera sarmatica spre a ma felicita pentru venirea mea la putere; vanitatea lui crescînda îmi parea cel mult de un dulce ridicol. Retorul Polemon, marele om al Laodi-ceei, care rivaliza cu Herodes în elocinta si mai ales în bogatie, m-a încîntat cu stilul sau asiatic, amplu si sclipitor ca undele unui Pactol: acest abil potrivitor de cuvinte traia precum vorbea, cu fast. Dar întîlnirea cea mai pretioasa dintre toate a fost cea cu Arrian din Nicomedia, prietenul meu cel mai bun. Mai tînar ca mine cu aproximativ doisprezece ani, începuse deja frumoasa cariera politica si militara în care continua sa se faca onorat si sa aduca servicii. Experienta treburilor importante, cunoasterea cailor, a dinilor, a tuturor exercitiilor trupului îl situau cu mult deasupra simplilor facatori de fraze. In tinerete cazuse prada unei stranii pasiuni a spiritului, fara de care adevarata întelepciune, nici adevarata maretie nu pot exista: doi ani din viata si i-a petrecut la Nicopolis în Epir, în camaruta rece si saracacioasa în care agoniza Epictet; îsi luase ca sarcina sa culeaga si sa transcrie cuvînt cu cuvînt ultimele gînduri ale batrînului filozof bolnav. Aceasta perioada de entuziasm si-a pus pecetea asupra-i: a ramas cu admirabile deprinderi morale, un fel de grava candoare. în secret, practica abstinente de care nimeni nu se îndoia. Lunga ucenicie a datoriei stoice nu l-a osificat însa într-o atitudine de falsa întelepciune: era mult prea fin pentru a nu-si fi dat seama ca exista limite ale virtutii, ca si cele ale dragostei, al caror merit consta tocmai în raritatea lor, în caracterul acestora de capodopera unica, de splendid exces. Inteligenta senina, onestitatea ireprosabila a lui Xenofon i-au servit uite'

rior drept model. A scris istoria patriei sale, Bitinia. Am trecut aceasta provincie, multa vreme foarte rau administrata de proconsuli, sub propria mea jurisdictie: el m-a sfatuit cît priveste planurile de reforme ce urmau a fi întreprinse. Lectorul asiduu al dialogurilor socratice cunostea totul despre potentialul de eroism, de devotament si uneori de întelepciune cu care Grecia a stiut sa înnobileze pasiunea pentru un prieten: îl trata deci pe tînarul meu favorit cu tandra deferenta. Cei doi bitinieni vorbeau dulcele dialect al Ioniei, cu dezinente aproape homerice, pe care l-am determinat jnai tîrziu pe Arrian sa-l utilizeze în operele sale.

în vremea aceea Atena îsi avea filozofia ei de viata frugala: Demonax ducea într-o baraca din satul Colonos o existenta exemplara si vesela. Demonax nu era Socrate, nu avea nici subtilitatea, nici focul sacru al aceluia, dar îmi placea bonomia lui zeflemitoare. Actorul comic Aristomenos, care interpreta cu verva vechea comedie attica, era si el unul dintre acei prieteni cu inima deschisa. îl numeam potîrni-chea mea greaca: scurt, gras, vesel ca un copil sau ca o pasare, era informat ca nimeni altul despre riturile, poezia, retetele bucatariei de altadata. M-a veselit si mi-a fost multa vreme de învatatura. Antinous s-a apropiat în acea perioada de filozoful Habrias,

platonician penetrat de orfism, omul cel mai inocent, care dadea dovada fata de copil de devotamentul unui cîine de paza, transferat, mai tîrziu, asupra-mi. Unsprezece ani de viata la curte nu l-au schimbat: e mereu aceeasi fiinta candida, cucernica, preocupat de vise în chip dezinteresat, orb la intrigi si surd la clevetiri. Cîteodata ma plictiseste, dar nu ma voi desparti de el de-cît la moarte.

Raporturile mele cu filozoful stoic Eufrates au fost de mai scurta durata. Dupa stralucite succese la Roma, s-a retras la Atena. L-am angajat ca lector, dar suferintele pricinuite de multa vreme de o boala de ficat, precum si slabiciunea ce decurgea din acestea l-au convins ca propria-i viata nu-i mai oferea nimic care sa merite a fi trait. Mi-a cerut îngaduinta sa paraseasca serviciul prin moarte voluntara; eu însumi ma gîndisem la atare sfîrsit posibil în momentul

133

de criza ce a precedat moartea lui Traian. Problema sinuciderii, care m-a obsedat mai apoi, îmi parea pe arunci lesne de rezolvat. Eufrates a capatat permisiunea ceruta; i-am trimis-o prin tînarul meu bitinian, poate pentru ca mi-ar fi placut mie însumi sa primesc din mîna unui astfel de mesager acel ultim raspuns. Filozoful s-a prezentat în aceeasi seara la palat pentru o conversatie ce nu se deosebea cu nimic de cele precedente; a doua zi s-a omorît. De mai multe ori a venit vorba despre acest incident: copilul a ramas întristat cîteva zile. Frumoasa fiinta senzuala avea oroare de moarte; nu mi-am dat seama ca deja se gîndea mult la ea. în ce ma priveste, nu prea întelegeam de ce sa parasesti de buna voie o lume care-mi parea frumoasa, de ce sa nu epuizezi cît ti-este dat sa traiesti, în ciuda tuturor relelor, ultima posibilitate de a gîndi, de a atinge, de a vedea. De atunci însa, m-am schimbat mult.

Datele se amesteca: memoria mea se constituie în unica fresca pe care se aglomereaza incidentele si calatoriile mai multor anotimpuri. Corabia luxos amenajata a negustorului Erastos din Efes si-a întors prova spre Orient, apoi spre sud, în fine, catre Italia care devenise pentru mine Occident. Rodosul a fost atins de doua ori; Delosul, orbitor de alb, a fost vizitat întîi într-o dimineata de aprilie, iar mai tîrziu sub luna plina a solstitiului; vremea rea de pe coasta Epi-rului mi-a înlesnit prelungirea unei vizite la Dodona. în Sicilia, am întîrziat cîteva zile la Siracuza spre a cerceta misterul izvoarelor Aretuza si Kyane, frumoase nimfe albastre. Am închinat un gînd lui Licinius Sura care-si dedica pe vremuri vacantele sale de om de stat studiului miraculoaselor fenomene ale apelor. Am auzit vorbindu-se despre surprinzatoarele irizari produse de aurora pe suprafata Marii Ionice privita de sus, de pe Etna. Am hotarît sa întreprindem ascensiunea muntelui; din zona viilor am trecut în cea a lavei, apoi în a zapezilor. Copilul, ale carui picioare dansau parca, alerga pe pantele pieptise; învatatii care ma însoteau urcau pe spatele catîrcelor. Pe vîrf a fost construit un refugiu ca sa putem astepta zorile. Ele sosira; o imensa esarfa a lui Isis se desfasura între un orizont si

celalalt; stranii focuri stralucira pe gheturile din vîrf; pa-rnîntul si marea se deschideau privirii pîna-n Africa ce se întrezarea si-n Grecia ce se lasa ghicita. A fost unul din piscurile vietii mele. Nimic n-a lipsit, nici franjul aurit al unui nour, nici vulturii, nici cel ce toarna-n cupe nemurirea.

Anotimpuri alcionice, solstitiul zilelor mele... Departe de a-mi proslavi fericirea trecuta, trebuie sa lupt ca ea sa nu-si piarda gustul; chiar si acum doar amintirea-i e pentru mine mult prea tare. Mai sincer decît marea parte a oamenilor, marturisesc fara înconjur cauzele tainice ale acestei fericiri; calmul atît de prielnic muncii si preocuparilor spiritului îmi apare drept una din cele mai frumoase urmari ale dragostei. si sînt surprins ca atare bucurii nesigure, asa de rar depline în cursul unei vieti de om, indiferent în ce fel le-am cautat ori le-am dobîndit, sînt privite cu atîta neîncredere de pretinsii întelepti ce se tem de obisnuinta si de excesul la care i-ar putea împinge, în loc de a se teme de lipsa ori pierderea acestora, si care consacra mortificarii simturilor lor un timp ce l-ar putea folosi mai bine spre a-si modela si înfrumuseta sufletul. în acea vreme consacram consolidarii fericirii, degustarii cît si cercetarii ei, atentia constanta pe care o dadeam întotdeauna celor mai mici detalii ale faptelor mele; si ce altceva e voluptatea însasi daca nu o clipa de pasionata atentie a trupului? Orice fericire e o capodopera: cea mai mica greseala o falsifica, cea mai mica ezitare îi schimba gustul, infima stîngacie-i stirbeste frumusetea, prostia neînsemnata o face de ocara. A mea nu-i cîtusi de putin vinovata de propriile-mi imprudente care, mai tîrziu, au sfarîmat-o: atîta timp cît am actionat în sensul ei, am fost întelept. si totusi cred ca unuia mai întelept decît mine i-ar fi fost cu putinta sa fie fericit pîna la moarte.

Doar cîtva timp mai tîrziu, în Frigia, la hotarul unde Grecia si Asia se amesteca, am avut despre aceasta fericire viziunea cea mai completa si mai lucida. Cantonasem într-un loc desert si salbatic, în împrejurimile mormîntului lui Al-cibiade care sfîrsise acolo ca victima a intrigilor satrapilor. Pe mormîntul dat uitarii de secole am asezat o statuie din

marmura de Paros, imagine a unuia dintre oamenii pe care Grecia i-a iubit cel mai mult. Am dat de asemenea dispozitie sa se celebreze în fiecare an anume rituri comemorative; locuitorii din satul vecin s-au alaturat membrilor escortei mele pentru prima din aceste ceremonii; un tauras a fost sacrificat; o parte din carne a fost harazita ospatului de seara. A avut loc si o cursa de cai improvizata pe cîmpie, dansuri la care bitinianul participa cu gratie navalnica; ceva mai tîrziu, în jurul ultimului foc, dîndu-si pe spate frumo-su-i gît robust, a cîntat. îmi place sa ma întind lînga cei disparuti spre a-mi afla masura; în acea seara mi-am comparat viata cu cea a marelui iubitor de desfatari, pe cale sa îm-batrîneasca si care cazu strapuns de sageti în acest loc, aparat de un tînar prieten si plîns de-o curtezana din Atena. Tineretea mea nu nazuie la prestigiul celei a lui Alcibiade: diversitatea mea o egala sau o întrecea pe

a sa. M-am desfatat cît si el, am meditat mai mult, am muncit cu mult mai mult; posedam, ca si el, extraordinara fericire de a fi iubit. Alcibiade a sedus totul, chiar si Istoria, si totusi a lasat în urma lui gramezi de morti atenieni parasiti în carierele din Siracuza, o patrie ce se clatina, pe zeii de la raspîntii prosteste mutilati de mîinile sale. Am guvernat o lume infinit mai vasta decît cea în care traise atenianul; am mentinut pacea; am armat imperiul ca pe o corabie frumoasa careia i-am întins pînzele pentru o calatorie ce va dura secole; am luptat cît am putut mai bine spre a favoriza sensul divinului în om, fara a-i sacrifica totusi omenescul. Fericirea mea era o rasplata.

Mai exista si Roma. Nu mai eram însa obligat sa menajez, sa creez încredere, sa plac. Opera principatului se impunea; portile templului lui Ianus, care se deschid în vreme de razboi, ramîneau închise; intentiile îsi dadura roadele; prosperitatea provinciilor se revarsa asupra metropolei. N-am mai refuzat titlul de Parinte al Patriei ce-mi fusese oferit la începutul domniei.

Plotina nu mai traia. în timpul precedentei sederi în Oras, am revazut-o pentru ultima oara pe aceasta femeie

u surîsul putin obosit pe care nomenclatura oficiala mi-o dadea drept mama si care fusese cu mult mai mult: unica mea prietena. De data aceasta, din ea n-am mai regasit de-rît o mica urna depusa sub Columna Traiana. Am asistat eu însumi la ceremoniile apoteozei; contrar protocolului imperial, am purtat doliu vreme de noua zile. Moartea aducea însa prea putina schimbare acestei intimitati care ani în sir se dispensase de prezenta fizica; împarateasa ra-mînea ceea ce fusese întotdeauna pentru mine: un spirit, un gînd cu care se înfratise al meu.

Unele din marile lucrari de constructie luau sfîrsit: Co-losseul reparat, spalat de amintirea lui Nero care bîntu-ia înca acele locuri, era împodobit nu cu imaginea acestui împarat, ci cu o statuie colosala a Soarelui, Helios-Rege, drept aluzie la numele meu gentil de Aelius. Se faceau ultimele finisaje la templul Venerei si Romei, construit si el pe locul scandaloasei Case de Aur în care Nero desfasura-se fara gust un lux prost asimilat. Roma, Amor. divinitatea Orasului Etern se identifica pentru prima data cu Mama Dragostei, inspiratoarea oricarei bucurii. Era una din ideile vietii mele. în acest chip, puterea romana îmbraca un caracter cosmic si sacru, forma pacifica si tutelara pe care aveam ambitia sa i-o dau. Uneori mi se întîmpla s-o asimilez pe împarateasa decedata cu acea Venus înteleapta, sfatuitoare divina.

Din ce în ce mai mult, toate zeitatile îmi apareau în mod miraculos topite într-un Tot, emanatii variind la infinit, manifestari egale ale aceleiasi forte: contradictiile lor nu erau decît o alta fata a armoniei dintre ele. Construirea unui templu al Tuturor Zeilor, a unui Panteon, se impusese spiritului meu. I-am ales amplasarea pe ruinele vechilor bai publice oferite poporului roman de catre Agrippa,

ginerele lui Augustus. Din vechiul edificiu nu mai ramasese nimic altceva decît un portic si placa de marmura a unei dedicatii catre locuitorii Romei: cea din urma a fost repla-sata cu grija, ca atare, pe frontonul noului templu. Putin Irni pasa daca numele meu lipsea de pe acest monument ce-mi materializase gîndul. Dimpotriva, îmi facea placere

137

ca o inscriptie veche de mai bine de un secol sa-l asociem începutului imperiului, domniei domolite a lui August Chiar acolo unde inovam, îmi placea înainte de orice sa rni simt continuator. Prin Nerva si Traian, deveniti oficial ta tai si bunicul meu, ma alaturam celor doisprezece cezarj însisi, atît de maltratati de Suetonius: luciditatea lui Tibe. rius, mai putin duritatea lui; eruditia lui Claudius, mai putin slabiciunea sa; gustul pentru arta al lui Nero, dar dezbarat de orice stupida vanitate; bunatatea lui Titus, mai putin aerul lui anost; economia lui Vespasian, fara carpa-nosenia lui ridicola, alcatuiau tot atîtea exemple ce mi le propuneam mie însumi. Acesti principi si-au jucat rolu lor în treburile omenesti; mie îmi revenea de aici înainte sarcina de a alege dintre faptele acestora pe cele ce este bine sa fie continuate, sa consolidez pe cele bune, sa corectez pe cele rele, pîna în ziua în care alti oameni, mai mult sau mai putin calificati, dar deopotriva responsabili îsi vor asuma datoria sa procedeze în acelasi chip cu ale mele.

Consacrarea templului Venerei si Romei a fost un fel de triumf însotit de curse de care, de spectacole publice, de distributii de mirodenii si parfumuri. Cei douazeci si patru de elefanti care au adus pe santier blocurile enorme, usu-rînd în mare masura munca fortata a sclavilor, au luat loc în cortegiu ca niste monoliti vii. Data aleasa pentru aceasta sarbatoare era aniversarea întemeierii Romei, a opta zi dupa idele lui aprilie a anului opt sute optzeci si doi de la fundarea Orasului. Primavara romana n-a fost niciodata mai dulce, mai violenta, nici mai albastra. în aceeasi zi, cu o solemnitate si mai grava, parca în surdina, a avut loc în interiorul Panteonului o ceremonie dedicatorie. Eu însumi am corectat planurile prea timide ale arhitectului Apollodor. Folosindu-ma de artele Greciei ca de o simpla ornamentare, ca de un adaos luxos, am recurs pentru structura însasi a edificiului la vremurile primitive si fabuloase ale Romei, la templele rotunde ale Etruriei antice. Voiseff ca sanctuarul Tuturo» Zeilor sa reproduca forma globului terestru si a sferei stelare, a globului în care sînt închise semintele focului etern, a sferei goale care contine totul-

138

j. asemenea forma colibelor ancestrale din care fumul i r mai vechi vetre omenesti iesea printr-un orificiu si-C t în vîrf. Cupola, construita din lava rezistenta si usoara, narea si ea ca participa la miscarea ascendenta a flaca-.. coniunica cu cerul printr-o deschidere mare, alterna-▪' neagra si albastra. Acest templu deschis si secret fusese nceput ca un cadran solar. Orele se învîrteau în cerc pe setoanele lustruite cu grija de mesteri greci; discul zilei -mînea suspendat deasupra, ca un scut de aur; ploaia forma pe paviment o baltoaca pura; rugaciunea se înalta ca fumul catre golul în care ne asezam zeii. Pentru mine aceasta sarbatoare a

însemnat unul din acele ceasuri cînd totul devenise convergent. în picioare, la capatul acestei zile atît de încarcate, aveam în juru-mi personalul principatului meu, materialele din care mi se alcatuia destinul de om matur, cladit deja mai mult de jumatate. Treceam în revista energia austera a lui Marcius Turbo, slujitor credincios; demnitatea mustratoare a lui Servianus, ale carui critici, soptite cu voce din ce în ce mai scazuta, nu ma mai atingeau; eleganta regala a lui Lucius Ceonius; si, ceva mai la o parte, în limpedea penumbra ce se potriveste aparitiilor divine, chipul visator al tînarului grec în care mi-am întrupat Soarta. Sotia mea, si ea prezenta, primise tocmai titlul de împarateasa.

De multa vreme deja, preferam povestile privitoare la amorurile si certurile zeilor comentariilor stîngace ale filozofilor despre natura divina; acceptam sa fiu imaginea terestra a acestui Jupiter, cu atît mai mult zeu cu cît este om, sprijin al lumii, întruchipare a dreptatii, ordine a lucrurilor, amant al Ganimezilor si Europelor, sot neglijent al unei amarnice Iunone. Sufletul meu, dispus în acea zi sa situeze totul într-o lumina fara de umbra, o compara pe împarateasa cu zeita în onoarea careia, în timpul unei recente vizite la Argos, am consacrat un paun de aur batut în nestemate. As fi putut scapa prin divort de aceasta femeie Pe care n-o iubeam deloc; ca particular n-as fi ezitat s-o tac- Ea însa ma stînjenea prea putin si nimic din condui-ta-i nu justifica o insulta atît de publica. Ca tînara nevas-

ta, se supara de abaterile mele cam tot atît cît se necajea si unchiul ei de datoriile ce le facusem. Acum, asista, fara sa para ca observa, la manifestarile unei pasiuni ce se anunta lunga. Ca multe femei putin sensibile la dragoste, întelegea gresit puterea; atare ignoranta excludea deopotriva indulgenta si gelozia. Nu se nelinistea decît daca titlurile ori siguranta ei se aflau amenintate, ceea ce nu era cazul. Nu-i mai ramasese nimic din gratia adolescentina ce ma interesase, scurt timp, altadata: aceasta spaniola îmbatrî-nita prematur era grava si dura. Eram recunoscator racelii ei din pricina careia nu-si luase un amant; îmi placea ca a stiut purta cu demnitate valurile ei de matroana care erau aproape niste valuri de vaduva. Ţineam mult ca un profil de împarateasa sa figureze pe monedele romane, avînd pe revers o inscriptie dedicata cînd Pudorii, cînd Linistii. Mi se întîmpla sa ma gîndesc la casatoria fictiva care, în seara sarbatorilor de la Eleusis, a avut loc între marea preoteasa si hierofant, mariaj ce nu este o unire, nici chiar un contact, ci un ritual sacramentat ca atare.

în noaptea care a urmat acestor celebrari am privit de pe înaltimea unei terase cum arde Roma. Focurile de bucurie egalau incendiile aprinse de Nero: erau aproape tot atît de înfricosatoare. Roma: creuzetul dar si cuptorul, fierul batut, ciocanul dar si nicovala, proba vizibila a schimbarilor si reluarilor istoriei, unul din locurile din lume în care omul a trait si va trai în cel mai tumultuos chip. Incendierea Troii, din care un fugar a scapat ducîndu-si cu sine tatal, copilul si Larii, avea drept rezultat în acea seara marile focuri ale serbarii. Ma gîndeam de asemenea, cu un fel de teroare sacra, la incendiile viitorului. Milioanele de vieti trecute, prezente si viitoare, edificiile recente, nascute din edificii vechi si urmate la rîndul lor de edificii ce vor lua fiinta îmi pareau a se succeda în timp ca

valurile; din întîmplare, în acea noapte înaltele valuri se spargeau la picioarele mele. Trec peste momentele de delir cînd purpura imperiala, vesmîntul sacru pe care atît de rar am consimtit sa-l port, a fost aruncata pe umerii creaturii ce devenea pentru mine Geniul meu; îmi convenea, desigur

140

sa contrastez rosul profund cu aurul pal al unei cefe, dar mai ales sa-mi silesc Fericirea, Soarta, entitati nesigure si vagi sa capete caldura si greutatea linistitoare a carnii. Zidurile solide ale Palatinului, de mine locuit prea putin, dar pe care abia îl reconstruisem, se leganau ca marginile unei corabii; storurile date la o parte spre a lasa sa intre noaptea romana erau cele ale unui pavilion de la pupa; strigatele multimii, zgomotul vîntului printre parîme. Stînca enorma ce se zarea departe în umbra, asizele gigantice ale mor-mîntului meu ce începea atunci sa fie ridicat pe malurile Tibrului, nu-mi inspira nici groaza, nici regret, nici vana meditatie asupra scurtimii vietii.

încetul cu încetul lumina s-a schimbat. De mai bine de doi ani, trecerea timpului era masurata de progresele unei tinereti în formare, care se pîrguieste si urca spre al ei zenit: vocea grava se obisnuia sa strige ordinele pilotilor sau maestrilor de vînatoare; deschiderea mai mare a pasului alergatorului; pulpele calaretului stapînindu-si calul mai bine; scolarul ce învatase pe de rost la Claudiopolis lungi fragmente din Homer se pasiona de poezie voluptuoasa si savanta, se desfata cu unele pasaje din Platon. Tînarul meu pastor devenea un tînar print. Nu mai era copilul plin de zel ce sarea de pe cal la popasuri ca sa-mi ofere de baut din apa izvoarelor în causul palmelor: daruitorul cunostea acum valoarea imensa a darurilor sale. în timpul vînato-rilor organizate pe domeniile lui Lucius din Toscana, mi-a trecut prin minte sa amestec chipul perfect cu figurile greoaie si preocupate ale marilor demnitari, cu profilurile ascutite ale orientalilor, cu mutrele pocite ale maestrilor de vînatoare, barbari, sa-l obisnuiesc pe multadoratul cu dificilul rol de prieten. La Roma au început sa se înnoade intrigi în jurul tînarului cap, au existat josnice stradanii de captare a acestei influente sau de înlocuire cu o alta. Refugierea într-un unic gînd dadea lastarului de optsprezece ani o putere de indiferenta ce lipseste celor mai întelepti: stiuse sa le dispretuiasca ori sa le ignore pe toate. Gura cea

141

frumoasa a capatat însa o cuta amara pe care sculptorii au observat-o.

Moralistilor le ofer aici prilejul de a triumfa usor în ce priveste persoana mea. Cenzorii îsi dau silinta sa arate ca propria-mi nefericire este consecinta ratacirii mele, rezultatul excesului: îmi este cu atît mai greu sa-i contrazic cu cît nu vad limpede în ce consta ratacirea si unde se afla excesul. Ma stradui sa dau crimei mele, daca a fost într-adevar o crima, justele ei dimensiuni: îmi spun ca sinuciderea

nu este o raritate si ca e un lucru obisnuit sa mori la douazeci de ani. Moartea lui Antinous nu constituie o problema si o catastrofa decît doar pentru mine singur. Se prea poate ca atare dezastru sa fi fost inseparabil de un prea plin de bucurie, de un surplus de experienta de care n-as fi consimtit sa ma privez eu însumi si nici sa-l privez pe tovarasul meu de primejdie. Chiar remuscarile mele au devenit încetul cu încetul o forma amara de posesiune, un mod de a ma întari în credinta ca am fost pîna la capat jalnicul stapîn al destinului sau. Dar stiu foarte bine ca trebuie sa se tina seama de hotarîrile frumosului strain ce ne ramîne, în ciuda tuturor, fiecare fiinta iubita. Luîndu-mi asupra întreaga vina, reduc pe tînarul erou la dimensiunile unei statuete de ceara, de mine plasmuita si de mine strivita în mîna. N-am dreptul sa depreciez strania capodopera care a fost plecarea sa; trebuie sa las acestui copil meritul propriei lui morti.

Se întelege de la sine ca nu incriminez preferinta senzuala, întru totul banala, care a determinat alegerea mea in dragoste. Pasiuni asemanatoare rni-au traversat deseori viata; aceste frecvente amoruri nu costasera pîna atunci decît un minimum de juraminte, de minciuni si tie urmari neplacute. Scurtu-mi interes pentru Lucius nu m-a dus decît la cîteva reparabile nebunii. Nimic nu împiedica sa se petreaca acelasi lucru si în cazul acestei supreme tandrete; nimic, daca nu tocmai calitatea unica ce o deosebea de celelalte. Obisnuinta ne-ar fi condus catre acel sfîrsit fara glorie, dar si fara dezastru, pe care viata îl ofera tuturor celor ce nu refuza dulcea tocire a epuizarii. As

fi vazut cum pasiunea se schimba în prietenie, precum vor moralistii, sau în indiferenta, ceea ce e mai frecvent. O fiinta tînara s-ar fi despartit de mine în momentul în care legaturile noastre ar fi început sa ma apese; alte obisnuinte senzuale, ori aceleasi sub alte forme, s-ar fi instalat în viata sa; viitorul i-ar fi rezervat o casatorie, nici mai rea nici mai buna decît oricare, un post în administratia provinciala, gestiunea unui domeniu rural în Bitinia; în împrejurari diferite, inertia, continuarea vietii de curte în cine stie ce pozitie subalterna; în cel mai rau caz o cariera de favorit cazut în dizgratie care devine confident sau mijlocitor. întelepciunea, daca în atare privinta sînt în stare sa pricep ceva, consta în a nu trece cu vederea nici unul din hazardurile care sînt însasi viata, în datoria ce o ai de a te stradui sa îndepartezi pe cele mai rele. Dar nici acest copil nici eu nu am fost întelepti.

N-am asteptat prezenta lui Antinous spre a ma simti zeu. Succesul înmultea însa în jurul meu riscurile ametelii; anotimpurile pareau a colabora cu poetii si muzicantii escortei mele spre a face din existenta noastra o sarbatoare olimpiana. în ziua sosirii mele la Cartagina a luat sfîrsit o seceta care dura de sase ani; multimea delirînd sub aversa de ploaie m-a aclamat ca distribuitor al binefacerilor divine; marile lucrari din Africa n-au fost ulterior decît o modalitate de a canaliza acest belsug ceresc. Putin timp mai înainte, în cursul unei escale în Sardinia, o furtuna ne-a obligat sa cautam refugiu într-o coliba de tarani; Antinous o ajuta pe gazda sa întoarca pe jaratec niste felii de ton; ma credeam Zeus vizitîndu-l pe Filemon în tovarasia lui Her-mes. Tînarul cu picioarele îndoite,

sezînd pe pat, era chiar Hermes deznodînciu-si sandalele; Bachus culegea acest ciorchine sau gusta pentru mine cupa cu vin roz; degetele întarite de coarda arcului erau cele ale lui Eros. Printre atî-tea travestiuri, în sinul atîtor prestigii, mi s-a întîmplat sa uit persoana umana, copilul care se chinuia zadarnic sa învete latineste, îl ruga pe inginerul Decrianus sa-i dea lectii de matematica, apoi renunta la ele si care, la cel mai mic

repros, se ducea îmbufnat la prova corabiei de unde privea marea.

Calatoria în Africa s-a încheiat în plin soare de iulie, în castrul nou-nout de la Lambaesis; tovarasul meu îmbraca cu puerila bucurie armura si tunica militara; pentru cîte-va zile am fost Marte cel nud si cu casca ce participa la instructie în tabara, atleticul Hercule ametit de sentimentul vigorii sale înca tinere. în ciuda caldurii si a îndelungilor lucrari de terasament efectuate înaintea sosirii mele, armata functiona, ca si restul, cu o usurinta divina: ar fi fost imposibil sa obligi pe cutare alergator sa sara un obstacol mai mult, pe cutare calaret sa execute o voltija în plus fara sa daunezi eficacitatii însesi a acestor manevre, fara sa rupi undeva justul echilibru de forte care le constituie frumusetea. Am atras atentia ofiterilor asupra unei singure erori imperceptibile, un grup de cai lasat descoperit în timpul simularii unui atac în cîmp deschis; prefectul Cornelianus m-a multumit întru totul. O ordine inteligenta domnea peste aceste mase de oameni, de animale de tractiune, de femei barbare însotite de copii robusti care se înghesuiau la marginile pretoriului spre a-mi saruta mîinile. Aceasta ascultare nu era servila; salbaticul entuziasm contribuia la sustinerea programului meu de securitate; nimic nu costase prea scump, nimic nu fusese neglijat. Ma gîndeam sa-l pun pe Aman sa scrie un tratat de tactica, precis aidoma unui trup bine facut.

La Atena, dedicarea Olimpeionului prilejui, trei luni mai tîrziu, sarbatori care aminteau solemnitatile romane, dar ceea ce la Roma se desfasurase pe pamînt avea loc acolo în plin cer. într-o balaie dupa-amiaza de toamna am luat loc sub porticul conceput la scara supraomeneasca a lui Zeus; templul de marmura, ridicat pe locul unde Deu-calion a vazut sfîrsindu-se Potopul, parea a-si pierde greutatea si a pluti asemenea unui greu nor alb; vesmîntul meu ritual se potrivea cu tonurile înserarii pe Himetul apropiat. L-am însarcinat pe Polemon cu discursul inaugural-Acolo mi-a decernat Grecia acele apelative divine în care vedeam deopotriva un izvor de prestigiu si scopul cel mai

inie al realizarilor vietii mele: Evergetul, Olimpianul, Epi-f nul Stapînul Totului. si cel mai frumos, cel mai greu de meritat dintre toate titlurile: Ionianul, Filelenul. Polemon

vea ceva din firea unui actor, dar jocul fizionomiei unui mare comediant da cîteodata expresie emotiei la care participa o lume, un secol. îsi ridica ochii, se reculese înaintea exordiului, paru ca aduna în sine toate darurile cuprinse în acea fractiune a timpului. Eu colaborasem cu epocile, cu însasi viata greceasca; autoritatea pe care o exercitam nu era atît putere cît misterioasa putinta, superioara omului, dar care nu actioneaza eficace decît prin intermediul persoanei umane; logodna Romei cu Atena era fapt împlinit; trecutul regasea fata viitorului; Grecia pornea din nou la drum simtind iarasi în pînze suflarea vîntului ca o corabie pe care lipsa oricarei adieri o lasase mult timp în nemiscare. Atunci, o clipa de melancolie îmi strînse inima; ma gîndeam ca vorbele terminare, perfectiune contin în ele si cuvîntul sfîrsit: poate nu facusem decît sa ofer Timpului devorator o prada mai mult.

Am patruns apoi în interiorul templului în care sculptorii trebaluiau înca: uriasa ebosa a lui Zeus de aur si fildes lumina vag penumbra; la picioarele esafodajului, marele piton, cautat si adus din ordinul meu din India spre a fi consacrat în acest sanctuar grec, se odihnea în cosul sau de filigran, bestie divina, emblema tîrîtoare a duhului Parrtîn-tului, asociata dintotdeauna cu tînarul nud care simbolizeaza geniul împaratului. Antinous, intrînd din ce în ce mai mult în acest rol, servea el însusi monstrului portia lui de pitigoi cu aripile frînte. Apoi, ridicînd bratul, se ruga. stiam ca rugaciunea, facuta pentru mine, se adresa numai mie, dar nu eram în asa masura zeu spre a-i ghici sensul, nici spre a cunoaste daca va fi împlinita vreodata. A fost o usurare cînd am iesit din acea tacere, din acea paloare albastra, reintrînd pe strazile Atenei unde se aprindeau felinarele si simteai familiaritatea poporului de jos, strigatele în aerul praf os al serii. Tînara figura care în curînd avea sa înfrumuseteze atît de multe monede ale lumii gre-

cesti devenea pentru oamenii de rînd o prezenta priet" noasa, un semn.

Iubeam nu mai putin, ci mai mult. Dar povara dragos tei ca si cea a bratului asezat tandru de-a curmezisul uiu-piept se facea încetul cu încetul greu de suportat. Fig rantii reaparura: îmi reamintesc de tînarul dur si fin care m-a întovarasit în timpul unei sederi la Milet, dar la car? am renuntat. Revad seara de la Sardes cînd poetul Strator, ne-a plimbat dintr-un loc deocheat într-altul, înconjurati de îndoielnice cuceriri. Acest Straton, care preferase curtii mele obscura libertate a tavernelor Asiei, era un om de gust zeflemitor, dornic sa dovedeasca zadarnicia oricarui lucru în afara placerii însesi, poate pentru a-si scuza faptul ca-i sacrificase totul. si a existat si acea noapte de la Smirna cînd l-am obligat pe cel iubit sa suporte prezenta unei curtezane. Copilul îsi facea despre dragoste o idee funciarmen-te austera pentru ca ea era exclusiva; dezgustul sau mergea pîna la greata. Apoi s-a obisnuit. Vanele tentative se explica foarte bine prin pofta de desfrîu; acesteia i se adauga speranta gasirii unei noi intimitati în care tovarasul de placere sa nu înceteze de a fi totodata fiinta iubita si prietenul; dorinta de a initia pe altul, de a face ca tineretea sa sa treaca prin experiente identice cu cele ale tineretii mele; si poate, înca si mai nemarturisita, intentia de a-l coborî încetul cu încetul în rîndul desfatarilor banale care nu angajeaza cu nimic.

In dorinta mea de a pune frîu acestei tandrete adumbri-toare care risca sa-mi stînjeneasca viata, intra si oarecare angoasa. In cursul unei calatorii în Troada, am vizitat cîm-pia Scamandrului, sub un cer verde de catastrofa: inundatia, ale carei ravagii venisem sa le constat la fata locului, prefacuse în insulite tumulii mormintelor antice. Mi-am rezervat cîteva momente spre a ma reculege pe mormîn-tul lui Hector; Antinous s-a dus sa viseze pe cel al lui Pa' trocle. Nu stiusem sa recunosc în tînarul admirator ce ma întovarasea pe emulul prietenului lui Ahile: am luat în de-rîdere pasiunile pentru fidelitate care înfloresc mai ales în carti; insultata, frumoasa creatura a rosit pîna la sînge. Fran-

146

hetea era din ce în ce mai mult singura virtute careia ma nsacram; îmi dadeam seama ca disciplinele eroice cu care rrecia înconjurase atasamentul unui om matur pentru un varas mai tînar sînt adesea în ochii nostri doar ipocrita fectare. Mai sensibil decît credeam a fi la prejudecatile Ro-mei îmi aminteam ca acestea îsi fac partea lor în ce priveste placerile, dar considera dragostea ca o rusinoasa manie; ma cuprinsese din nou furia de a nu depinde în chip ex-rlusiv de nici o fiinta. Ma saturasem de curmezisurile tineretilor mele, inseparabile, ca atare, de propria-mi alegere; sfîrsisem prin a gasi în aceasta pasiune diferita tot ce ma iritase la metresele romane: parfumurile, afectarile, luxul rece al podoabelor îsi reluasera locul în viata mea. Temeri aproape nejustificate se strecurara în acest suflet sumbru; l-am vazut nelinistindu-se ca va avea în curînd nouasprezece ani. Primejdioase capricii, mînii agitînd pe fruntea încapatînata cîrliontii Meduzei alternau cu o melancolie asemenea stuporii, cu o dulceata din ce în ce mai frînta. Mi s-a întîmplat sa-l lovesc: îmi voi aminti întotdeauna de acei ochi îngroziti. Dar idolul palmuit ramînea idol, iar sacrificiile expiatorii începura.

Toate Misterele Asiei mareau, cu muzicile lor stridente, voluptuoasa dezordine. Vremurile de la Eleusis trecusera cu totul. Initieri în culte secrete ori bizare, practici mai degraba tolerate decît admise, pe care legislatorul din mine le privea cu neîncredere, se potriveau acestui moment al vietii cînd dansul devine ameteala, iar cîntecul se termina în strigat. în insula Samotrace am fost initiat în misterele Cabirilor, stravechi si obscene, sacre precum carnea si sîngele; serpii satui de lapte din vizuina lui Trofonios mi se frecau de glezne; sarbatorile tracice ale lui Orfeu dadeau nastere la salbatice ritualuri de fraternizare. Omul de stat care interzisese sub pedepsele cele mai severe orice forma de mutilare consimti sa asiste la orgiile Zeitei Siriene: am vazut cumplitul vîrtej al dansurilor însîngerate; fascinat ca un ied în fata cu o reptila, tînarul meu tovaras privea cu groaza pe cei ce preferau a da cerintelor vîrstei si sexului un raspuns tot atît de definitiv ca si moartea, ba

147

înca poate si mai atroce. Dar culmea ororii a fost atinsa fo cursul unei sederi la Palmira unde negustorul arab MeK Agrippa ne-a gazduit vreme de trei saptamîni într-un lux splendid si barbar. Intr-o zi, dupa ce s-a baut, acest Meles mare demnitar al cultului

mitriac, luînd destul de putin în serios îndatoririle sale de pastofor, i-a propus lui Anti-nous sa ia parte la taurobolium. Tînarul stia ca eu însumi m-am supus o data unei ceremonii de acelasi fel; se oferi cu entuziasm. N-am crezut ca trebuie sa ma opun acestei fantezii pentru îndeplinirea careia nu se cerea decît un minimum de purificari si abstinenta. Am primit sa fiu chiar eu cel ce sta drept chezas, împreuna cu Marcus Ulpius Cas-toras, secretarul meu de limba araba. La ora stabilita, am coborît în grota sacra; bitinianul s-a întins spre a primi botezul sîngelui. Dar cînd am vazut iesind din sant corpul dungat cu rosu, parul pîslos, naclait de noroi lipicios, fata stropita de pete ce nu se puteau spala, trebuind sa fie lasate a se sterge de la sine, dezgustul mi s-a urcat în gît ca si scîrba pentru aceste culte subterane si suspecte. Cîteva zile mai tîrziu, am interzis trupelor cantonate la Emesa sa mai calce în negrul mitreu.

Am avut prevestirile mele: ca si Marcus Antonius înaintea ultimei batalii, am auzit îndepartîndu-se în noapte muzica schimbarii garzilor zeilor protectori care plecau... 0 auzeam fara sa-i acord importanta. Siguranta mea era cea a calaretului pe care un talisman îl apara sa nu cada. La Sa-mosata a avut loc sub auspiciile mele un congres al micilor regi ai Orientului; în timpul vînatorilor în munti, Abgar, regele Osroenei, m-a învatat el însusi arta vînatorii cu soimul; haitasii, manevrati ca la teatru, aruncara în plasele de purpura turme întregi de antilope. Antinous se arcuia cu toata puterea spre a retine elanul celor doua pantere care trageau în groasele lor zgarzi de aur. Sub fatada tuturor acestor splendori, s-au încheiat acorduri, tratativele fiin-du-mi, fara exceptie, favorabile; ramîneam jucatorul care cîstiga la fiecare mîna. Am petrecut iarna în palatul din Antiohia unde pe vremuri cerusem vrajitorilor sa ma lumineze asupra viitorului. Dar viitorul nu mai putea sa-mi

duca nimic, cel putin nimic care sa treaca drept dar. Cu-lPSU1 meu luase sfîrsit, mustul vietii umpluse zacatoarea. încetasem, e adevarat, sa-mi mai orînduiesc propriul des-rin dar disciplinele, cu grija elaborate, de altadata îmi apareau doar ca prima treapta a vocatiei de om; ele erau ca lanturile cu care un dansator se înfasoara spre a zvîcni si mai puternic atunci cînd se dezbara de ele. In anumite privinte austeritatea persista: continuam a interzice sa se serveasca vin înaintea celei de a doua veghe de noapte; îmi aminteam ca vazusem, pe aceleasi mese de lemn lustruit mîna tremuratoare a lui Traian. Exista însa si alte feluri de betie. Nici o umbra nu se profila pe zilele mele, nici moartea, nici înfrîngerea, nici deruta mai subtila pe care ne-o provocam noi însine, nici vîrsta care totusi va sfîrsi prin a veni. Cu toate acestea, ma grabeam ca si cum fiecare ora ar fi fost totodata cea mai frumoasa si ultima. Frecventele mele vizite în Asia Mica m-au pus în contact cu un mic grup de savanti ce se consacrasera cu seriozitate stiintelor magice. Fiecare secol îsi are îndraznelile lui: spiritele cele mai alese ale veacului nostru, satule de filozofia devenita din ce în ce mai mult declamatie scolareasca, sînt ispitite sa bîntuie acele hotare interzise omului. La Tir, Filon din Biblos mi-a relevat cîteva secrete ale vechii magii feniciene; el m-a urmat la Antiohia. Nume-nios dadea miturilor lui Platon despre natura sufletului o interpretare ce ramînea timida, dar care ar fi dus departe un spirit mai îndraznet decît al sau. Discipolii lui invocau demonii: era un joc ca oricare

altul. In fumul de smirna îmi apareau figuri stranii ce aratau a fi facute din însasi maduva visurilor mele; ele oscilau, se topeau, nelasîndu-mi decît sentimentul unei asemanari cu un chip cunoscut si viu. Totul nu era poate decît o performanta de mascarici: în acest caz mascariciul îsi cunostea meseria. M-am reapu-cat de studiul anatomiei abia încercat în tinerete, dar nu pentru a medita cu întelepciune asupra structurii corpului. Ma cuprinsese curiozitatea cît priveste acele regiuni intermediare în care se amesteca sufletul si carnea, unde visul devine ecou al realitatii, unde viata si moartea îsi

schimba însusirile si mastile. Medicul meu Hermogenes dezgropa atare experiente; m-a pus totusi în legatura cu un mic numar de practicieni care lucrau asupra acestor date. Am încercat împreuna cu ei sa localizez adapostul sufletului, sa-i aflu legaturile care-l unesc cu trupul si sa masor timpul în care el se desprinde de corp. Pentru astfel de cercetari au fost sacrificate cîteva animale. Chirurgul Sa-tyros m-a dus în clinica lui spre a asista la agonii. Visam cu glas tare: oare sufletul nu este decît suprema realizare a trupului, manifestare gingasa a durerii si placerii de a fi? Este el, dimpotriva, mai vechi decît trupul modelat dupa chipul lui si care, de bine, de rau, îi serveste pentru moment drept instrument? Poate fi el rechemat înlauntrul carnii, restabilindu-se între amîndoua strînsa unire, acea combustie pe care o numim viata? Daca sufletele poseda identitatea lor proprie, se pot ele schimba trecînd de la o fiinta la alta aidoma bucatilor de fruct, înghititurii de vin pe care doi amanti si-o trec într-un sarut? Orice învatat îsi schimba de douazeci de ori parerea în privinta acestor lucruri. Scepticismul se lupta în mine cu dorinta de a sti, iar entuziasmul cu ironia. M-am convins însa ca inteligenta noastra nu lasa sa se infiltreze pîna la noi decît un subtire reziduu de fapte: ma interesam din ce în ce mai mult despre universul obscur al senzatiei, noapte neagra în care fulgera si se rotesc sori orbitori. Cam în aceeasi perioada, Flegon, care colectiona povesti cu strigoi, ne-a istorisit-o într-o seara pe cea a Logodnicei din Corint, garantînd pentru adevarul ei. Intîmplarea în care dragostea readucea un suflet pe pamînt, redîndu-i pentru o vreme un corp, ne-a miscat pe fiecare, dar la profunzimi diferite. Multi au încercat sa înceapa o experienta analoaga: Satyros se straduia sa evoce pe maestrul sau Aspasios, care încheiase cu el unul dintre acele pacte niciodata tinute, prin care cei ce mor promit sa-i informeze pe cei vii despre moarte. Antinous mi-a facut o promisiune de acelasi gen, pe care n-am luat-o în serios, neavînd nici un motiv sa cred ca acest copil nu-mi va supravietui. Filon încerca sa faca sa apara sotia sa moarta. Am îngaduit ca numele tatalui si al mamei mele sa fie

rostite, dar un fel de pudoare m-a împiedicat sa o invoc pe plotina. Nici una din aceste tentative n-a reusit. Dar s-au deschis porti stranii.

Putine zile înainte de a parasi Antiohia, m-am dus sa sacrific ca altadata pe vîrful muntelui Cassios. Ascensiunea s-a facut noaptea: ca si pe Etna am luat cu mine un mic numar de prieteni cu picioare zdravene. Scopul meu nu era numai de a îndeplini, în acest sanctuar mai sacru decît oricare altul, un ritual aducator de prosperitate: voiam sa revad de acolo de sus fenomenul aurorei, minune zilnica pe care ori de cîte ori am privit-o nu mi-am putut retine un strigat launtric de bucurie. Pe vîrf, soarele face sa straluceasca ornamentele de arama ale templului, fetele luminate surîd în plin soare, în vreme ce cîmpiile Asiei si ale marii sînt scufundate înca în umbra; pentru cîteva clipe, cel care se roaga în vîrf este singurul beneficiar al diminetii. Totul fusese pregatit pentru sacrificiu; am urcat la început cu caii, apoi cu picioarele, de-a lungul cararilor periculoase marginite de drobita si de mastic ce se recunosteau si noaptea dupa miros. Aerul era apasator; primavara ardea ca vara într-alta parte. Pentru prima oara în cursul unei ascensiuni pe munte mi s-a oprit respiratia si a trebuit sa ma sprijin o clipa pe prietenosul umar. Furtuna, prevazuta deja de Hermogenes care se pricepe la meteorologie, a izbucnit la o suta de pasi de vîrf. Preotii au iesit sa ne întîmpine la lumina fulgerelor; micul grup udat pîna la os se strînse în jurul altarului rostuit pentru sacrificiu. Acesta era pe cale sa aiba loc cînd trasnetul ce se abatu asupra noastra omorî sub aceeasi lovitura pe sacrificator si pe sacrificat. O data trecuta prima clipa de groaza, Hermogenes, curios ca medic ce era, se apleca asupra celor doua cadavre; Ha-brias si marele preot scoteau exclamatii de admiratie: omul si puiul de cerb sacrificati de sabia divina se uneau cu eternitatea Geniului meu: cele doua vieti substituite o prelungeau pe a mea. Antinous, agatat de bratu-mi, tremura, nu de groaza, cum credeam atunci, ci de gîn-dul care-l strabatu si pe care aveam sa-l înteleg mai tîr-ziu. O fiinta îngrozita de decadere, adica de îmbatrînire,

trebuia sa-si fi propus de o buna bucata de vreme sa moara la primul semn de declin sau chiar cu mult înainte. Am ajuns sa cred astazi ca atare hotarîre, pe care atîtia din noi o iau fara însa a o respecta, data la el de foarte timpuriu, de pe vremea Nicomediei si a întîlnirii pe malul izvorului. Ea explica indolenta lui, ardoarea placerii, tristetea, totala indiferenta fata de viitor. Mai trebuia însa ca astfel de plecare sa nu aiba aerul unei revolte si sa nu cuprinda nici un repros. Trasnetul de pe muntele Cassios îi indicase o iesire: moartea putea deveni ultima forma de a aduce un serviciu, cel de pe urma, dar si singurul care sa ramîna. Iluminarea rasaritului era nimic pe lînga surîsul ce înflorea pe acel chip ravasit. Cîteva zile mai tîrziu am revazut acelasi surîs, dar mai ascuns, voalat de ambiguitate: la cina, Polemon, amator de chiromantie, vru sa vada mîna tînarului, palma în care pe mine însumi ma speriase o uimitoare cadere de stele. Copilul si-o retrase, închizînd-o cu un gest molatic, aproape pudic. Ţinea sa pastreze secretul jocului si al sfîrsitului sau.

Poposiram la Ierusalim. Am studiat la fata locului planul unui nou oras pe care-mi propuneam sa-l construiesc pe locul asezarii evreiesti darîmate de Titus. Buna administrare a Iudeii, progresele comertului cu Orientul necesitau la aceasta raspîntie de drumuri

dezvoltarea unei mari metropole. Prevedeam obisnuita capitala romana: Aelia Capitolina îsi va avea templele ei, pietele, baile publice, sanctuarul Venerei romane. Gustul meu recent pentru cultele pasionale si blînde m-a facut sa aleg pe muntele Mo-riah grota cea mai potrivita celebrarii Adoniilor. Astfel de proiecte au indignat populatia evreiasca: acesti dezmosteniti preferau ruinele lor unui mare oras care sa le ofere toate posibilitatile de cîstig, de cunoastere, de placere. Lucratorii care dadura primele lovituri de tîrnacop în zidurile ce stateau sa se prabuseasca au fost atacati de multime. Am mers mai departe: Fidus Aquila, care peste putin timp avea sa-si întrebuinteze talentul de organizator la constructia Antinoei, s-a apucat de treaba la Ierusalim. Refuzam sa vad, pe mormanul de ruine, cresterea vertiginoasa a urei.

152

n luna mai tîrziu sosiram la Pelusium. Am luat masuri sa

se

reconstruiasca mormîntul lui Pompei. Cu cît ma afun-

. m în treburile Orientului, cu atît mai mult admiram gerul politic al eternului învins, al marelui Iulius. Pompei, are s-a straduit sa puna ordine în aceasta nesigura lume Asiei, parea uneori ca a lucrat mai cu folos pentru Roma -iecît Cezar însusi. Opera de restaurare a fost una din ultimele mele ofrande aduse mortilor Istoriei: aveam în cu-rînd sa ma ocup de alte morminte. Sosirea la Alexandria fost discreta. Intrarea triumfala fusese amînata pîna la venirea împaratesei. Sotia mea, care calatorea putin, fusese convinsa sa-si petreaca iarna în clima mai dulce a Egiptului; Lucius, nu prea bine restabilit dupa o tuse îndaratnica, trebuia sa încerce acelasi remediu. O flotila de corabii se aduna pentru o calatorie pe Nil al carei program cuprindea o serie de inspectii oficiale, de festivitati, de banchete ce promiteau a fi tot atît de obositoare ca cele ale unui anotimp petrecut pe Palatin. Eu însumi organizasem toate acelea: luxul, prestanta unei curti aveau o valoare politica în aceasta straveche tara obisnuita cu manifestarile fastului regal.

Cu atît mai mult îmi statea la inima sa consacru vîna-torii cele cîteva zile dinaintea sosirii oaspetilor mei. Meles Agrippa organizase pentru noi la Palmira partide în desert; nu ne-am avîntat însa atît de departe spre a întîlni lei. Cu doi ani mai înainte, Africa îmi oferise cîteva frumoase vînatori ale imperialei feline; Antinous, prea tînar si prea lipsit de experienta, n-a primit permisiunea de a figura pe primul loc. Aveam deci pentru el lasitati la care nu m-as fi gîndit în ce ma priveste. Cedînd ca întotdeauna, i-am promis rolul principal în aceasta vânatoare de leu. Nu mai era timpul sa-l tratez ca pe un copil si eram mîndru de forta lui tînara.

Plecaram spre oaza lui Ammon, la cîteva zile de mers de Alexandria, aceeasi în care Alexandru aflase odinioara din gura preotilor secretul obîrsiei sale divine. Indigenii semnalasera prin locurile acelea prezenta unei fiare extrem de periculoase care atacase deseori omul. Seara, în

153

jurul focului de tabara, ne comparam plini de veselie vi-toarele fapte cu cele ale lui Hercule. în primele zile îns n-am dat decît de gazele. De data aceasta ne-am hotarî! sa mergem sa ne postam amîndoi lînga o balta nisipoa napadita toata de trestii. Pe-acolo trecea leul cînd venea sa bea în amurg. Negrii erau pusi sa-l abata din drum catrp noi cu zgomote puternice din cochilii marine, din talgerp de arama si cu tipete; restul escortei noastre fusese lasat la oarecare distanta. Aerul era apasator si calm; nici macar nu era nevoie sa ne preocupam de directia vîntului. Sa fi trecut abia de ceasul al zecelea, caci Antinous îmi arata pe apa niste nuferi rosii înca larg deschisi. Fiara regala aparu deodata într-un fosnet de trestii calcate în picioare, îsj întoarse catre noi frumosul sau bot înfricosator, una din înfatisarile cele mai divine pe care o poate lua primejdia. Situat putin mai în urma, nu l-am putut opri pe copil care îsi îndeamna calul fara nici o prudenta, arunca lâncea, apoi cele doua sulite, cu pricepere, dar prea de aproape. Jivina, strapunsa prin gît, se prabusi batînd pamîntul cu coada; nisipul stîrnit ne împiedica sa vedem altceva decît o masa neclara din care se ridica urletul fiarei; în fine, leul se repuse pe picioare, îsi aduna fortele spre a se arunca asupra calului si calaretului dezarmat! Prevazusem riscul; din fericire, calul lui Antinous nu se clinti: animalele noastre erau admirabil dresate pentru acest gen de joc. Mi-am interpus calul, expunîndu-mi flancul drept; aveam obisnuinta acestor exercitii; nu mi-a fost greu sa dau leului, deja lovit mortal, lovitura de gratie. S-a prabusit pentru a doua oara, botul i se rostogoli în noroi; o suvita de sînge negru se scurgea în apa. Uriasa pisica de culoarea desertului, de miere si soare, îsi dadu sufletul cu o maiestate mai mult decît omeneasca. Antinous se arunca de pe calul sau acoperit de spuma si care tremura înca; tovarasii ne-au ajuns din urma; negrii au tîrît în tabara imensa victima moarta A fost improvizat un fel de festin; culcat pe burta în fata unei tavi de arama, tînarul ne împartea cu mîinile portiile de miel fript în spuza. S-a baut în cinstea sa vin de palmier Exaltarea lui crestea ca un cîntec. Exagera poate semnin-

154

ria ajutorului ce i-l dadusem, uitînd ca as fi procedat la 1 cu oricare vînator aflat în primejdie; ne simteam totusi ntrati în acea lume eroica în care prietenii mor unul iitru altul. Recunostinta si orgoliul alternau în bucuria i . ca strofele într-o oda. Negrii au facut minuni: seara, pie-jupuita se legana sub stele, atîrnata de doi pari la intra-cortului meu. In ciuda aromelor cu care fusese stropita, mirosul ei de salbaticiune ne-a bînruit toata noaptea. A doua . jupa o masa constînd numai din fructe, am parasit tabara; în momentul plecarii, am zarit într-un sant ceea ce ramasese din animalul regal din ajun: nu mai era decît un schelet rosu acoperit de un nor de muste.

Ne-am întors la Alexandria cîteva zile mai tîrziu. Poetul Pancrates organiza la Muzeu o sarbatoare în cinstea mea; într-o sala de muzica a fost adunata o colectie de instrumente de pret: antice lire doriene, mai grele si mai putin complicate ca ale noastre, se învecinau cu citerele curbate ale Persiei si Egiptului, fluiere frigiene ascutite ca vocile de eunuci si fragile fluiere indiene al caror nume nu-l cunosc. Un etiopian a batut îndelung niste tobe africane facute din fructul unui arbore. O femeie, a carei frumusete rece m-ar fi cucerit daca n-as fi hotarît sa-mi simplific viata redu-cînd-o la ceea ce era esential pentru mine, cînta la o harfa triunghiulara cu sunetul trist. Mesomedes din Creta, muzicantul meu favorit, acompania la orga hidraulica recitarea poemului sau Sfinxul, opera nelinistitoare, sinuoasa, alunecatoare ca nisipul batut de vînt. Sala de concerte dadea spre o curte interioara; pe apa unui bazin se lafaiau nuferii sub focul aproape furios al sfîrsitului unei dupa-amieze de august. In timpul unui interludiu, Pancrates a tinut sa admiram de aproape acele flori dintr-o varietate rara, rosii ca sîngele, care nu înfloresc decît la sfîrsitul verii. Recunos-curam îndata nuferii nostri stacojii din oaza lui Ammon; Pancrates se aprinse la ideea felinei ranite care-si daduse sufletul printre flori. Mi-a propus sa versifice acest episod a' vînatorii: sîngele leului înrosind albul crinilor de apa. formula nu era noua: i-am facut totusi comanda. Acest ancrates, care avea toate calitatile unui poet de curte,

155

înjgheba pe loc cîteva versuri agreabile în cinstea lui Antj-nous: trandafirul, zambila, rostopasca erau sacrificate coro-lelor de purpura ce vor purta în viitor numele preferatului Se porunci unui sclav sa intre în bazin si sa culeaga un brat Tînarul, obisnuit cu omagierile, accepta cu seriozitate florile cerate, cu tijele moi, de culoarea sarpelui; la venirea noptii, ele se închisera ca niste pleoape.

în acest timp sosi si împarateasa. Lunga traversare a istovit-o; devenise fragila fara a înceta sa fie dura. Relatiile ei politice nu-mi mai dadeau bataie de cap ca în vremea în care-l încurajase prosteste pe Suetonius: nu se mai înconjura decît de inofensive femei literate. Confidenta momentului, o oarecare Iulia Balbilla, compunea destul de bine versuri grecesti. împarateasa si suita ei s-au stabilit în Lyceum, de unde iesira putin. Lucius, în schimb, era ca întotdeauna avid de toate placerile, inclusiv cele ale inteligentei si ochilor.

La douazeci si sase de ani, nu pierduse aproape nimic din acea frumusete surprinzatoare din pricina careia era aclamat pe strazi de catre tinerimea Romei. Ramasese absurd, ironic si vesel. Capriciile-i de altadata devenisera manii; nu se deplasa fara maestrul bucatar; gradinarii lui îi alcatuiau, chiar la bordul unei nave, surprinzatoare partere de flori rare; îsi purta peste tot patul al carui model îl desenase el însusi: patru rînduri de saltele umplute cu patru soiuri deosebite de aromate pe care se culca înconjurat de tinerele lui metrese ca de tot atîtea perne. Pajii sai fardati, pudrati, îmbracati ca Zefirii si Amor, se conformau cît puteau mai bine nazbîtiilor cîteodata pline de cruzime: a trebuit sa intervin pentru a împiedica pe micul Boreas, a carui subtirime o admira, sa se lase sa moara de foame. Toate acestea erau mai degraba plicticoase decît pline de haz. Vizitaram, de comun acord, tot ceea ce se

viziteaza la Alexandria: Farul, Mausoleul lui Alexandru, cel al lui Mar-cus Antonius în care Cleopatra triumfa pentru eternitate asupra Octaviei, fara a uita templele, atelierele, manufacturile si chiar cartierul îmbalsamatorilor. Am cumparat de

156

la un sculptor bun un grup întreg de Venere, Diane si Her-mesi pentru Italica, orasul meu natal pe care-mi propusesem sa-l modernizez si sa-l împodobesc. Preotul templului lui Serapis mi-a oferit un serviciu de sticlarie opalina; i l-am trimis lui Servianus, cu care, din consideratie pentru sora mea Paulina, încercam sa pastrez relatii tolerabile. Mari proiecte edilitare au capatat contur în timpul acestor plimbari destul de plictisitoare.

Religiile sînt la Alexandria tot atît de varii ca si afacerile: calitatea produsului e mai îndoielnica. Mai ales crestinii se remarca prin numarul mare de secte cel putin inutile. Doi sarlatani, Valentinus si Basilides, instiga unul împotriva altuia, îndeaproape supravegheati de politia romana. Drojdia egiptenilor profita de respectarea fiecarei prevederi religioase pentru a se arunca cu bîta în mîna asupra strainilor. Moartea boului Apis pricinuieste mult mai multe tulburari la Alexandria decît o succesiune imperiala la Roma. Oamenii în pas cu moda îsi schimba zeul protector asa cum aiurea se schimba medicul, si fara mai mult succes. Aurul însa este singurul lor idol: nicaieri n-am vazut solicitatori mai lipsiti de rusine. Inscriptii pompoase erau plasate aproape peste tot spre a comemora binefacerile mele, dar refuzul de a scuti populatia de o taxa pe care o putea foarte lesne plati mi-a înstrainat repede aceasta gloata. Cei doi tineri care ma însoteau au fost în mai multe rînduri insultati; lui Lucius i se reprosa luxul, de altfel excesiv; lui Antinous obîrsia lor obscura în legatura cu care circulau povesti absurde; ambilor ascendentul ce se presupunea ca-l au asupra-mi. Afirmatia din urma era ridicola: Lucius, care cîntarea treburile publice cu o perspicacitate surprinzatoare, n-avea totusi nici un fel de influenta politica; Antinous nici nu încerca sa aiba. Tînarul patrician, care cunostea lumea, n-a facut decît sa rîda de astfel de insulte. Antinous însa a suferit.

Evreii, zgîndariti.de coreligionarii lor din Iudeea, înacreau cît puteau mai bine acest aluat deja acrit. Sinagoga «in Ierusalim mi l-a trimis pe membrul ei cel mai venerat: Akiba, batrîn aproape nonagenar si care nu stia greceste,

157

cu misiunea sa ma convinga sa renunt la proiectele deja în curs de realizare la Ierusalim. Asistat de interpreti, am avut mai multe convorbiri care n-au fost altceva pentru el decît un pretext de a monologa. în mai putin de o ora ma simteam capabil sa-i definesc exact gîndirea, chiar daca nu eram de acord cu ea; el însa nu a depus aceeasi stradanie în ce o priveste pe a mea. Acest fanatic nici macar nu banuia ca se poate rationa plecînd de la alte premise decît ale sale; oferisem unui popor dispretuit locul lui printre celelalte

din comunitatea romana; Ierusalimul, prin glasul lui Akiba, îmi notifica vointa sa de a ramîne pîna la capat fortareata unui neam si a unui zeu izolati de restul lumii. Atare conceptie nebuneasca se exprima cu o subtilitate obositoare: a trebuit sa suport un lung sir de motive, savant deduse unele din altele, ale superioritatii lui Israel. La sfîrsitul celor opt zile, negociatorul atît de îndîrjit si-a dat totusi seama ca mersese pe un drum gresit; îsi anunta plecarea. Urasc înfrîngerea, chiar a altora; ea ma emotioneaza mai ales cînd învinsul este un batrîn. Ignoranta lui Akiba, refuzul sau de a accepta tot ce nu tinea de cartile sale sfinte si de poporul din care facea parte, îi confereau un fel de nevinovata marginire. Era însa greu sa ai întelegere pentru acest sectar. Parea ca longevitatea l-a dezbracat de orice omeneasca suplete: corpul descarnat, spiritul uscat erau înzestrate cu o aspra vigoare de lacusta. Se pare ca a murit mai tîrziu ca erou al cauzei poporului sau, ori mai degraba al legii acestuia: fiecare se daruieste propriilor sai zei.

Distractiile Alexandriei erau pe sfîrsite. Flegon care cunostea oriunde curiozitatile locale, patroana ori hermafroditul celebru, propuse sa mergem la o vrajitoare. Aceasta mijlocitoare a invizibilului locuia în Canopus. Ne-am dus acolo noaptea, cu barca, de-a lungul unui canal cu ape grele. Drumul parcurs a fost trist. O dusmanie surda domnea ca întotdeauna între cei doi tineri: intimitatea la care-i obligam le sporea aversiunea reciproca. Lucius o ascundea pe a sa sub o condescendenta zeflemitoare; junele grec se zavorise într-unui din accesele lungi de proasta dispozitie-

Eu însumi eram destul de obosit; cu cîteva zile mai înainte întorcîndu-ma acasa dupa un drum în plin soare, am avut o scurta sincopa la care Antinous si Euforion, servitorul meu negru, au fost singurii martori. S-au alarmat la culme; i-am obligat sa pastreze tacerea.

Canopus nu e decît un decor: casa vrajitoarei se afla în partea cea mai sordida a acestui oras al placerilor. Debarcaram pe o terasa în ruina. Vrajitoarea ne astepta înauntru, gata pregatita cu îndoielnicele unelte ale meseriei ei. Parea competenta; n-avea nimic dintr-o necromanta de teatru; nici macar nu era batrîna.

Prevestirile ei au fost sinistre. De cîtva timp oracolele îmi anuntau pretutindeni numai neplaceri de tot felul, tulburari politice, intrigi de palat, boli grave. Cred, acum, ca asupra acestor guri de umbra se exercitau influente foarte omenesti, uneori pentru a ma preveni, cel mai adesea spre a ma înfricosa. Starea reala a unei parti a Orientului capata în acest mod o mult mai limpede expresie decît cea a rapoartelor proconsulilor nostri. Aceste pretinse revelatii le primeam cu calm, caci respectul meu pentru lumea invizibila nu mergea pîna acolo încît sa ma încred în divinele baliverne: în urma cu zece ani, putin dupa venirea mea la putere, am închis oracolul de la Dame, lînga Antiohia, care îmi prevestise urcarea pe tron, de teama sa nu faca aceeasi prorocire primului pretendent venit. Oricum, este neplacut sa auzi vorbindu-se de lucruri triste.

Dupa ce ne-a tulburat cît a putut mai bine, vrajitoarea ne-a oferit serviciile ei; unul din acele sacrificii magice, din care solomonarii Egiptului îsi fac o specialitate, ar fi de ajuns ca totul sa se aranjeze cu destinul prin buna întelegere. Incursiunile mele în magia feniciana m-au facut sa înteleg ca oroarea acestor practici interzise se refera mai putin la ceea ce ni se arata decît la ceea ce ni se ascunde: daca n-ar fi fost cunoscuta ura mea fata de sacrificiile umane, as fi fost probabil sfatuit sa sacrific un sclav. S-au multumit sa vorbeasca doar de un animal familiar.

Pe cît posibil, victima trebuia sa-mi fi apartinut; nu putea fi vorba de un cîine, creatura considerata impura de

superstitia egipteana; o pasare s-ar fi potrivit, însa nu calatoresc urmat de o cusca cu pasari. Tînarul meu stapîn îmi propuse soimul sau. Astfel conditiile ar fi fost îndeplinite-i-am daruit frumoasa pasare dupa ce am primit-o eu însumi de la regele Osroenei. Copilul o hranea cu mîna lui; era unul din rarele avuturi de care se legase. La început am refuzat-a insistat patruns de gravitate; am înteles ca atribuia acestei oferte o semnificatie extraordinara si am acceptat din delicatete. Curierul meu Menecrates, posedînd instructiunile cele mai detaliate, a plecat sa caute pasarea în apartamentele noastre din palatul Serapeum. Chiar în galop, drumul ar fi durat, dus si întors, mai mult de doua ceasuri. Nici nu putea fi vorba sa le petrecem în mizerul salas al vrajitoarei, iar Lucius se plîngea de umezeala barcii. Flegon gasi o iesire: ne-am instalat cum s-a putut mai bine la o proxeneta, dupa ce aceasta se debarasase de personalul casei; Lucius decise sa doarma; eu am profitat de acest interval ca sa dictez scrisori oficiale; Antinous s-a întins la picioarele mele. Tocul lui Flegon sdrtîia sub opait. Ultimul patrar al noptii era pe sfîrsite cînd Menecrates aduse pasarea, manusa, masca si lantisorul.

Ne reîntoarseram la vrajitoare. Antinous scoase masca soimului, mîngîie îndelung micul cap adormit si salbatic, îl dadu descîntatoarei care începu o serie de pase magice. Fascinata, pasarea a readormit. Era necesar ca victima sa nu se zbata si ca moartea sa para a fi fost de buna voie. Unsa ritual cu miere si cu esenta de trandafiri, pasarea inerta a fost depusa pe fundul unei cazi umplute cu apa din Nil; creatura înecata se asimila cu Osiris purtat de curentul fluviului; anii terestri ai pasarii se adaugau alor mei; micul suflet solar se unea cu Geniul omului pentru care era sacrificat; acest Geniu invizibil ar fi putut de aici înainte sa-mi apara si sa ma slujeasca sub aceasta forma. Lungile proceduri ce au urmat n-au fost mult mai interesante de-cît operatiile de bucatarie. Lucius casca. Ceremoniile au imitat pîna la capat funeraliile omenesti: tamîierile si psal-modierile s-au lungit pîna în zori. Pasarea a fost închisa într-un sicriu umplut cu aromate pe care vrajitoarea l-a

. "ropat în fata noastra pe malul canalului, într-un cimi-rir parasit. Apoi se ghemui sub un copac sa-si numere, una îte una, monezile de aur cu care a rasplatit-o Flegon.

isje-am urcat din nou în barca. Sufla un vînt deosebit de rece- Lucius, asezat lînga mine, ridica cu vîrful degetelor lui subtiri cuverturile de bumbac brodat; din politete am continuat sa schimbam frînturi de fraze privitoare la treburile si scandalurile de la Roma. Antinous, culcat în fundul barcii, îsi sprijinise capul de genunchii mei: se facea ca doarme spre a nu fi prezent la conversatia la care nu era luat partas. Mîna mea îi aluneca pe ceafa, sub par. în clipele de zadarnicie ori în cele serbede, aveam astfel sentimentul ca ramîn în contact cu marile obiecte naturale, adîncimea padurilor, spinarea musculoasa a panterelor, zvîcnirea regulata a izvoarelor. Nici o mîngîiere nu ajunge însa pîna la suflet. Soarele stralucea cînd sosiram la Serapeum; vînzatorii de pepeni verzi îsi strigau marfa pe strazi. Am dormit pîna la ora sedintei consiliului local la care am asistat. Mai tîrziu am aflat ca Antinous a profitat de aceasta absenta spre a-l convinge pe Habrias sa-l însoteasca la Canopus. Acolo s-a reîntors la vrajitoare.

Prima zi a lunii Atyr, al doilea an al celei de a doua suta douazeci si sasea olimpiade. E aniversarea mortii lui Osiris, zeul agoniilor: de-a lungul fluviului, bocete ascutite rasunau de trei zile în toate satele. Oaspetii mei romani, mai putin obisnuiti decît mine cu misterele Orientului, vadeau anume curiozitate pentru aceste ceremonii ale unui popor diferit de al nostru. Dimpotriva, pe mine ma enervau. Ordonasem sa mi se ancoreze corabia la o oarecare distanta de celelalte, departe de orice asezare: un templu faraonic, pe jumatate abandonat, se ridica totusi în apropierea malului; înca mai avea colegiul lui de preoti; nu sca-pasem întru totul de zgomotul bocetelor.

Cu o seara mai înainte Lucius ma invitase la cina pe corabia sa. M-am dus la apusul soarelui. Antinous refuza sa ma urmeze. L-am lasat în pragul cabinei de la pupa, în- pe blana lui de leu si jucînd arsice cu Habrias. O juma-

tate de ora mai tîrziu, dupa caderea noptii, s-a razgîncjj si a pus sa fie chemata o barca. Ajutat de un singur barca giu, a parcurs contra curentului distanta destul de mar ce ne separa de celelalte corabii. Intrarea lui în cortul suk care se dadea cina întrerupse aplauzele stîrnite de contorsiunile unei dansatoare. Se îmbracase cu un lung vesmîm sirian, subtire ca pielita unui fruct, presarat tot cu flori si Hi mere. Pentru a nu fi împiedicat la vîslit, îsi daduse jos mîneca dreapta; broboane de sudoare tremurau pe pien. tul lucios. Lucius îi arunca o ghirlanda pe care o prinse din zbor; veselia lui aproape stridenta nu cunoscu o clipa de-nce-tare, fiind abia stimulata de o cupa de vin grecesc. Ne-am reîntors împreuna cu barca mea cu sase vîslasi, însotiti, de sus, de muscatoarea urare de noapte buna a lui Lucius. Veselia salbatica îsi urma cursul, dar, dimineata, am dat din întâmplare peste o fata înghetata de lacrimi. L-am întrebat nelinistit despre motivul acelei suferinte; raspunse cu umilinta, dînd vina pe oboseala. M-am multumit cu aceasta minciuna si am readormit. Adevarata sa agonie a avut loc într-un pat si alaturi de mine.

Posta de la Roma tocmai sosise; ziua s-a scurs citind-o si dictînd raspunsurile. Ca de obicei, Antinous iesea si intra în liniste în încapere: nu cunosc momentul în care acest frumos ogar a iesit din viata mea. Catre ceasul al doisprezecelea, Habrias a intrat agitat. Contrar tuturor regulilor, tînârul parasise corabia fara sa anunte scopul si durata absentei: cel putin doua ore trecusera de la plecarea lui. Habrias îsi amintea de ciudatele fraze rostite în ajun, de o observatie din chiar dimineata aceea si care ma privea. îmi transmise temerile sale. Coborîram în graba pe mal. Batrî-nul pedagog se îndrepta din instinct catre o capela situata pe tarm, mic edificiu izolat ce apartinea dependintelor templului, pe care Antinous si el au vizitat-o împreuna. Pe o masa pentru ofrande, cenusa unui sacrificiu era calda înca. Habrias o rascoli cu degetele si scoase, aproape intacta,1 suvita de par taiata.

Nu ne mai ramînea decît sa cercetam malul. O serie de bazine, care trebuie sa fi servit odinioara ceremoniil°r

cre, comunicau cu un brat al fluviului: pe marginea ul-. ului dintre ele, Habrias observa, în amurgul ce se lasa nede, un vesmînt împaturit si niste sandale. Am coborît ptele alunecoase: era culcat pe fund, deja cuprins de alu-iunile fluviului. Cu ajutorul lui Habrias am reusit sa ridic upUl cîntarind deodata cît greutatea lui în piatra. Habrias striga pe vîslasi care improvizara o targa din pînza. Herrnogenes, chemat în graba, nu avu altceva de facut decît sa constate moartea. Corpul acela atît de docil refuza sae reîncalzeasca, sa-si recapete viata. Il duseram la bord. Totul se naruia; totul parea ca se stinge. Zeus Olimpianul, Stapînitorul Totului, Salvatorul Lumii se prabusisera si nu mai ramase decît un om cu parul sur, hohotind de plîns ne puntea unei corabii.

Dupa doua zile Herrnogenes a reusit sa ma faca sa ma gîndesc la funeralii. Riturile sacrificiale pe care Antinous le alesese spre a-si învalui moartea ne aratau drumul ce trebuia urmat: nu era cîtusi de putin întîmplator ca ceasul si ziua acestui sfîrsit coincideau cu momentul în care Osiris coboara în mormînt. M-am dus pe malul celalalt, la Her-mopolis, la îmbalsamatori. Pe cei ca ei i-am vazut lucrînd la Alexandria; stiam la ce insulte urma sa supun acest corp. Focul însa este tot atît de îngrozitor, frigînd si carbonizînd carnea care a fost iubita; si pamîntul în care putrezesc mortii. Traversarea a fost scurta; ghemuit într-un colt al cabinei de la pupa, Euforion cucuvaia cu vocea înceata nu stiu ce bocet african; acest cîntec înabusit si aspru îmi parea a fi aproape propriul meu strigat. Transferaram mortul într-o sala bine spalata care-mi amintea de clinica lui Satyros; l-am ajutat pe cel ce facea mulajele sa unga cu ulei fata înainte de a aplica ceara. Toate metaforele îsi regasira un sens: am tinut acea inima în mîini. Cînd l-am parasit, trupul golit nu mai era decît un preparat de îmbalsamator, pnm stadiu al unei cumplite capodopere, substanta pretioasa, tratata cu sarea si balsamul de mir, pe care aerul si soarele nu o vor mai ataca niciodata.

La întoarcere, am vizitat templul lînga care a avut loc sacrificiul; am stat de vorba cu preotii. Sanctuarul lor re-

novat va deveni pentru întregul Egipt un loc de pelerinaj, colegiul îmbogatit, marit, se va consacra de aici înainte serviciului zeului meu. Chiar în clipele cele mai obtuze nu m-am îndoit niciodata ca atare tinerete n-ar fi fost de natura divina. Grecia si Asia o vor venera în felul nostru, prj jocuri, dansuri si ofrande rituale la picioarele unei statui albe si nude. Egiptul, care a asistat la agonie, îsi va avea si el partea lui în apoteoza. Va fi cea mai întunecata, cea mai tainica, cea mai dura: tara aceasta va juca fata de noul zeu eternul rol de îmbalsamator. Vreme de secole, preotii cu capul ras vor recita litanii în care va figura numele, pentru ei lipsit de importanta, dar care pentru mine cuprindea totul. în fiecare an, corabia sacra va plimba aceasta efigie pe fluviu; în prima zi a lunii Atyr bocitori vor pasi pe malul pe care am pasit si eu. Orice ora are datoria ei imediata, comandamentul ei care le domina pe celelalte: cel al momentului era sa apar de moarte putinul ce-mi mai ramasese. Flegon a reunit în numele meu pe mal pe arhitectii si inginerii din suita; sustinut de un fel de betie lucida, îi tîram de-a lungul colinelor pietroase; le explicam planul meu, desfasurarea celor patruzeci si cinci de stadii ai zidului de incinta; am însemnat în nisip locul arcului de triumf, cel al mormîntului. Antinoe era pe cale sa se nasca: însemna sa învingi moartea impunînd acestui pamînt sinistru o cetate în întregime greceasca, un bastion ce va tine la respect pe nomazii din Eritreea, o noua piata pe drumul spre India. Alexandru a celebrat funeraliile lui Hefaistion prin jafuri si hecatombe. Eu gaseam ca e mai frumos sa ofer preferatului un oras unde cultul sau va fi în veci amestecat cu acel du-te-vino din piata publica, unde numele lui va fi amintit în sporovaielile de fiecare seara, în care tinerii îsi vor arunca, la ceasul banchetelor, cunune. Doar într-o singura privinta gîndul meu ezita. Mi se parea cu neputinta sa parasesc acest trup în pamînt strain. Asa cum un calator nehotarît asupra urmatorului popas retine concomitent cazarea în mai multe hanuri, i-am comandat la Roma un monument pe malul Tibrului, lînga mormîntul meu; ma gîndeam deopotriva la capelele egiptene care,

din capriciu, ordonasem sa fie construite la Vila si care se dovedeau dintr-o data, în cel mai tragic chip, utile. S-a fixat ziua funeraliilor la sfîrsitul celor doua luni de care aveau nevoie îmbalsamatorii. L-am însarcinat pe Mesomedes sa compuna coruri funebre. M-am reîntors la bord noaptea tîrziu; Hermogenes mi-a pregatit o bautura ca sa pot dormi.

Calatoria în susul fluviului continua, dar eu navigam pe apele Stixului. In lagarele de prizonieri de pe malurile Dunarii vazusem odinioara nenorociti, culcati sub un zid, lovindu-si neîncetat fruntea, cu o miscare salbatica, lipsita de logica si dulce, repetînd fara oprire acelasi nume. în subsolurile Colosseului mi s-au aratat lei ce se stingeau încetul cu încetul fiindca li se luase cîinele cu care fusesera obisnuiti sa traiasca. Mi-am adunat gîndurile: Antinous a murit. Copil, urlasem asupra cadavrului lui Marullinus ciugulit de ciori, asa cum urla noaptea un animal lipsit de ratiune. Tatal meu murise, dar orfanul de doisprezece ani nu remarcase decît dezordinea din casa, plînsetele mamei sale si propria lui groaza; el n-a stiut nimic despre chinurile prin care trecuse muribundul.

Mama a murit mult mai tîrziu, cam în rastimpul misiunii mele în Pannonia; nu-mi mai aminteam exact la ce data. Traian nu fusese decît un bolnav ce trebuia determinat sa-si faca testamentul. N-am vazut-o murind pe Plotina. Attianus a murit; era un ba-trîn. în vremea razboaielor dacice pierdusem camarazi pe care crezusem ca-i iubesc cu ardoare; dar eram tineri, viata si moartea erau deopotriva îmbatatoare si usoare. Antinous a murit. îmi aminteam de locurile comune des auzite: se moare la orice vîrsta; zeii îi iubesc pe cei ce mor tineri. Eu însumi participasem la atare nerusinat abuz de cuvinte; vorbeam de a muri de somn, de a muri de plictiseala. Folosisem cuvîntul agonie, cuvîntul doliu, cuvîntul pierdere. Antinous a murit.

Amorul, cel mai întelept dintre zei... Dar dragostea nu era vinovata de aceasta neglijenta, de aceste duritati, de aceasta indiferenta amstecata cu pasiune, aidoma nisipului cu aurul carat de un fluviu, de aceasta grosolana orbire

165

de om prea fericit si care îmbatrîneste. Putusem fi atît de profund satisfacut? Antinous a murit. Departe de a fi iubit prea mult, cum fara îndoiala Servianus pretindea în acest moment la Roma, nu putusem iubi într-atît ca sa-l hotarasc pe acest copil sa traiasca. Habrias, care, în calitatea lui de initiat orfic, considera sinuciderea drept crima, insista asupra aspectului sacrificial al acestui sfîrsit; eu însumi încercam un fel de cumplita bucurie spunîndu-mi ca moartea lui Antinous era un dar. Dar singur eram în masura sa judec cîta acrime fermenteaza în adîncul dulcetii, ce disperare se ascunde în abnegatie, ce ura se amesteca cu dragostea. O fiinta insultata îmi arunca în fata aceasta dovada de devotament; un copil temator sa nu piarda totul a gasit acest mijloc de a ma lega de el pe vecie. Daca sperase ca ma apara prin astfel de sacrificiu, trebuie sa se fi crezut foarte putin iubit ca sa nu-si fi dat seama ca cel mai rau dintre rele este acela de a-l pierde.

Lacrimile luara sfîrsit: demnitarii ce se apropiau de mine nu mai trebuiau sa se fereasca de a-mi privi fata, ca si cum a plînge ar fi un lucru obscen. Au reînceput vizitele fermelor model si canalelor de irigatie; putin interesa chipul în care erau întrebuintate orele. Mii de zvonuri inepte referitoare la dezastrul meu alergau deja în lume; chiar pe corabiile ce o însoteau pe cea imperiala circulau relatari atroce spre propria-mi rusine; lasam sa se vorbeasca, adevarul ne-fiind dintre acelea ce pot fi strigate. Minciunile cele mai malitioase erau exacte în felul lor; eram acuzat ca l-as fi sacrificat si, într-un sens, am si facut-o. Hermogenes, care-mi raporta cu fidelitate ecourile din afara, mi-a transmis cîteva mesaje ale împaratesei; ea se dovedea întelegatoare; aproape întotdeauna sîntem asa în fata mortii. Aceasta compasiune se baza însa pe o neîntelegere: se accepta jalea mea cu conditia sa ma consolez repede. Eu însumi ma credeam ca si calmat; aproape ca roseam. Nu stiam ca durerea implica ciudate labirinturi pe care nu le terminasem de parcurs.

Se depuneau eforturi pentru a ma distra. Cîteva zile dupa sosirea la Teba, am aflat ca împarateasa si suita ei s-au dus de doua ori pe jos pîna la picioarele Colosului lui Memnon,

166

în speranta de a auzi zgomotul misterios emis de piatra la rasaritul soarelui, fenomen celebru la care doresc sa asiste toti calatorii. Minunea nu se produsese; se credea în mod cu totul superstitios ca ea va avea loc în prezenta mea. Am acceptat ca a doua zi sa le însotesc pe femei; toate mijloacele erau bune spre a scurta lungimea interminabila a noptilor de toamna. în dimineata aceea, catre ceasul al unsprezecelea, Euforion a intrat la mine sa puna ulei în lampa si sa ma ajute sa ma îmbrac. Am iesit pe punte; cerul, înca în întregime întunecat, era într-adevar cerul de bronz al poemelor homerice, indiferent la bucuriile si suferintele oamenilor. Trecusera mai mult de douazeci de zile de la întîmplarea aceea. Am luat loc în barca; scurta calatorie n-a fost lipsita de tipetele si temerile femeilor.

Am fost lasati pe tarm nu departe de Colos. O fîsie de roz fad se lungea catre Rasarit; începea înca o zi. Misteriosul sunet s-a produs de trei ori; zgomotul seamana cu cel facut de ruperea corzii unui arc. Inepuizabila Iulia Bal-billa dadu pe loc nastere unei serii de poeme. Femeile au pornit sa viziteze templele; le-am întovarasit o vreme de-a lungul zidurilor scrijelite cu hieroglife monotone. Eram strivit de figurile colosale ale regilor, toti la fel, asezati unul lînga altul, sprijinindu-si, în fata, picioarele lungi si plate; de blocurile inerte în care nu afli nimic din ceea ce pentru noi constituie viata, nici durerea, nici voluptatea, nici miscarea care libereaza membrele, nici meditatia care organizeaza lumea în jurul unui cap înclinat. Preotii ce ma calauzeau pareau aproape tot atît de neinformati ca si mine despre aceste existente abolite; din cînd în cînd se înfiripa cîte o discutie în jurul unui nume. Se stia vag ca fiecare dintre monarhi îsi mostenise regatul, îsi guvernase popoarele, îsi procrease urmasul: nimic altceva nu ramasese. Dinastiile acestea obscure coborau în timp mai departe decît Roma, mai departe ca Atena, mai departe decît ziua în care Ahile murise sub zidurile Troii, mai departe decît ciclul astronomic de cinci mii de ani calculat de Menon pentru Iulius Cezar. Simtindu-ma coplesit, am spus preotilor sa se retraga; m-am odihnit o vreme la umbra Colosului înainte de a ma

167

urca în barca. Picioarele lui erau acoperite pîna la genunchi de inscriptii grecesti facute de calatori: nume, date, o rugaciune, un oarecare Servius Suavis, un oarecare Eumenes care a stat chiar în acest loc cu sase veacuri înaintea mea, un oarecare Panion ce vizitase Teba cu sase luni înainte... sase luni înainte... Mi-a venit o idee pe care n-o mai avusesem din vremea cînd, copil, îmi înscriam numele pe scoarta castanilor unei mosii din Spania: împaratul, care se abtinea sa-si sape pe monumentele pe care le-a construit denumirile si titlurile sale, lua pumnalul si zgîrie pe piatra dura cîteva litere grecesti, forma prescurtata si familiara a numelui sau AAPIANO. Era înca un fel de a te opune timpului: un nume, suma unei vieti ale carei elemente nenumarate nimeni nu le va socoti, o urma lasata de un om ratacit în acest sir de veacuri. Deodata mi-am amintit ca eram în a douazeci si saptea zi a lunii Atyr, în a cincea zi dinaintea calendelor noastre ale lui decembrie. Era aniversarea lui Antinous: copilul, daca ar fi trait, ar fi avut azi douazeci de ani.

Am revenit la bord; rana prea repede închisa se redes-chisese; plîngeam cu fata înfundata în perna pe care Eu-forion mi-a strecurat-o sub cap. Cadavrul acela si cu mine porniseram în deriva, dusi în directii opuse de doi curenti ai timpului. A cincea zi dinaintea calendelor lui decembrie, prima zi a lunii Atyr: fiecare clipa ce trecea împotmolea acel corp, acoperea acel sfîrsit. Suiam povîrnisul alunecos; ma foloseam de unghii spre a dezgropa ziua aceea moarta. Flegon, asezat cu fata spre prag, nu-si amintea de du-te-vino din cabina de la pupa decît datorita razei de lumina ce-l deranja de fiecare data cînd o mîna împingea batantul. Aidoma acuzatului de crima, cercetam cum îmi întrebuintasem orele: o dictare, un raspuns senatului din Efes; cu care grup de cuvinte corespundea agonia? Reconstitu-iam curbarea pasarelei sub pasii grabiti, malul arid, dala-jul plat; cutitul care taie o bucla de la marginea tîmplei; trupul înclinat; piciorul ce se îndoaie spre a permite mîinii sa deznoade sandala; un fel unic de a deschide buzele în-chizînd ochii. Perfectului înotator i-a trebuit o disperata

168

hotarîre ca sa se înabuse în noroiul negru. încercam sa merg cu gîndul pîna la rasturnarea prin care vom trece cu totii, inima care renunta, creierul care se poticneste, plamînii care înceteaza sa aspire viata. Voi fi cufundat în aceeasi tulburare; voi muri într-o zi. Dar fiecare agonie e diferita; eforturile mele de a mi-o imagina pe a sa n-ajungeau decît la o înjghebare fara valoare: a murit singur.

Am rezistat; am luptat împotriva durerii ca împotriva unei cangrene. Mi-am amintit de încapatînari, de minciuni; mi-am spus ca se schimbase, ca se îngrasase, ca îm-batrînise. Zadarnic: aidoma unui lucrator constiincios ce se osteneste sa copieze o capodopera, ma încapatînam sa-i cer memoriei o exactitate cu neputinta de atins: recream pieptul acela înalt si bombat ca un scut. Cîteodata imaginea tîsnea de la sine; un val de dulce caldura ma cuprindea; revedeam livada de la Tibur, pe efebul adunînd fructele toamnei în tunica întoarsa în chip de cos. Totul lipsea: tovarasul petrecerilor nocturne, tînarul ce se lasa jos pe picioare ca sa-l ajute pe Euforion sa-mi îndrepte pliurile togii. Daca-ar fi sa dau crezare preotilor, umbra suferea si ea, regreta adapostul cald care-i era corpul, bîntuia, gemînd, locurile familiare, îndepartata si foarte aproape, pentru moment prea slaba ca sa-si faca simtita prezenta. Daca-i adevarat, surzenia mea era mai rea decît moartea însasi. Dar îl întelesesem eu bine, în dimineata aceea, pe tînarul care traia si pe care-l înecase plînsul alaturi de mine? Intr-o seara, Ha-brias m-a chemat sa-mi arate în constelatia Vulturului o stea, pîna atunci putin vizibila, care palpita subit ca o nestemata, batea ca o inima. Din ea am facut steaua lui, semnul sau. Ma istoveam, noptile, sa-i urmaresc traseul; am vazut figuri stranii în aceasta parte a cerului. Se credea ca înnebunisem. Putin îmi pasa.

Moartea e hidoasa, viata, de asemenea. Totul arata pocit, întemeierea Antinoei nu era decît un joc derizoriu: un oras în plus, un adapost oferit fraudelor negustorilor, abuzurilor functionarilor, prostitutiilor, dezordinii, lasilor ce-si plîng mortii înainte sa-i dea uitarii. Apoteoza, o vanitate: onorurile publice ar fi facut din copil un pretext de josnicii

169

sau de ironii, un obiect postum de invidie si scandal, una din legendele pe jumatate putrezite care umplu ungherele istoriei. Doliul meu nu era decît o forma de descarcare, ur, desfrîu grosolan: ramîneam cel care profita, cel ce se bucura, cel ce experimenteaza: preaiubitul îmi daruise moar-tea-i. Un om frustrat se plîngea pe el însusi. Ideile scîrtîiau; cuvintele sunau a gol; vocile faceau un zgomot de lacuste în desert ori de muste pe-o gramada de gunoi; corabiile noastre cu pînzele umflate ca gusile porumbeilor vehiculau intriga si minciuna; prostia înflorea pe fruntile oamenilor. Moartea razbatea peste tot sub chipul decrepitudinii sau al putreziciunii: pata unui fruct rascopt, destramarea imperceptibila în josul unei draperii, un stîrv pe mal, o fata buboasa, urmele vergilor pe spatele unui marinar. Mîinile mele pareau mereu putin murdare. La baie, întinzînd sclavilor picioarele ca sa mi le depileze, priveam cu dezgust trupul zdravan, masina aceasta aproape indestructibila care digera, mergea, reusea sa doarma, ce se va reobisnui într-o zi sau alta cu rutinele dragostei. Nu mai suportam decît prezenta servitorilor ce-si aminteau de mort; ei îl iubisera în felul lor. Doliul meu îsi afla ecoul în durerea un pic cam prostanaca a unui maseur sau a batrînului negru care avea grija de lampi. Ceea ce nu-i împiedica sa rîda încet între ei cînd stateau la aer pe mal. într-o dimineata, sprijinit de copastie, am zarit în sectorul rezervat bucatariilor pe un sclav ce golea un pui dintre aceia pe care Egiptul îi produce cu miile în clocituri murdare; si-a umplut causul mîinii cu botul cleios de maruntaie si le-a azvîrlit în apa. Abia am avut timpul sa-mi întorc capul si sa vomez, în escala de la File, în timpul unei petreceri oferite de guvernator, un copil de trei ani, negru ca bronzul, fiul unui usier nubian, se strecura pe galeriile primului etaj ca sa priveasca dansurile; a cazut. S-a facut tot posibilul sa se ascunda întîmplarea; usierul îsi înabusea hohotele de plîns spre a nu-i deranja pe invitatii stapînului sau; a fost scos afara împreuna cu cadavrul pe usa dinspre bucatarii; în ciuda masurilor, am întrezarit umerii ce se ridicau si se coborau convulsiv, ca loviti cu biciul. Aveam sentimentul ca

170

iau asupra-mi durerea tatalui cum luasem pe cea a lui Her-cule, a lui Alexandru, a lui Platon care-si plînsesera prietenii morti. Am trimis acelui nenorocit cîteva monede de aur; nu se poate face mai mult. L-am revazut, doua zile mai tîrziu, culcat la soare de-a curmezisul pragului; se despa-duchea cuprins de beatitudine.

Curgeau mesajele; Pancrates îmi trimitea poemul sau terminat, în fine; nu era decît o cîrpaceala mediocra de hexametri homerici, dar numele care figura aproape în fiecare vers îl facea pentru mine mai emotionant decît multe capodopere. Numenios mi-a adresat o Consolare în toata regula; am petrecut o noapte citind-o; nici un loc comun nu fusese uitat. Atare subrede metereze ridicate de om împotriva mortii se desfasurau pe doua siruri: primul consta în a ne-o înfatisa ca pe un rau inevitabil, reamintindu-ne ca nici frumusetea, nici tineretea, nici dragostea nu scapa de putrezire, dovedindu-ne, în cele din urma, ca viata cu alaiul ei de nefericiri este înca si mai groaznica decît însasi moartea si ca e mai bine sa pieri decît sa îmbatrînesti. Aceste adevaruri sînt folosite spre a ne

predispune la resemnare; ele tradeaza în primul rînd disperarea. Al doilea sir de argumente îl contrazice pe primul, dar filozofii nostri nu sînt prea rigurosi analisti: nu mai era vorba de a te resemna în fata mortii, ci de a o nega. Sufletul singur conta; se postula cu trufie drept fapt, înainte de a-si fi dat cineva osteneala de a-i dovedi existenta, nemurirea acelei entitati vagi pe care n-am vazut-o niciodata functionînd în absenta trupului. Eu nu eram atît de sigur: deoarece realitati imponderabile ca surîsul, privirea, vocea erau distruse, de ce ar fi facut exceptie sufletul? El nu-mi parea neaparat mai lipsit de materialitate decît caldura corpului. Se trecea cu vederea peste cadavrul în care sufletul nu mai sa-'asluia: si totusi acela era unicul lucru ce-mi mai ramînea, singura dovada ca acel om viu existase. Nemurirea neamului omenesc trecea drept paliativ al fiecarei morti în parte: Putin îmi pasa ca pe malurile rîului Sangarios generatii de wtinieni îsi vor urma una alteia pîna la sfîrsitul veacurilor. vorbea de glorie, cuvînt minunat ce face sa creasca ini-

mile, dar între ea si nemurire se încerca acreditarea unei mincinoase confuzii, ca si cum urma lasata de suflet era acelasi lucru cu prezenta lui. în locul ramasitei pamîntesti mi se arata zeul radios: dar eu facusem acest zeu; în felul meu, credeam în el, însa destinul postum cel mai luminos în mijlocul sferelor stelare nu compensa viata aceea scurta-zeul nu putea înlocui pe omul viu disparut. Ma indignam de furia cu care muritorii trec cu dispret peste realitate agatîndu-se de ipoteze, incapabili sa admita ca visele lor sînt doar vise. Altfel întelegeam eu obligatiile mele de supravietuitor. Moartea aceasta va fi zadarnica daca nu voi avea curajul sa o privesc în fata, sa recunosc realitati ca frigul, tacerea, sîngele închegat, membrele inerte, pe care omul le acopera atît de iute cu pamînt si cu ipocrizie; preferam sa bîjbîi în întuneric, lipsit de ajutorul luminilor oarbe. Simteam cum în jur crestea enervarea fata de durerea-mi atît de lunga: intensitatea ei producea de altminteri mai multa indignare decît cauza. Daca m-as fi lasat prada acelorasi lacrimi din pricina mortii unui frate sau unui fiu, mi s-ar fi facut acelasi repros, ca plîng ca o femeie. Amintirea majoritatii oamenilor e aidoma unui cimitir parasit în care zac, fara sa li se aduca cinstire, mortii pe care au încetat sa-i mai iubeasca. Orice durere prelungita este o insulta la adresa omenestei uitari.

Corabiile ne-au readus în acel punct al fluviului unde urma sa se ridice Antinoe. Erau mai putin numeroase decît la ducere: Lucius, pe care l-am vazut rar, plecase spre Roma caci tînara lui sotie tocmai îi nascuse un fiu. Plecarea sa m-a descotorisit de o seama de curiosi si inoportuni. Lucrarile începute schimbasera configuratia malului; planul viitoarelor edificii se contura printre gramezile de pamînt scos din fundatii; n-am mai recunoscut însa locul exact al sacrificiului. îmbalsamatorii si-au predat opera: îngustul sicriu de cedru a fost depus într-un sarcofag de porfir plasat în picioare în sala cea mai tainica a templului. M-am apropiat cu timiditate de mort. Parea costumat: scortoasa peruca egipteana acoperea parul. Picioarele, înfasurate în fesi, nu mai erau decît un lung pachet alb, dar

r0filul tînarului soim nu se schimbase; genele aruncau pe obrajii fardati o umbra pe care o recunosteam. înainte de

termina înfasurarea mîinilor, au tinut sa admir unghiile Je aur. Litaniile începura; mortul declara, prin gura preotilor, ca a fost întotdeauna sincer, întotdeauna cast, întotdeauna milos si drept, se lauda cu virtuti pe care daca le-ar fi practicat în atare masura s-ar fi situat definitiv afara din rîndul celor vii. Mirosul rînced de tamîie umplea sala; ca printr-un nor, încercam sa-mi creez mie însumi iluzia unui surîs; frumosul chip nemiscat parea ca tremura. Am asistat la pasele magice prin care preotii silesc sufletul mortului sa intre partial înlauntru statuilor ce urmeaza a-i perpetua amintirea, precum si la alte porunci înca si mai stranii. Cînd totul s-a terminat, s-a asezat la locul ei masca de aur, mulata dupa cea funerara, de ceara, îmbracînd perfect trasaturile chipului. Frumoasa suprafata nealterabila va resorbi curînd într-însa propriile-i virtualitati de stralucire si caldura; ea va ramîne pentru vecie în cutia ermetic închisa, simbol neclintit al imortalitatii. Pe piept a depus un buchet de flori de salcîm. O duzina de sclavi a asezat la locul sau capacul cel greu. Dar sovaim înca în ce priveste amplasarea mormîntului. Mi-am amintit ca poruncind peste tot serbari apoteotice, jocuri funebre, emisiuni monetare, statui în pietele publice, am facut exceptie doar cu Roma; ma temusem sa nu sporesc animozitatea de care e mai mult sau mai putin înconjurat orice favorit strain. îmi spuneam ca nu voi fi întotdeauna acolo ca sa apar acel mormînt. Monumentul prevazut la portile Antinoei se vadea si el a fi prea public, putin sigur. Am urmat sfatul preotilor. Ei mi-au aratat în coasta unui munte din lantul arabic, la circa trei mile departare de oras, una din acele pesteri sortite odinioara de regii Egiptului sa le serveasca drept put funerar. Un atelaj cu boi trase sarcofagul pe panta. Cu ajutorul frînghiilor a fost lasat sa alunece de-a lungul coridoarelor minei; a fost sprijinit de un perete de stînca. Copilul din Claudiopolis coborîse în mormînt ca un faraon, ca un Pto-lemeu. L-am lasat singur. Intra în timpul fara de aer, fara de lumina, fara anotimpuri si sfîrsit, fata de care orice viata

pare scurta; atinsese statornicia, poate si calmul. Secolii acum cuprinsi în sînul opac al vremii vor trece cu miile peste mormîntul sau fara sa-i redea existenta, dar si fara sa i se adauge mortii, fara sa-mpiedice sa fi existat. Her-mogenes m-a luat de brat ca sa ma ajute sa urc din nou în aer liber; era aproape o bucurie sa ma aflu iarasi la suprafata, sa revad recele cer albastru între doua fete de stînca roscata. Restul calatoriei a fost scurt. La Alexandria, împarateasa s-a îmbarcat pentru Roma.

Disciplina augusta

M-am reîntors în Grecia pe uscat. Calatoria a fost lunga. Aveam temeiuri sa-mi închipui ca va fi, în mod sigur, ultima mea vizita oficiala în Orient; cu atît mai mult tineam sa vad totul cu propriii ochi. Antiohia, unde m-am oprit cîteva sâptamîni, mi se înfatisa sub o

lumina noua; eram mai putin sensibil ca altadata la farmecul teatrelor, al serbarilor, la placerile gradinilor de la Dafne, la contactul cu multimile pestrite. Remarcam din ce în ce mai mult perpetua usuratate a acestor oameni bîrfitori si zeflemitori ce-mi aduceau aminte de gloatele din Alexandria, prostia pretinselor exercitii intelectuale, etalarea banala a luxului celor bogati. Aproape nici una dintre notabilitati nu îmbratisa, în totalitatea lor, programele mele de lucrari si reforme din Asia; se multumeau sa profite în interesul orasului si mai ales al lor personal. M-am gîndit la un moment dat sa sporesc, în detrimentul arogantei capitale siriene, importanta Smirnei ori a Pergamului; dar scaderile Antiohiei sînt inerente oricarei metropole; nici unul din marile orase nu e scutit de ele. Dezgustul pentru viata citadina m-a facut sa ma consacru si mai mult, daca era cu putinta, reformelor agrare; am contribuit la încheierea lungii si complexei reorganizari a domeniilor imperiale din Asia Mica; taranii aveau sa se bucure de o stare mai buna, si statul de asemenea. Am tinut sa vizitez din nou Adrianopole, în Tracia, unde veteranii razboaielor dacice si sarmate se stabilisera în numar mare, atrasi de împroprietariri gratuite si de reduceri de impozite. Acelasi plan trebuia sa fie pus în aplicare si la Antinoe. De multa vreme acordasem peste tot scutiri similare medicilor si profesorilor, în speranta de a

învatatura sacra.

favoriza mentinerea si dezvoltarea unei clase mijlocii serioase si cultivate. Ii cunosc defectele, dar un stat nu dainuie decît gratie ei.

Atena ramînea etapa preferata; ma miram ca frumusetea acestui oras depindea atît de putin de amintiri, ale mele proprii sau cele ale istoriei; cetatea parea noua în fiecare dimineata. De data aceasta am tras în gazda la Arrian. Initiat ca si mine la Eleusis, fusese adoptat, ca urmare a acestui fapt, de una din marile familii sacerdotale ale Atticii, cea a Kerykizilor, asa cum eu însumi devenisem membru al familiei Eumolpizilor. Se casatorise acolo cu o tînara ateniana fina si mîndra. Amîndoi ma înconjurau discret cu grija lor. Casa le era asezata la cîtiva pasi de noua biblioteca cu care înzestrasem Atena, cladire unde nu lipsea nimic din ceea ce poate favoriza meditatia ori odihna care o preceda: scaune comode, încalzire adecvata în timpul iernilor, deseori piscatoare, scari usor de urcat la galeriile de depozitare a cartilor; alabastrul si aurul unui lux discret si linistitor. O grija speciala fusese acordata alegerii si modalitatii de amplasare a corpurilor de iluminat. Simteam tot mai mult nevoia de a strînge si pastra volumele vechi, de a pune pe scribii constiinciosi sa faca noi copii. Atare frumoasa îndeletnicire mi se parea tot atît de urgenta ca si ajutoarele oferite veteranilor sau indemnizatiile pentru familiile sarace si cu multi copii; îmi spuneam ca ar fi de ajuns cîteva razboaie, mizeria ce le urmeaza, o perioada de grosolanie ori salbaticie sub guvernarea cîtorva principi blestemati, ca sa piara pentru totdeauna gîndurile care razbisera pîna la noi datorita fragilelor obiecte de fibre si cerneala. Fiece individ, îndestul de norocos ca beneficiar în mai mica sau mai mare masura a mostenirii culturale, îmi aparea un executor testamentar fata de neamul omenesc.

Am citit mult în perioada aceasta. L-am îndemnat pe Flegon sa compuna, sub titlul de Olimpiade, o serie de cronici ce aveau sa continue Helenicele lui Xenofon, sfîrsindu-se cu domnia mea: plan îndraznet prin faptul ca facea din vasta istorie a Romei simpla urmare a celei grecesti. Stilul lui Flegon e suparator de sec, dar adunarea si lamurirea

176

evenimentelor va însemna totusi ceva. Astfel de proiect mi-a stîrnit dorinta de a reciti pe istoricii de odinioara; opera lor, comentata de propria mea experienta, m-a coplesit de gîn-duri negre; energia si vointa de bine a fiecarui om de stat parea un fleac fata de desfasurarea deopotriva întîmpla-toare si prestabilita, fata de torentul de fapte prea confuze spre a fi prevazute, dirijate sau judecate. îmi consacram de asemenea timpul si poetilor; îmi placea sa chem din trecutul îndepartat vocile acelea bogate si pure. Devenisem prietenul lui Teognis, aristocratul, exilatul, observatorul lipsit de iluzii si îngaduinta al treburilor omenesti, gata oricînd sa demaste înselaciunile si greselile pe care le numim relele noastre. Omul acesta atît de lucid a gustat din amarele placeri ale dragostei; în ciuda banuielilor, a geloziilor, a reprosurilor reciproce, prietenia lui pentru Cyrnos s-a prelungit pîna la batrînetea unuia si maturitatea celuilalt: nemurirea promisa tînarului din Megara era mai mult decît o vorba desarta deoarece amintirea lui a razbatut pîna la mine, la o distanta de mai bine de sase veacuri. Dar dintre poetii cei vechi, m-a pasionat mai ales Antimahos; îi apreciam stilul obscur si dens, frazele ample si totusi condensate la maximum, mari cupe de bronz umplute cu vin greu. Preferam interpretarea pe care o daduse periplului lui Iason, Argonauticeior mult mai alambicate ale lui Apollo-nios: Antimahos întelesese mai bine misterul orizonturilor si al calatoriilor, umbra aruncata de omul trecator asupra peisajelor eterne. A plîns cu profunda sinceritate moartea sotiei sale Lyde, dînd numele disparutei unui lung poem în care-si aflau locul toate legendele legate de durerea pierderii si de doliu. Aceasta Lyde, pe care poate ca n-as fi remarcat-o daca ar fi trait, devenise o figura familiara mie, mai draga decît multe din persoanele feminine ale propriei mele vieti. Acele poeme, aproape uitate, îmi redadeau încetul cu încetul încrederea în nemurire.

Mi-am revazut operele literare: versurile de dragoste, bucatile ocazionale, oda închinata amintirii Plotinei. Poate ca într-o zi cineva va fi ispitit sa le citeasca. Am ezitat în «ta unui grupaj de versuri licentioase; una peste alta, am

177

sfîrsit prin a le include. Oamenii cei mai onorabili compus atare versuri. îsi fac din ele o joaca; as fi preferat ca ale mele sa fie altfel, imaginea exacta a adevarului gol-golut. Aici însa, ca si aiurea, sîntem închisi între zabrelele locuril0r comune: începeam sa înteleg ca îndrazneala spiritului nu ajunge ea singura ca sa ne debarasam de ele si ca poetul nu învinge rutina si nu-si impune cuvintelor propriul sau gînd decît prin eforturi tot atît de lungi si de asidue ca activitatile mele de împarat. în ce ma priveste, nu puteam avea pretentia la altceva decît la rarele satisfactii ale amatorului: daca din gramada amorfa vor supravietui doua sau trei versuri, înca va fi

mult. Totusi încercam sa schitez în acea vreme o opera destul de ambitioasa, jumatate proza, jumatate versuri, în care intentionam sa cuprind deopotriva seriosul si ironia, faptele ciudate observate în cursul vietii, meditatii, unele vise; firul cel mai subtire ar fi constituit legatura întregului; ar fi fost un fel de Satiricon mai amar. As fi expus acolo filozofia pe care mi-o însusisem, ideea heracliteana a schimbarii si reîntoarcerii. Dar am lasat deoparte astfel de proiect prea vast.

Anul acesta am avut cu preoteasa care odinioara ma initiase la Eleusis, si al carei nume trebuie sa ramîna secret, mai multe convorbiri în cursul carora au fost stabilite, unul cîte unul, detaliile cultului lui Antinous. Marile simboluri eleusine continuau sa distileze pentru mine o licoare datatoare de liniste; poate ca lumea nu are nici un sens, dar daca are vreunul, acesta e exprimat la Eleusis cu mai multa întelepciune si noblete decît altunde. Sub influenta acestei femei am început sa fac împartirile administrative ale Antinoei, a demelor, a strazilor, a cvartalelor urbane, planul unei lumi divine si în acelasi timp imaginea transfigurata a propriei mele vieti. Toate îsi capatasera acolo locurile lor, Hestia si Bachus, zeii caminului si ai orgiei, divinitatile ceresti si cele infernale. I-am adus si pe stramosii mei imperiali, Traian, Nerva, deveniti parte integranta a acestui sistem de simboluri. Plotina îsi avea rostul ei; buna Matidia era asimilata Demetrei; sotia mea însasi, cu care pe atunci aveam relatii destul de cordiale, figura în respectivul corte-

178

giu al personajelor divine. Cîteva luni mai tîrziu am dat unui cartier al Antinoei numele sorei mele Paulina. Sfîr-sisem prin a ma certa cu sotia lui Servianus, dar o data trecuta pe lumea cealalta, Paulina avea sa-si recapete, în acest 0ras al amintirilor, locul ei unic de sora. Trista bucata de pamînt devenise asezarea ideala a împacarii si aducerii aminte, Cîmpiile Elizee ale unei vieti, lacasul în care contradictiile se sting, unde fiece lucru, la nivelul lui, este deopotriva sacru.

în picioare, în fata unei ferestre a casei lui Arrian, sub noaptea presarata cu stele, ma gîndeam la cuvintele pe care preotii egipteni le sapasera pe sarcofagul lui Antinous: s-a supus poruncii cerului. Se putea oare ca cerul sa ne dea porunci si ca cei mai buni dintre noi sa le auda în vreme ce restul oamenilor nu percep decît o liniste zdrobitoare? Preoteasa eleusina si Habrias credeau. As fi vrut sa le dau dreptate. Am revazut în minte palma aceea stearsa de moarte, asa cum am privit-o pentru ultima oara în dimineata îmbalsamarii; liniile ce ma nelinistisera odinioara nu se mai aflau; ea arata ca o tablita cerata de pe care fusese stearsa porunca dusa la îndeplinire. Dar astfel de afirmatii categorice lumineaza fara sa încalzeasca, aidoma stralucirii stelelor ce face si mai neagra noaptea din jur. Daca sacrificiul lui Antinous fusese cîntarit în favoarea mea, undeva, într-o balanta divina, rezultatele acestei cumplite daruiri de sine nu se facusera înca simtite; atare binefaceri nu erau nici ale vietii, nici macar ale nemuririi. Abia de îndrazneam sa le caut un nume. Cîteodata, la rare intervale, o palida lumina clipea rece la orizontul cerului meu; ea nu înfrumuseta nici lumea, nici pe mine însumi; continuam sa ma simt mai degraba naruit decît salvat.

Cam în vremea aceea Quadratus, episcopul crestinilor, mi-a trimis o apologie a credintei sale. Aveam ca principiu mentinerea fata de aceasta secta a liniei de comportament strict echitabile, trasata de Traian în zilele apogeului domniei; reamintisem tocmai guvernatorilor din provincii ca de protectia legilor se bucura toti cetatenii si ca ponegri-torii crestinilor vor fi pedepsiti daca vor acuza fara dovezi.

179

Dar cît de mica toleranta aratata fanaticilor îi face sa creada imediat în existenta unei simpatii pentru cauza l0r-abia-mi pot închipui ca din mine Quadratus spera sa facg un crestin; în tot cazul tinea sa-mi dovedeasca superioritatea doctrinei lui si mai ales lipsa ei de nocivitate pentru stat. I-am citit lucrarea; am avut chiar curiozitatea sa-l pun pe Flegon sa strînga informatii despre viata tînaru-lui profet pe nume Isus, care întemeiase secta, murind, cu aproape o suta de ani în urma, ca victimaa lipsei de toleranta evreiesti. Pare-se ca tînarul întelept lasase precepte destul de asemanatoare celor ale lui Orfeu cu care discipolii lui îl compara uneori. Dincolo de proza extrem de plata a lui Quadratus, apreciam totusi farmecul înduiosator al virtutilor celor simpli, bunatatea, nevinovatia lor, apropierea ce-o vadeau unii fata de altii; totul semana foarte bine cu asociatiile pe care sclavii sau saracimea le întemeiaza aproape peste tot prin mahalalele aglomerate ale oraselor, în cinstea zeilor nostri; în sînul unei lumi care, în ciuda tuturor eforturilor depuse, ramîne cruda si indiferenta la nevoile si sperantele oamenilor, aceste mici societati de ajutor reciproc ofera nefericitilor un punct de sprijin si o mîngî-iere. Eram însa de asemenea constient si de unele pericole. Atare glorificare a virtutilor infantile si servile se facea în detrimentul calitatilor mult mai virile si mai lucide; ghiceam, sub inocenta marginita si fada, intransigenta feroce a sectarului fata de alte feluri de viata si gîndire decît ale sale, orgoliul insolent care-l face sa se prefere restului oamenilor, precum si vederea voluntar marginita de ochelari de cal. M-am saturat destul de repede de argumentele înselatoare ale lui Quadratus si de firimiturile de filozofie împrumutate cu stîngacie din scrierile înteleptilor nostri. Habrias, mereu preocupat de cultul cel mai potrivit ce trebuia practicat întru cinstirea zeilor, era nelinistit de progresul sectelor de acest fel în rîndul populatiei de jos a marilor orase; el se temea pentru vechile noastre religii care nu impun omului jugul nici unei dogme, se preteaza la interpretari tot atît de diferite ca si natura însasi, lasînd libertate spiritelor austere sa-si plasmuiasca, daca vor, o morala mult

180

niai înalta, fara sa constrînga masele la precepte prea stricte pentru a nu da imediat nastere violentei si ipocriziei. Arrian împartasea asemenea vederi. O seara întreaga mi-am pe-trecut-o cu el discutînd porunca de a-ti iubi aproapele ca pe tine însuti; aceasta e din cale afara de potrivnica naturii omenesti ca sa fie întocmai si sincer urmata de gloata care se va iubi întotdeauna exclusiv pe sine; înteleptul i s-ar putea supune tot atît de putin caci el nu se iubeste cu precadere pe sine însusi.

De altminteri în numeroase privinte gîndirea filozofilor nostri îmi parea, la rîndu-i, limitata, confuza sau sterila. Trei sferturi din exercitiile noastre intelectuale nu sînt decît broderii pe vid; ma întrebam daca tot mai multul macinat în gol se datora scaderii inteligentei sau declinului caracterelor; oricum ar fi, mediocritatea intelectuala este însotita aproape pretutindeni de o uimitoare josnicie sufleteasca, îl însarcinasem pe Herodes Atticus sa supravegheze constructia unei retele de apeducte în Troada; a profitat, risipind fara rusine fondurile publice; chemat sa dea socoteala, raspunse ca e suficient de bogat spre a acoperi toate deficitele; aceasta bogatie însasi constituia un scandal. Tatal lui, mort de putina vreme, a facut ce a facut pentru a-l dez-mosteni fara sa bage de seama, si anume înmultind numarul donatiilor testamentare catre cetatenii Atenei; Herodes a refuzat categoric sa execute lasamintele parintesti; de aici a iesit un proces care dureaza înca. La Smirna, Polemon, apropiatul meu de odinioara, si-a permis sa trînteasca usa în nas unei delegatii de senatori romani care crezuse ca poate conta pe ospitalitatea lui. Tatal tau Antoninus, cel mai blînd dintre oameni, si-a iesit din fire; omul de stat si sofistul au sfîrsit prin a se încaiera; acest pugilat nedemn de un viitor împarat era înca si mai rusinos pentru un filozof grec. Favorinus, piticul hraparet pe care l-am coplesit cu bani si onoruri, colporta peste tot vorbe de duh al caror obiect îl constituia persoana mea. Cele treizeci de legiuni de care dispuneam ar fi fost, dupa el, singurele argumente valabile în disputele filozofice pe care aveam vanitatea sa 'e sustin si în decursul carora nu uita sa lase împaratului

ultimul cuvînt. Asta însemna ca ma acuza în acelasi timp de multumire de sine si de prostie; însemna, mai ales, ca se falea cu meschina lui lasitate. Pedantii se supara însa întotdeauna cînd le arati ca le cunosti, cît si ei, meseria; totul servea de pretext pentru remarcile lor rautacioase; am dispus sa se includa în programul scolilor operele prea neglijate ale lui Hesiod si Ennius; aceste spirite rutiniere mi-au atribuit îndata intentia de a-i detrona pe Homer si pe limpedele Vergilius pe care totusi îi citam în mod frecvent. Nu era nimic de facut cu astfel de oameni.

Arrian era din alt aluat. îmi placea sa discut cu el despre orice. Pastrase tînarului bitinian o amintire luminoasa si grava. Ii eram recunoscator pentru ca acorda acestei prietenii, careia-i fusese martor, rangul marilor legaturi mutuale de odinioara; vorbeam despre el din cînd în cînd si cu toate ca nici o minciuna nu era rostita, aveam uneori impresia ca simt în vorbele noastre o oarecare nota falsa; adevarul disparea sub sublim. Eram aproape tot atît de dezamagit si de Habrias: avusese pentru Antinous devotamentul orb al unui sclav batrîn pentru stapînul sau tînar, dar, preocupat peste masura de cultul noului zeu, parea ca pierduse aproape orice amintire a celui ce fusese în viata. Cel putin negrul meu Euforion observase lucrurile mai deaproape, Arrian si Habrias îmi erau dragi si nu ma simteam cîtusi de putin superior celor doi oameni de bine, dar cîteodata îmi parea ca sînt singurul care ma straduiesc sa ramîn cu ochii deschisi.

Da, Atena continua sa fie frumoasa si nu regretam ca mi-am supus viata disciplinelor grecesti. Tot ce e omenesc, ordonat si lucid în noi se datoreste acestora. îmi spuneam cîteodata ca usor greoiul aer serios al Romei, sentimentul continuitatii, gustul ei pentru concret fusesera totusi necesare transformarii în realitate a ceea ce în Grecia ramînea o admirabila perspectiva spirituala, un frumos avînt al sufletului. Platon a scris Statul, glorificînd ideea Dreptatii, dar noi sîntem aceia care, cu experienta propriilor greseli, ne straduim din rasputeri sa facem din stat o masina capabila sa fie de folos oamenilor, cu cît mai mici riscuri de

182

a-i zdrobi. Cuvîntul filantropie este grecesc, dar juristul Sal-vius Iulianus si cu mine lucram la modificarea mizerabilei conditii a sclavului. Asiduitatea, prevederea, aplecarea asupra detaliului, corectînd îndrazneala vederilor de ansamblu, au constituit pentru mine calitati deprinse la Roma. Mi se întimpla sa regasesc în strafundul sufletului magnificele peisaje melancolice vergiliene precum si crepusculele sale voalate de lacrimi; ma cufundam înca si mai adînc si dadeam peste tristetea arzatoare a Spaniei, peste violenta ei arida: ma gîndeam la stropii de sînge celtic, iberic, punic poate, ce se vor fi infiltrat în vinele colonistilor romani ai municipiului Italica; îmi aminteam ca tatal meu fusese supranumit Africanul. Grecia m-a ajutat sa pretuiesc atare elemente ce nu erau grecesti. Acelasi lucru se întimplase si cu Antinous; am facut din el imaginea însasi a acestei tari pasionate de frumusete; va fi fiind poate ultimul zeu. si totusi Persia rafinata si Tracia salbatica se amalgamasera în Bitinia cu pastorii stravechii Arcadii: profilul delicat arcuit amintea pe cel al pajilor lui Osroes; fata larga cu pometii proeminenti era cea a calaretilor traci ce galopau pe tarmurile Bosforului si care seara izbucnesc în cîntece aspre si triste. Nici o formula nu era suficient de completa spre a contine totul.

Terminam în acel an revizuirea constitutiei Atenei, începuta cu mult înainte. Revenisem, în masura posibilului, la vechile legi democratice ale lui Clistene. Reducerea numarului functionarilor usura finantele statului; am pus capat arendarii impozitelor, un sistem dezastruos, din pacate înca practicat ici si colo de catre administratiile locale. Institutii universitare, create cam în aceeasi vreme, au ajutat Atena sa redevina un important centru de studii. Amatorii de frumusete care, înaintea mea, veneau în numar mare în acest oras se multumisera sa-i admire monumentele, fara sa se preocupe de saracia tot mai mare a locuitorilor sai. Dimpotriva, am facut totul ca sa înmultesc sursele de venit ale acestui pamînt sarac. Unul din marile proiecte ale domniei mele s-a împlinit cu putina vreme înainte de a parasi Atena: înfiintarea de ambasade anuale prin inter-

183

mediul carora se vor trata ulterior treburile întregii lmj grecesti au redat modestului si perfectului oras rangul luj de metropola. Astfel de plan nu devenise realitate decît dupa spinoase negocieri cu orasele geloase de suprematia Atenei sau care nutreau împotriva ei uri

seculare si anacronice; totusi, încetul cu încetul, ratiunea si chiar entuziasmul au izbîndit. Prima din aceste adunari a coincis cu deschiderea Olimpeionului cultului public; templul devenea mai mult decît oricînd simbolul unei Grecii reînnoite.

Cu atare ocazie a avut loc în teatrul lui Dionysos o serie de spectacole deosebit de reusite. Ocupam un loc, putin mai ridicat, lînga cel al Hierofantelui; preotul lui Antinous l-a avut de atunci înainte pe al sau printre notabilitati si cler. Am dispus sa se mareasca scena teatrului; noi basoreliefuri o împodobeau; pe unul din ele, tînarul mei bitinian primea de la zeitatile eleusiene un fel de cetatenie eterna, în stadionul panatenaic, transformat pentru cîteva ore într-o padure de poveste, am organizat o vînatoare în vederea careia fusesera aduse o mie de salbaticiuni; a fost evocata astfel, în scurtul interval al unei serbari, cetatea agresata si cruda a lui Hipolit, slujitor al Dianei, si a lui Tezeu, tovarasul lui Hercule. Cîteva zile mai tîrziu, am parasit Atena. De atunci nu m-am mai întors acolo.

Administrarea Italiei, lasata timp de veacuri la bunul plac al pretorilor, nu fusese niciodata definitiv codificata. Edictul perpetuu, care o reglementeaza o data pentru totdeauna, dateaza din aceasta perioada a vietii mele; de ani în sir purtam corespondenta cu Salvius Iulianus privitoare la reformele preconizate; reîntoarcerea mea la Roma a precipitat punerea lor la punct. Nu era vorba de a priva orasele italice de libertatile lor civile, ci dimpotriva, aveam totul de cîstigat, aici ca si aiurea, din a nu impune cu forta o unitate factice; sînt chiar surprins ca aceste municipii adesea mai vechi decît Roma, sînt dispuse sa renunte aht de grabnic la obiceiurile lor, uneori foarte întelepte, pentru a se asimila cu totul capitalei. Scopul meu era pur si simplu de a reduce multimea contradictiilor si abuzurilor ce

sfîrsesc prin a face din procedura un hatis în care oamenii de bine nu cuteaza sa se aventureze si în care banditii pro-pasesc. Treaba aceasta m-a obligat la numeroase deplasari în interiorul peninsulei. M-am oprit de mai multe ori la Baiae, în vechea vila a lui Cicero pe care o cumparasem la începutul principatului meu; ma interesam de tinutul Campaniei care-mi amintea de Grecia. Pe tarmul Adriaticei, în micul orasel Hadria, de unde stramosii mei, cu aproape patru veacuri în urma, au emigrat în Spania, am fost cinstit cu cele mai înalte functii municipale; în apropierea furtunoasei mari al carei nume îl port, am regasit urnele familiei într-un columbariu cazut în ruina. în fata lui, gîndul m-a dus la acei oameni despre care nu stiam nimic, dar din care proveneam si a caror spita se stingea o data cu mine. La Roma se lucra la marirea mausoleului meu colosal, caruia Decrianus i-a modificat cu pricepere planul. Se lucreaza înca si astazi. Egiptul mi-a sugerat ideea coridoarelor circulare, a rampelor alunecînd catre sali subterane; concepusem ideea unui palat al mortii ce nu-mi va fi rezervat numai mie sau urmasilor imediati, ci în care vor veni sa-si afle odihna împaratii viitorului de care ne separa perspective de veacuri. Principi ce înca nu s-au nascut îsi au deja destinat în mormînt locul lor. M-a preocupat si împodobirea cenotafului ridicat pe Cîmpul lui Marte în amintirea lui Antinous, pentru care o corabie-platforma, venita de la Alexandria, debarcase obeliscuri si sfincsi. Un nou proiect m-a absorbit multa vreme si continua sa o faca: Odeonul, biblioteca model, dotata cu sali de cursuri si conferinte si care va fi la Roma centrul de cultura greaca. Am hotarît ca edificiul sa fie mai putin splendid decît noua

biblioteca din Efes, construita cu trei sau patru ani mai înainte, mai putin elegant si gratios decît cea din Atena. Nazuiesc sa fac din atare fundatie emula, daca nu egala Muzeului din Alexandria; dezvoltarea ei ulterioara îti va cadea în sarcina. Lucrînd la ea ma gîndesc deseori la frumoasa inscriptie asezata de Plotina pe pragul bibliotecii ridicate prin propria-i grija în centrul Forului lui Traian: Spital al sufletului.

184

185

Vila era într-un stadiu avansat de finisare, astfel ca pu team sa-mi transport acolo colectiile, instrumentele muzicale, cele cîteva mii de carti cumparate aproape peste tot în cursul calatoriilor mele. Am dat o serie de serbari puSe la cale cu migala în toate privintele, de la meniul meselor pîna la lista destul de selectiva a oaspetilor. Ţineam ca totul sa se potriveasca frumusetii linistite a gradinilor si salilor; ca fructele sa fie la fel de rafinate ca si concertele, iar succesiunea felurilor de mîncare deopotriva de riguroasa ca cizelura veselei de argint însasi. Pentru întîia data ma interesam de alegerea alimentelor; am dat dispozitie sa se verifice daca stridiile vin din lacul Lucrinus si daca cre-vetele au fost pescuite în rîurile Galiei. Din dispret pentru neglijenta pompoasa ce caracterizeaza prea adesea masa imperiala am stabilit regula ca fiecare fel îmi va fi înfatisat înainte de a fi oferit chiar celui mai neînsemnat dintre invitati; insistam sa verific eu însumi socotelile Bucatarilor si furnizorilor; mi-aminteam uneori ca bunicul fusese avar. Micul teatru grecesc al Vilei cît si teatrul latin, abia ceva mai mare, nu fusesera terminate nici unul, nici celalalt; cu toate acestea am pus în scena cîteva piese. Din ordinul meu au fost jucate tragedii si pantomime, drame muzicale si farse. Iubeam mai ales gimnastica subtila a dansurilor; m-am descoperit pasionat de dansatoarele cu castaniete care-mi aminteau de Gades si de întîile spectacole la care asistasem, copil fiind. îmi placeau zgomotul acela sec, bratele ridicate, revarsarea ori înfasurarea valurilor, dansatoarea ce înceteaza de a fi femeie ca sa devina cînd nor, cînd pasare, cînd val, cînd trirema. Am facut chiar o scurta pasiune pentru una din aceste creaturi. Cîinii de vînatoare si hergheliile nu fusesera neglijate în cursul absentelor mele; am regasit parul aspru al primilor, roba matasoasa a cailor, veselul cîrd al pajilor. Am organizat în Umbria cîteva vînatori, pe malurile lacului Trasimenus, sau, mai în apropierea Romei, în padurile Albei. Placerea îsi realuase locul în viata mea; secretarul Onesimos îmi servea de furnizor. El stia cînd trebuia sa evite unele asemanari, ori dimpotriva, sa le caute. Dar aceasta faptura grabita si distrata nu putea

186

fi cîtusi de putin iubita. Intîlneam ici si colo o fiinta mai tandra ori mai fina decît altele, cîte una ce merita osteneala de a fi ascultata vorbind sau chiar de a fi revazuta. Astfel de prilejuri erau rare, fara îndoiala din vina mea. De obicei ma multumeam sa-mi potolesc sau sa-mi însel foamea. Alteori mi se întîmpla sa încerc pentru atare jocuri indiferenta unui batrîn.

în orele de insomnie, parcurgeam coridoarele Vilei, ratacind din sala în sala, deranjînd cîteodata vreun mester ce lucra la plasarea în opera a unui mozaic; cercetam în trecere un satir de Praxitele, ma opream în fata efigiilor celui disparut. Fiecare încapere avea cîte una, si fiecare portic. Aparam cu palma flacara opaitului; atingeam cu degetul pieptul de piatra. Astfel de confruntari complicau sarcina memoriei; îndepartam, ca pe o draperie, albeata Paros-ului ori a Pentelicului, urcam, cît puteam mai bine, de la contururile imobile la forma vie, de la marmura dura la carne, îmi continuam rondul; statuia chestionata recadea în noapte; opaitul îmi lumina la cîtiva pasi alta imagine; marile figuri albe nu se deosebeau cu nimic de fantome. Ma gîn-deam cu amaraciune la pasele prin care preotii egipteni atrasesera sufletul mortului înlauntrul simulacrelor de lemn ce le foloseau pentru cult; procedasem ca ei; vrajisem pietrele care la rîndul lor m-au vrajit; nu voi mai scapa niciodata de aceasta tacere, de acest frig, mai aproape de mine, de acum înainte, decît caldura si vocea celor vii; priveam cu pizma chipul primejdios cu surîsul lui amagitor. Dar, numai cîteva ceasuri mai tîrziu, întins pe pat, luam hota-rîrea sa-i comand lui Papias din Afrodisias o noua statuie; pretindeam o forma si mai exacta a obrajilor, acolo unde ei se adîncesc neobservabil sub tîmple, o aplecare mai molateca a girului spre umar; voi pune sa fie înlocuite cununile din joarda de vita sau nodurile din pietre pretioase cu splendoarea simplilor zulufi naturali. Nu uitam sa cer golirea basoreliefurilor ori busturilor spre a le micsora greutatea si a face astfel mai usoara transportarea lor. Cele mai asemanatoare dintre toate imaginile m-au întovarasit pre-

rutindeni; îmi pasa chiar prea putin daca sînt frumoase sau nu.

în aparenta viata mea era înteleapta; ma consacram cu mai multa hotarîre decît altadata meseriei de împarat; îmi îndeplineam sarcinile poate cu mai mult discernamînt daca nu cu aceeasi pasiune ca odinioara. Am pierdut nitel din gustul pentru idei si contacte noi, din supletea spiritului care-mi îngaduia sa ader la modul de gîndire al altuia, sa profit de el, cîntarindu-l totodata. Curiozitatea, în care pe vremuri întrevedeam mecanismul însusi al propriei puteri de judecata, unul din temeiurile metodei mele, nu se mai manifesta decît privitor la detalii cu totul insignifiante; desfaceam scrisorile destinate prietenilor, lucru care-i supara; m-a amuzat scurta vreme aceasta ochiada asupra amorurilor si certurilor lor de familie. De altfel era vorba si de o umbra de banuiala; cîteva zile am fost prada fricii de a fi otravit, cumplita teama vazuta odinioara de mine în privirea lui Traian bolnav si pe care un principe nu îndrazneste sa o marturiseasca fiindca pare grotesca atîta vreme cît nici o tentativa nu o justifica. Atare obsesie surprinde la un om si-asa cufundat în meditatia asupra mortii, dar nu ma laud ca as fi mai consecvent decît oricare altul. Furii ascunse, intolerante salbatice ma cuprindeau pentru cele mai mici prostii, fata de meschinariile cele mai obisnuite, un dezgust de la care nu ma exceptam pe mine însumi. Iuvenal a îndraznit sa insulte într-una din Satirele lui pe mimul Paris care-mi placea. Ma saturasem de acest poet umflat si mustrator; faceam prea putin haz de grosolanul sau dispret pentru Orient si Grecia, de cultul sau afectat pentru pretinsa simplitate a parintilor nostri, de

amestecul de descrieri detaliate ale viciului si de declamatii virtuoase care gîdila simturile cititorului, întarindu-i totodata ipocrizia. Ca om de litere, avea totusi dreptul la anumite menajamente; l-am chemat la Tibur pentru a-i aduce personal la cunostinta sentinta de exil. Dispretuitorul luxului si placerilor Romei putea de atunci încolo sa studieze la fata locului moravurile din provincie; insultele aduse frumosului Paris au marcat sfîrsirul propriei

sale piese. Cam în aceeasi vreme s-a instalat si Favorinus în confortabilul lui exil în Chios unde mi-ar fi placut si mie sa locuiesc, dar de unde vocea-i acra nu ma mai putea atinge. Tot pe atunci am alungat cu mîrsavie dintr-o sala de ospete pe un negustor de întelepciune, pe un cinic nespalat care se vaicarea ca moare de foame ca si cum astfel de creatura merita altceva mai bun de facut; am fost nespus de satisfacut vazîndu-l pe limbut frîngîndu-se în doua din mijloc de frica si luînd-o din loc însotit de latratul cîinilor si de rîsul batjocoritor al pajilor: multimea netrebnica a fi-- lozofilor si literatorilor de rînd nu-mi mai spunea nimic. Cele mai neînsemnate nemultumiri privind viata politica ma scoteau din fire, asa cum se întîmpla la Vila cu abia observabila denivelare a unui paviment, cu cîteva picaturi de ulei pe marmura unei mese, cu cel mai mic defect al unui obiect pe care-l voiam fara imperfectiuni si fara de pata. Un raport al lui Arrian, numit de curînd guvernator al Capadociei, m-a pus în garda în ce-l privea pe Faras-manes care continua în micul sau regat de pe malul Marii Caspice sa joace dublul joc ce ne costase scump sub Traian. Acest regisor împingea în ascuns catre frontierele noastre hoardele de alani barbari; certurile lui cu Armenia puneau în primejdie pacea în Orient. Chemat la Roma, a refuzat sa vina, asa cum refuzase deja sa asiste la conferinta de la Sa-mosata, cu patru ani în urma. In chip de scuza mi-a trimis în dar trei sute de vesminte tesute cu fir de aur, straie regesti pe care am ordonat sa le poarte în arena criminalii dati prada fiarelor. Actul acesta putin cumpanit m-a satisfacut aidoma gestului celui care se scarpina pîna la sînge. Aveam un secretar, personaj mediocru pe care-l pastram fiindca stia temeinic uzantele cancelariei, dar care ma scotea din rabdari cu suficienta-i artagoasa si încapatînata, cu refuzul lui de a aplica noile metode, cu mania-i de a insista la nesfîrsit asupra detaliilor inutile. Prostul asta m-a enervat într-o zi mai mult ca de obicei; am ridicat mîna sa-l lovesc; din nefericire tineam un stil care l-a chiorît de ochiul drept. Nu voi uita niciodata acel urlet de durere, bratul îndoit cu stîngacie ca sa evite lovitura, fata convulsionata

din care tîsnea sîngele. Am pus sa fie cautat imediat Her-mogenes care dadu primele îngrijiri; a fost consultat apoi oculistul Capito. Zadarnic; ochiul era pierdut. Cîteva zile mai tîrziu omul si-a reluat lucrul; o banda îi traversa chipul. Am trimis sa-l cheme; i-am cerut cu umilinta sa fixeze el însusi compensatia ce i se datora. Mi-a raspuns cu un surîs rautacios ca nu-mi cerea decît un singur lucru, un alt ochi drept. L-am pastrat în serviciul meu; prezenta lui constituie un avertisment, poate si o pedeapsa. Nu voisem sa-l chiorasc pe acest nenorocit. Dar nu voisem nici sa moara la douazeci de ani un copil care ma iubea.

Treburile evreiesti mergeau din rau în mai rau. La Ierusalim, lucrarile erau pe terminate în ciuda opozitiei violente a grupurilor de zeloti. Fusesera comise cîteva greseli, reparabile ca atare, dar de care au stiut sa profite cu repeziciune instigatorii la tulburari. Legiunea a zecea Expe-ditionara are ca emblema un mistret; aceasta insigna a fost asezata deasupra portilor orasului, dupa cum se obisnuieste; populatia, putin familiarizata cu imaginile pictate sau sculptate care-i sînt de secole interzise de o superstitie foarte daunatoare propasirii artelor, a luat respectiva emblema drept reprezentarea unui porc, vazînd în astfel de fleac o insulta adusa credintelor israeliene. Sarbatorile Anului Nou evreiesc, celebrate cu mare zarva de trompete si cornuri de berbec, dadeau de fiecare data loc la încaierari sîngeroase; autoritatile noastre au interzis lectura în public a unei relatari legendare avînd ca subiect faptele unei eroine evreice care ar fi ajuns, sub un nume de împrumut, concubina regelui persan si astfel ar fi masacrat cu salbaticie pe dusmanii poporului dispretuit si persecutat din care provenea. Rabinii au procedat în asa chip încît sa citeasca noaptea ceea ce guvernatorul Tineus Rufus le interzisese în cursul zilei; povestirea feroce în care persii si evreii se întreceau în atrocitati excita pîna la nebunie furia nationalista a zelotilor. în fine, acelasi Tineus Rufus, om de altminteri destul de întelept si despre care nu se putea spune ca nu era la curent cu legendele si traditiile Israelului, a luat

hotarîrea sa extinda si asupra practicii evreiesti a circum-ciziunii pedepsele severe ale legii pe care o promulgasem împotriva castrarii si care viza mai ales mutilarea tinerilor sclavi în scopuri lucrative sau de dezmat. Spera sa stearga astfel unul din semnele prin care Israelul pretinde ca se deosebeste de restul neamului omenesc. Mi-am dat cu atît mai putin seama de primejdia acestei masuri, atunci cînd am aflat de ea, cu cît multi evrei luminati si bogati ce pot fi în-tîlniti la Alexandria si la Roma au renuntat sa-si supuna copiii unei practici care-i face ridicoli în baile publice si în gimnazii, încercînd sa ascunda la ei însisi rusinoasele urme. Nu stiam cît de mult se deosebesc bancherii colectionari de vase myrine de adevaratul Israel.

Am mai spus: nimic din toate acelea nu era de nereparat, dar ura, dispretul reciproc, ranchiuna erau. în principiu, iudaismul îsi are locul lui printre religiile imperiului; în fapt, Israelul refuza de veacuri sa fie un popor printre altele, avîndu-si un zeu printre zei. Dacii cei mai salbatici stiau ca Zalmoxis al lor se numeste la Roma Iupiter; punicul Baal de pe muntele Cassios a fost identificat fara dificultate cu Tatal care tine în mîna Victoria si din care a luat nastere întelepciunea; egiptenii, atît de mîndri totusi de traditiile lor de zece ori seculare, consimt sa vada în Osiris un Bachus învestit cu atribute funerare; cruntul Mithras se stie frate cu Apolo. Nici un neam, cu exceptia lui Israel, nu are trufia de a fereca întregul adevar în limitele înguste ale unei singure conceptii divine, insultând astfel diversitatea dumnezeirii care cuprinde totul; nici un alt zeu nu a inspirat adoratorilor lui dispretul si ura fata de cei ce se închina la alte altare. Asadar, tineam cu atît mai mult sa fac din Ierusalim un oras ca oricare unde sa poata coexista în pace mai multe neamuri si credinte; uitasem aproape cu totul ca orice lupta între fanatism si bunul-simt se termina cu înfrîngerea celui din urma.

Deschiderea de scoli in care se preda carte greceasca a scandalizat clerul vechiului oras; rabinul Iosua, om agreabil si cultivat, cu care statusem de vorba destul de des la Atena, dar care se straduia sa-i fie iertate de propriu-i neam cultura straina si legaturile

191

ce le avea cu noi, a poruncit discipolilor sai sa nu se consacre acestor studii profane decît daca vor gasi sa le dedice o ora care sa nu apartina nici zilei, nici noptii, deoarece Legea ebraica trebuie studiata zi si noapte. Ismael, membru de vaza al sanhedrinului si care trecea drept cîstigat pentru cauza Romei, a lasat pe nepotul sau Ben Dama sa moara decît sa accepte serviciile chirurgului grec trimis de Tineus Rufus. în vreme ce la Tibur se mai cautau înca mijloacele de a împaca spiritele, fara a lasa impresia ca se cedeaza pretentiilor fanaticilor, în Orient situatia devenise foarte grava; la Ierusalim reusise un atac prin surprindere al zelotilor.

Un aventurier aparut din drojdia neamului sau, un oarecare Simon care-si spunea Bar Kohba, Fiul Stelei, a jucat în aceasta revolta rolul de proiectil sau de oglinda incendiara. Nu ma pot pronunta asupra numitului Simon decît din ceea ce mi s-a spus; l-am vazut doar o singura data fata în fata, în ziua în care un centurion mi-a adus capul lui taiat. Sînt însa gata sa-i recunosc acea parte de geniu de care e totdeauna nevoie spre a te ridica atît de repede si de sus în treburile omenesti; nu te poti impune în atare masura fara sa ai macar o dibacie, fie ea cît de grosolana. Evreii moderati au fost cei dintîi care l-au învinuit pe pretinsul Fiu al Stelei de înselaciune si impostura; personal, cred mai degraba ca atare spirit incult era din rîndul celor convinsi de propriile lor minciuni, iar la el fanatismul mergea mîna în mîna cu siretenia. Simon se dadea drept eroul asteptat de veacuri de poporul evreu ca sa-i împlineasca ambitiile si urile; acest demagog se proclama Mesia si rege al Israelului. Batrînul Akiba, care-si pierduse mintile, plimba de haturi calul aventurierului pe strazile Ierusalimului; marele preot Eleazar a resfintit templul pretins pîngarit de cînd vizitatori necircumcisi i-au trecut pragul; gramezi de arme intrate sub pamînt de aproape douazeci de ani au fost împartite rebelilor de oamenii Fiului Stelei; aceeasi soarta au avut-o si piesele defecte, faurite asa în mod intentionat vreme de ani de zile de catre lucratorii evrei din atelierele noastre, si care fusesera refuzate de intendenta-

192

Grupuri de zeloti au atacat garnizoanele romane izolate niasacrîndu-ne soldatii cu rafinamente de ura ce aminteau de cele mai cumplite aspecte ale rascoalei evreiesti de sub domnia lui Traian; în cele din urma Ierusalimul a cazut în întregime în mîinile insurgentilor, iar noile cartiere ale Ae-liei Capitolina ardeau ca o torta. Primele detasamente ale celei de a douazeci si doua Legiuni Deiotariene, trimisa în graba din Egipt sub comanda legatului Siriei, Publius Mar-cellus, au fost puse în stare de deruta de bande de zece ori superioare ca numar. Revolta devenise razboi si înca razboi în toata legea.

Doua legiuni, a douasprezecea Fulgeratoarea si Legiunea a sasea, Legiunea de Fier, au întarit de îndata efectivele deja aflate în Iudeea; dteva luni mai tîrziu Iulius Severus, care pacificase odinioara regiunile muntoase din nordul Britanniei, a preluat comanda operatiunilor militare; aducea cu el mici contigente de auxiliari britanici obisnuiti sa lupte în teren dificil. Trupele noastre echipate greu, ofiterii deprinsi cu formatiile în careu ori falanga ale bataliilor regulate au întîmpinat greutati în a se adapta acestui razboi de gherila si ambuscade ce pastra în cîmp deschis aspectele tehnice ale unei insurectii. Simon, în felul sau om înzestrat, si-a împartit partizanii în sute de grupuri postate pe crestele muntelui, pitite în fundul cavernelor si carierelor parasite, ascunse pe la locuitor» colcaitoarelor mahalale ale oraselor; Severus si-a dat iute seama ca acest inamic ce nu era de prins putea fi exterminat, dar nu înfrînt; s-a resemnat deci la un razboi de uzura. Ţaranii fanatizati sau terorizati de Simon au trecut de la bun început de partea zelotilor: fiecare stînca devenise un bastion, fiecare vie o transee, fiecare ferma trebuia adusa în stare de înfometare sau luata cu asalt. Ierusalimul n-a fost redobîndit decît în cursul celui de al treilea an, cînd ultimele eforturi de negociere s-au dovedit inutile; putinele parti ale cetatii evreiesti, pe care incendiul lui Titus le crutase, au fost distruse. Severus a acceptat sa închida multa vreme ochii în ce priveste flagranta complicitate a celorlalte mari orase; acestea, devenite ultime fortarete ale inamicului, au fost ulterior

atacate si recucerite la rîndu-le strada cu strada si ruina cu ruina. în acele vremuri de încercare locul meu era în tabara si în Iudeea. Aveam cea mai deplina încredere în cei doi locotenenti ai mei; se cadea deci cu atît mai mult sa fiu acolo spre a împarti raspunderea hotarîrilor care, orice s-ar fi facut, se anuntau cumplite. La sfîrsitul celei de a doua veri a razboiului mi-am facut cu amaraciune pregatirile de calatorie; Euforion a umplut înca o data valiza cu obiectele de toaleta, nitel cam deformata de întrebuintare, confectionata odinioara de catre un mester din Smirna, a luat caseta cu carti si harti, statueta de fildes a Geniului imperial si lampa de argint a acestuia; am debarcat la Sidon la începutul toamnei.

Militaria e meseria mea cea mai veche; ori de cîte ori reveneam la ea ma simteam rasplatit cu anumite compensatii launtrice pentru constrîngerile carora ma supuneam; nu regret ca ultimii doi ani activi ai existentei mele i-am petrecut împartind cu legiunile asprimea, dezolarea campaniei din Palestina. Redevenisem omul învesmîntat în piele si fier, lasînd deoparte tot ce nu e urgent, sustinut de obisnuintele simple ale unei vieti dure, putin mai greoi decît altadata atunci cînd urcam sau coboram de pe cal, putin mai tacut, poate si mai posac, înconjurat, ca întotdeauna, din partea trupelor (zeii singuri stiu pentru ce) de un devotament deopotriva idolatru si fratern. în timpul acestei din urma secieri în cadrele armatei am facut o nepretuita descoperire: mi-am luat ca aghiotant un tînar tribun numit Celer, de care m-am legat. Tu îl cunosti; el nu m-a parasit. Admiram frumosul chip de Minerva cu coif, dar simturile jucara, una peste alta, un rol mult prea neînsemnat în acest gen de afectiune pe care ele o pot încerca doar cîta vreme esti viu. Ţi-l recomand pe Celer; are toate calitatile unui ofiter în subordine; tocmai acestea îl vor împiedica mereu sa aspire la primul rang. O data

mai mult, am regasit în conditii putin diferite de cele de odinioara, una din fiintele a caror soarta e sa se devoteze, sa iubeasca si sa serveasca. De cînd îl cunosc, toate gîndurile lui Celer s-au îndreptat

194

spre buna mea stare sau siguranta; ma sprijin înca pe acest umar de nadejde.

în primavara celui de al treilea an al campaniei, armata a început asediul citadelei Bethar, cuib de vultur în care Simon si tovarasii sai au rezistat aproape un an chinurilor lente ale foamei, setei si disperarii si unde Fiul Stelei a vazut pierindu-i unul cîte unul pe cei care-i erau credinciosi, fara sa accepte a se preda. Trupele noastre sufereau aproape tot atît cît si rebelii: acestia au ars, în retragere, livezile, au devastat cîmpurile, au ucis vitele, au infectat fîntînile aruncînd în ele cadavre; atare salbatice metode erau oribile, practicate într-o tara cu natura arida, roasa deja pîna la os de veacuri lungi de tulburari si razbunari. Vara a fost calda si nesanatoasa; frigurile si dizenteria ne-au decimat trupele; o disciplina demna de toata admiratia continua sa domneasca în rîndul legiunilor aflate deopotriva în stare de inactivitate si alarma; un fel de mînie surda ce mi se transmitea si mie constituia suportul moral al armatei hartuite si roase de boala. Corpul meu nu mai suporta tot atît de bine ca altadata oboselile campaniei, zilele toride, noptile sufocante sau reci, vîntul aspru si praful scîr-tîitor; mi se întîmpla sa las în gamela slanina si lintea fiarta a mîncarii de la cazan; ma resemnam sa fac foame. Continuam sa tusesc urît pîna tîrziu în vara; nu eram singurul. Din corespondenta mea cu senatul am scos formula ce figureaza în mod obligatoriu în fruntea comunicatelor oficiale: împaratul si armata sînt bine. împaratul si armata erau, dimpotriva, primejdios de istovite. Seara, dupa ultima convorbire cu Severus, dupa ultima audiere a transfugilor, dupa ultima posta de la Roma, ultimul mesaj al lui Publius Mar-cellus, însarcinat sa curete împrejurimile Ierusalimului, ori al lui Rufus, angajat în reorganizarea Gâzei, Euforion varsa cu economie apa pentru baie într-o cada de pînza gudronata; ma întindeam pe pat; încercam sa gîndesc.

Nu neg cîtusi de putin; razboiul acesta din Iudeea a fost unul din esecurile mele. Crimele lui Simon si nebunia lui Akiba nu-mi apartineau, îmi reprosam însa ca am fost orb «a Ierusalim, distrat la Alexandria si nerabdator la Roma.

195

Nu stiusem sa gasesc cuvintele care ar fi evitat sau cel pu tin amînat atare acces de furie al poporului; nu stiusem sa fiu, la momentul potrivit, destul de suplu ori destul de hotarît. Desigur, nu aveam motive sa fim nelinistiti si CVI atît mai putin disperati; greseala si calculul eronat nu existau decît în raporturile noastre cu Israelul; peste tot în alta parte culegeam în aceste vremuri de criza roadele celor saisprezece ani de generozitate în Orient. Simon crezuse ca poate conta pe o revolta a lumii arabe asemenea celei ce tulburase ultimii si întunecatii ani ai domniei lui Traian-mai mult chiar, îndraznise sa se bizuie pe ajutorul part. S-a înselat si respectiva greseala

de calcul era cauza mortii lui lente în încercuita citadela Bethar; triburile arabe se desolidarizau de comunitatile evreiesti; partii ramîneau credinciosi tratatelor. Sinagogile marilor orase siriene se vadeau ele însele nehotarîte sau caldute: cele mai înflacarate se multumeau doar sa trimita pe ascuns zelotilor ceva bani; populatia evreiasca a Alexandriei, atît de turbulenta totusi, ramînea calma; abcesul evreiesc fusese localizat în regiunea arida cuprinsa între Iordan si mare; acest deget bolnav putea fi fara primejdie cauterizat sau amputat. si totusi, într-un sens, zilele rele imediat premergatoare venirii mele la putere pareau a fi reînceput. Quietus incendiase odinioara Cirene, executase fruntasii Laodiceei, a reluat în sta-pînire Edesa în ruine... Din posta de seara tocmai aflam ca ne-am instalat din nou pe mormanul de pietre surpate pe care-l numeam Aelia Capitolina si caruia evreii îi spuneau înca Ierusalim; incendiasem Ascalonul; rebelii din Gaza au trebuit executati în masa... Daca saisprezece ani de domnie ai unui principe pasnic din pasiune se sfîrseau cu razboiul din Palestina, sansele de pace ale lumii se vadeau destul de precare în viitor.

M-am ridicat într-un cot, negasindu-mi locul pe strimtul pat de campanie. Desigur, cel putin cîtiva evrei au scapat de contagiunea zilota: chiar la Ierusalim, fariseii scuipau la trecerea lui Akiba, calificîndu-l de batrîn nebun pe fanaticul care risipea în vînt serioasele avantaje ale pacii romane, îi strigau ca-i va creste iarba-n gura înainte sa se fi

196

vazut victoria lui Israel pe pamînt. Preferam însa pe falsii profeti acestor oameni ai ordinii ce ne dispretuiau, bazîn-du-se în acelasi timp pe noi ca sa le aparam de exactiu-nile lui Simon aurul depus la bancherii sirieni precum si fermele lor din Galileea. Ma gîndeam la fugarii care cu cîte-va ceasuri înainte se asezara sub acest cort, umili, concilianti, servili, dar facînd întotdeauna astfel încît sa stea cu spatele la statueta Geniului meu. Agentul nostru cel mai bun, Elia Ben Abaiad, care îndeplinea pentru Roma rolul de informator si spion, era deopotriva dispretuit de ambele parti; si totusi era omul cel mai inteligent din grup, spirit liberal, cu inima sfîsiata de dragoste pentru neamul lui si de pasiunea ce o nutrea pentru cultura noastra si pentru noi; de altminteri el însusi nu se gîndea în fond decît la Israel, Iosua Ben Kisma, ce predica domolirea spiritelor, nu era decît un Akiba mai timid sau mai ipocrit; chiar la rabinul Iosua care fusese multa vreme consilierul meu pentru problemele evreiesti, simtisem, sub supletea si dorinta de a placea, deosebirile de neîmpacat, punctul în care doua gîndiri de esente diferite se întîlnesc doar spre a se înfrunta. Teritoriile noastre se întindeau pe sute de mile, pe mii de stadii, dincolo de orizontul acestor coline sterpe, dar stînca Bethar constituia frontierele noastre; puteam distruge zidurile masive ale citadelei în care Simon îsi savura cu frenezie sinuciderea, dar nu vom putea împiedica acest neam sa ne spuna nu.

Un tîntar zumzaia; Euforion, care îmbatrînise, neglijase sa traga bine perdelele subtiri de gaz; cartile, hartile aruncate pe jos fosneau în curentul ce se strecura pe sub peretii de pînza. Asezat pe pat, îmi încaltam ghetele, cautam, pipaind, tunica, centironul si pumnalul; ieseam sa respir aerul noptii. Parcurgeam strazile largi si regulate ale castrului, pustii la acea ora tîrzie, luminate ca cele ale oraselor. Sentinelele ma salutau solemn cînd treceam prin dreptul lor; de-a lungul baracii servind de spital, respiram miasma fada

a dizentericilor. Ma îndreptam catre valul de pamînt care ne separa de prapastie si de inamic. O sentinela patrula cu pasi mari, regulati, pe drumul de straja, în

197

bataia primejdioasa a lunii; recunosteam în acest du-te-vino miscarea angrenajului imensei masini al carei pivot eram; m-am simtit o clipa înduiosat la vederea acelei forme singuratice, trecatoare flacara arzînd în pieptul omului aflat în mijlocul unei lumi pline de pericole. A suierat o sageata, abia mai tare decît tintarul ce ma necajise sub cort; m-am sprijinit în coate pe sacii de nisip ai zidului de incinta.

De cîtiva ani eram banuit ca am stranii clarviziuni, ca detin taine înalte. Lumea se însela, iar eu nu stiu nimic. Este adevarat însa ca în cursul noptilor de la Bethar am vazut trecîndu-mi prin fata ochilor nelinistitoare fantome. Perspectivele deschise spiritului de pe înaltimea acestor coline golase erau mai putin maiestuoase decît cele de pe Ianicul, mai putin scaldate în aur ca cele de la capul Sunion; ele erau inversul si nadirul. îmi spuneam ca era zadarnic sa doresc Atenei si Romei eternitatea care nu-i data nici oamenilor, nici lucrurilor si pe care cei mai întelepti dintre noi o contesta chiar zeilor. Complicatele si sofisticatele forme ale vietii, civilizatiile la largul lor în rafinamentele artelor si fericirii, libertatea spirituala dornica de cunoastere si gîndire depindeau de sorti nenumarati si rari, de conditii aproape imposibil de întrunit pe care nu trebuie sa ne asteptam a le vedea durînd la infinit. Il vom distruge pe Simon; Arrian va sti sa apere Armenia de invaziile alanice. Dar vor veni alte hoarde, alti falsi profeti. Slabele noastre eforturi de a îmbunatati conditia umana nu vor fi continuate decît în joaca de catre cei ce ne vor urma; samînta de greseala si distrugere pe care însusi binele o poarta în el va creste monstruos de potrivnic de-a lungul veacurilor. Satula de noi, lumea îsi va cauta alti stapîni; ceea ce ni s-a parut întelept va parea insipid, dezgustator, ceea ce ni s-a parut frumos. Aidoma initiatului mitriac, neamul omenesc are poate nevoie de baia de sînge si de trecerea periodica prin funebra groapa. Vedeam reîntorcîndu-se legile salbatice, zeii neînduratori, despotismul fara putinta de crîcnire al principilor barbari, lumea maruntita în state vrajmase, vesnic prada nesigurantei. Alte sentinele amenintate de sageti vor umbla încoace si încolo pe metere-

198

zele cetatilor viitoare; jocul stupid, nerusinat si crud va continua, iar specia îmbatrînind va adauga fara îndoiala la toate acestea noi rafinamente ale ororii. Epoca noastra, ale carei lipsuri si metehne le cunosc mai bine ca nimeni altul, va fi probabil într-o zi privita, prin contrast, ca una din vîrste-le de aur ale omenirii.

Natura deficit, fortuna mutatur, deus omnia cernit. Natura ne-nsala, soarta-i schimbatoare, un zeu priveste toate-aces-tea de sus. Invîrteam pe deget inelul pe satonul caruia, într-o zi de amaraciune, pusesem sa se graveze cele cîteva cuvinte triste; mergeam înca si mai departe cu dezgustul, poate chiar cu hula; în cele din urma gaseam normal, daca nu drept, ca trebuia sa pierim. Literatura noastra e stearpa; artele se cufunda în somn; Pancrates nu e Homer; Arrian nu-i Xenofon; cînd încercasem sa nemuresc în piatra chipul lui Antinous, n-am gasit nici un Praxitele. De la Aris-totel si Arhimede, stiintele bat pasul pe loc. Progresele tehnice nu vor rezista uzurii unui razboi îndelungat; vo-luptuosilor însisi li-e lehamite de fericire. îmblînzirea moravurilor, progresul ideilor din cursul ultimului secol sînt opera unei infime minoritati de spirite alese; marea masa ramîne ignoranta, feroce cînd afla prilejul, în tot cazul egoista si marginita; se poate paria cu temei ca va continua sa fie mereu asa. Multimea de procuratori si publicani avizi, de senatori banuitori, de centurioni brutali ne-au compromis înca de la început opera; imperiilor ca si oamenilor nu le este dat ragazul sa învete din greseli. Daca un tesator îsi va cîrpi pînza, un socotitor priceput îsi va corecta erorile, un artist îsi va retusa capodopera imperfecta înca, ori putin deteriorata, natura prefera sa plece chiar de la lut, chiar de la haos, iar aceasta risipa este ceea ce se numeste firea lucrurilor.

Am ridicat capul; m-am miscat ca sa ma dezmortesc. Deasupra citadelei lui Simon lumini difuze înroseau cerul, inexplicabile manifestari ale vietii de noapte a inamicului. Vîntul sufla dinspre Egipt; o tromba de praf înainta ca o fantoma; profilurile strivite ale colinelor îmi aminteau de lantul muntilor arabici sub luna. M-am întors agale spre

199

cort, acoperindu-mi gura cu poala mantalei, suparat pe mine ca dedicasem unor meditatii fara rost o noapte ce-as fi putut-o folosi ca sa pregatesc treburile zilei urmatoare sau ca sa dorm. Prabusirea Romei, daca va avea loc, îi va privi pe urmasii mei; în acest an, opt sute optzeci si sapte ale erei romane, sarcina mea consta în a înabusi revolta din Iudeea, readucînd din Orient, fara prea multe pierderi, o armata bolnava. Traversînd esplanada, alunecam ici si colo în sîngele rebelilor executati în ajun. M-am aruncat pe pat îmbracat; doua ore mai tîrziu eram trezit de trompetele din zori.

Toata viata facusem casa buna cu trupul meu; contasem implicit pe docilitatea lui, pe forta sa. Strînsa alianta începea sa se desfaca; el înceta de a mai fi una cu vointa, cu spiritul, cu cel caruia trebuie sa-i spun, impropriu, sufletul meu; tovarasul întelegator de altadata nu mai era decît un sclav îndaratnic la treaba. Trupul se temea de mine; simteam fara încetare în piept prezenta ascunsa a fricii, o strîngere ce nu era înca durere, ci doar primul pas catre ea. Ma obisnuisem de multa vreme cu insomnia, dar de aici înainte somnul era mai rau decît nesomnul; abia atipit, ma trezeam în stari groaznice. Aveam dureri de cap pe care Hermogenes le punea pe seama climatului torid si a greutatii coifului; seara, dupa lungi osteneli, m-asezam ca si cum as fi cazut; sa ma ridic spre a-l primi pe Rufus sau Se-verus însemna un efort caruia trebuia sa ma consacru cu mult timp înainte; coatele se lasau grele pe bratele scaunului;

coapsele-mi tremurau ca unui cal zdrobit de goana. Gestul cel mai neînsemnat devenise o corvoada, iar viata era facuta din aceste corvezi.

Un accident ridicol, o indispozitie de copil a scos la lumina boala ascunsa sub cumplita oboseala. In timpul unei sedinte a statului major începuse sa-mi curga sînge din nas, fapt caruia nu i-am prea dat la început importanta; scurgerea continua si la vremea cinei; noaptea m-am trezit scaldat în sînge. L-am chemat pe Celer care dormea sub cortul vecin; la rîndul lui l-a înstiintat pe Hermogenes,

dar oribila scurgere calduta continua. Mîinile grijulii ale tî-narului ofiter stergeau lichidul acela ce-mi zmîngalea fata; în zori am fost cuprins de zgîltîiri ale corpului, asa cum au la Roma condamnatii la moarte care-si deschid venele în baie; corpul acela care se racea a fost reîncalzit cît se putea mai bine cu ajutorul paturilor si aspersiunilor fierbinti; pentru a opri hemoragia, Hermogenes prescrisese zapada; aceasta nu se gasea în castru; cu pretul a mii de complicatii, Celer a pus sa fie adusa de pe vîrful Hermonului. Mai tîrziu am aflat ca-si pierdusera speranta ca voi supravietui; eu însumi nu ma mai simteam legat de viata decît prin-rr-un fir subtire, imperceptibil, aidoma pulsului marit care-l consterna pe medicul meu. Inexplicabila hemoragie s-a oprit totusi; am parasit patul; îmi dadeam silinta sa duc viata obisnuita; nu reuseam. într-o seara, înca nu deplin restabilit, am încercat în chip imprudent sa fac o scurta plimbare calare; am primit al doilea avertisment, înca si mai serios decît primul. In rastimpul unei secunde am simtit cum bataile inimii se precipita, apoi se raresc, se întrerup, înceteaza; crezusem ca, asemeni unei pietre, cad în nu stiu ce put negru care este fara îndoiala moartea. Daca într-adevar ea era, atunci lumea se însala cînd o crede tacuta: eram luat de cascade, asurzit ca un scufundator de vuietul apelor. Nu atinsesem fundul; urcam din nou la suprafata; ma sufocam. întreaga-mi putere în acel moment ce-l crezusem ultimul se strînsese în mîna crispata pe bratul lui Celer, aflat lînga mine: mai tîrziu mi-a aratat urmele degetelor mele pe umarul lui. Dar aceasta scurta agonie, ca si toate încercarile prin care trece corpul, nu poate fi de-scrisa-n cuvinte; de voie, de nevoie ea ramîne taina omului ce a trait-o. De atunci am traversat crize asemanatoare, însa niciodata identice, caci neîndoielnic nimeni nu poate îndura fara sa moara strabaterea de doua ori a acelei groaze si a acelei bezne. în cele din urma Hermogenes mi-a diagnosticat o hidropizie a inimii; a trebuit sa accept consemnele impuse de boala devenita deodata stapîn, sa consimt la o lunga perioada de inactivitate, daca nu de repaus, sa limitez pentru o vreme perspectivele vietii mele la cadrul

patului. Aproape ca-mi era rusine de boala aceasta în în tregime interna, ca si nevazuta, fara febra, fara abces, farg dureri de maruntaie, care nu are ca simptome decît o respiratie ceva mai grea si urmele palide lasate pe piciorul umflat de cureaua sandalei.

O liniste extraordinara s-a coborît în jurul cortului; întregul castru Bethar parea sa fi devenit o camera de bolnav. Uleiul aromat care ardea la picioarele statuetei Geniului meu facea înca si mai greu aerul închis de sub aceasta cusca de pînza. Zgomotul de forja al arterelor ma ducea vag cu gîndul la insula Titanilor de lînga tarmul noptii. Alteori acest zgomot insuportabil devenea cel al unui galop fra-mîntînd pamântul moale; spiritul, tinut cu atîta grija în frîu aproape cincizeci de ani, scapa de sub control; corpul puternic plutea în deriva; acceptam sa fiu omul istovit care numara distrat stelele si romburile cuverturii; priveam în umbra pata alba a unui bust; o cantilena în cinstea Eponei, zeita cailor, pe care o cînta odinioara cu vocea coborîta doica mea spaniola, femeie înalta si ursuza semanînd cu o Parca, urca din adîncul unui abis de peste o jumatate de veac. Zilele si apoi noptile pareau a fi masurate de picaturile maronii pe care Hermogenes le numara una cîte una într-o ceasca de sticla.

Seara, îmi adunam puterile spre a asculta raportul lui Rufus: razboiul se apropia de sfîrsit; Akiba, care de la începutul ostilitatilor se retrasese, chipurile, din viata publica, se consacra învatamîntului dreptului rabinic în micul oras Usfa din Galileea; sala de cursuri devenise centrul rezistentei zelote; mesaje secrete erau recifrate si transmise partizanilor lui Simon de acele mîini nonagenare; au trebuit trimisi înapoi cu forta pe la casele lor studentii fana-tizati ce-l înconjurau pe batrîn. Dupa lungi ezitari, Rufus s-a hotarît sa interzica studiul legii ebraice ca fiind o activitate generatoare de razvratire; cîteva zile mai tîrziu, Akiba, care contravenise respectivului decret, a fost arestat si executat. Alti noua doctori ai Legii, sufletul partidului zelot, au pierit o data cu el. Toate aceste masuri le-am aprobat cu un semn din cap. Akiba si cei care-i erau credinciosi au

murit convinsi pîna la capat ca sînt singurii nevinovati, singurii care au actionat just; nici unuia dintre ei nu i-a trecut prin minte sa-si asume partea de responsabilitate cît priveste nenorocirile abatute asupra propriului lor popor. Vor fi de invidiat, daca orbii pot fi invidiati. Celor zece obsedati nu le pot refuza titlul de eroi; în tot cazul nu erau niste întelepti.

Trei luni mai tîrziu, într-o dimineata rece de februarie, de pe înaltimea unei coline, sprijinit cu spatele de trunchiul unui smochin desfrunzit, asistam la asaltul care precedase cu cîteva ceasuri capitularea Betharului; vedeam cum ieseau unul cîte unul ultimii aparatori ai fortaretei, palizi, descarnati, hidosi, frumosi totusi ca tot ce nu poate fi îm-blînzit. La sfîrsitul aceleiasi luni, am ordonat sa fiu dus la locul numit putul lui Avram unde au fost strînsi rebelii prinsi cu arma în mîna în aglomeratiile orasenesti si vînduti la mezat; sub privirea rece a negustorilor de sclavi defilau copii cu rînjetul pe fata, deja feroci, mutilati de convingeri necrutatoare, strigîndu-si mîndria de a fi pricinuit moartea a zeci de legionari, batrîni ziditi în visul lor de somnambuli, matroane cu carnurile moi si altele solemne si sumbre ca Marea Mama a cultelor orientale; acea multime trecu pe dinainte-mi ca praful. Iosua Ben Kisma, seful asa-zisilor moderati, a murit cam tot atunci dupa o boala îndelungata si dupa ce esuase lamentabil în rolul sau de pacificator; a murit exprimîndu-si dorinta sa ajungem în razboi cu partii si sa fim învinsi de ei. Pe de alta parte, evreii crestinati de care nu ne-am atins,

dar care poarta pica restului conationalilor lor fiindca le-au persecutat profetul, au vazut în noi uneltele mîniei lui Dumnezeu. Lungul sir de deliruri si neîntelegeri continua.

O inscriptie pusa pe locul Ierusalimului interzicea evreilor, sub pedeapsa cu moartea, de a se mai aseza din nou pe acel morman de darîmaturi; ea reproducea cuvînt cu cu-vînt fraza înscrisa odinioara pe portalul templului si care oprea sa intre pe cei necircumcisi. O singura zi pe an, a noua din luna Ab, evreii au dreptul sa vina sa plînga în fata unui zid în ruina. Cei mai piosi refuzara sa-si paraseasca

203

pamîntul natal; acestia s-au stabilit cum au putut mai bine în zonele mai putin devastate de razboi; fanaticii au emigrat în teritoriul pârtie; altii s-au dus la Antiohia, la Alexandria, la Pergam; rafinatii s-au îndreptat catre Roma unde au prosperat. Iudeea a fost stearsa de pe harta si din ordinul meu a luat numele de Palestina. în cei patru ani de razboi au fost pradate si distruse cincizeci de fortarete si mai mult de noua sute de orase si sate; dusmanul a pierdut aproape sase sute de mii de oameni; luptele, frigurile endemice, epidemiile ne-au rapit circa nouazeci de mii de ostasi. Reconstructia tarii a urmat imediat lucrarilor militare; Aelia Capitolina a fost recladita, însa la o scara mai modesta; mereu trebuie luat de la început.

M-am odihnit un timp la Sidon, unde un negustor grec mi-a împrumutat casa si gradinile. în martie, curtile interioare erau deja îmbracate în trandafiri. Recapatasem puteri: descopeream chiar, în corpul vlaguit nu demult de violenta primei crize, surprinzatoare resurse. Nu poti întelege nimic dintr-o boala cîta vreme nu-ti dai seama de strania ei asemanare cu razboiul sau cu dragostea: compromisurile, prefacatoriile, nevoile ei, acest ciudat si unic amestec produs de contopirea unui temperament cu suferinta. Ma simteam mai bine, dar desfasuram, în a-mi amagi trupul, impunîndu-i vrerile sau cedînd cu prudenta dorintelor lui, tot atîta arta cît foloseam altadata spre a-mi largi si ordona propriul univers, spre a-mi construi personalitatea si a-mi înfrumuseta viata. Am reînceput, în mod cumpatat, exercitiile în gimnaziu; medicul nu ma mai oprea sa ma folosesc de cal; dar nu mai era vorba decît de un mijloc de transport; renuntasem la primejdioasele voltije de odinioara. în cursul oricarei munci, al oricarei placeri, munca si placerea nu mai constituiau esentialul, prima mea grija fiind sa scap fara a ma obosi. Prietenii se minunau de reabilitarea, în aparenta, atît de completa; se straduiau sa creada ca boala nu s-ar datora decît eforturilor excesive ale acestor ani de razboi si ca ea nu va reîncepe; eu eram de alta parere; ma gîndeam la pinii uriasi din padurile Bi-tiniei pe care carbunarul îi înseamna în trecere cu o cres-

204

tatura si pe care va veni sa-i culce la pamînt în anotimpul viitor. Catre sfîrsirul primaverii m-am îmbarcat pentru Italia pe un vas de mare tonaj al flotei; luasem cu mine pe Celer, devenit indispensabil, si pe Diotimos din Gadara, tînar grec de obîrsie servila, înfîlnit la Sidon, si care era frumos. Drumul de întoarcere traversa Arhipelagul; neîndoielnic ca pentru ultima oara în viata priveam salturile delfinilor în apa albastra; observam, fara sa ma mai gîn-desc a deduce prevestiri, lungul zbor regulat al pasarilor calatoare care uneori, ca sa se odihneasca, se lasau prietenoase pe puntea corabiei; savuram mirosul de sare si de soare al pielii omenesti, parfumul de fistic si terebentina al insulelor în care am dori sa traim si unde stim dinainte ca nu ne vom opri. Diotimos primise acea desavîrsita educatie literara la care sînt supusi adesea, pentru a le spori si mai mult valoarea, tinerii sclavi daruiti cu frumusete trupeasca; în amurg, culcat la pupa, sub un mic umbrar de purpura, îl ascultam citindu-mi din poetii tarii sale pîna cînd noaptea stergea deopotriva versurile descriind tragica nesiguranta a vietii omenesti si cele glasuind despre hulubi, despre cunune de roze, despre guri sarutate. O rasuflare umeda se ridica din mare; stelele urcau una cîte una la locul ce le era harazit; corabia înclinata de vînt naviga spre Occident unde zabovea înca o ultima geana rosie; o brazda fosforescenta se întindea în urma noastra, curînd acoperita de negrele plocate ale valurilor. îmi spuneam ca doar doua chestiuni importante ma asteptau la Roma; una era alegerea urmasului, care interesa întregul imperiu; cealalta era propria-mi moarte si nu ma privea decît pe mine.

Roma mi-a pregatit un triumf pe care de asta data l-am acceptat. Nu mai luptam împotriva acestor obiceiuri în egala masura venerabile si vane; tot ce pune în lumina efortul unui om, fie macar pe durata unei zile, îmi parea folositor în conditiile acestei lumi asa de prompte în a da uitarii. Nu era vorba numai de reprimarea revoltei evreiesti; într-un sens mai adînc si stiut de mine singur, triumfasem. Acestor onoruri le-am asociat si numele lui Arrian care tocmai

205

pedepsise hoardele alane cu o serie de înfrîngeri ce le-au aruncat iarasi pentru multa vreme în acel centru necunoscut al Asiei din care se crezusera scapati; Armenia era salvata; cititorul lui Xenofon se vadea a-i fi si emul; rasa nu se stinsese în acesti literati ce stiu la nevoie sa comande si sa lupte. în acea seara, întors în casa mea de la Tibur, cu sufletul ostenit dar linistit, am luat din mîinile lui Dio-timos vinul si tamîia jertfei zilnice aduse Geniului meu. Ca simplu particular, începusem sa cumpar si sa unific terenurile ce se întindeau la picioarele muntilor sabini, pe malurile izvoarelor, cu rabdatoarea îndîrjire a taranului ce-si rotunjeste via; între doua calatorii imperiale cantonam printre boschetele cazute prada zidarilor si arhitectilor pe care tînarul stiutor al tuturor superstitiilor Asiei îi ruga plin de pietate sa crute arborii. La întoarcerea din marea calatorie în Orient, am dat dovada de adevarata frenezie în terminarea imensvilui decor al unei piese deja pe trei sferturi jucata. De data asta veneam din nou aici sa-mi ispravesc zilele în chipul cel mai decent cu putinta. Totul fusese orînduit spre a înlesni munca si deopotriva placerea: cancelaria, salile de audienta, tribunalul unde judecam în instanta suprema spetele complicate ma scuteau de obositoarele du-te-vino între Tibur si Roma. Dadusem fiecareia

dintre cladiri nume ce-mi aminteau de Grecia: Poecilul, Academia, Pritaneul. stiam bine ca mica vale plantata cu maslini nu e Tempe, dar ajunsesem la vîrsta cînd fiecare loc frumos evoca un altul si mai frumos, cînd fiecare placere se-ncarca cu amintirea placerilor trecute. îmi convenea sa ma las prada acestei nostalgii care e melancolia dorintei. Unui colt deosebit de întunecat al parcului i-am dat chiar numele de Stix, unei pajisti presarate cu anemone cel de Cîmpiile Elisee, pregatindu-ma astfel pentru lumea de dincolo ale carei chinuri seamana cu ale lumii noastre, dar ale carei vagi bucurii nu egaleaza bucuriile vietii. Dar mai ales mi-am construit în inima acestui loc retras un adapost înca si mai retras, o insulita de marmura în centrul unui bazin înconjurat de colonade, o camera secreta pe care un pod turnant, usor ca-l puteam face sa lunece cu o singura

mîna pe fagasele sale, o lega cu malul ori mai degraba o separa de el. Am pus sa fie aduse în acest pavilion doua sau trei statui preferate precum si micul bust al lui Augus-tus copil pe care mi-l daruise Suetonius pe timpul prieteniei noastre; ma duceam acolo la ceasul siestei ca sa dorm, sa visez, sa citesc. Cîinele meu, culcat de-a curmezisul pragului, îsi lungea înainte-i labele tepene; cîte un reflex juca pe marmura; ca sa se racoreasca, Diotimos îsi lipea obrazul de peretele neted al cupei fîntînii. Cugetam la propriu-mi urmas.

Nu am copii si nu regret. Desigur, în orele de istovire si slabiciune, cînd te renegi pe tine însuti, mi-am reprosat adesea ca nu m-am îngrijit sa zamislesc un fiu care m-ar fi continuat. Regretul acesta asa de van se bizuie pe doua ipoteze egal de îndoielnice: aceea ca un fiu ne continua în mod neaparat si cea ca ciudata gramada de bine si rau, masa asta de specificitati infime si bizare, care constituie o persoana, merita sa fie continuata. Mi-am folosit cît mai bine calitatile, am profitat chiar de pe urma defectelor, dar nu tin cu dinadinsul sa ma las mostenire cuiva. De altminteri nu prin sînge se realizeaza adevarata continuitate omeneasca: Cezar e urmasul direct al lui Alexandru si nu firavul prunc nascut de o printesa persana într-o cetate din Asia; Epaminonda murind fara urmasi se falea pe drept cuvînt ca are ca fiice victoriile sale. Majoritatea oamenilor de seama din istorie au vlastare mediocre sau mai rau decît atît: ei însisi par a epuiza vigoarea întregii lor spite. Duiosia tatalui intra aproape totdeauna în conflict cu interesele sefului. Altfel de-ar fi, fiul de împarat ar avea pe deasupra de îndurat dezavantajele unei educatii princiare, cea mai rea din toate pentru un viitor principe. Din fericire, în masura în care statul nostru a stiut sa-si faureasca o regula a succesiunii imperiale, regula aceasta e adoptiunea: recunosc într-însa întelepciunea Romei. Cunosc primejdiile alegerii, erorile ei posibile; stiu ca nu numai simtamintele parintesti au parte de orbire, dar atare hotarîre dictata de inteligenta, sau la care ea e cel putin partasa, mi se va parea mereu infinit superioara obscurelor vreri ale întîmplarii

ori ale greoaiei naturi. Puterea imperiala sa apartina celui mai vrednic: e frumos ca omul care si-a dovedit priceperea în cîrmuirea treburilor lumii sa-si aleaga înlocuitorul si ca aceasta decizie, atît de plina de consecinte, sa fie deopotriva ultimul lui privilegiu si ultimul serviciu pe care-l aduce statului. Dar importanta alegere îmi parea mai grea decît oricînd.

Lui Traian i-am reprosat cu amaraciune ca a tergiversat douazeci de ani înainte de a se hotarî sa ma adopte, nefacînd-o decît pe patul de moarte. Dar aproape optsprezece ani s-au scurs de la venirea mea la putere si, în ciuda riscurilor unei vieti aventuroase, am amînat la rîndu-mi pe mai tîrziu alegerea urmasului. Au circulat mii de zvonuri, aproape toate false; au fost construite mii de ipoteze; ceea ce era însa luat drept taina era în fapt doar ezitarea si propria-mi îndoiala. Priveam în jurul meu: functionari cinstiti se aflau cu duiumul; nici unul nu avea cuprinderea necesara. Patruzeci de ani de conduita integra pledau în favoarea lui Marcius Turbo, dragul meu tovaras de odinioara, neasemuitul meu prefect al pretoriului; dar era de-o vîrsta cu mine: era prea batrîn. Iulius Severus, eminent general, bun administrator al Britanniei, se pricepea prea putin la complicatele treburi ale Orientului; Arrian facuse dovada tuturor calitatilor cerute unui om de stat, dar era grec; nu venise înca vremea de a impune prejudecatilor Romei un împarat grec.

Servianus mai traia înca: din partea-i, atare longevitate lasa impresia unui calcul pe termen lung, unei încapatînate forme de asteptare. Astepta de saizeci de ani. Pe vremea lui Nerva, adoptarea lui Traian l-a încurajat si dezamagit totodata; spera la ceva mai bun; venirea însa la putere a acelui var preocupat fara încetare de armata parea cel putin ca-i asigura în stat un loc de seama, poate al doilea; se însela si în aceasta privinta: nu obtinuse decît o mica parte de onoruri. Astepta pe vremea cînd îsi pusese sclavii sa ma atace la cotitura unei paduri de plopi de pe malul Mosel-lei; duelul pe viata si pe moarte început în acea dimineata între tînar si barbatul de cincizeci de ani a continuat doua

decenii; Servianus a indispus împotriva mea pe împarat, mi-a exagerat poznele, a profitat de cele mai mici greseli ale mele. Astfel de dusman este un excelent profesor de prudenta: într-un cuvînt m-a învatat multe. Dupa venirea mea la putere, a fost atît de subtil încît sa para ca accepta inevitabilul; s-a spalat pe mîini în ce priveste complotul celor patru consuli; preferasem sa nu observ noroiul de pe de-getele-i înca murdare. în ce-l priveste, s-a multumit sa cîr-teasca în soapta si sa se indigneze doar cu usile închise. Sustinut în senat de micul si puternicul partid al conservatorilor inamovibili care-mi stînjeneau reformele, s-a instalat confortabil în rolul de critic tacut al regimului. Mi-a înstrainat-o încetul cu încetul pe sora mea Paulina. Cu ea n-a avut decît o fiica, maritata cu un oarecare Salinator, om de nastere aleasa, pe care l-am ridicat la demnitatea consulara, dar care a murit tînar de tuberculoza; nepoata mea i-a supravietuit putin; unicul lor copil, Fuscus, a fost crescut în aversiunea fata de mine de catre cîrcotasul sau bunic. Ura dintre Servianus si mine pastra însa aparentele relatiilor protocolare: nu i-am precupetit partea ce i se cuvenea în treburile publice, evitînd totusi ca la ceremonii sa ma aflu în preajma-i, caci vîrsta lui înaintata i-ar fi dat întîietate fata de împarat. De fiecare data cînd ma

întorceam la Roma, acceptam cu deferenta sa ia parte la unul din prînzurile de familie cînd fiecare ramînea circumspect; schimbam scrisori; ale sale nu erau lipsite de spirit. Ma saturasem însa de aceasta fada situatie falsa ce se prelungise peste masura; unul dintre putinele avantaje ale batrînetii este de a arunca masca în toate privintele; am refuzat sa asist la funeraliile Paulinei. în castrul de la Bethar, în ceasurile grele de suferinta trupeasca si de descurajare, cea mai mare amaraciune era sa-mi spun ca Servianus se afla pe cale sa-si atinga telul si sa-l atinga datorita greselii mele; octogenarul asa de grijuliu cu propriile-i forte va face totul sa supravietuiasca unui bolnav de cincizeci si sapte de ani; daca muream fara testament, ar fi stiut sa obtina deopotriva voturile nemultumitilor cît si asentimentul celor ce-ar fi crezut ca-mi ramîn credinciosi alegîndu-mi cum-

natul; ar fi profitat de colaterala înrudire ca sa-mi compro. mita opera. Pentru a ma calma, îmi spuneam ca imperiu ar putea sa-si afle stapîni si mai rai; la urma urmei Servia-nus nu era lipsit de calitati; necioplitul Fuscus însusi va fi, poate, într-o zi, demn sa domneasca. Dar toata puterea ce-mi mai ramasese se ridica împotriva unei atare minciuni si doream sa traiesc ca sa zdrobesc aceasta vipera întorcîndu-ma la Roma l-am regasit pe Lucius. Odinioara îmi luasem fata de el angajamente pe care, de obicei nu-ti bati cîtusi de putin capul sa le respecti, dar de care eu îmi aminteam. Nu e de altminteri deloc adevarat ca i-as fi promis purpura imperiala; astfel de lucruri nu se fac. Dar vreme de aproape cincisprezece ani i-am platit datoriile, am înabusit scandalurile, i-am raspuns fara întîrziere la scrisori, care erau fermecatoare, dar sfîrseau totdeauna prin cereri de bani pentru el sau avansuri pentru protejatii sai. Era prea legat de viata mea ca sa-l pot exclude, daca as fi vrut, dar nu voiam asa ceva. Conversatia lui era uimitoare: tînarul pe care-l credeai superficial citise mai mult si mai bine decît literatii de meserie. Gustul îi era ales în toate privintele, fie ca era vorba de fiinte, de obiecte, de maniere sau de chipul cel mai corect de a scanda un vers grecesc. In senat, unde era considerat abil, îsi facuse o faima de orator; discursurile lui, deopotriva limpezi si împodobite, serveau pe loc drept modele profesorilor de elocinta. L-am numit pretor, apoi consul: a îndeplinit cu bine aceste functiuni. Cu cîtiva ani înainte, l-am casatorit cu fiica lui Nigrinus, unul dintre consularii executati la începutul domniei mele; aceasta unire a devenit emblema politicii de împaciuire. Tînara sotie n-a fost decît pe jumatate fericita; se plîngea ca e neglijata; avea totusi de la el trei copii, dintre care un fiu. Lamentatiilor ei aproape continue le raspundea cu rece politete ca te casatoresti pentru familie si nu pentru tine însuti, ca un contract atît de serios se împaca greu cu jocurile lipsite de griji ale amorului. Sistemul lui complicat avea nevoie de metrese pentru fast si de sclave fara pretentii pentru placere. Voluptatea îl macina, dar asa

cum se macina un artist ca sa realizeze o capodopera: nu eu sînt acela care sa-i fac din asta un repros.

îl priveam traind: parerea mea despre el se schimba fara încetare, ceea ce nu se întîmpla decît cu fiintele care ne intereseaza îndeaproape; cît priveste pe ceilalti, ne multumim sa-i judecam fara nuanta si o data pentru totdeauna. Uneori ma nelinistea cîte o obraznicie studiata, o duritate, un cuvînt iremediabil frivol; mai adesea ma lasam antrenat de spiritul acesta iute si spumos; cîte o remarca taioasa parea deodata ca prevesteste pe viitorul om de stat. I-am vorbit de el lui Marcius Turbo care, dupa obositoarea lui zi de prefect al pretoriului, venea în fiecare seara sa discutam despre treburile curente si sa joace cu mine o partida de zaruri; reexaminasem în amanuntime sansele pe care le avea Lucius de a îndeplini satisfacator cariera de împarat. Prietenii se aratau uimiti de scrupulele mele; unii ma sfatuiau, ridicînd din umeri, sa iau hotarîrea care-mi placea; oamenii aceia îsi închipuiau ca lasi mostenire cuiva jumatate din lume asa cum i-ai lasa o casa la tara. Noaptea ma gîndeam din nou la acelasi lucru: Lucius abia împlinise treizeci de ani; ce era Cezar la treizeci de ani decît un baiat de familie ciuruit de datorii si mînjit de scandaluri? Ca pe vremea cumplitelor zile de la Antiohia, înaintea adoptarii mele de catre Traian, ma gîndeam cu strîngere de inima ca nimic nu merge mai încet decît adevarata nastere a unui om: eu însumi depasisem treizeci de ani pe timpul campaniei din Pannonia care mi-a deschis ochii asupra raspunderilor ce le implica puterea; uneori Lucius mi se parea mai format decît eram eu la acea vîrsta. M-am ho-tarît brusc, în urma unei crize de sufocatie mai grava decît celelalte, care mi-a reamintit ca nu mai aveam timp de pierdut. L-am adoptat pe Lucius care a luat numele de Aelius Cezar. Era ambitios, dar cu nepasare; exigent, fara sa fie avid, caci se obisnuise de mult sa obtina tot ce voia; a primit decizia mea cu dezinvoltura. Am avut imprudenta sa declar ca acest principe blond va fi extraordinar de frumos sub purpura; rauvoitorii s-au grabit sa pretinda ca rasplateam cu un imperiu intimitatea voluptuoasa de

odinioara. însemna sa nu întelegi nimic din felul în care functioneaza spiritul unui sef, cît de putin si-ar merita el postul si titlul. Daca atare considerente ar fi jucat vreun rol, Lucius n-ar fi fost de altminteri singurul asupra caruia mi-as fi putut fixa alegerea.

Sotia mea încetase din viata în resedinta ei de pe Palatin pe care o prefera în continuare celei de la Tibur si unde traia înconjurata de o curte mica de prieteni si de rude spaniole, singurii ce contau pentru ea. Menajamentele, dovezile de curtoazie, slabele intentii de întelegere au luat între noi sfîrsit încetul cu încetul lasînd la vedere antipatia, pornirea, pizma si, din partea ei, ura. O vizitasem în ultima vreme; boala otetise si mai mult firea-i acra si morocanoasa; pentru ea întrevederea a constituit prilejul unor reprosuri violente care au usurat-o, dar pe care a avut indiscretia sa le faca în fata unor martori. Se bucura ca moare fara copii; neîndoielnic ca fiii mei mi-ar fi semanat; pentru ei ar fi avut aceeasi aversiune ca si pentru tatal lor. Aceasta fraza supurînd de ranchiuna este singura dovada de dragoste pe care mi-a dat-o Sabina mea; scormoneam cele cî-teva amintiri tolerabile ce ramîn totdeauna dupa o fiinta, daca-ti dai osteneala sa le cauti; îmi reaminteam de un cos de fructe pe care mi-l trimisese la aniversarea mea, dupa o cearta; trecînd în litiera pe strazile înguste ale municipiului Tibur, prin fata modestei case de odihna ce apartinuse pe vremuri soacrei mele Matidia,

evocam cu amaraciune cîteva nopti ale îndepartatei veri cînd încercasem zadarnic sa plac acestei sotii reci si dure. Moartea nevestei mele ma misca mai putin decît cea a bunei Arete, intendenta Vilei, rapita în aceeasi iarna de un acces de friguri. Deoarece, insuficient diagnosticata de medici, boala din pricina careia pierise împarateasa îi provoca înaintea sfârsitului cumplitei dureri de intestine, am fost acuzat ca recursesem la otrava, iar acest zvon stupid gasi crezare. Nu mai e nevoie sa spun ca o crima atît de inutila nu m-a ispitit niciodata.

Poate ca decesul sotiei mele l-a împins pe Servianus sa riste totul: influenta pe care împarateasa o avea la Roma si-o cîstigase în chip temeinic; cu ea se prabusea unul din

sprijinitorii lui cei mai respectati. în plus, tocmai pasise în al noualea an; nici el nu mai avea timp de pierdut. De vreo cîteva luni se straduia sa atraga mici grupuri de ofiteri ai garzii pretoriene; uneori a îndraznit sa se foloseasca de respectul superstitios pe care-l inspira vîrsta înaintata spre a fi aclamat, între patru ziduri, ca împarat. De curînd întarisem politia secreta militara, institutie respingatoare, sînt de acord, dar pe care evenimentul a dovedit-o utila. Nu-mi scapase nimic din consfatuirile, presupuse secrete, în care batrînul Ursus îsi învata nepotul arta comploturilor. Adoptiunea lui Lucius nu l-a surprins pe batrîn; de multa vreme considera nehotarîrea mea în aceasta privinta drept ho-tarîre mestesugit ascunsa; dar pentru a actiona a profitat de momentul cînd la Roma actul de succesiune constituia subiect de disputa. Secretarul sau Crescens, satul de cei patruzeci de ani de fidelitate prost retribuita, dadu în vileag planul, data loviturii, locul si numele complicilor. Imaginatia dusmanilor mei nu mersese prea departe; fusese pur si simplu copiat atentatul premeditat odinioara de Ni-grinus si Quietus; urma sa fiu suprimat în cursul unei ceremonii religioase pe Capitoliu; fiul meu adoptiv avea sa cada împreuna cu mine.

Mi-am luat chiar în acea noapte masurile de prevedere: dusmanul nostru traise prea mult; lui Lucius îi voi lasa o mostenire curatita de primejdii. Catre al doisprezecelea ceas, în zorii cenusii de februarie, un tribun purtînd sentinta de moarte pentru Servianus si nepotul sau s-a prezentat la cumnatul meu; avea consemnul sa astepte în vestibul ca ordinul pe care-l dusese sa fie îndeplinit. Servianus si-a chemat medicul; totul s-a petrecut cum trebuie. înainte de a muri, mi-a dorit sa ma sting încet, în chinurile unei boli incurabile, fara a avea ca el privilegiul unei scurte agonii. Dorinta lui fusese deja împlinita.

N-am ordonat aceasta dubla executie cu inima usoara; ulterior n-am încercat nici un regret, cu atît mai putin vreo remuscare. Se lichida astfel o veche socoteala; asta era tot. N-am considerat niciodata vârsta drept scuza a rautatii omenesti; dimpotriva, vedeam în ea o circumstanta agravan-

ta. Sentinta lui Akiba si a acolitilor sai m-a facut sa ezit mai multa vreme: batrîn si unul si celalalt, dar preferam pe fanatic conspiratorului. în ce-l priveste pe Fuscus, cît de mediocru va fi si cît de pornit împotriva-mi de odiosul sau bunic, era totusi nepotul Paulinei. Dar, orice s-ar spune, legaturile de sînge sînt destul de slabe cînd nu le înt aste nici o afectiune; îti poti da seama urmarind comportarea particularilor în cele mai neînsemnate probleme de mostenire. Tineretea lui Fuscus ma-nduiosase ceva mai mult; abia împlinise douazeci si opt de ani. Dar interesul statului cerea atare deznodamînt pe care batrînul Ursus l-a facut cu tot dinadinsul inevitabil. si-apoi eram eu însumi prea aproape de moarte ca sa mai am timp sa meditez asupra sfîrsitului celor doi.

Cîteva zile Marcius Turbo si-a dublat vigilenta; prietenii lui Servianus ar fi putut sa-l razbune. Nu s-a întîmplat însa nimic, nici atentat, nici rascoala, nici proteste. Nu mai eram noul venit ce se straduia sa-si atraga opinia publica dupa executarea celor patru consuli; nouasprezece ani de dreptate decisesera în favoarea mea; dusmanii mei erau detestati în ansamblu; multimea m-a aprobat ca m-am descotorosit de un tradator. Fuscus a fost compatimit, fara de altminteri sa fie socotit nevinovat. stiu, senatul n-avea sa-mi ierte faptul ca înca o data lovisem pe unul dintre membrii sai; pastra însa tacerea si o va pastra pîna la moartea mea. Ca si odinioara, o doza de îndurare îndulci în cu-rînd doza de asprime; nici unul din partizanii lui Servianus nu a avut de suferit. Unica exceptie de la aceasta regula a constituit-o eminentul Apollodor, înveninatul depozitar al secretelor cumnatului meu si care a pierit o data cu el. Acest om de talent fusese arhitectul preferat al predecesorului meu; însufletise cu arta uriasele blocuri ale Columnei Traiane. Nu ne iubeam cîtusi de putin: pe vremuri luase în derîdere stîngacele lucrari ale amatorului, constiincioasele mele naturi moarte cu dovleci si tartacute; în ce ma priveste, i-am criticat operele cu tinereasca înfumurare. Mai tîrziu le-a denigrat pe ale mele; habar n-avea de perioadele marete ale artei grecesti; acest rudimentar logician îmi

reprosa ca am umplut templele romane de statui colosale care, daca s-ar fi ridicat, ar fi sfarîmat cu fruntea bolta propriilor sanctuare: prosteasca critica ce-l jigneste mai mult pe Fidias decît pe mine. Dar zeii nu se scoala în picioare; ei nu se ridica nici ca sa ne previna, nici ca sa ne apere, sa ne rasplateasca sau sa ne pedepseasca. In noaptea aceea nu se clintisera spre a-l salva pe Apollodor.

în primavara, sanatatea lui Lucius începu sa-mi inspire destul de serioase temeri. într-o dimineata, la Tibur, cobo-rîram dupa baie în palestra unde Celer se exersa în tovarasia altor tineri; unul dintre ei propusese o întrecere la care participantii sa alerge înarmati cu scut si sulita; Lucius se sustrase conform obiceiului sau; ceda, în fine, glumelor noastre prietenesti; echipîndu-se, se plîngea de greutatea scutului de bronz; comparat cu frumusetea vînjoasa a lui Celer, trupul lui firav parea fragil. Dupa cîteva clipe de alergare, se opri cu sufletul la gura si se prabusi varsînd sînge. Accidentul n-a avut urmari; si-a revenit usor. Eu însa ma speriasem si-ar fi trebuit sa nu ma linistesc atît de usor. Primelor simptome ale bolii lui Lucius le contrapuneam încrederea unui om multa vreme robust, credinta sa implicita în rezervele neepuizate ale tineretii, în buna functionare a trupurilor. E adevarat ca si el însusi se însela în

ce-l priveste; o slaba licarire îl sustinea; sprinteneala-i era o iluzie pentru el ca si pentru noi. Anii mei cei mai frumosi i-am petrecut în calatorii, în castre, în avanposturi; îmi dadusem seama singur de avantajele unei vieti trudnice, de efectul sanatos al regiunilor secetoase ori geroase. Ma hotarîsem sa-l numesc pe Lucius guvernatorul aceleiasi Pannonii în care mi-am cîstigat experienta întîiei mele misiuni de comandant. Situatia pe aceasta frontiera era mult mai putin critica decît pe vremuri; sarcina lui avea sa se limiteze la pasnicele treburi ale administratorului civil sau la inspectii militare lipsite de primejdie. Acea tara aspra urma sa-l dezbare de moliciunea romana; va învata sa cunoasca mai bine lumea imensa pe care o cîrmuieste Orasul si de care acesta depinde. Se temea de climatele barbare; nu întelegea ca te

214

215

puteai bucura de viata si altundeva decît la Roma. A acceptat totusi cu acea amabilitate ce o avea cînd dorea sa-mi fie pe plac.

Toata vara am citit cu atentie rapoartele lui oficiale si pe celelalte, mai secrete, ale lui Domitius Rogatus, om de încredere pe care i l-am dat alaturi în calitate de secretar însarcinat sa-l supravegheze. Acele dari de seama m-au multumit: Lucius stiuse sa dea dovada în Pannonia de seriozitatea pe care o asteptam de la el si de la care poate ca s-ar fi abatut dupa moartea mea. S-a descurcat chiar destul de bine într-o serie de lupte de cavalerie în avanposturi. In provincie, ca peste tot, reusea sa farmece; rezerva lui putin cam aspra nu-l dezavantaja; macar nu va fi unul din acei principi de paie condusi de cîte-o gasca. O data însa cu începutul toamnei a racit. Se credea ca se restabilise repede, dar tusea a reaparut; febra persista, iar apoi s-a instalat definitiv. Binele trecator a avut ca rezultat în primavara urmatoare doar subita revenire a bolii. Buletinele medicilor m-au înspaimîntat; posta publica pe care tocmai o înfiintasem, cu punctele ei de schimbare a cailor si trasurilor presarate pe teritorii imense, functiona parca numai spre a-mi aduce mai repede, în fiecare dimineata, stiri de la bolnav. Nu-mi iertam ca fusesem neomenos fata de el de teama sa nu fiu ori sa nu par îngaduitor. îndata ce s-a simtit destul de refacut ca sa suporte calatoria, l-am readus în Italia.

însotit de batrînul Rufus din Efes, specialist în ftizie, m-am dus eu însumi sa-l astept în portul Baiae pe firavul meu Aelius Cezar. Clima de la Tibur, mai buna decît cea de la Roma, nu este totusi suficient de dulce pentru plamînii atinsi; hotarîsem sa-si petreaca sfîrsitul toamnei în aceasta regiune mai sigura. Corabia a ancorat în mijlocul golfului; o ambarcatiune minuscula l-a adus la tarm pe bolnav si pe medicul sau. Figura-i speriata arata înca si mai slaba sub spuma de barba cu care-si acoperise obrajii în intentia de a-mi semana. Ochii pastrasera înca sclipirea dura a pietrei pretioase. Primele lui cuvinte mi-au reamintit ca nu se întorsese decît din ordinul meu; administratia lui fusese fara repros; ma ascultase în toate privintele. Se comporta ca

un scolar ce da seama de felul în care-si întrebuintase ziua. L-am instalat în acea casa a lui Cicero în care petrecuse cu mine cîteva luni pe cînd avea optsprezece ani. A avut eleganta sa nu vorbeasca niciodata despre vremurile de atunci. Primele zile parura a fi o victorie asupra bolii; întoarcerea în Italia constituia deja, în sine, un remediu; în acel moment al anului regiunea era colorata în purpura si roz. Dar începura ploile; un vînt umed sufla dinspre marea cenusie; casei vechi, construite pe timpul republicii, îi lipseau comoditatile vilei de la Tibur; îl priveam pe Lucius încal-zindu-si melancolic deasupra vasului cu jaratec degetele-i lungi, încarcate cu inele. Hermogenes s-a întors de putina vreme din Orient unde îl trimisesem sa-si împrospateze si sa-si completeze provizia lui de medicamente; a încercat pe Lucius efectele unui namol îmbibat de puternice saruri minerale; atare cataplasme treceau drept atotvinde-catoare. Ele însa nu se dovedira de un mai mare folos pla-mînilor sai decît arterelor mele.

Boala dadea pe fata aspectele cele mai rele ale firii acesteia reci si usuratice; sotia l-a vizitat; ca întotdeauna întrevederea lor s-a terminat prin cuvinte amare; ea n-a mai venit sa-l vada. I s-a adus fiul, copil frumos de sapte ani, stirb si rîzator; l-a privit cu indiferenta. Se informa cu aviditate despre noutatile politice de la Roma; îl interesau ca jucator si nu ca om de stat. Dar frivolitatea lui însemna o forma a curajului; se trezea din lungile dupa-amieze de suferinta sau toropeala ca sa se arunce cu toata fiinta într-una din conversatiile lui scînteietoare de odinioara; chipul ud de sudoare stia înca sa surîda; corpul descarnat se ridica cu gratie spre a-l primi pe medic. Va fi pîna la sfîrsit printul de fildes si aur.

Seara, neputînd dormi, ma instalam în camera bolnavului; Celer care nu-l iubea pe Lucius, dar care-mi era prea devotat pentru a nu sluji cu bunavointa pe cei ce-mi sînt dragi, accepta sa vegheze alaturi de mine; un horcait se înalta dintre cuverturi. Ma îneca amaraciunea, adînca precum marea: nu ma iubise niciodata; relatiile noastre devenisera repede cele dintre un fiu risipitor si un parinte înga-

duitor; viata lui s-a scurs fara planuri mari, fara gînduri serioase, fara pasiuni arzatoare; si-a cheltuit anii asa cum o mîna sparta arunca cu banii de aur. Ma sprijinisem de un zid în ruina: gîndeam cuprins de mînie la sumele enorme cheltuite pentru adoptiunea lui, la cele trei sute de milioane de sesterti distribuite soldatilor. într-un fel, soarta cea mai trista nu ma parasea: îmi împlinisem dorinta veche de a da lui Lucius tot ce se poate da; statul însa nu va avea de suferit; nu voi risca sa fiu dezonorat de atare alegere, în strafundul cugetului ma temeam chiar sa nu mearga spre bine; daca prin întîmplare ar mai fi dus-o cîtiva ani înca, nu puteam lasa

imperiul acestei umbre. Fara a pune vreodata întrebari, el parea a-mi patrunde gîndul; ochii lui îmi urmareau cele mai mici gesturi; l-am numit consul pentru a doua oara; era nelinistit ca nu-si poate îndeplini functia; teama de a-mi displacea i-a înrautatit starea. Tu vei fi Marcellus... îmi repetam versurile lui Virgiliils închinate nepotului lui Augustus si el desemnat drept urmas la tron, dar pe care moartea l-a oprit în drum.întindeti crini cit mîinile pline... Sa-mprastii flori purpurii... Iubitorul de flori va primi de la mine doar zadarnice jerbe funerare.

Credea ca-i e mai bine; a vrut sa se întoarca la Roma. Medicii, care se contraziceau între ei numai asupra timpului ce-i mai ramînea de trait, m-au sfatuit sa-i fac pe plac; l-am adus în etape scurte la Vila. Prezentarea lui în senat în calitate de mostenitor al imperiului trebuia sa aiba loc în cursul sedintei ce urma aproape imediat Anului Nou; obiceiul era sa-mi adreseze cu aceasta ocazie un discurs de multumire; respectiva dovada de elocinta îl preocupa de luni de zile; împreuna cizelam pasajele dificile. La ele lucra în dimineata calendelor lui Ianuarie cînd a fost brusc cuprins de o criza de hemoptizie; a ametit; s-a sprijinit pe spatarul scaunului si a închis ochii. Pentru fiinta usoara ca fulgul, moartea nu a fost decît un tremur. Era ziua Anului Nou: ca sa nu întrerup sarbatorile publice si petrecerile de familie, am interzis sa fie difuzata imediat vestea sfîrsitului sau; ea a devenit oficiala doar a doua zi. A fost îngropat discret în gradinile familiei lui. în preziua acestei ceremonii, sena-

ful mi-a trimis o delegatie însarcinata sa-mi transmita con-doleantele înaltului corp si sa ofere lui Lucius onorurile divine la care avea dreptul ca fiu adoptiv al împaratului. Am refuzat însa: treaba asta deja costase statul destui bani. tvl-am multumit sa-i înalt cîteva edicule funerare, sa-i ridic ici si colo statui, prin diversele locuri în care a trait: sarmanul Lucius nu era zeu.

De data aceasta fiecare moment era pretios. Avusesem însa suficient timp sa reflectez la capatîiul bolnavului; planurile mele erau gata. Remarcasem în senat pe un oarecare Antoninus, barbat de vreo cincizeci de ani, dintr-o familie din provincie înrudita de departe cu cea a Plotinei. M-a impresionat prin grija, deopotriva respectuoasa si blînda, cu care-l înconjura pe socrul lui, batrîn neputincios, care-si avea locul lînga el; i-am recitit statele de serviciu; se dovedise un functionar ireprosabil în toate posturile ce le ocupase. Alegerea mea s-a fixat asupra lui. Cu cît îl cunosc mai îndeaproape pe Antoninus, cu atît stima mea pentru el tinde a se transforma în respect. Acest om simplu poseda o virtute despre care meditasem prea putin pîna acum, chiar cînd mi se întîmpla sa o practic: bunatatea. Nu e scutit de micile scaderi ale celui întelept; inteligenta lui consacrata îndeplinirii meticuloase a sarcinilor zilnice are în vedere mai mult prezentul decît viitorul; experienta sa politica e limitata de propriile-i virtuti; calatoriile lui s-au rezumat la cîteva misiuni oficiale, de altminteri bine îndeplinite. E prea putin cunoscator al artelor; initiativele înnoitoare le trece prin filtrul firii sale conservatoare. Provinciile, de pilda, nu vor reprezenta niciodata pentru el uriase posibilitati de dezvoltare, asa cum ele n-au încetat sa

fie în ochii mei; îmi va continua mai mult decît îmi va amplifica opera, dar o va continua bine; statul va avea în el un slujitor cinstit si un bun stapîn.

Dar durata unei generatii îmi parea putin lucru cînd e vorba sa asiguri securitatea lumii; tineam, daca-i cu putinta, sa prelungesc si mai departe linia adoptiva prudent constituita, sa pregatesc imperiului înca un schimb de cai de posta pe calea timpilor. De fiecare data cînd ma întorceam

219

la Roma, n-am neglijat niciodata sa merg sa-i salut pe vechii mei prieteni Veri, spanioli ca si mine, una dintre familiile cele mai liberale ale înaltei magistraturi. Te-am cunoscut din leagan, Annius Verus cel mic care astazi, datorita mie, porti numele de Marcus Aurelius. într-unui din anii cei mai însoriti ai vietii, în vremea cînd se ridica Panteonul, am facut sa fii ales, din prietenie pentru ai tai, în sacrul colegiu al Fratilor Arvali, prezidat de împarat, colegiu care duce cu piosenie mai departe vechile noastre obiceiuri religioase romane; te-am tinut de mîna în timpul sacrificiului ce a avut loc în anul acela pe malul Tibrului; am privit cu blinda încîntare seriozitatea ta de copil de cinci ani, speriat de tipetele purcelusului sacrificat, dar care se straduia cît putea mai bine sa imite atitudinea demna a celor vîrstnici. M-am ocupat de educatia acelui tînc preaîntelept; l-am ajutat pe tatal tau sa-ti aleaga cei mai buni dascali. Verus, Adevarul adevarat: ma jucam cu numele ce-l porti; tu esti poate singura fiinta care nu m-a mintit niciodata, Te-am vazut citind cu pasiune scrierile filozofilor, îmbracîndu-te cu lîna aspra, culcîndu-te pe tare, supunîndu-ti corpul nitel cam firav tuturor rigorilor stoice. Desigur, toate acestea erau excesive, dar la saptesprezece ani excesul e o virtute. Ma întreb uneori ce stînca va scufunda întelepciunea aceasta, caci întotdeauna e scufundata; fi-va o sotie, un fiu prea îndragit, în sfîrsit, una din acele capcane firesti în care cad sufletele sfioase si pure; fi-va, pur si simplu, vîrsta, boala, oboseala, deceptia ce ne sopteste ca daca totul e zadarnic si virtutea-i o zadarnicie? îmi închipui în locul fetei tale nevinovate de adolescent, chipul tau istovit de batrîn. Simt ca taria ta morala, atît de bine deprinsa, ascunde blîndete, poate chiar slabiciune; ghicesc în tine prezenta unui geniu care nu e neaparat cel al unui om de stat; totusi lumea va fi neîndoielnic pe vecie mai buna pentru ca l-a vazut o singura data asociat puterii supreme. Am facut tot ce era nevoie ca sa fii adoptat de Antoninus; sub noul nume ce-l vei purta într-o zi în lista împaratilor, tu esti de acum înainte nepotul meu. Cred ca ofer oamenilor singura ocazie ce-o vor avea vreodata sa împlineasca visul lui Platon, de a

220

vedea domnind asupra lor un filozof cu inima curata. Tu ai primit onorurile în sila; rangu-ti te obliga sa traiesti la palat; Tibur, locul unde adun pîna la capat toate placerile vietii, îti inspira teama pentru virtutea ta tînara; te privesc plimbîndu-te grav pe sub trandafirii împletiti ai aleilor; surîd zarindu-te oprit în fata frumoaselor obiecte de carne asezate în calea ta, ezitînd blînd între Veronica si Teodor

si renuntînd repede la amîndoi în favoarea austeritatii, aceasta naluca imaculata. Nu mi-ai ascuns dispretul tau melancolic pentru splendorile astea care dureaza putin, pentru curtea asta ce se va împrastia dupa moartea mea. Nu ma iubesti; afectiunea ta filiala se îndreapta mai degraba spre Antoninus; simti în mine o întelepciune contrara celei pe care ti-au insuflat-o dascalii si în lasarea mea în voia simturilor un principiu de viata opus severitatii celui ce-ti este propriu, si totusi paralel lui. N-are importanta. Nu este neaparat nevoie sa ma întelegi. Exista mai multe întelepciuni si toate sînt necesare lumii; nu e rau ca ele sa alterneze.

Opt zile dupa moartea lui Lucius, m-am dus în litiera la senat; am cerut îngaduinta sa intru în sala de sedinte si sa-mi pronunt alocutiunea culcat, sustinut de un teanc de perne. Vorbitul ma oboseste: i-am rugat pe senatori sa se adune în cerc strîns în jurul meu, ca sa nu fiu obligat sa ridic glasul. Am facut elogiul lui Lucius; cele cîteva rînduri au înlocuit în programul sedintei discursul pe care el ar fi trebuit sa-l rosteasca în acea zi. Mi-am anuntat apoi ho-tarîrea; l-am numit pe Antoninus; am pronuntat numele tau. Contasem pe consimtamîntul unanim; l-am obtinut. Mi-am exprimat o ultima dorinta ce a fost acceptata ca si celelalte; am cerut ca Antoninus sa adopte si pe fiul lui Lucius, care astfel va avea ca frate pe Marcus Aurelius; veti cîrmui împreuna; contez pe tine sa ai fata de el grija unui mai vîrstnic. Ţin ca statul sa pastreze ceva din Lucius.

Intorcîndu-ma acasa, prima oara dupa zile nesfîrsite mi-a venit sa surîd. Jucasem deosebit de bine. Adeptii lui Servianus, conservatorii ostili operei mele, nu capitulasera; toate dovezile de respect fata de înaltul corp senatorial stravechi si învechit nu compensau pentru ei cele doua sau

221

trei lovituri pe care i le dadusem. Fara îndoiala ca ar fi profitat de momentul mortii mele ca sa încerce sa-mi anuleze actele. Dar dusmanii cei mai înraiti nu vor îndrazni sa nu-l recunoasca pe cel mai integru reprezentant al ordinului si pe fiul unuia dintre cei mai respectati senatori. Sarcina mea publica era împlinita: puteam de acum înainte sa ma întorc la Tibur, sa reintru în acest refugiu care este boala, sa fac experiente cu propriile suferinte, sa ma cufund în ce placeri îmi mai ramîneau, sa reiau în liniste dialogul întrerupt cu o umbra. Mostenirea mea imperiala era în siguranta în manile piosului Antoninus si ale cumintelui Marcus Aurelius; Lucius însusi va supravietui prin fiul sau. Toate acestea s-au aranjat destul de bine.

Patientia

Arrian îmi scrie:

"Conform ordinelor primite am terminat periplul Pontului Euxin. Ocolul a început si s-a încheiat la Sinope ai carui locuitori îti poarta o vesnica recunostinta pentru marile lucrari de refacere si largire a portului, duse la bun sfîrsit acum cîtiva ani sub supravegherea ta:

Apropo, ti-au ridicat o statuie nici foarte asemanatoare, nici foarte frumoasa: trimite-le alta de marmura alba... Catre est, nu fara emotie, am îmbratisat cu privirea acelasi Pont Euxin, de pe înaltimile colinelor de pe care l-a zarit odinioara pentru întîia data Xenofon al nostru si de unde tu însuti l-ai contemplat cîtiva ani în urma...

Am inspectat garnizoanele de pe coasta: comandantii lor merita cele mai mari elogii pentru atmosfera de perfecta disciplina, pentru folosirea celor mai noi metode de instructie si pentru buna calitate a lucrarilor genistice... în ce priveste întreaga parte salbatica si cea înca destul de putin cunoscuta a coastelor, am întreprins noi sondaje si am modificat, acolo unde trebuia, indicatiile navigatorilor ce m-au precedat...

Am navigat de-a lungul Colhidei. Cunoscîndu-ti interesul pentru cele scrise de poeti, i-am întrebat pe locuitori despre vrajitoriile Medeei si despre faptele lui Iason. Pareau însa ca habar nu au de atare povesti...

Pe coasta nordica a acestei mari neospitaliere am ajuns la o insulita, destul de mare în legenda: insula lui Ahile. stii care-i povestea: se spune ca Tetis si-a crescut fiul în mica insula pierduta în ceturi; ea iesea din adîncul marii si venea în fiecare seara pe plaja sa stea de vorba cu copilul.

Rabdare.

Nelocuita astazi, pe insula cresc doar capre. Se afla si un templu al lui Ahile. Pescarusii de tarm si de larg, pasarile calatoare, toate zburatoarele marii o populeaza, iar fîlfîi-tul din aripi al lor, îmbibat de umezeala marina, racoreste neîncetat esplanada sanctuarului. De la sine înteles ca aceasta insula a lui Ahile este deopotriva si cea a lui Patrocle iar nenumaratele multumiri care umplu peretii templului sînt adresate cînd lui Ahile, cînd prietenului sau, caci bineînteles, celor ce-l iubesc pe Ahile le e draga si cinstesc memoria lui Patrocle. Ahile însusi le apare în vis navigatorilor ce poposesc în acele locuri: el îi apara si-i înstiinteaza despre pericolele marii, asa cum fac aiurea Dioscurii. Iar alaturi de Ahile apare si umbra lui Patrocle.

îti aduc la cunostinta atare lucruri fiindca le cred demne de a fi stiute si fiindca cei ce mi le-au povestit le-au cunoscut ei însisi sau le-au aflat de la martori demni de încredere... Uneori Ahile îmi pare, dintre oameni, cel mai maret prin curaj, tarie sufleteasca si înzestrari ale spiritului dublate de agilitate trupeasca si prin dragostea lui arzatoare pentru tînarul sau tovaras. Nimic mai impunator la el decît disperarea care-l facea sa dispretuiasca viata si sa doreasca moartea atunci cînd l-a pierdut pe cel mult iubit."

Las sa-mi cada pe genunchi voluminosul raport al guvernatorului Armeniei Mici, seful escadrei. Ca de obicei, Arrian a lucrat bine. De data asta însa a facut si mai mult: mi-a oferit un dar necesar spre a muri împacat: îmi trimite o imagine a vietii mele, asa cum as fi vrut sa fie. Arrian stie ca ceea ce conteaza nu va figura în biografiile oficiale, în inscriptiile de pe morminte; stie de asemenea ca trecerea timpului nu face decît sa adauge nefericirii o descumpanire mai mult. Vazuta de el, aventura existentei mele capata sens, se ordoneaza ca un poem; tandretea unica se desprinde de remuscare, de nerabdare, de tristele apucaturi aidoma tot atîtor fumuri, tot atîtor pulberi; durerea se decanteaza, disperarea devine pura. Arrian îmi deschide vastul empireu al eroilor si prietenilor: nu ma considera a fi prea nedemn. Camera secreta din centrul bazinului

de la Vila nu constituie un refugiu suficient de launtric: acolo îmi tîrîi corpul îmbatrînit, acolo sufar. Desigur, trecutul îmi ofera ici si colo refugii unde cel putin scap de o parte a mizeriilor prezente; cîmpia de zapada de pe malul Dunarii, gradinile din Nicomedia, Claudiopolis îngalbenita de culturile de sofran în floare, oricare strada din Atena, o oaza unde nuferii unduiesc deasupra apei tulburi, desertul sirian sub lumina stelelor, la întoarcerea din tabara lui Osroes. Locurile acestea atît de dragi sînt prea adesea legate de începuturile unei greseli, ale unei deceptii, ale unui esec stiut doar de mine: în clipele grele, toate drumurile celui fericit care-am fost par a duce în Egipt, într-o încapere de la Baiae, ori în Palestina. Mai mult înca: oboseala trupului se transmite memoriei; imaginea scarilor Acropolei este de nesuportat pentru un om care se sufoca urcînd treptele gradinii; soarele de iulie de pe întinderea pustie de la Lambaesis ma copleseste ca si cum m-ar bate chiar acum în cap. Arrian îmi ofera ceva mai bun. La Ti-bur, în plina caldura de mai, ascult lungul hohot de plîns al valurilor pe plajele insulei lui Ahile; îi respir aerul curat si racoros; ratacesc fara greutate pe dalajul templului scaldat de umezeala marina; îl întrezaresc pe Patrocle. Locul acesta pe care nu-l voi vedea niciodata devine resedinta mea tainica, ultimul meu refugiu. Neîndoielnic, acolo ma voi afla în clipa mortii.

îi îngaduisem odinioara filozofului Eufrates sa se sinucida. Nimic nu parea mai simplu: un om are dreptul sa hotarasca din ce moment viata lui înceteaza sa mai fie utila. Nu stiam pe atunci ca moartea poate deveni obiectul unei dorinte oarbe, unei foame ca si dragostea. Nu prevazusem noptile cînd aveam sa înfasor cureaua în jurul pumnalului pentru a ma gîndi de doua ori înainte de a ma folosi de el. Arrian patrunsese taina acestei lupte lipsite de glorie, purtata împotriva vidului, a ariditatii, a oboselii, a dezgustului de a trai si care sfîrseste prin a dori moartea. Vindecare nu exista: frigurile mai vechi m-au doborît de mai multe ori; tremuram dinainte, ca un bolnav prevenit de un acces iminent. Orice era binevenit spre a amîna ceasul de

noapte al luptei: munca, taifasurile prelungite pîna-n zor' saruturile, cartile. Se întelege ca un împarat nu se sirn cide decît în cazul cînd e obligat din ratiuni de stat; Mar-cus Antonius însusi avusese scuza unei batalii pierdute Severul meu Arrian va admira mult mai putin disperarea aceea cu care ma întorsesem din Egipt, daca n-as fi reusit sa mi-o birui. Propriul meu cod interzicea soldatilor sfîr-situl voluntar pe care-l acordam înteleptilor; fata de oricare legionar, nu ma simteam cu nimic mai îndreptatit sa dezertez. stiu însa ce înseamna sa atingi cu mîna cîltii frîn-ghiei ori ascutisul stiletului. în cele din urma am reusit sa fac din dorinta-mi de moarte un meterez împotriva mortii însesi: oricînd posibila sinucidere ma ajuta sa suport mai cu rabdare existenta, asa cum prezenta la îndemîna a unei bauturi calmante linisteste pe cel atins de insomnie. Ca urmare a unei contradictii launtrice, obsesia mortii n-a încetat sa-mi subjuge sufletul decît atunci cînd primele simptome ale bolii au venit sa ma scape de ea; am reînceput sa ma interesez de viata care ma parasea; în gradinile de la Sidon mi-am dorit cu ardoare sa ma mai pot bucura de trup cîtiva ani înca.

Voiam sa mor, dar nu voiam sa ma sufoc; boala te dezgusta de moarte; vrei sa te faci bine, ceea ce înseamna într-un fel ca vrei sa traiesti. Slabiciunea, suferinta, miile de mizerii trupesti descurajeaza însa curînd pe bolnav de a mai încerca sa urce din nou panta: te saturi de ragazurile care sînt tot atîtea curse, de puterile sovaitoare, de elanurile frînte, de necontenita asteptare a urmatoarei crize. Ma spionam: durerea surda din piept era oare o jena trecatoare, consecinta unui prînz consumat prea repede, sau trebuia sa ma astept din partea dusmanului la un asalt care de asta data ar putea sa nu fie respins? Nu intram în senat fara a-mi spune ca usa se închisese poate definitiv în urma mea, ca si cum as fi fost asteptat, ca Iulius Cezar, de cincizeci de conjurati înarmati cu pumnale. în timpul cinelor de la Tibur ma temeam sa comit fata de invitatii mei nepolitetea unei retrageri bruste; mi-era frica sa nu mor în baie sau între tinere brate. Necesitati care altadata erau

lesnicioase, ori chiar placute, devin umilitoare îndata ce se împlinesc anevoie; te plictisesti de oala de argint prezentata în fiecare dimineata examinarii medicului. Boala principala tîraste dupa ea un întreg cortegiu de afectiuni secundare: auzul si-a pierdut ascutimea de odinioara; chiar ieri m-am vazut obligat sa-l rog pe Flegon sa repete o fraza întreaga: m-am rusinat mai mult decît de-o crima. Lunile ce au urmat adoptiunii lui Antoninus au fost cumplite: sederea la Baiae, întoarcerea la Roma si negocierile ce au însotit-o au epuizat ceea ce îmi mai ramasese din puteri. Obsesia mortii m-a cuprins din nou, dar de aceasta data cauzele erau vizibile, marturisibile; dusmanul meu cel mai neîmpacat n-ar fi putut surîde aflîndu-le. Nimic nu ma mai retinea: ar fi fost de înteles ca împaratul, retras în casa lui de la tara, dupa ce a pus rînduiala în treburile lumii, sa-si ia masurile necesare spre a-si usura sfîrsitul. Dar grija prietenilor mei echivaleaza cu o supraveghere neîncetata: orice bolnav e un prizonier. Nu mai am forta necesara sa înfig pumnalul exact în locul marcat pe vremuri cu cerneala rosie sub sînul sting; n-as face decît sa adaug raului de acum un dezgustator

amestec de bandaje, de bureti însîngerati, de chirurgi discutînd la picioarele patului. Ca sa-mi pregatesc sinuciderea, mi-ar trebui precautiile unui asasin care-si pune la cale lovitura.

întîi m-am gîndit la maestrul meu de vînatoare Mastor, o frumoasa bruta sarmata care ma însoteste de ani de zile cu devotamentul unui dine lup si care e însarcinat uneori sa vegheze noaptea la usa mea. Am profitat de un moment de singuratate spre a-l chema si a-i explica ce astept de la el: la început n-a înteles. Apoi s-a dumirit; groaza a pus sta-pînire pe mutra aceea blonda. Ma crede nemuritor; vede cum seara si dimineata medicii intra în odaia mea; ma aude gemînd în timpul punctiilor, fara a-i fi zguduita credinta; pentru el era ca si cum stapînul zeilor, voind sa-l puna la încercare, s-ar fi coborît din Olimp cerîndu-i sa-i dea lovitura de gratie. Mi-a smuls din mîini sabia pe care i-o luasem si a fugit urlînd. A fost gasit în fundul parcului, aiurind sub stele în limbajul lui barbar. Jivina înnebunita a fost

domolita cum s-a putut; nimeni nu mi-a mai vorbit de incident. Dar, de a doua zi, am observat ca Celer înlocuise pe masa de lucru de lînga patul meu stilul metalic cu un condei de trestie.

Mi-am cautat un aliat mai bun. Aveam cea mai deplina încredere în Iollas, tînar medic din Alexandria pe care Her-mogenes si-l alesese vara trecuta ca înlocuitor în absenta. Discutam unul cu celalalt: îmi placea sa esafodez împreuna cu el ipoteze despre esenta si obîrsia lucrurilor; îndragisem acest spirit îndraznet si visator, focul întunecat din ochii lui încercanati. stiam ca redescoperise în palatul din Alexandria formula otravurilor extraordinar de subtile obtinute odinioara de chimistii Cleopatrei. Examenul candidatilor la catedra de medicina pe care tocmai am înfiintat-o la Odeon mi-a servit ca pretext spre a-l îndeparta pe Hermo-genes cîteva ore, oferindu-mi astfel prilejul unei convorbiri secrete cu Iollas. M-a înteles din aluzii; ma compatimea; nu putea decît sa-mi dea dreptate. Juramîntul hipocratic îi interzicea însa, sub indiferent ce motiv, sa administreze unui bolnav un medicament nociv; a refuzat, jignit în onoarea lui de medic. Am insistat; am pretins; am utilizat toate mijloacele încercînd sa-l înduiosez ori sa-l corup; va fi ultimul om pe care l-am implorat. învins, mi-a promis, în sfîrsit, ca se duce sa caute doza de otrava. L-am asteptat zadarnic pîna seara. Noaptea tîrziu, am aflat îngrozit ca a fost gasit mort în laboratorul sau, cu un flacon de sticla în mîna. Acest suflet strain de orice compromis gasise mijlocul de a ramîne fidel juramîntului, fara a-mi refuza nimic.

A doua zi s-a anuntat Antoninus; sincerul prieten îsi retinea cu greu lacrimile. Ii era de neîndurat gîndul ca un om pe care se obisnuise sa-l iubeasca si sa-l venereze ca pe un parinte suferea într-atît încît sa-si doreasca moartea; i se parea ca se abatuse de la îndatoririle sale de bun fiu. îmi promitea ca-si va uni eforturile cu cei din anturajul meu spre a ma îngriji, a-mi potoli durerile, a-mi face pîna la capat viata dulce si usoara, a ma vindeca poate. Conta pe mine sa continuu cît mai mult timp posibil sa-l îndrum

228

si sa-l învat; se simtea raspunzator în fata întregului imperiu de zilele ce-mi mai ramîneau de trait. stiu cît fac aceste sarmane proteste, aceste promisiuni naive: ele îmi aduc totusi o usurare si o mîngîiere. Cuvintele simple ale lui Antoninus m-au convins; înainte de a muri îmi recapat controlul asupra mea însumi. Moartea lui Iollas, credincios îndatoririi sale de medic, ma îndeamna sa ma conformez pîna la capat convenientelor meseriei mele de împarat. Patientia: ieri l-am vazut pe Domitius Rogatus, devenit procurator al monetariei, si l-am însarcinat sa procedeze la o noua emisiune; am ales aceasta legenda care va fi ultimul meu cuvînt de ordine. Moartea mi se paruse cea mai intima dintre hotarîrile mele, refugiul meu suprem de om liber; ma înselam. Nu trebuie zguduita credinta milioanelor de Mastori; alti Iollas nu vor mai fi pusi la grea încercare. Am înteles ca sinuciderea va parea micului grup de prieteni devotati ce ma înconjoara drept un semn de indiferenta, de lipsa de recunostinta, poate; nu vreau sa las prieteniei lor amintirea suparatoare a unui torturat incapabil sa mai suporte înca un chin. Alte considerente mi s-au impus încetul cu încetul în decursul noptii ce a urmat mortii lui Iollas: existenta mi-a dat multe sau, cel putin, am stiut obtine mult de la ea; în acest moment, ca si pe timpul fericirii mele, dar din motive cu totul opuse, parea ca nu mai are nimic sa-mi ofere: nu sînt sigur ca eu nu mai am nimic de învatat. îi voi asculta pîna la capat tainicele-i porunci, întreaga viata am avut încredere în întelepciunea trupului meu; m-am straduit sa gust cu discernamînt senzatiile oferite de acest prieten: se cuvine deopotriva sa le apreciez si pe cele din urma. Nu mai refuz agonia faurita pentru mine, sfîrsitul îndelung elaborat în adîncul arterelor, mostenit poate de la un strabun, nascut din temperamentul meu, pregatit încetul cu încetul de fiecare din faptele propriei vieti. Ora nerabdarii trecuse; în situatia în care ma aflu, disperarea ar fi tot atît de prost gust ca si speranta. Am renuntat sa-mi mai grabesc moartea.

229

Sînt înca o multime de facut. Domeniile africane, mostenite de la soacra mea Matidia, trebuie sa devina un model de exploatare agricola; taranii satului Boristene, întemeiat în Tracia în amintirea unui cal destoinic, au dreptul la ajutoare, la sfîrsitul unei ierni grele; dimpotriva, trebuie sa refuz subsidiile pentru bogatii cultivatori din valea Nilului, oricînd gata sa profite de bunavointa împaratului. Iulius Vestinus, prefect al învatamîntului, îmi trimite raportul sau privitor la deschiderea scolilor publice medii; tocmai termin restructurarea legislatiei comerciale a Palmirei: totul se afla prevazut, de la tariful prostituatelor pîna la taxele vamale pentru caravane. Chiar acum are loc un congres al medicilor si juristilor, întrunit cu scopul de a hotarî asupra duratei maxime a sarcinii lehuzelor, punîndu-se astfel capat nesfîrsitelor contestatii legale. In coloniile militare, cazurile de bigamie se înmultesc; ma straduiesc cît pot sa-i conving pe veterani sa nu profite în chip gresit de legile cele noi care le îngaduie sa se casatoreasca, sa aiba grija sa nu-si ia decît o singura sotie o data. La Atena se ridica un Panteon dupa modelul Romei; ma ocup de alcatuirea inscriptiei ce-si va avea locul pe peretii lui; drept pilde si îndemnuri pentru viitor, enumar acolo serviciile pe care le-am adus oraselor grecesti si popoarelor

barbare; cele aduse Romei sînt de la sine întelese. Lupta împotriva brutalitatii justitiei continua: a trebuit sa fac aspra mustrare guvernatorului Ciliciei care ordonase sa fie ucisi în chinuri hotii de vite din provincia sa ca si cum moartea pur si simplu n-ar fi fost de ajuns ca pedeapsa si ca mijloc de a te descotorosi de cineva. Statul si municipalitatile abuzau de condamnarile la munca silnica în scopul de a-si procura o mîna de lucru ieftina; am interzis atare practica atît în ce-i priveste pe sclavi cît si pe oamenii liberi; trebuie însa avuta grija ca acest sistem detestabil sa nu se reinstaureze sub alte denumiri. Se mai comit înca sacrificii de copii în anumite puncte ale fostului teritoriu al anticei Cartagine: sa nu le mai fie îngaduita preotilor lui Baal bucuria de a-si aprinde rugurile. In Asia Mica, drepturile mostenitorilor Seleucizilor au fost încalcate fara rusine de catre tribunalele

230

noastre civile, totdeauna pornite împotriva principilor de vita veche; am reparat aceasta lunga nedreptate. In Grecia, procesul lui Herodes Atticus înca se mai judeca. Cutia de corespondenta a lui Flegon, razuitoarele lui de piatra ponce si batoanele-i de ceara rosie vor fi cu mine pîna la capat. Ca pe timpurile fericirii mele, oamenii ma cred zeu; continua sa ma numeasca astfel chiar cînd aduc cerului sacrificii pentru restabilirea Sanatatii Auguste. Ţi-am mai spus motivele pentru care aceasta credinta asa de binefacatoare nu-mi pare nesabuita. O batrîna oarba a venit pe jos din Pannonia; a efectuat atare vlaguitoare calatorie ca sa-mi ceara sa-i ating pupilele-i stinse cu degetul; si-a recapatat vederea sub mîinile mele asa cum, în convingerea ei, se astepta de mult; miracolul se explica prin credinta în împaratul-zeu. S-au produs si alte minuni; unii bolnavi spun ca m-au vazut în vis, asa cum pelerinii la Epidaur îl vad în somn pe Esculap; acestia pretind ca s-au trezit vindecati sau cel putin usurati. Nu surîd de nepotrivirea dintre puterile mele de vindecator si boala ce ma roade; primesc cu gravitate noile haruri. Batrîna oarba venind catre împarat din fundul unei provincii barbare devenise pentru mine ceea ce sclavul de la Tarraco fusese odinioara: emblema populatiilor imperiului pe care le-am condus si slujit. Imensa lor încredere ma rasplateste pentru douazeci de ani de munca ce nu mi-a displacut. De curînd, Flegon mi-a citit lucrarea unui evreu din Alexandria care si el îmi atribuie puteri supraomenesti; am ascultat fara sarcasme descrierea principelui cu parul cenusiu - vazut într-un continuu du-te-vino pe toate drumurile pamîntului, afundîndu-se printre comorile minelor, trezind puterile germinative ale gliei, adu-cînd peste tot prosperitatea si pacea - a initiatului care a ridicat din ruine locurile sfinte ale tuturor neamurilor, a cunoscatorului mestesugurilor magice, a vizionarului ce a asezat un copil în ceruri. As fi fost mult mai bine înteles de acest evreu entuziast decît de multi senatori si proconsuli; adversarul ce mi s-a alaturat îl completeaza pe Arrian; ma mir ca în cele din urma am devenit în ochii unora ceea ce doream sa fiu si ca atare reusita consta în atît de putin.

231

Batrânetea si moartea, apropiate, adauga de aici înainte acestui prestigiu propria lor maiestate; oamenii se dau piosi la o parte din drumul meu; ei nu ma mai asemuie ca pe vremuri lui Zeus radios si calm, ci lui Marte Mergatorul înainte, divinitate a lungilor

campanii si a disciplinei severe, meditativului Numa cel inspirat de zei; în ultimul timp chipul palid si descompus, privirea fixa, trupul mare, tinut drept printr-un efort de vointa, le aminteste de Pluton, zeitate a lumii umbrelor. Doar cîtiva intimi, cîtiva prieteni încercati si dragi reusesc sa scape acestei teribile contagiuni a respectului. Tînarul avocat Fronton, juristul de viitor care neîndoielnic va fi unul din bunii slujitori ai guvernarii tale, a venit sa discute cu mine o comunicare ce urma a se face senatului; vocea îi tremura; i-am citit în privire acelasi respect amestecat cu teama. Nu mai pot avea parte de bucuriile calme ale prieteniei umane; oamenii ma slavesc; ma venereaza prea mult ca sa ma mai iubeasca.

Mi-a fost harazita sansa asemanatoare a unor gradinari: tot ce-am încercat sa plantez în imaginatia semenilor a prins radacina. Cultul lui Antinous parea cea mai nebuneasca din actiunile mele, revarsarea unei dureri care ma privea exclusiv. Dar vremea noastra e avida de zei; ea îi prefera pe cei mai plini de ardoare, pe cei mai tristi, acei care toarna în vinul vietii mierea amara a tarîmului de dincolo de mor-mînt. La Delfi, copilul a devenit Hermesul pazitor al pragului, stapînul trecatorilor întunecate înspre umbre. Eleusis, unde vîrsta si statutul sau de strain îi interzisesera odinioara sa fie initiat alaturi de mine, face din el un tînar Bachus al Misterelor, print al regiunilor marginase dintre simturi si suflet. Ancestrala-i Arcadie îl asociaza lui Pan si Dianei, divinitati ale padurilor; taranii de la lîbur îl asimileaza dulcelui Aristeu, regele albinelor. In Asia, credinciosii îsi regasesc într-însul zeii lor blînzi, rupti de toamna sau devorati de vara. La capatul tinuturilor barbare, tovarasul vînaterilor si calatoriilor mele a îmbracat aspectul Cavalerului trac, al misteriosului trecator calarind prin desisuri sub clar de luna, caraus al sufletelor în faldurile mantiei sale. Toate acestea pot fi doar o hipertrofiere a cultului oficial, o lin-

gusire din partea feluritelor neamuri, o josnicie a preotilor avizi de subsidii. Dar chipul celui tînar îmi scapa; el raspunde aspiratiilor inimilor simple: gratie unei reasezari inerente naturii lucrurilor, efebul trist si minunat a devenit în religia oamenilor de rînd sprijinul celor slabi si sarmani, mîngîietorul copiilor morti. Imaginea de pe monedele din Bitinia, profilul baiatului de cincisprezece ani, cu cîrliontii învolburati, cu surîsul plin de uimire si încredere pe care l-a pastrat atît de putin, atîrna la gîtul noilor nascuti în chip de amuleta; el este tintuit în cimitirele satelor pe micutele morminte. Pe vremuri, cînd ma gîndeam la propriu-mi sfîrsit, aidoma unui cîrmaci nepasator de sine, ci tremu-rînd pentru pasagerii si încarcatura corabiei, îmi spuneam cu amaraciune ca aceasta amintire se va scufunda o data cu mine; tînara fiinta, îmbalsamata cu grija în strafundul memoriei mele, mi se parea, asadar, ca va trebui sa piara a doua oara. Teama, atît de îndreptatita totusi, s-a mai domolit în parte; am compensat cum am putut acea moarte timpurie; o imagine, un reflex, un ecou slab va razbate cel putin cîteva secole. în ce priveste nemurirea, nimic mai temeinic nu poate fi facut.

L-am revazut pe Fidus Aquila, guvernatorul Antinoei, în drum catre noul sau post de la Sarmizegetusa. Mi-a descris riturile anuale celebrate pe malul Nilului în cinstea zeului mort, pelerinii veniti cu miile din regiunile nordice si sudice, ofrandele de bere si graunte,

rugaciunile; tot la trei ani jocuri aniversare au loc la Antinoe, ca si la Alexandria, la Mantineea si în draga mea Atena. Sarbatorile trienale se vor tine toamna aceasta, dar nu sper sa rezist pîna la a noua venire a lunii Atyr. E cu atît mai important deci ca fiecare detaliu al acestor solemnitati sa fie stabilit dinainte. Oracolul celui mort functioneaza în camera secreta a templului faraonic reconstruit prin grija mea; preotii dau zilnic cîteva sute de raspunsuri gata pregatite pentru întrebarile puse de speranta ori nelinistea omeneasca. Mi s-a reprosat ca eu însumi as fi compus multe din ele. Nu consideram a fi o lipsa de respect fata de zeul meu, nici de compasiune fata de nevasta soldatului care întreaba daca

i se va întoarce barbatul dintr-o garnizoana din Palestina fata de bolnavul dornic de mîngîiere, fata de negustorul ale carui corabii se leagana pe valurile Marii Rosii, fata de sotii ce-si doresc un fiu. Cel mult prelungeam în acest chip partidele de enigme, saradele versificate pe care le jucam uneori împreuna. Tot asa, lumea a fost uimita ca aici, la Vila, în jurul capelei din Canopus unde cultul sau e celebrat dupa ritualul egiptean, am lasat sa se aseze pavilioanele de placere ale suburbiei alexandrine cu acelasi nume usuratatile si distractiile lor pe care le ofer oaspetilor mei luînd cîteodata eu însumi parte la ele. Baiatul se obisnuise cu astfel de lucruri. si apoi nu te-nchizi ani de zile într-un unic gînd fara sa nu lasi sa patrunda încetul cu încetul în-tr-însul toate obisnuintele unei vieti.

Am facut tot ce se recomanda. Am asteptat: m-am rugat uneori. Audivi voces divinas... Proasta Iulia Balbilla credea ca aude în zori vocea misterioasa a lui Memnon: am ascultat fosnetele noptii. M-am uns cu miere si ulei de trandafir care atrag umbrele; am asezat cupa cu lapte, pumnul de sare, picatura de sînge, baza existentei lor de altadata. M-am întins pe pavimentul de marmura al micului sanctuar; lumina stelelor se strecura prin îngustele spatii lasate libere-n zid, asternînd ici si colo sclipiri, nelinistitoare palide focuri. Mi-am amintit de poruncile soptite de preoti la urechea mortului, de itinerarul gravat pe mormînt: si va recunoaste drumul... si paznicii pragului îl vor lasa sa treaca... si va pleca si va veni în jurul celor ce-l iubesc, vreme de milioane de zile... Uneori, la lungi intervale, credeam ca simt usoara atingere a unei apropieri, o mîngîiere delicata aidoma fulguirii unor gene, calduta ca fata unei palme. Iar alaturi de Ahile apare si umbra lui Patrocle... Nu voi sti niciodata daca acea caldura, acea dulce stare nu era pur si simplu o emanatie a propriului eu, ultimele sfortari ale omului luptînd cu singuratatea si cu frigul noptii. întrebarea ce ne-o punem deopotriva în prezenta iubirilor noastre în viata a încetat sa ma mai intereseze astazi: putin îmi pasa ca fantomele chemate de mine vin din limburile memoriei sau din cele ale unei alte lumi. Sufletul meu, daca am vreunul,

e alcatuit din aceeasi substanta ca spectrele; acest trup cu rnîinile umflate, cu unghiile livide, aceasta masa trista, pe jumatate descompusa, acest burduf plin de suferinte, de dorinte si de visuri nu e cu nimic mai trainic ori mai consistent decît o umbra. De morti

ma deosebesc doar prin posibilitatea de a ma sufoca înca putine clipe; într-un fel existenta lor e mai sigura decît a mea. Antinous si Plotina sînt cel putin tot atît de reali ca si mine.

Meditatia asupra mortii nu te-nvata sa mori si nici nu face mai usoara trecerea, dar usurinta a încetat sa mai fie ceea ce caut. Mica fata îmbufnata si voluntara, sacrificiul tau nu mi-a îmbogatit viata, ci moartea. Apropierea ei restabileste între noi un fel de strînsa complicitate: cei vii care ma înconjoara, slujitorii devotati, uneori stînjenitori, nu vor sti niciodata cît de putin ne mai intereseaza lumea. Ma gîndesc cu dezgust la negrele simboluri ale mormintelor egiptene: scarabeul uscat, mumia rigida, broasca eternei reproduceri. De-ar fi sa-i cred pe preoti, te-am lasat în locul unde elementele fiintei se destrama ca un vesmînt uzat de care tragi, la raspîntia înspaimîntatoare dintre ceea ce fiinteaza vesnic, ce a fost si ce va fi. S-ar putea totusi ca oamenii aceia sa aiba dreptate, moartea fiind facuta din aceeasi materie lunecoasa si confuza ca si viata. Dar toate teoriile privind nemurirea nu-mi inspira încredere; sistemul rasplatirilor si pedepselor nu spune nimic unui judecator care stie cît de greu e sa judeci. Pe de alta parte, solutia contrara o gasesc prea simplista, neantul pur, haul nesfîr-sit în care rasuna rîsul lui Epicur. îmi observ sfîrsitul: seria de experimente asupra mea însumi continua lungul studiu început în clinica lui Satyros. Pîna acum transformarile sînt tot atît de exterioare ca cele la care timpul si intemperiile supun un monument caruia nu-i altereaza nici materia nici arhitectura: uneori cred ca întrezaresc si ating prin crapaturi fundatia indestructibila, tuful etern. Sînt ceea ce eram, mor fara sa ma fi schimbat. La prima vedere, copilul robust din gradinile Spaniei, ofiterul ambitios întors sub cortul sau, scuturîndu-si de pe umeri fulgii de zapada, par tot atît de inexistenti pe cît am sa fiu atunci cînd voi fi trecut

prin rugul incinerarii; dar ei sînt acolo; de ei nu pot fi despartit. Omul care urla pe pieptul unui mort continua sa geama într-un ungher al fiintei mele, în ciuda calmului mai mult sau mai putin omenesc la care particip; calatorul din bolnavul pe veci sedentar se intereseaza de moarte fiindca ea înseamna o plecare. Acea forta ce-am fost pare înca în stare sa orchestreze alcatuirea multor altor vieti, sa ridice lumile. Daca, printr-o minune, cîteva veacuri ar urma sa se adauge putinelor zile ce-mi mai ramîn, as face întocmai aceleasi lucruri, pîna la aceleasi greseli, as pasi prin aceleasi olimpuri si prin aceleasi infernuri. Atare constatare este un argument excelent în favoarea utilitatii mortii, dar totodata îmi trezeste banuieli în privinta absolutei ei eficiente.

Pe parcursul unor perioade de viata mi-am facut însemnari despre visurile ce le aveam; semnificatia lor o discutam cu preotii, cu filozofii, cu astrologii. Capacitatea de a visa, pierduta de ani de zile, mi-a revenit în cursul lunilor de agonie; întîmplarile din timpul starii de veghe par mai putin reale, cîteodata mai neimportante decît aceste vise. Daca astfel de lume larvara si spectrala, în care

platitudinile si absurditatile misuna înca si mai mult decît pe pa-mînt, ne-ar da o idee despre starea sufletului separat de trup, neîndoielnic ca-mi voi petrece eternitatea regretînd controlul sever al simturilor si perspectivele corectate ale ratiunii omenesti. si totusi ma cufund cu oarecare placere în vanele tarîmuri ale viselor; pentru o clipa sînt în posesia unor secrete ce apoi îmi scapa; acolo ma adap la izvoare, într-o zi mâ aflam în oaza lui Ammon, în seara vînarii leului. Eram vesel; totul se petrecea ca pe vremea robus-tetii mele: fiara ranita s-a pravalit, apoi s-a sculat; m-am aruncat asupra ei sa-i dau lovitura de gratie. Dar, de data aceasta, calul ridicat pe doua picioare m-a zvîrlit la pamînt; cumplita bestie însîngerata s-a aruncat asupra-mi; ghearele îmi sfîsiau pieptul; m-am trezit în camera mea de la Tibur, strigînd dupa ajutor. Mai de curînd mi-am revazut tatal, la care de altminteri ma gîndesc putin. Era culcat pe patul de suferinta într-o odaie a casei noastre din Italica

236

pe care am parasit-o îndata dupa moartea lui. Pe masa avea un flacon plin cu o licoare linistitoare pe care l-am rugat sa mi-o dea. M-am trezit fara sa mai fi avut timp sa-mi raspunda. Ma surprinde ca majoritatii oamenilor le e atît de frica de fantome, dar se împaca lesne cu gîndul de a vorbi mortilor în visele lor.

si prevestirile se înmultesc: de aici înainte toate par o somatie, un semn. Am scapat din mîna, spargîndu-se, o piatra pretioasa gravata, încastrata în satonul unui inel; pe ea se afla, intaliat de un mester grec, profilul meu. Au-gurii dau cu gravitate din cap; regret aceasta pura capodopera. Mi se întîmpla sa vorbesc de mine la trecut: discutînd în senat despre unele evenimente survenite dupa moartea lui Lucius, m-am surprins de multe ori scapîndu-mi limba si referindu-ma la ele ca si cum ar fi avut loc dupa moartea mea. Acum cîteva luni, de ziua nasterii, urcînd în litiera scarile Capitoliului, m-am aflat fata-n fata cu un om în doliu care plîngea: l-am vazut palind pe batrînul meu Habrias. Pe atunci mai ieseam înca; continuam sa exercit personal functiile de Mare Pontif, de Frate Arval, celebrînd eu însumi stravechile ritualuri ale religiei romane pe care ajunsesem sa le prefer majoritatii cultelor straine. Stateam în picioare în fata altarului, gata sa aprind flacara. Aduceam zeilor un sacrificiu pentru Antoninus. Deodata, partea de toga ce-mi acoperea fruntea mi-a alunecat, cazîndu-mi pe umeri si lasîndu-ma cu capul descoperit; treceam astfel din categoria sacrificantului în cea a victimei. într-adevar, venise si rîndul meu.

Rabdarea da roade; sufar mai putin; viata redevine aproape dulce. Nu ma mai cert cu medicii; stupidele lor leacuri m-au ucis; dar îngîmfarea si pedantismul ipocrit al acestora este opera noastra: ar minti mai putin daca nu ne-ar fi atît de frica sa suferim. îmi lipseste forta necesara acceselor de mînie de altadata: stiu din sursa sigura ca Platorius Nepos, pe care l-am iubit mult, a abuzat de încrederea mea; n-am încercat sa-l cert; nu l-am pedepsit. Viitorul lumii nu ma mai priveste; nu ma mai straduiesc a socoti, cu teama-n suflet, durata mai mult sau mai putin

237

lunga a pacii romane; las totul în seama zeilor. Asta nu înseamna ca am dobîndit mai multa încredere în justitia lor, care nu-i si a noastra, ori mai multa credinta în întelepciunea omului; adevarul e invers. Viata e cumplita; stim asta. Dar tocmai fiindca astept prea putin de la conditia umana, perioadele de fericire, de partial progres, eforturile luarii de la început si ale continuitatii îmi apar tot atîtea minuni care aproape compenseaza masa imensa a relelor, a esecurilor, a nepasarii si a erorii. Veni-vor catastrofele si ruinele; dezordinea va triumfa, dar din cînd în cînd si ordinea, la rîndu-i. Pacea se va restabili din nou între doua perioade de razboi; cuvintele libertate, umanism, dreptate îsi vor recapata ici si colo întelesul pe care am încercat sa li-l dam. Cartile noastre nu vor pieri cu toate; statuile sparte ne vor fi reparate; alte cupole si alte frontoane vor lua nastere din frontoanele si cupolele noastre; unii oameni vor medita, vor lucra si vor simti ca noi: îndraznesc sa ma bizui pe acesti continuatori presarati la intervale neregulate de-a lungul veacurilor, pe aceasta nemurire intermitenta. Daca barbarii vor pune vreodata stapînire pe lume, vor fi obligati sa adopte unele din metodele noastre; vor sfîrsi prin a ne semana. Lui Habrias îi este teama ca într-o zi va vedea pe pastoforul lui Mithras ori pe episcopul lui Hristos in-stalîndu-se la Roma si înlocuindu-l pe Marele Pontif. Daca din nefericire aceasta zi va veni, urmasul meu pe malul vatican va înceta sa mai fie seful unui cerc de credinciosi sau al unei bande de sectari, spre a deveni la rîndu-i una din fetele autoritatii universale. El va mosteni palatele si arhivele noastre si se va deosebi de noi mai putin decît s-ar putea crede. Consimt cu calm la aceste vicisitudini ale Romei eterne.

Medicamentele nu mai au nici un efect; umflarea picioarelor continua; somnolez sezînd mai degraba decît culcat. Unul din avantajele mortii va fi de a ma afla din nou întins pe un pat. E rîndul meu sa-l consoloz acum pe Anto-ninus. Ii reamintesc ca moartea îmi pare de multa vreme solutia cea mai eleganta a propriei mele probleme; ca întotdeauna, dorintele mi se împlinesc, în fine, dar într-un

238

fel mai zabavnic si mai ocolit decît crezusem. Ma felicit ca boala mi-a îngaduit sa fiu lucid pîna la capat; ma bucur ca n-am sa mai trec prin încercarea vîrstei înaintate, ca nu-mi este dat sa cunosc împietrirea, rigidizarea, aviditatea, cumplita lipsa a dorintelor. Daca socotelile mele sînt corecte, mama a murit aproape la etatea la care ma aflu astazi; viata mi-a fost deja mai lunga cu jumatate din cea a tatei, decedat la patruzeci de ani. Totul e pregatit: vulturul ce va purta catre zei sufletul împaratului este tinut la îndemîna pentru ceremonia funebra. Mausoleul meu, în vîrful caruia sînt plantati acum chiparosii, urmînd sa alcatuiasca pe fundalul larg deschis al cerului o neagra piramida, va fi terminat aproape la timp spre a primi cenusa calda înca. L-am rugat pe Antoninus sa o aduca apoi acolo si pe Sabina; am neglijat sa-i decernez la moarte onorurile divine care, din toate considerentele, i se cuvin; n-ar fi rau ca atare scapare sa-si capete împlinirea. si as mai dori ca ramasitele lui Aelius Cezar sa fie asezate alaturi de mine. M-au dus la Baiae; pe caldurile lui iulie, drumul a fost chinuitor, dar pe malul marii respir mai bine. Murmurul valului pe plaja e de matase sifonata si de

mîngîiere; ma bucur înca de lungile seri roze. Tabletele acestea nu le mai tin decît spre a-mi ocupa mîinile ce se zbat fara voia mea. Am trimis sa-l caute pe Antoninus. Un calaret a plecat în galop spre Roma. Zgomotul copitelor lui Boristene, galopul Cavalerului trac... Micul grup de intimi se strînge la capatîiul meu. Habrias îmi inspira mila: lacrimile nu se potrivesc cu ridurile batrînilor. Frumosul chip al lui Celer este calm ca întotdeauna; îsi da silinta sa ma îngrijeasca fara a lasa sa se vada nimic din ce ar putea spori nelinistea sau oboseala unui bolnav. Diotimos însa hohoteste cu capul înfundat în perne. I-am asigurat viitorul; nu-i place Italia; îsi va putea împlini visul de a se întoarce la Gadara si de a deschide acolo, împreuna cu un prieten, o scoala de elocinta; nu are nimic de pierdut prin moartea mea. si totusi umarul îngust se framînta convulsiv sub pliurile tunicii; simt pe degete lacrimi care ma umplu de fericire. Hadrian a fost pîna la capat iubit cu omeneasca dragoste.

239

Suflet mic, suflet blînd si calator, tovaras al trupului meu care te-a gazduit, vei coborî pe meleagurile livide, aspre, pustii, unde nu vei mai fi jucaus precum obisnuiai odinioara, înca o clipa, sa privim împreuna tarîmurile familiare, obiectele pe care neîndoielnic nu le vom mai vedea niciodata... Sa încercam sa patrundem în moarte cu ochii deschisi...

DIVINULUI HADRIANUS AUGUSTUS

Fiul lui Traian,

biruitor al partilor,

nepotul lui Nerva,

Mare Pontif,

învestit pentru a douazeci si doua oara

cu putere de tribun,

de trei ori consul, de doua ori triumfator,

Parinte al Patriei

si divinei sale sotii

Sabina Antoninus, fiul lor.

Lui Lucius Aelius Caesar,

fiul divinului Hadrianus,

de doua ori consul.

Carnetele de note la "Memoriile lui Hadrian"

Lui G.F.

Aceasta carte a fost conceputa, apoi scrisa, în întregime sau în parte, sub diverse forme, între 1924 si 1929, între douazeci si douazeci si cinci de ani. Toate manuscrisele au fost distruse, si meritau sa fie.

Am regasit într-un volum al corespondentei lui Flau-bert, foarte citit si subliniat de mine prin 1927, fraza de neuitat: "Nemaiexistînd zei, iar Hristos neexistînd înca, de la Cicero la Marcus Aurelius a fost un rastimp în care, singur, doar omul a existat." O mare parte din viata mea avea sa se scurga încercînd sa definesc, apoi sa zugravesc pe acest om singur, legat de altminteri de tot ce-l înconjura.

Reînceput lucrul în 1934; cercetari îndelungi; cincisprezece pagini scrise si presupuse definitive; proiect reluat si abandonat de mai multe ori între 1934 si 1937.

Multa vreme mi-am imaginat opera sub forma unei serii de dialoguri la care ar fi participat toate categoriile umane ale epocii. Dar, orice as fi facut, detaliul domina ansamblul; partile distrugeau echilibrul întregului; glasul lui Hadrian era acoperit de celelalte strigate. Nu reuseam sa organizez acea lume vazuta si înteleasa de un singur om.

Singura fraza care a ramas din redactarea din 1934;,Jn. cep sa-mi întrezaresc conturul mortii." Aidoma pictorului care, asezat în fata orizontului, îsi deplaseaza mereu sevaletul la dreapta, apoi la stînga, gasisem, în fine, punctul de vedere al cartii.

Sa evoc o viata cunoscuta, împlinita, fixata (cît pot ele fi vreodata) de Istorie, în asa fel încît curba ei întreaga sa fie dintr-o data cuprinsa cu privirea; mai mult, sa aleg momentul în care cel ce a trait aceasta existenta o cîntareste, o examineaza, fiind pentru o clipa capabil sa o judece. Sa fac astfel ca el sa se gaseasca în fata propriei vieti în aceeasi pozitie ca si noi.

Dimineti la Vila Hadriana; nenumarate seri petrecute în micile cafenele ce înconjoara Olimpeionul; du-te-vino neîncetat pe marile grecesti; drumuri prin Asia Mica. Spre a putea folosi aceste amintiri care îmi apartin, a trebuit ca ele sa devina tot atît de îndepartate de mine ca secolul al doilea.

Experiente cu timpul: optsprezece zile, optsprezece luni, optsprezece ani, optsprezece secole. Imobila supravietuire a statuilor care, precum capul lui Antinous Mondrago-ne de la Luvru, traiesc înca înlauntrul acestui timp mort. Aceeasi problema examinata în termenii generatiilor omenesti; doua duzini de perechi de mîini descarnate, vreo douazeci si cinci de batrîni ar fi de ajuns spre a stabili un contact neîntrerupt între Hadrian si noi.

în 1937, în timpul unei prime sederi în Statele Unite, am facut, în vederea acestei carti, cîteva lecturi la Biblioteca Universitatii Yale; am scris vizita la medic si pasajul despre

renuntarea la exercitiile corporale. Aceste fragmente exista, modificate, în prezenta versiune.

în tot cazul, eram prea tînara. Sînt carti la care nu trebuie sa te încumeti înainte de a trece de patruzeci de ani. Pîna la aceasta vîrsta risti sa nu cunosti existenta marilor frontiere naturale care separa, de la persoana la persoana, de la secol la secol, infinita diversitate a fiintelor ori, dimpotriva, sa acorzi prea multa importanta simplelor împartiri administrative, punctelor de vama sau posturilor de paza armata. Am avut nevoie de acesti ani pentru a învata sa calculez exact distantele dintre împarat si mine.

încetez sa mai lucrez la carte (cu exceptia cîtorva zile, la Paris) între 1937 si 1939.

întîlnirea cu amintirea lui T. E. Lawrence care se intersecteaza în Asia Mica cu cea a lui Hadrian. Dar fundalul lui Hadrian nu e desertul, ci colinele Atenei. Cu cît ma gîn-deam mai mult la acest lucru, cu atît aventura omului care refuza (refuzîndu-se la început pe sine) ma facea sa doresc a înfatisa, prin intermediul lui Hadrian, punctul de vedere al omului care nu renunta sau nu renunta aici decît spre a accepta aiurea. De altminteri, este de la sine înteles ca ascetismul si hedonismul acesta sînt în multe privinte interschimbabile.

în octombrie 1939, manuscrisul a fost lasat în Europa împreuna cu cea mai mare parte a notelor; am luat totusi în Statele Unite cele cîteva rezumate facute odinioara la Yale, o harta a imperiului roman la moartea lui Traian, pe care o purtam cu mine de ani de zile, si profilul lui Antinous de la Muzeul arheologic din Florenta, cumparat la fata locului în 1926 si care e tînar, grav si dulce.

245

Proiect abandonat din 1939 pîna în 1948. Ma gîndeam cîteodata la el, dar cu descurajare, aproape cu indiferenta, ca la ceva imposibil. si cu oarecare rusine pentru a fi îndraznit vreodata atare lucru.

Scufundare în disperarea scriitorului care nu scrie.

în ceasurile cele mai grele de descurajare si de lipsa de elan, ma duceam sa revad, în frumosul Muzeu din Hartford (Connecticut), o pînza romana a lui Canaletto, Panteonul întunecat si aurit profilîndu-se pe cerul albastru al unui sfîrsit de dupa-amiaza de vara. De fiecare data îl paraseam înseninata si plina de un nou avînt.

Prin 1941 am descoperit din întîmplare la un negustor de culori din New York patru gravuri de Piranesi pe care G... si cu mine le-am cumparat. Una din ele, o vedere a Vilei lui Hadrian care-mi ramasese pîna atunci necunoscuta, consemneaza si capela din Canopus de unde au fost scoase în sec. XVII Antinous în stil egiptean si statuile de preotese în bazalt ce pot fi vazute astazi la Vatican. Structura rotunda, plesnita ca o teasta, din care maracinisuri incerte arîrna ca niste suvite de par. Geniul aproape medium-nic al lui Piranesi a intuit acolo halucinatia, îndelungile rutine ale amintirii, arhitectura tragica a unei lumi interioare. Vreme de mai multi ani am privit aceasta imagine aproape în fiecare zi fara ca gîndul sa ma duca la proiectul de odinioara la care credeam ca am si renuntat. Asa sînt ciudatele ocolisuri a ceea ce se numeste uitare.

In primavara lui 1947, punînd ordine în turtii, am ars însemnarile facute la Yale: ele pareau a fi definitiv inutile.

246

Totusi, numele lui Hadrian figureaza într-un eseu despre mitul grecesc, redactat de mine în 1943 si publicat de Caillois în Lcs lettresfranqaises de la Buenos Aires. în 1945, imaginea lui Antinous înecat, purtat, într-un fel, de acest curent al uitarii, urca din nou la suprafata într-un eseu înca inedit,Cîntarea sufletului liber, scris în ajunul unei boli grave.

îmi spun necontenit ca tot ce povestesc aici e masluit de ceea ce nu povestesc; aceste note nu acopera decît doar o lacuna. Nu-i vorba acum de ce faceam în timpul acelor ani grei, nici de gîndurile, nici de munca, nici de angoasele, nici de bucuriile, nici de imensa repercusiune a evenimentelor exterioare, nici de neîntrerupta verificare a propriului eu sub piatra de încercare a faptelor. si tot sub tacere trec experientele bolii si altele, mai secrete, pe care acelea le aduceau cu ele, precum si eterna prezenta sau cautare a dragostei.

N-are importanta: trebuia poate aceasta rupere a continuitatii, aceasta spartura, aceasta noapte a sufletului pe care atîtia din noi au îndurat-o în acea vreme, fiecare în felul sau, si atît de des într-un chip mult mai tragic si mai definitiv decît mine, ca sa ma oblige sa încerc a umple nu numai distanta ce ma separa de Hadrian, dar mai ales aceea care ma despartea de mine însami.

Utilitatea a tot ceea ce faci pentru tine, fara vreun gînd de profit. în cursul acestor ani de expatriere am continuat lectura autorilor antici: volumele cu scoarte rosii sau verzi ale editiei Loeb-Heinemann îmi devenisera o patrie. Una din modalitatile cele mai bune de a recrea gîndirea unui om: a-i reconstitui biblioteca. Ani de zile înainte, si fara sa stiu, lucrasem astfel la recompletarea rafturilor de la Tibur.

Nu-mi mai ramînea decît sa-mi închipui mîinile umflate ale unui bolnav pe manuscrisele derulate.

Sa refaci dinlauntru ceea ce arheologii secolului al XIX-lea au facut din afara.

tn decembrie 1948, am primit din Elvetia, unde îl depozitasem în timpul razboiului, un cufar plin cu hîrtii de familie si cu scrisori vechi de zece ani. M-am asezat lînga foc spre a veni de hac acestui gen oribil de inventar dupa cieces; am petrecut astfel singura mai multe seri. Desfaceam pachetele de scrisori; parcurgeam, înainte de a-l distruge, teancul de corespondenta cu oameni uitati si care m-au uitat, unii în viata, altii morti. Cîteva din aceste hîrtii datau de pe vremea generatiei dinaintea mea; chiar numele nu îmi mai spuneau nimic. Aruncam masinal în foc schimbul de gînduri moarte cu Mariile, cu Franciscii, cu Paulii disparuti. Am desfacut patru sau cinci foi dactilografiate; hîrtia îngalbenise. Am citit adresa: "Dragul meu Marc..." Marc... Despre ce prieten, despre ce iubit, despre ce ruda îndepartata era vorba? Nu mi-aminteam de acel nume. Mi-au trebuit cîteva momente ca sa-mi dau seama ca Marc însemna acolo Marcus Aurelius si ca aveam sub ochi un fragment al manuscrisului disparut. Din acea clipa a devenit imperioasa rescrierea cu orice pret a acestei carti.

.

în noaptea aceea am redeschis doua dintre volumele ce-mi fusesera restituite cu aceeasi ocazie, ramasite ale unei biblioteci împrastiate. Era vorba de Dio Cassius în frumoasa editie a lui Henri Estienne si de un tom al unei editii oarecare a Istorici Auguste, cele doua izvoare principale privitoare la viata lui Hadrian, cumparate în vremea în care-mi propusesem scrierea acestei carti. Tot ceea ce lumea si eu traversasem în acel interval îmbogatea aceste cronici ale unui timp revolut, proiectînd asupra existentei

imperiale alte lumini si alte umbre. Odinioara ma gîndi-sem cu precadere la omul cultivat, la calator, la poet, la îndragostit; nimic din acestea nu se stersese, dar pentru prima data întrevedeam conturîndu-se cu deosebita claritate, dintre toate ipostazele, pe cea mai oficiala si deopotriva pe cea mai tainica, cea de împarat. Faptul de a fi trait într-o lume aflata în destramare mi-a demonstrat însemnatatea Principelui.

M-a interesat sa fac si sa refac portretul unui om aproape întelept.

Doar un singur personaj istoric m-a tentat deopotriva de insistent: Omar Khayyam, poet astronom. Dar viata lui Khayyam e cea a contemplatorului pur: lumea actiunii i-a ramas cu totul straina. De altminteri Persia mi-e necunoscuta si nu-i stiu limba.

Tot atît de imposibil de a alege ca figura centrala un personaj feminin, de a da povestirii mele ca axa pe Plotina, de pilda, în locul lui Hadrian. Viata femeilor e prea limitata, ori prea ascunsa. Daca o femeie se destainuie, primul repros ce i se face e ca nu mai e femeie. si-asa e destul de greu sa pui unele adevaruri în gura unui barbat.

Am plecat la Taos în Noul Mexic. Luasem cu mine foile albe pe care sa reîncep aceasta carte: înotator ce se arunca în apa fara a sti daca va atinge celalalt mal. Tîrziu în noapte, lucram între New York si Chicago, închisa în vagonul de dormit ca într-un hipogeu. Apoi toata ziua urmatoare în restaurantul unei gari din Chicago, unde asteptam un tren blocat de o furtuna de zapada. Apoi, din nou, pîna-n zori, singura în vagonul belvedere al expresului de Santa Fe, înconjurata de crupele negre ale muntilor Colorado

249

si de eternul desen al stelelor. Pasajele despre hrana, dragoste, somn si cunoasterea omului au fost astfel scrise dintr-un condei. Nu-mi amintesc de vreo zi mai plina de ardoare, nici de nopti mai lucide.

Trec cît mai repede posibil peste cei trei ani de cercetari care nu intereseaza decît pe specialisti si peste elaborarea unei metode a delirului ce intereseaza doar pe nebuni. Dar pentru ca ultimul cuvînt si-a avut rolul lui destul de important în romantism, sa vorbim mai degraba de o participare constanta si cît mai clarvazatoare cu putinta la ceea ce a existat.

Cu un picior în eruditie, cu celalalt în magie sau mai exact, si fara a apela la nici o metafora, în aceamagie simpatetica constînd în a te transpune în gîndul si launtrul cuiva.

Portretul unei voci. Daca am ales sa scriu aceste Memorii ale lui Hadrian la persoana întîi e pentru motivul de a nu avea cîtusi de putin nevoie de nici un intermediar, fie chiar eu însami. Hadrian putea vorbi despre viata lui cu mai multa siguranta si subtilitate decît mine.

Cei care asaza romanul istoric într-o categorie aparte uita ca romancierul nu face decît sa interpreteze, cu ajutorul procedeelor vremii sale, un numar de fapte aparti-nînd trecutului, amintiri constiente sau nu, personale sau nu, tesute din aceeasi materie ca si Istoria. Ca si Razboi si pace, opera lui Proust este reconstituirea unui trecut pierdut. Romanul istoric de la 1830 cade, este adevarat, în melodrama si foileton de capa si spada; nu mai mult decît sublima Ducesa de Langeais sau uimitoarea Fata cu ochii de aur. Flaubert reconstituie cu minutie palatul lui Hamilcar

cu ajutorul unor mici detalii; în acelasi chip procedeaza si cu Yonville. In vremea noastra, romanul istoric, sau ceea ce din comoditate s-a admis sa fie numit astfel, nu poate fi decît scufundare într-un timp regasit, luarea în stapînire a unei lumi interioare.

Timpul n-are nimic de-a face. Sînt mereu surprinsa ca cei contemporani mie, care cred ca au cucerit si au transformat spatiul, ignora ca poti micsora dupa plac distanta secolelor.

Totul ne scapa, si toti, si noi însine. Viata tatalui meu mi-e mai necunoscuta decît cea a lui Hadrian. Daca ar trebui sa-mi scriu propria existenta, as reconstitui-o din afara, cu dificultate, ca pe a altuia; as apela la scrisori, la amintirile cuiva ca sa fixez atare memorii aflate în stare de suspensie. Ele nu sînt decît ziduri prabusite, bucati de umbra. A face astfel încît lacunele textelor ce le aveam, în ce priveste viata lui Hadrian, sa coincida cu ceea ce ar fi uitat el însusi.

Asta nu înseamna, cum se spune în chip abuziv, ca adevarul istoric este vesnic si în întregime insesizabil. Cu acest adevar ca si cu toate celelalte se întîmpla acelasi lucru: te poti însela mai mult sau mai putin.

Regulile jocului: sa înveti tot, sa citesti tot, sa te informezi despre tot si în acelasi timp sa-ti adaptezi scopului Exercitiile lui Ignatius de Loyola sau metoda ascetului hindus care ani de-a rîndul se straduie sa vizualizeze putin mai exact imaginea ce si-a creat-o sub pleoape. Sa urmaresti de-a lungul a mii de fise realitatea faptelor; sa încerci sa redai acestor imagini de piatra'mobilitatea, supletea lor vie. Cînd doua texte, doua afirmatii, doua idei se contrazic, sa încerci sa le conciliezi mai degraba decît sa le

anulezi una prin cealalta; sa vezi în ele doua fete diferite, doua stari succesive ale aceluiasi fapt, o realitate convingatoare prin complexitatea ei, omeneasca prin aceea ca e multipla. Sa ajungi prin munca sa citesti un text din secolul al II-lea cu ochii, sufletul si simturile acelui secol; sa-l lasi sa se scalde în apa primordiala a faptelor contemporane; sa îndepartezi, daca-i posibil, toate ideile, toate simtamintele acumulate în straturi suprapuse între acei oameni si noi. Sa te folosesti totusi, dar cu prudenta si numai cu titlu de studii premergatoare, de posibilitatile de apropiere si verificare prin alte date, de noile perspective îndelung elaborate de multimea veacurilor si evenimentelor ce ne separa de acel text, de acel fapt, de acel om; sa le utilizezi ca un fel de repere pe drumul de întoarcere catre un anumit punct al timpului. Sa respingi cu hotarîre umbrele aruncate de ele; sa nu îngadui ca rasuflarea sa încetoseze luciul oglinzii; sa retii numai ceea ce-i mai durabil, rriai esential în noi, în emotiile simturilor sau în manifestarile spiritului, ca tot atîtea puncte de contact cu acei oameni care ca si noi rontaiau maslinele, beau vinul, se umpleau de miere pe degete, luptau împotriva vîntului taios si a ploii ce batea în fata si cautau vara umbra unui platan si se bucurau si gîndeau si îmbatrîneau si mureau.

Am supus de mai multe ori diagnosticului medicilor scurtele pasaje ale cronicilor care se refera la boala lui Ha-drian. Nu se prea deosebeau, una peste alta, de descrierile clinice ale mortii lui Balzac.

A folosi, pentru a întelege mai bine, începutul unei boli de inima.

Ce-nseamna Hecuba pentru el? se întreaba Hamlet în fata actorului ambulant ce-o plînge pe Hecuba. si iata-l pe Hamlet obligat sa recunoasca faptul ca acel comediant

252

care varsa lacrimi adevarate a reusit sa stabileasca cu moartea de trei ori milenara o legatura mai profunda decît el însusi cu tatal sau îngropat în ajun, dar fata de care durerea nu-l încearca atît de puternic încît sa-l faca pe loc în stare sa-l razbune.

Substanta, structura umana nu se schimba cîtusi de putin. Nimic mai stabil decît curbura unei glezne, locul unui tendon si forma unui deget de la picior. Dar exista epoci în care încaltarile sînt mai putin deformante. în secolul despre care vorbesc sîntem înca foarte aproape de adevarul liber al piciorului gol.

Atribuindu-i lui Hadrian gînduri despre viitor, m-am mentinut în domeniul plauzibilului, cu conditia ca de fiecare data aceste pronosticuri sa ramîna vagi. Analistul impartial al treburilor omenesti se însala de obicei foarte putin asupra mersului ulterior al evenimentelor; dimpotriva, acesta trece dintr-o greseala într-alta daca e vorba sa prevada modalitatile de realizare, detaliile si complicatiile. Napoleon la Sainte-Helene prorocea ca un veac dupa moartea lui Europa va fi revolutionara sau cazaca; punea foarte bine cei doi termeni ai problemei; nu si-i putea închipui însa suprapunîndu-se. In general însa, numai din orgoliu, din crasa ignoranta,

din lasitate refuzam a vedea sub stratul prezentului profilurile epocilor ce urmeaza a se naste, înteleptii liberi ai lumii antice gîndeau ca si noi în termenii fizicii sau fiziologiei universale: ei prevedeau sfîrsitul omului si moartea globului. Plutarh si Marcus Aurelius stiau ca zeii si civilizatiile se perimeaza si mor. Nu sîntem singurii care privim în fata viitorul inexorabil.

Clarviziunea atribuita de mine lui Hadrian nu era de altminteri decît o modalitate de a pune în valoare elementul aproape faustic al personajului, asa cum iese el la lu-

253

mina, de pilda, în Cîntecele sibiline, în scrierile lui Aelius Aristide sau în portretul lui Hadrian batrîn schitat de Fronton. Pe drept sau pe nedrept i se atribuiau muribundului calitati supraomenesti.

Daca acest om n-ar fi mentinut pacea lumii si n-ar fi refacut economia imperiului, fericirile si nefericirile sale personale m-ar fi interesat prea putin.

Niciodata nu ajungi sa te consacri suficient muncii pasionante a corelarii textelor. Poemul despre trofeul de vînatoare de la Tespiai, închinat de Hadrian lui Amor si Venerei ceresti "pe colinele Heliconului, pe malul izvorului lui Narcis" - dateaza din toamna lui 124; cam în aceeasi perioada împaratul a trecut si prin Mantineea, unde, dupa cum ne informeaza Pausanias, a poruncit sa fie refacut mormîntul lui Epaminonda, daltuind pe el un poem. Inscriptia de la Mantineea este astazi pierduta, dar gestul lui Hadrian capata, poate, întreaga lui semnificatie doar corelat cu un pasaj dinMoralia lui Plutarh care ne spune ca Epaminonda a fost înmormîntat în acel loc între doi tineri prieteni ucisi alaturi de el. Daca în ce priveste întîlnirea dintre Antinous si împarat se accepta data sederii în Asia Mica între 123 si 124, oricum cea mai plauzibila si mai bine sustinuta de descoperirile iconografilor, cele doua poeme ar face parte din ceea ce s-ar putea numi ciclul lui Antinous, ambele inspirate de aceeasi Grecie plina de dragoste si eroism pe care Arrian o va evoca mai tîrziu, dupa moartea favoritului, cînd îl va asemui pe tî-nar cu Patrocle.

Un numar de personaje ale caror portrete s-ar fi cerut dezvoltate: Plotina, Sabina, Arrian, Suetonius. Dar Hadrian nu le putea vedea decît laturalnic. Antinous însusi nu poate

254

fi întrezarit decît prin refractia sa în amintirile împaratului, adica doar cu pasionala minutie si cîteva erori.

Tot ce se poate spune despre temperamentul lui Antinous e consemnat de cea mai neînsemnata din imaginile sale. Tandrete arzatoare si patimasa, efetninare trista: Shelley, cu admirabila candoare a poetilor, spune esentialul în sase cuvinte, în vreme ce criticii de arta si istoricii secolului al XIX-lea nu stiau decît sa se desfasoare în declamatii asupra virtutii sau sa idealizeze, înscriindu-se în fals deplin ori în vag absolut.

Portretele lui Antinous: sînt din abundenta, mergînd de la exceptional la mediocru. Toate, în ciuda deosebirilor datorate artei sculptorului sau vîrstei modelului, diferentei între cele executate dupa natura si cele postume, în cinstea decedatului, sînt tulburatoare prin realismul incredibil al acestei figuri totdeauna usor de recunoscut si totusi atît de divers interpretata prin exemplul, unic în Antichitate, de supravietuire si multiplicare în piatra a chipului care n-a fost nici al unui om de stat, nici al unui filozof, ci pur si simplu al unei fiinte iubite. Dintre toate aceste imagini, cele mai frumoase sînt si cele mai putin cunoscute, singurele de altfel care ne transmit si numele sculptorului. Una este basorelieful semnat de Antonianus din Afrodisias, descoperit acum o jumatate de veac în urma pe terenul unui institut agronomic, Fundi Rustici, în a carui sala a consiliului de administratie se afla astazi amplasat. Deoarece nici un ghid al Romei nu-i semnaleaza existenta în acest oras deja înecat de statui, turistii îl ignora. Opera lui Antonianus a fost lucrata în marmura italica; a fost cu siguranta executata în peninsula, neîndoielnic la Roma, de catre artistul instalat de mult în Oras ori adus de Hadrian dintr-una din calatoriile sale. E de o nespusa delicatete. Joardele de vita încadreaza în cel mai suplu arabesc tînarul cap melancolic si înclinat: gîndul te duce fara sa vrei la culesul

acelei scurte vieti, la atmosfera îmbibata de miros de fructe a unei seri de toamna. Opera poarta semnele anilor petrecuti într-o pivnita în timpul ultimului razboi: albeata marmurei a disparut pentru moment sub petele pamîn-tii; trei degete de la mîna stinga au fost sparte. Astfel sufera zeii de nebuniile oamenilor.

Nota din 1958. Rîndurile de mai sus au aparut prima oara acum sase ani; între timp basorelieful lui Antonianus a fost achizitionat de un bancher roman, Arturo Osio, om ciudat care l-ar fi interesat pe Stendhal ori Balzac. Osio poarta frumoasei piese aceeasi grija ca si animalelor aflate în libertate pe o proprietate la doi pasi de Roma, precum si arborilor plantati de el cu miile pe domeniul de la Orbetello. Rara însusire: "Italienii detesta copacii", scria Stendhal în 1828, si ce-ar spune astazi, cînd speculantii din Roma ucid prin injectare de apa fierbinte pinii parasol, mult prea frumosi, mult prea protejati de dispozitiile municipalitatii, si care-i stînjenesc în construirea furnicarelor locative? Lux deopotriva de rar: cîti bogatasi îsi populeaza padurile si pasunile cu animale în libertate, nu pentru placerea vînatorii, ci pentru cea a reconstituirii unui fel de minunat Eden? Dragostea pentru statuile antice, aceste mari obiecte linistite, tot atît de durabile si fragile, este aproape în mod egal necunoscuta colectionarilor epocii noastre agitate si fara viitor. Conform avizului expertilor, noul posesor al basoreliefului lui Antonianus l-a supus celei mai grijulii curatiri, încredintîndu-l unei

mîini pricepute; îndelunga si usoara frecare cu vîrful degetelor a curatat marmura de depunerile de oxizi si de mucegaieli, redînd pietrei dulcea ei stralucire de alabastru si fildes

A doua capodopera este vestitul sardoniu cunoscut sub numele de Gema Marlborough, deoarece apartinuse acestei colectii astazi dispersate; frumoasa intalie parea ratacita sau reintrata în pamînt de mai bine de treizeci de ani. O licitatie de la Londra a scos-o la lumina în ianuarie 1952; gustul luminat al marelui colectionar Giorgio San-giorgi a readus-o la Roma. Gratie bunavointei acestuia din urma am putut vedea si atinge aceasta piesa unica. O semnatura incompleta, socotita, neîndoielnic pe buna dreptate, a fi cea a lui Antonianus din Afrodisias, poate fi citita

256

pe cîmpul pietrei. Artistul a plasat cu atîta maiestrie profilul perfect în cadrul strimt al sardoniului, încît aceasta bucatica de roca ramîne, în egala masura cu o statuie sau cu un basorelief, marturia unei mari arte disparute. Proportiile operei fac uitate pe cele ale obiectului material. In epoca bizantina, reversul capodoperei a fost încastrat într-un suport de aur din cel mai pur. A trecut astfel de la un colectionar anonim la altul pîna a ajuns la Venetia unde i se semnaleaza prezenta într-o mare colectie din secolul al XVII-lea; celebrul anticar Gavin Hamilton a cumparat-o si a adus-o în Anglia, de unde astazi revine în punctul ei de plecare, la Roma. Dintre toate obiectele existînd înca si astazi pe suprafata pamîntului este singurul despre care se poate spune cu oarecare certitudine ca s-a aflat deseori în mîinile lui Hadrian.

Trebuie sa te afunzi în ungherele cîte unui subiect spre a descoperi lucrurile cele mai simple si de cel mai general interes literar. Numai studiindu-l pe Flegon, secretarul lui Hadrian, am aflat ca acestui personaj uitat i se datoreaza prima si una dintre cele mai frumoase povestiri cu fantome, sumbra si voluptuoasa Logodnica din Corint din care s-au inspirat Goethe si Anatole France în Nunta din Corint.De altminteri Flegon consemna, în acelasi stil si cu egala curiozitate dezordonata pentru tot ce depaseste limitele omenesti, povesti absurde despre monstri cu doua capete si despre hermafroditi care nasc. în asta constau, cel putin în unele zile, subiectele conversatiilor de la masa imperiala.

Cei ce ar fi preferat un furnal al lui Hadrian Memoriilor lui Hadrian uita ca omul de actiune rareori tine un jurnal: aproape întotdeauna, mult mai tîrziu, dupa o lunga perioada de inactivitate, el îsi aminteste, noteaza si cel mai adesea se mira.

257

în lipsa oricarui alt document, scrisoarea lui Arrian catre împaratul Hadrian privitoare la înconjurul Marii Negre este suficienta spre a recrea, în liniile ei mari, personalitatea imperiala: exactitatea minutioasa a sefului ce vrea sa stie tot; interesul pentru lucrarile

pasnice si militare; gustul pentru statui asemanatoare si bine executate; pasiunea pentru poemele si legendele trecutului. si societatea aceea, ivindu-se atît de rar de-a lungul veacurilor si care va disparea complet dupa Marcus Aurelius, în care, cu toate nuantele deferentei si respectului, omul de litere si înaltul functionar administrativ înca se mai adreseaza principelui ca unui prieten. Scrisoarea aceea cuprinde totul: întoarcerea nostalgica la idealul Greciei antice; aluzia discreta la amorurile pierdute si la consolarile mistice cautate de supravietuitor; obsesia tarilor necunoscute si a climatelor barbare. Evocarea atît de profund preromantica a regiunilor pustii populate de pasari de mare ne duce cu gîndul la superbul vas descoperit la Vila Hadriana si aflat astazi la Muzeul Termelor; pe ai sai pereti un stol de bîtlani îsi întind aripile si îsi iau zborul în deplina singuratate a zapezii marmurei.

Nota din 1949. Cu cît încerc sa fac un portret asemanator, cu atît ma îndepartez de cartea si de personajul ce ar putea placea. Numai cîtiva amatori de destine omenesti vor întelege.

Romanul devoreaza astazi toate formele; esti aproape obligat sa treci prin el. Acest studiu asupra destinului unui om care s-a numit Hadrian ar fi fost în secolul al XVII-lea o tragedie; în epoca Renasterii ar fi fost un eseu.

Cartea aceasta reprezinta sublimarea unei lucrari enorme elaborata de mine singura. Luasem obisnuinta ca în

fiecare noapte sa scriu aproape în mod automat rezultatul lungilor viziuni provocate, gratie carora ma instalam în intimitatea timpului. Erau notate cuvintele cele mai lipsite de importanta, gesturile cele mai neînsemnate, nuantele cele mai imperceptibile; scene pe care cartea de fata, asa cum e ea, le rezuma în doua rînduri, se desfasurau în cel mai mic detaliu, cu încetinitorul. Alaturate unele altora, acest gen de dari de seama ar fi constituit un volum de cîteva mii de pagini. In fiecare dimineata însa, ardeam lucrul de peste noapte. Asternusem astfel un foarte mare numar de meditatii deosebit de obscure precum si cîteva descrieri destul de obscene.

Cel pasionat de adevar sau cel putin de exactitate este adesea în stare sa remarce, ca Pilat, ca adevarul nu este pur. De aici, amestecate cu afirmatiile cele mai directe, ezitarile, darile înapoi, ocolisurile pe care un spirit mai conventional nu le-ar fi cunoscut. în unele momente, de altminteri putin numeroase, mi s-a întîmplat chiar sa simt ca împaratul mintea. Trebuia atunci sa-l las sa minta, ca noi toti.

Grosolania celor ce-ti spun: "Hadrian esti tu." Poate tot atît de mare si grosolania celor ce se mira ca a fost ales un subiect atît de îndepartat si de strain. Vrajitorul care-si cresteaza degetul în momentul în care invoca umbrele stie ca ele nu-i vor asculta chemarea decît fiindca-i ling propriul sînge. stie de asemenea, sau ar trebui sa stie, ca vocile ce-i vorbesc sînt mai întelepte si mai demne de atentie decît propriile lui tipete.

Mi-am dat repede seama ca scriu viata unui mare om. De aici, mai mult respect pentru adevar, mai multa atentie si, din parte-mi, mai multa tacere.

259

într-un sens, orice viata povestita e exemplara; scrii spre a ataca sau spre a apara o anumita ordine a lumii pentru a defini o metoda ce ne e proprie. Nu e mai putin adevarat ca aproape orice biografie se descalifica prin idealizarea ori denigrarea cu orice pret, prin detaliul staruitor exagerat sau omis cu prudenta: personajul construit îl înlocuieste pe cel înteles. A nu pierde din vedere graficul unei vieti omenesti care, orice s-ar spune, nu se compune dintr-o orizontala si doua perpendiculare, ci mai degraba din trei linii sinuoase, întinse la infinit, mereu apropiindu-se si neîncetat divergente: ceea ce un om a crezut ca este, ce a vrut sa fie si ce a fost.

Orice-ai face, reconstruiesti mereu monumentul în felul tau. Dar înseamna deja mult sa nu folosesti decît pietrele

originale.

Orice fiinta care a trait aventura umana este una cu mine.

Acest secol al doilea ma intereseaza fiindca a fost, pentru foarte multa vreme, cel al ultimilor oameni liberi. In ce ne priveste, sîntem poate deja foarte departe de acele

timpuri.

La 26 decembrie 1950, într-o seara geroasa, pe malul Atlanticului, în tacerea aproape polara a Insulei Muntilor Pustii, în Statele Unite, am încercat sa retraiesc caldura, atmosfera sufocanta a unei zile de iulie 138 la Baiae, apasarea cearceafului pe picioarele greoaie si epuizate, zgomotul aproape imperceptibil al marii fara maree ajungînd cînd si cînd la omul preocupat de murmurele propriei agonii. Am încercat sa merg pîna la ultima sorbitura de apa, ulti-

260

ma senzatie neplacuta, ultima imagine. împaratului nu-i mai ramîne decît sa moara.

Aceasta carte nu este dedicata nimanui. Ar fi trebuit sa-i fie închinata lui G. F... si ar fi fost, daca n-ar fi constituit un fel de lipsa de decenta plasarea unei dedicatii personale la începutul unei lucrari din care tocmai tineam sa ma eclipsez. Dar si cea mai lunga dedicatie e tot un fel prea incomplet si prea banal de a cinsti o prietenie atît de putin obisnuita. Cînd încerc sa definesc binele ce mi-a

fost harazit de ani de zile, îmi spun ca atare privilegiu, oricît ar fi de rar, nu poate fi totusi unic; ca trebuie sa existe uneori în aventura unei carti sfîrsite cu bine ori într-o viata de scriitor fericit cineva aflat putin mai în urma si care nu lasa sa treaca fraza inexacta sau slaba pe care vrem s-o pastram din oboseala; cineva care va reciti, de douazeci de ori daca trebuie, împreuna cu noi o pagina nesigura; cineva care ne ia de pe rafturile bibliotecii tomurile voluminoase în care am putea gasi vreo indicatie utila, încapatînîndu-se sa le consulte si dupa ce oboseala ne-a facut sa le închidem; cineva care ne sprijina, ne aproba, cîteodata ne combate; cineva care împarte cu noi, cu egala fervoare, bucuriile artei si ale vietii, eforturile întru acestea, niciodata plicticoase si niciodata neglijabile; cineva care nu ne e nici umbra nici rasfrîngere, nici macar completare, ci o persoana care e ea însasi; cineva care ne lasa divin de liberi si totusi ne obliga sa fim cu plinatate ceea ce sîntem. Hospes Comesque - oaspete si tovaras.

Am aflat în decembrie 1951 de moartea, survenita de curînd, a istoricului Wilhelm Weber, în aprilie 1952 de cea a eruditului Paul Graindor, ale carui lucrari mi-au fost de mult folos. Am discutat zilele acestea cu doua persoane, G. B. si J. R, care l-au cunoscut la Roma pe gravorul Pierre Gusman, în vremea în care acela era preocupat sa dese-

neze cu pasiune privelisti de la Vila. Sentimentul de a apartine unui fel de Gens Aelia, de a face parte din multimea de secretari ai marelui om, de a participa la acea schimbare a garzii imperiale constituita din umanistii si poetii ce se strîng în jurul unei marete amintiri. In acest fel (lucrul e valabil si în privinta specialistilor în Napoleon ori a admiratorilor lui Dante) un cerc de spirite animate de aceleasi preferinte sau de aceleasi probleme se formeaza de-a lungul vremurilor.

Blazii si Vadii exista, iar îndesatul lor var Basile e înca în picioare. Mi s-a întîmplat o data, doar o singura data, sa ma aflu fata în fata cu amestecul de insulte si de glume de soldatoi grosolani, cu citate trunchiate ori deformate cu mestesug spre a face ca frazele noastre sa spuna prostia pe care n-o spuneau, cu argumente înselatoare sustinute de afirmatii deopotriva vagi si peremptorii spre a fi crezute ca întemeiate de catre cititorul nutrind respect pentru cel cu diplome, cititor care nu are nici timpul nici dorinta de a cerceta el însusi izvoarele. Toate acestea sînt caracteristice unui anumit gen si unei anumite specii, din fericire, foarte rare. Dimpotriva, cîta bunavointa la atîti eruditi care ar fi putut foarte bine, în epoca noastra de cumplita specializare, sa respinga integral orice efort literar de reconstituire a trecutului care risca sa le încalce domeniile. Multi dintre ei au avut bunavointa de a se deranja din proprie initiativa spre a rectifica o greseala, a confirma un detaliu, a sprijini o ipoteza, a înlesni o noua cercetare - fapte pentru care aduc prieteneasca mea multumire tuturor acestor colaboratori benevoli. Orice carte republicata datoreaza cîte ceva oamenilor de bine ce au citit-o.

A face cît poti mai bine. A reface. A mai retusa imperceptibil retusa însasi. "Pe mine însumi ma corectez, spunea Yeats, corectîndu-mi operele."

262

Ieri, la Vila, m-am gîndit la miile de vieti tacute, furisate aidoma jivinelor, inconstiente asemenea plantelor - tigani din vremea lui Piranesi, jefuitori de ruine, cersetori, caprari, tarani adapostiti mai rau sau mai bine într-un colt de ruine - care si-au urmat unii altora aici, de la Hadrian si pîna la noi. La marginea unei plantatii de maslini, într-un coridor antic pe jumatate degajat, G... si cu mine ne-am aflat în fata culcusului din trestii al unui pastor, a cuierului improvizat si fixat între doua blocuri de ciment roman, a cenusii calde înca a focului sau. Sentiment de umila intimitate aproape asemanator celui încercat la Luvru dupa închidere, la ceasul cînd printre statui rasar paturile pliante din chingi ale gardienilor.

Nici o modificare de adus in 1958 rîndurilor precedente: cuierul pastorului, daca nu si patul lui, c înca acolo. G... si cu mine ne-am oprit din nou pe iarba vaii Tempe, printre violete, în acel moment al anului în care totul e reluat de la început, în ciuda amenintarilor pe care omul zilelor noastre le face sa apese pretutindeni în lume si peste el însusi. Vila însa a suferit totusi o schimbare insidioasa. Desigur, nu completa; nu poate fi transformat atît de repede un ansamblu pe care secolele l-au distrus încetul cu încetul dîndu-i aspectul de acum. Printr-o greseala rara în Italia, primejdioase "înfrumusetari" au venit sa se adauge refacerilor si consolidarilor necesare. Maslinii au fost taiati spre a face loc unui indiscret parcaj auto si unui chiosc de racoritoare în genul celor de pe terenurile de expozitii, transformînd nobila solitudine a Poecilului într-un peisaj de piateta; o fîn-tînade beton îsi ofera trecatorilor lichidul printr-un inutil mas-caron de ipsos care frizeaza anticul; un alt mascaron, înca si mai inutil, împodobeste peretele marii piscine agrementata astazi cu o flotila de rate. Au fost copiate tot în ipsos destul de banale statui de gradina greco-romane, adunate din sapaturile recente de aici si care nu meritau nici aceasta cinste excesiva, nici atare lipsa de respect; replicile în urîta materie deformanta si friabila, plasa-

263

te cam la întîmplare pe piedestale, dau melancolicului Canopus aspectul unui colt de studio pentru reconstituirea cinematografica a vietii cezarilor. Nimic mai fragil ca echilibrul locurilor frumoase. Fanteziile noastre interpretative lasa intacte textele însele, care supravietuiesc comentariilor; dar cea mai neînsemnata restaurare imprudenta adusa pietrelor, cea mai neglijabila alee asfaltata taind un cîmp pe care iarba crestea de secole în pace sînt lucruri ce nu mai pot fi nicicînd reparate. Frumusetea se îndeparteaza; autenticul de asemenea.

Locuri unde ti-ai ales sa traiesti, resedinte invizibile pe care ti le-ai construit în afara timpului. Am locuit la Tibur, voi muri poate acolo, ca Hadrian în Insula lui Ahile.

Nu. Am revizitat înca o data Vila, pavilioanele ei facute pentru intimitate si repaos, vestigiile unui lux lipsit de fast, cît mai putin imperial posibil, al unui amator bogat ce se straduie sa contopeasca încîntarile artei cu satisfactiile cîmpenesti. Am cercetat în Panteon locul exact unde cadea pata de soare în dimineata lui 21 aprilie; am refacut, de-a lungul coridoarelor Mausoleului, drumul funebru deseori urmat de Habrias, Celer si Diotimos, prietenii ultimelor zile. Dar nu mai simteam imediata prezenta a acelor fiinte, actualitatea acelor întîmplari: ele ramîn aproape de mine, însa revolute, nici mai mult nici mai putin decît amintirile propriei vieti. Legatura noastra cu altul îsi are vremea ei si înceteaza, o data satisfactia obtinuta, lectia stiuta, serviciul facut, opera încheiata. Ceea ce am fost în stare sa spun, am spus. Ceea ce am putut învata, am învatat. Sa ne ocupam, pentru o vreme, de alte lucrari.

I

Nota

O reconstituire de felul celei abia citite, adica facuta la persoana întîi si pusa în gura omului ce urma a fi zugravit, tine în unele privinte de roman si în altele de poezie; ea s-ar putea lipsi asadar de argumente justificative; valoarea ei umana este totusi sporita în chip deosebit prin fidelitatea fata de fapte. Cititorul va lua mai jos cunostinta de lista principalelor texte pe care ne-am bizuit în constructia acestei carti. Consolidînd astfel o opera beletristica, nu facem de altminteri decît sa ne conformam obiceiului lui Racine care în prefata tragediilor sale îsi însiruie cu grija izvoarele. înainte de toate însa, si pentru a raspunde întrebarilor celor mai insistente, sa urmam exemplul aceluiasi Racine indicînd locurile, destul de putin numeroase, în care am completat istoria ori am modificat-o cu prudenta.

Personajul Marullinus e real, dar caracteristica lui principala, darul divinatiei, este împrumutata de la un unchi al lui Hadrian; împrejurarile mortii lui sînt imaginare. O inscriptie ne informeaza ca sofistul Isaios a fost unul din dascalii tînarului Hadrian, dar nu este sigur ca studentul a întreprins, asa cum se afirma aici, respectiva calatorie la Atena. Gallus este real, dar detaliul privind dezastrul final al acestui personaj figureaza în text numai pentru a sublinia una din trasaturile cel mai des amintita a caracterului lui Hadrian; ranchiuna. Episodul initierii mitriace este inventat; la acea vreme cultul era raspîndit în rîndu-rile armatei; este posibil, însa cîtusi de putin dovedit, ca Hadrian, tînar ofiter, sa fi fost ispitit sa se initieze. Acelasi lucru si despre taurobolul (botezul cu sîhge de taur) pe care Antinous îl primeste la Palmira: Meles Agrippa, Castoras

I

si, în episodul precedent, Turbo sînt desigur personaje reale: participarea acestora la riturile initiatice este în întregime fictiva. In cele doua scene am urmat traditia conform careia baia de sînge ar face parte atît din ritualul mitriac cît si din cel al zeitei siriene careia unii învatati prefera sa i-l atribuie exclusiv, atare împrumuturi de la un cult la altul fiind posibile din punct de vedere psihologic întro vreme în care religiile de mînruire se "contaminau" în climatul de curiozitate, de scepticism si de vaga devotiune care a fost cel al secolului al doilea. Intilnirea cu gimnosofistul nu este, în ce-l priveste pe Hadrian, atestata de istorie; ne-am folosit de texte din secolele 1 si II care descriu episoadele de acelasi gen. Toate detaliile referitoare la Attianus sînt exacte, cu exceptia uneia sau a doua aluzii la viata lui particulara despre care nu stim nimic. Capitolul despre amante este scos în întregime din doua rînduri ale lui Spartianus (XI, 7); ne-am straduit, inventînd acolo unde trebuia, sa ramînem în limitele generalitatilor celor mai plauzibile.

Pompeius Proculus a fost guvernator al Bitiniei; nu este sigur ca a fost în 123-l24 cînd împaratul a trecut pe acolo. Straton din Sardes, poet erotic a carui opera ne este cunoscuta prin Antologia palatina, traia probabil în timpul lui Hadrian; nimic nu dovedeste, nici nu infirma ca împaratul l-ar fi întîlnit într-una din calatoriile sale în Asia Mica. Vizita lui Lucius la Alexandria în 130 este dedusa dintr-un text (pe care s-a mai bizuit si Gregorovius) deseori contestat, Scrisoarea lui Hadrian catre Seroianus, unde pasajul referitor la Lucius nu obliga cu nimic la atare interpretare. Informatia asupra prezentei lui în Egipt este deci mai mult decît nesigura; dimpotriva, detaliile referitoare la Lucius în timpul acestei perioade sînt aproape toate extrase din biografia ce i-a fost consacrata de Spartianus,Viata luiAelius Cezar. Povestea cu sacrificiul lui Antinous e traditionala (Dio Cassius, LXIX, 11; Spartianus, XIV, 7); amanuntul procedeelor vrajitoresti se inspira din papirusii magici ai Egiptului, dar întîmplarile din seara de la Canopus sînt nascocite. Episodul copilului cazut de pe balcon în cursul unei sarbatoriri, plasat aici în vremea escalei lui Hadrian la File,

este extras dintr-o dare de seama a Papirusurilor de la Oxy-rhynchus si s-a petrecut în realitate aproape cu patruzeci de ani dupa calatoria lui Hadrian în Egipt. Legarea executiei lui Apollodor de complotul lui Servianus nu este decît o ipoteza, poate argumentabila.

Habrias, Celer, Diotimos sînt de mai multe ori mentionati de Marcus Aurelius, care totusi nu le indica decît numele si pasionata lor credinta fata de memoria lui Hadrian. Ne-am folosit de ei în evocarea curtii de la Tibur în ultimii ani ai domniei: Habrias reprezinta cercul de filozofi plato-nicieni ori stoici care-l înconjura pe împarat; Celer (ce nu trebuie confundat cu Celer mentionat de Filostrat si Aris-tide si care a fost secretar ab epistulis graecis) elementul militar, iar Diotimos grupul de eromeni imperiali. Deci cele trei nume istorice au servit ca punct de plecare pentru crearea partiala a trei personaje. Dimpotriva, medicul Iollas este un personaj real al carui nume istoria nu-l pomeneste însa, dupa cum nu ne spune nici ca ar fi fost de obîrsie alexandrina. Libertul Onesimos a existat, dar nu stim daca detinea pe lînga Hadrian rolul de mijlocitor; Servianus a avut într-adevar un secretar pe nume Crescens, dar istoria nu ne spune ca si-ar fi tradat stapînul. Negustorul Opramoas e real, însa nimic nu dovedeste ca l-ar fi însotit pe Hadrian pe Eufrat. Sotia lui

Arrian este un personaj istoric: nu stim daca ea era "fina si mîndra", cum spune aici Hadrian. Numai cîtiva figuranti sînt în întregime inventati: sclavul Euforion, actorii Olympos si Batylos, medicul Leotyhides, tînarul tribun britanic si ghidul Assar. Cele doua vrajitoare, cea din Britannia si cea de la Canopus, personaje fictive, simbolizeaza lumea prezicatorilor de tot felul si a practicantilor de stiinte oculte de care Hadrian s-a înconjurat cu placere. Numele Arete provine dintr-un poem autentic al lui Hadrian (Inscriptiones Graecae, XIV, 1089), dar el este dat aici în mod arbitrar intendentei Vilei; cel al curierului Menecrates este luat dinScrisoarea regelui Fermes catre împaratul Hadrian (Bibliotheque de l'Ecole des Cliartes, voi. 74,1913), text absolut legendar de care istoria pro-priu-zisa nu se poate folosi, dar care, totusi, a putut împru-

muta acest detaliu din alte documente astazi pierdute. Numele de Benedictus si Teodotos, palide umbre îndragostite ce trec prin Cugetarile lui Marcus Aurelius, au fost transpuse, din ratiuni stilistice, în Veronica si Teodor. în sfîrsit, numele grecesti si latinesti sapate pe baza Colosului lui Memnon, la Teba, sînt în majoritatea lor împrumutate din Letronne, Recueil des inscriptions grecques et latines de l'Egypte, 1848; cel imaginar al unui oarecare Eumenes care a stat în acelasi loc, cu sase secole înaintea lui Hadrian, se justifica prin aceea ca masoara pentru noi si pentru Hadrian însusi timpul scurs între primii vizitatori greci ai Egiptului, contemporani cu Herodot, si acei calatori romani dintr-o dimineata a secolului II.

Scurta schita a mediului familial al lui Antinous nu este istorica, dar tine cont de conditiile sociale caracteristice Bitiniei acelei vremi. în ce priveste unele chestiuni controversate, cum ar fi pricinile pensionarii lui Suetonius, obîr-sia libera sau servila a lui Antinous, participarea activa a lui Hadrian la razboiul din Palestina, data apoteozarii Sabinei si a înmormîntarii lui Aelius Cezar în castelul Sant-Angelo, a trebuit sa alegem între ipotezele istoricilor; ne-am straduit sa nu optam decît din motive temeinice. în alte cazuri, adoptarea lui Hadrian de catre Traian, moartea lui Antinous, am încercat sa lasam a plana asupra povestirii o incertitudine care, înainte de a fi cea a istoriei, a fost, în mod cert, a vietii însesi.

Cele doua izvoare principale pentru studiul vietii si personajului Hadrian sînt istoricul grec Dio Cassius, care a scris paginile din a sa Istorie romana consacrate împaratului la aproximativ patruzeci de ani dupa moartea acestuia, si cronicarul latin Spartianus, unul din redactorii Istoriei Auguste, ce a întocmit la mai bine de un secol a sa Vita Hadriani, unul din cele mai bune texte ale acestei culegeri, precum si Vita Aelii Caesaris, lucrare mai mica, care ofera despre fiul adoptiv al lui Hadrian o imagine deosebit de plauzibila, superficiala însa, fiindca în ultima instanta asa era însusi personajul. Acesti doi autori se sprijina pe documente ulterior pierdute, printre altele Memoriile publicate de

Hadrian sub numele libertului sau Flegon si o culegere de scrisori ale împaratului adunate de cel din urma. Nici Dio si nici Spartianus nu sînt mari istorici, sau mari biografi, dar tocmai datorita scaderilor lor literare si, într-o oarecare masura, a lipsei lor de sistem, ei se situeaza în imediata vecinatate a faptului trait, iar cercetarile moderne le-au confirmat cel mai adesea spusele, într-un chip surprinzator. Interpretarea de fata se bazeaza în mare masura pe acest manunchi de fapte minore. Trebuie de asemenea mentionate, fara a încerca de altminteri sa fim exhaustivi, cele cîteva detalii spicuite în alte vieti ale Istoriei Auguste, ca de pilda cele ale lui Antoninus si Marcus Aurelius, datorate lui Iulius Capitolinus; precum si cîteva fraze extrase din Aurelius Victor si din autorul acelor Epitome,care au deja despre Hadrian o imagine legendara, dar a caror frumusete stilistica le asaza într-o categorie aparte. Notitele istorice din Dictionarul Suda ne-au informat despre doua chestiuni putin cunoscute: Consolarea adresata lui Hadrian de catre Numenios si cîntecele funebre compuse de Meso-medes cu ocazia mortii lui Antinous.

De la Hadrian au ramas mai multe opere autentice de care ne-am folosit: corespondenta administrativa, fragmente de discursuri ori de rapoarte oficiale, ca celebra Adresa de la Lambaesis,conservate cel mai adesea de inscriptii; decizii legislative transmise de jurisconsulti; poeme mentionate de autorii timpului, ca vestitul Animula vagula blandula, sau gasite pe monumente unde figureaza ca inscriptii voti-ve, ca poemul catre Amor si Venera cereasca, gravat pe peretele templului de la Tespiai (Kaibel, Epigrammata graeca ex lapidibus conlecta, 811). Cele trei scrisori ale lui Hadrian privitoare la viata sa personala (Scrisoarea catre Matidia, Scrisoarea catre Servianus, Scrisoarea adresata de împaratul aflat pe moarte lui Antoninus, ce pot fi gasite respectiv în culegerea de scrisori compilata de gramaticul Dositeos, în Vita Sa-turnini a lui Vopiscus si în Grenfell si Hunt, Fayum Towns and their Papyri, 1900) sînt de autenticitate îndoielnica; totusi toate trei poarta în cel mai înalt grad pecetea omului

caruia-i sînt atribuite; unele din indicatiile oferite de ele au fost folosite în aceasta carte.

Nenumaratele mentiuni despre Hadrian si anturajul sau, împrastiate aproape la toti scriitorii secolelor al II-lea si al III-lea, ajuta la completarea informatiilor cronicilor, umplîndu-le adesea lacunele. Astfel, pentru a nu da decît cîteva exemple extrase din Memoriile lui Hadrian, mentionam ca episodul vînatorilor din Libia provine în întregime dintr-un fragment foarte mutilat al poemului lui Pancra-tes,Vînatorile lui Hadrian si Antinous, gasit în Egipt si publicat în 1911 în colectia Papirusurile de la Oxyrhynchus (III, nr. 1085); ca Atenaios, Aulus Gellius si Filostrat au dat multe detalii despre sofistii si poetii de la curtea imperiala sau ca Plinius cel Tînar si Martial adauga cîteva trasaturi chipului putin cam sters al unui Voconius sau unui Li-cinius Sura. Descrierea suferintei lui Hadrian la moartea lui Antinous se inspira din istoricii domniei, dar si din unele pasaje ale Parintilor Bisericii, neîndoielnic reprobativi, dar uneori mai umani asupra acestui punct si mai ales cu pareri mult mai diverse decît s-ar fi crezut. Parti din Scrisoarea lui Arrian catre împaratul Hadrian cu ocazia periplului Marii Negre,care contine aluzii la acelasi subiect, au fost încorporate prezentei lucrari, autoarea

alaturîndu-se parerii învatatilor care cred autentic acest text în ansamblul sau. Panegiricul Romei, al sofistului Aelius Aristide, opera de clar tip hadrianic, a furnizat cîteva trasaturi schitei statului ideal întocmita aici de catre împarat. Cîteva detalii istorice amestecate în Talmud cu un imens material legendar se adauga, în ce priveste razboiul din Palestina, relatarii din Istoria eclesiastica a lui Eusebius. Mentionarea exilului lui Favori-nus provine dintr-un fragment al celui din urma, aflat într-un manuscris din Biblioteca Vaticanului, publicat în 1931 (M. Norsa si G. Vitelli, 11 papiro vaticano greco, II, în Studi e testi, LIII); episodul atroce al secretarului chiorît este extras dintr-un tratat al lui Galenus, medicul lui Mar-cus Aurelius; imaginea lui Hadrian pe moarte se inspira din portretul tragic al împaratului îmbatrînit, datorat lui Fronton.

Alteori ne-am adresat monumentelor figurative si inscriptiilor în ce priveste detaliile faptelor neînregistrate de istoricii antici. Unele consideratii generale despre caracterul salbatic al razboaielor dacice si sarmatice, prizonieri arsi de vii, sfetnici ai regelui Decebal otravindu-se în ziua capitularii, au ca sursa basoreliefurile de pe Columna lui Traian (W. Froehner, La Colonne Trajane, 1865; I. A. Rich-mond, Trajan's Army on Trajan's Column, în Papers ofthe Bri-tish Scliool at Rome, XIII, 1935); o mare parte a imagisticii calatoriilor este împrumutata de pe reversurile monetare ale emisiunilor domniei. Poemele Iuliei Balbilla sapate pe piciorul Colosului lui Memnon servesc drept punct de plecare al povestirii vizitei la Teba (R. Cagnat, Inscriptiones graecaead res romanas pertinentes, 1186-l187); precizia cît priveste ziua de nastere a lui Antinous se datoreaza inscriptiei Colegiului mestesugarilor si sclavilor din Lanuvium care în 133 l-a luat pe Antinous ca patron protector (Corpus inscriptionutn latinarum, XIV, 2112), precizare contestata de Mommsen, dar acceptata ulterior de învatati mai putin hipercritici; cele cîteva cuvinte date ca înscrise pe mormîntul favoritului sînt luate din marele text hieroglific al obeliscului de pe Pincio care descrie funeraliile si ceremoniile cultului acestuia (A. Erman, Obelisken Romischer Zeit, în Romische Mitteilungen, XI, 1896; O. Marucchi, Gli obelischi egiziani di Roma, 1898). Referitor la onorurile divine aduse lui Antinous, la caracterizarea fizica si psihologica a acestuia, marturiile inscriptiilor, ale monumentelor figurative si ale monedelor depasesc cu mult pe cele ale istoriei scrise.

Pîna la aceasta data nu exista o buna biografie moderna a lui Hadrian la care cititorul sa poata fi trimis; singura lucrare de acest fel care merita mentionata, si totodata cea mai veche, este cea a lui Gregorovius, publicata în 1851 (editie revizuita în 1884), nu lipsita de viata si culoare, dar slaba din punctul de vedere al administratorului si principelui Hadrian si în mare parte depasita. Deopotriva au îmbatrînit si scînteietoarele schite ale unui Gibbon ori Renan. Lucrarea lui B. W. Henderson, The Life and Principate

ofthe Emperor Hadrian, publicata în 1923, superficiala în ciuda marimii ei, nu ofera decît o imagine incompleta a gîndirii lui Hadrian si a problemelor vremii sale, folosind doar cu totul insuficient izvoarele. Daca o biografie definitiva a lui Hadrian ramîne înca a fi facuta, rezumatele inteligente si studiile solide de detaliu abunda, eruditia moderna înnoind în numeroase privinte istoria domniei si administratiei lui Hadrian. Spre a nu cita aici decît lucrarile recente, ori aproape recente, mai greu sau mai usor accesibile, mentionam în franceza capitolele consacrate lui Hadrian în Le Haut-Empire Romain de Leon Homo, 1933, si în L'Em-pire Romain a lui E. Albertini, 1936; analiza campaniilor partice ale lui Traian si a politicii pacifiste a lui Hadrian în primul volum din Histoire de l'Asie de Rene Grousset, 1921; studiul asupra operei literare a lui Hadrian în Les Empe-reurs et les Lettres latines de Henri Bardon, 1944; lucrarile lui Paul Graindor, Athenes sous Hadrien, Cairo, 1934 si Louis Perret, La Titidature imperiale d'Hadrien, 1929, precum si cea a lui Bernard d'Orgeval, L'Empereur Hadrien, son ceuvre legislative et administrative, 1950, cea din urma confuza uneori în detaliu. Lucrarile cele mai temeinice despre domnia si personalitatea lui Hadrian ramîn totusi cele ale scolii germane, J. Durr,Die Reisen des Kaisers Hadrian, Viena, 1881; J. Plew, Quellenuntersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrian, Strasburg, 1890; E. Kornemann, Kaiser Hadrian und der Letzte grosse Historiker von Rom, Leipzig, 1905 si mai ales scurta si admirabila carte a lui Wilhelm Weber, Unter-suchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus, Leipzig, 1907, precum si substantialul eseu, mai lesne procurabil, publicat de el în 1936 în culegerea Cambridge Ancient History, voi. XI, The Imperial Peace, pp. 294-324. în engleza, opera lui Arnold Toynbee contine ici si colo aluzii la domnia lui Hadrian; ele au constituit germenele unor pagini ale Memoriilor lui Hadrian în care împaratul lamureste el însusi vederile sale politice; a se vedea cu precadere studiul lui Toynbee, Roman Empire and Modern Europe,în Dublin Re-view, 1945. A se vedea de asemenea importantul capitol consacrat reformelor sociale si financiare ale lui Hadrian,

la M. Rostovtzeff, Social and Economic History ofthe Roman Empire, 1926; pentru detaliile faptice, studiile lui R.H. Lacey, The Equestrian Officials ofTrajan and Hadrian: Their Career, zuith Some Notes on Hadrian's Reforms, 1917, Paul Alexander, Letters and Speeches ofthe Emperor Hadrian, 1938, W.D. Gray, A Study ofthe Life of Hadrian Prior to his Accession, Northamp-ton, Mass., 1919, F. Pringsheim,The Legal Policy and Reforms of Hadrian, în Journal of Roman Studies, XXIV, 1934. Pentru sederea lui Hadrian în Insulele Britanice si ridicarea Zidului pe frontiera cu Scotia, a se consulta lucrarea clasica a lui J. C. Bruce, The Handbook to the Roman Wall, editie revazuta de R. G. Collingwood în 1933 precum si cea a aceluiasi Collingwood în colaborare cu J. N. L. Myres, Roman Britain and the English Settlements, editia a doua, 1937. Pentru numismatica domniei (exceptînd monedele lui Anti-nous ce vor fi amintite mai jos), a se vedea lucrarile relativ recente ale lui H. Mattingly si E. A. Sydenham, The Roman Imperial Coinage, II, 1926 si P. L. Strack, Untersuchungen zur Romische Reichspragung des zweiten Jahrhunderts, II, 1933. Despre personalitatea lui Traian si razboaiele sale, a se vedea R. Paribeni, Optimus Princeps, 1927; R. P. Longden, Nerva and Trajan si The Wars ofTrajan înCambridge Ancient History, XI, 1936; M. Durry, Le Regne de Trajan d'apres les Monnaies, în Revue Historique, LVII, 1932 si W. Weber, Traian und Hadrian, în Meister

der Politik, I2, Stuttgart, 1923. Despre Aelius Cezar, A. S. L. Farquaharson, On the names of Aelius Caesar, în Classical Quarterly, II, 1908 si J. Carcopino, L'Heredite dynastique chez les Antoninus, 1950, ale carui ipoteze au fost îndepartate în favoarea unei interpretari mai literale a textelor. în privinta chestiunii celor patru consulari, a se vedea A. von Premerstein, Das Attentat der Kon-sulare auf Hadrian in Jahre 118, înKlio, 1908; J. Carcopino, Lusius Quietus, l'homme de Qwrnyn, în Istros, 1934. Despre anturajul grec al lui Hadrian, a se vedea A. von Premerstein, C. Iulius Quadratus Bassus, în Sitzungsberichte der Bayeri-schen Akademie der Wissenschaften, 1934; P. Graindor, Un Milliardaire Antique, Herode Atticus et sa familie, Cairo, 1930; A. Boulanger, Aelius Aristiae et la Sophistique dans la Province

A'Asie au II-e siecle de notre ere, în seria Bibliotheque des Ecoles Francaises d'Athenes et de Rome,1923; K. Horna, Die Hym-nen des Mesomedes, Leipzig, 1928; G. Martellotti, Mesomede, în seria Scuola di Filologia Classica, Roma, 1929; H.-C. Puech, Numeenius d'Apamee, în Melanges Bidez, Bruxelles, 1934. Despre razboiul iudaic, W. D. Gray, The Founding ofAelia Ca-pitolina and the Chronology oftheeivish War under Hadrian, în American Journal of Semitic Language and Literature, 1923; A. L. Sachar, A History of the ews, 1950 si S. Lieberman, Greek in Jewish Palestine, 1942. Descoperirile arheologice facute în Israel în ultimii ani privind revolta lui Bar Kochba au îmbogatit cu anumite amanunte ceea ce stiam despre razboiul din Palestina; cele mai multe dintre aceste date, survenite dupa 1951, n-au mai putut fi folosite în cuprinsul prezentei lucrari.

Iconografia lui Antinous si, în chip accidental, istoria personajului n-au încetat sa-i intereseze pe arheologi si pe esteticieni, mai ales în tarile de limba germana, dupa ce în 1764 Winckelmann acordase portretisticii lui Antinous, sau cel putin principalelor sale portrete cunoscute la acea vreme, un loc important în a sa Istorie a artei în antichitate. Majoritatea acelor studii datînd de la sfîrsitul secolului XVIII si chiar din secolul XIX nu mai prezinta astazi pentru noi decît un interes bibliofil: lucrarea lui L. Dietrichson, Antinous, Christiania, 1884, de un idealism destul de confuz, ramîne totusi demna de atentie prin grija cu care autorul a strîns aproape totalitatea aluziilor antice la favoritul lui Hadrian; partea iconografica, însa, vadeste un punct de vedere si metode astazi depasite. Mica lucrare a lui F. Laban, Der Gemiitsausdruck des Antinous, Berlin, 1891, înregistreaza toate teoriile estetice la moda în Germania acelei vremi, dar nu îmbogateste cu nimic iconografia pro-priu-zisa a tînarului bitinian. Lungul eseu consacrat lui Antinous în a sa Sketches in Italy and Greece, Londra, 1900, de catre J. A. Symonds, cu toate ca depasit ca tinuta si informatie, ramîne deosebit de interesant ca si o nota a aceluiasi autor asupra aceluiasi subiect în remarcabilul si rarisimul lui studiu despre inversiunea sexuala în Antichitate, A Pro-

blem in Greek Ethics (zece exemplare nepuse în vînzare, în 1883, retiparit în 100 de exemplare în 1901). Lucrarea lui E. Holm, Das Bildnis des Antinous, Leipzig, 1933, trecere în revista de factura mai academica, nu aduce cîtusi de putin asupra subiectului nici puncte de vedere, nici informatii noi. In ce priveste monumentele figurative ale lui Antinous, cu exceptia numismaticii, cel mai bun text relativ recent este studiul publicat de Pirro Marconi, Antinoo. Saggio sull'Arte deU'Eta Adrianea, în volumul XXIX din Monumenti antichi, Reale Academia dei Lincei, Roma, 1923, studiu de altminteri destul de greu accesibil publicului deoarece numeroasele tomuri ale acestei colectii nu se afla în întregime decît în foarte putine din marile biblioteci1.

Studiul lui Marconi, mediocru din punctul de vedere al discutiei estetice, marcheaza totusi un însemnat progres iconografic, domeniu pîna acum neepuizat înca, punînd, prin preciziunea sa, capat reveriilor vaporoase elaborate de criticii romantici. A se vedea, de asemenea, scurtele studii închinate iconografiei lui Antinous în lucrarile generale asupra artei grecesti sau greco-romane, ca cele ale lui G. Rodenwaldt, Propylaen-Kunstgeschichte, III, 2, 1930; E. Strong, Art in Ancient Rome, editia a doua, Londra, 1929; Robert West, Romische Portrat-Plastik, II, Munchen, 1941 si C. Seltman, Approach to Greek Art, Londra, 1948. Printre multe alte informatii privitoare la portretele lui Antinous, identificate sau descoperite la sfîrsitul secolului XIX si în

' Desigur, aceeasi remarca se poate face si în ce priveste multe din cartile aici amintite. Inutil sa mai spunem ca o carte rara, epuizata, aflabila numai pe rafturile cîtorva biblioteci, sau un articol aparut într-un numar vechi al unei publicatii savante sînt pentru imensa majoritate a cititorilor absolut inaccesibile. In nouazeci si noua la suta din cazuri, cititorul dornic sa se cultive, dar nedispunînd de timp si de cîteva elementare procedee familiare eruditilor de profesie, ramîne, de voie, de nevoie, tributar operelor de popularizare alese aproape întîmplator si dintre care cele mai bune ele însele nefiind mereu reeditate devin la rîndul lor de negasit. Ceea ce numim cultura noastra este mai mult decît ne închipuim o cultura cu usile închise.

veacul XX, precum si asupra împrejurarilor descoperirii lor trebuie citate notele lui R. Lanciani si C. L. Visconti din Bolletino Communale di Roma, 1886, eseurile lui G. Rizzo, Antinoo-Silvano, în Ausonia,1908; S. Reinach, Les Tetes des medaillons de YArc de Constantin, în Revue Archeologique, seria IV, XV, 1910; P. Gauckler, Le Sanctuaire syrien du Ja-nicide, 1912; H. Bulle, Ein Jagddenkmal des Kaisers Hadrian, în Jahreshefte des deutschen archaologischen Instituts, XXXIV, 1919 si R. Bartoccini,Le Terme di Lepcis, în Africa Italiana, 1929.

în ceea ce priveste numismatica personajului, cea mai buna lucrare, dupa parerea numismatilor care se ocupa astazi de acest subiect, ramîne Numismatique d'Antinoos, în Journal International d'Archeologie Numismatique, XV, pp. 33-70,1914, datorat lui G. Blum, tînar învatat ucis în timpul razboiului din 1914 si care, de asemenea, a lasat si cîteva studii iconografice despre Antinous.

Pentru monedele lui Antinous batute în Asia Mica, a se consulta mai ales E. Babelon si T. Reinach, Recueil General des Monnaies Grecques d'Asie Mineure, I-IV, 1904-l912 si primul volum, editia a doua din 1925; pentru monedele batute la Alexandria, a se vedea J. Vogt, Die Alexandrinischen Miinzen, 1924, iar pentru unele monede batute în Grecia, C. Seltman, Greek Sculptare and Some Festival Coins, înHesperia, Journal ofthe American School ofClassical Studies at Athens, XVII, 1948.

Pentru împrejurarile atît de obscure ale mortii lui Antinous, a se vedea W. Weber, Drei Untersuchungen zur aegyp-tisch-griechischen Religion, Heidelberg, 1911. Cartea lui P. Graindor, deja citata, Athenes sous Hadrien, contine (p. 13) o interesanta aluzie la acelasi subiect. Problema exactei amplasari a mormîntului lui Antinous nu a fost niciodata rezolvata, în ciuda argumentelor lui C. Hiilsen, Das Grab des Antinous, în Mitteilungen des deutschen archaologischen Instituts, Romische Abteilung, XI, 1896 si înBerliner Philolo-gische Wochenschriften, 15 martie 1919 si a vederilor contrarii ale lui H. Kahler asupra acestui subiect, în opera sa mentionata mai jos si tratînd despre Vila lui Hadrian. Semnalam în plus ca excelentul studiu a lui P. Festugiere despre

La Valeur religieuse des Papyrus Magiques, în l!ideal religieux des Grecs et l'Evangile, 1932 si mai ales analiza pe care o face sacrificiului mortii prin înecare si divinitatii conferite astfel victimei, fara vreo referire la istoria lui Antinous, aduce nu mai putina lumina si asupra practicilor pe care pîna acum nu le cunosteam decît printr-o traditie literara vaga, permitînd a scoate legenda autosacrificiului de buna voie din magazia accesoriilor tragico-epice spre a o repune în cadrul foarte precis al unei anumite traditii oculte.

Aproape toate lucrarile generale care trateaza despre arta greco-romana se ocupa pe larg de cea hadrianica; unele dintre acestea au fost deja mentionate în paragraful consacrat imaginilor lui Antinous; pentru iconografia aproape completa a lui Hadrian, Lraian, a printeselor din familia lor cît si a lui Aelius Cezar, trimitem la lucrarea lui Robert West, deja amintita, Romische Portrdt-Plastik, iar, printre multe altele, la cartile lui P. Graindor, Bustes et Statues-Por-traits de l'Egypte Romaine, Cairo, fara data, si F. Poulsen, Greek and Roman Portraits in English CountryHouses, Londra, 1923, care cuprinde un numar de portrete mai putin cunoscute si rareori reproduse, reprezentîndu-l pe Hadrian si anturajul sau. în ce priveste arta decorativa a epocii lui Hadrian, în general, si mai ales raporturile între motivele folosite de cizelori si gravori, pe de o parte, si directivele politice si culturale, pe de alta, frumoasa carte a lui Joce-lyn Toynbee, The Hadrianic School, A chapter in the History of Greek Art,Cambridge, 1934, merita a fi mentionata în chip deosebit.

Aluziile la operele de arta comandate de Hadrian sau apartinînd colectiilor sale apar în aceasta naratiune doar pentru ca ele adauga o trasatura fizionomiei lui de anticar, de amator de arta, ori de îndragostit preocupat de imortalizarea unui chip iubit. Descrierea efigiilor lui Antinous comandate de împarat ca si imaginea însasi a lui în viata, de mai multe ori evocata în decursul acestei lucrari, sînt desigur inspirate de portretele tînarului bitinian, cele mai multe descoperite la Vila Hadriana, portrete care exista înca si astazi, fiindu-ne cunoscute sub numele marilor colec-

277

tionari italieni din secolele XVII si XVIII. Atribuirea sculptorului Aristeas a micului cap aflat acum la Muzeul national din Roma este o ipoteza a lui Pirro Marconi, dintr-o lucrare citata mai sus; atribuirea lui Papias, alt sculptor al epocii hadrianice, a lui Antinous Farnese de la Muzeul din Napoli, nu este decît o simpla conjectura a autoarei. Ipoteza dupa care un chip al lui Antinous, astazi imposibil de identificat cu certitudine, ar fi împodobit basoreliefurile hadrianice ale teatrului lui Dionysos de la Atena a fost împrumutata dintr-o lucrare deja citata a lui P. Grain-dor. în privinta unei chestiuni de detaliu, provenienta celor trei sau patru frumoase statui greco-romane sau elenistice descoperite la Italica, orasul natal al lui Hadrian, autoarea a adoptat parerea dupa care aceste opere, din care cel putin una pare a fi iesit dintr-un atelier alexandrin, ar fi marmure grecesti datînd de la sfîrsitul secolului I ori de la începutul celui urmator, daruite de însusi împaratul urbei lui natale.

Aceleasi remarci generale se aplica si mentionarii monumentelor ridicate de Hadrian, a caror descriere mai amanuntita ar fi transformat volumul în manual deghizat, si în special a Vilei Hadriana unde împaratul, om de gust, nu-si îngaduie a-l obliga pe cititor la turul complet al proprietatii. Informatiile noastre asupra marilor constructii ale lui Hadrian, atît la Roma cît si în diferite parti ale imperiului, ne-au parvenit prin intermediul biografului sau Spartianus, prin cel al Calatoriei în Grecia a lui Pausa-nias, pentru monumentele construite acolo, sau prin cronicarii tîrzii, ca Malalas, care insista cu precadere asupra monumentelor ridicate ori refacute de Hadrian în Asia Mica. De la Procopius stim ca partea superioara a Mausoleului lui Hadrian era împodobita cu numeroase statui ce au servit drept proiectile romanilor pe vremea asediului lui Alaric; datorita unei scurte descrieri a unui calator german din secolul VIII, Anonimul de la Einsiedeln, ni s-a pastrat imaginea a ceea ce era la începutul Evului Mediu Mausoleul, deja fortificat de pe timpul lui Aurelian, dar înca netransformat în Castelul Sant-Angelo. Acestor aluzii

278

si descrieri arheologii si epigrafistii le-au adaugat apoi descoperirile lor. Spre a nu da decît un singur exemplu din rîndul celor din urma, amintim ca la o data relativ recenta si gratie stampilelor de pe caramizile utilizate în constructie s-a stiut ca cinstea construirii ori reconstruirii din temelii a Panteonului îi revine lui Hadrian, multa vreme considerat doar restauratorul sau. In ce priveste

arhitectura hadrianica, trimitem pe cititor la majoritatea lucrarilor generale asupra artei greco-romane citate pîna acum; a se vedea de asemenea C. Schultess, Bauten des Kaisers Ha-drianus, Hamburg, 1898; G. Beltrani, îl Panteone, Roma, 1898; G. Rosi, în Bollettino della commissione archeologica commu-nale, LIX, 1931, p. 227; M. Borgatti, Castel S. Angelo, Roma, 1890; S. R. Pierce, The Mausoleum of Hadrian and Pons Aelius, în Journal of Roman Studies, XV, 1925. Pentru constructiile lui Hadrian la Atena, lucrarea de mai multe ori citata a lui P Graindor, Athenes sous Hadrien, 1934 si G. Fougeres, Athe-nes, 1914, care, cu toate ca e depasita, rezuma înca esentialul. Reamintim cititorului interesat de acea asezare de exceptie care este Vila Hadriana ca numele diferitelor parti ale acesteia, însiruite de Hadrian în prezenta lucrare, si înca în folosinta astazi, provin si ele din indicatiile lui Spartianus întarite mai degraba decît infirmate de sapaturile arheologice efectuate pîna acum. Cunoasterea noastra asupra stadiilor vechi ale acestei frumoase ruine, de la Hadrian si pîna la noi, se bazeaza pe o serie de documente scrise sau gravate începînd înca din Renastere, dintre care poate cele mai pretioase sînt Raportul adresat în 1538 de catre arhitectul Ligorio cardinalului d'Este, admirabilele planse consacrate de Piranesi acestei ruine prin 1781 si, în privinta unui detaliu, desenele Cetateanului Ponce (Arabesques antiques des bains de Livie et de la Villa Adriana, Paris, 1789), care pastreaza imaginea stucaturilor astazi distruse. Lucrarile lui Gaston Boissier, Promenades Archeologiques, 1880, H. Winnefeld, Die Villa des Hadrian bei Tivoli, Berlin, 1895 si Pierre Gusman,La Vila Imperiale de Tibur, 1904, sînt înca esentiale, iar, mai aproape de noi, cartea lui R. Paribeni, La Villa Dell'Imperatore Adriano, 1930 si cea importanta a

lui H. Kahler, Hadrian und seine Villa bei Tivoli, 1950. InMe-moriile lui Hadrian o aluzie la mozaicurile parietale de la Vila a surprins pe unii cititori: este vorba despre cele ale exedrelor si nimfelor frecvente în vilele campaniene din primul secol si care probabil ca au împodobit deopotriva si pavilioanele de la Tibur, ori cele care, dupa numeroase marturii, îmbracau obîrsiile boltilor (stim de la Piranesi ca mozaicurile boltilor de la Canopus erau albe), sau, în fine, acele emblemata, tablouri de mozaic ce se obisnuia a fi încastrate în peretii salilor. Pentru acest detaliu a se vedea, în afara de abia citatul Gusman, articolul lui P. Gauckler în Daremberg si Saglio, Dictionnaire des Antiquites Grecques et Romaines, III, 2, Musivum Opus.

în ce priveste monumentele de la Antinoe, sa ne reamintim ca ruinele orasului întemeiat de Hadrian în memoria favoritului sau erau înca în picioare la începutul secolului XIX cînd Jomard desena plansele grandioasei Description de l'Egypte, începuta din ordinul lui Napoleon, care cuprinde miscatoare imagini ale acelui ansamblu de ruine, astazi distruse. Catre mijlocul secolului trecut, un fabricant egiptean a transformat în var respectivele vestigii, întrebuin-tîndu-le la constructia unei fabrici de zahar din apropiere. Arheologul francez Albert Gayet a lucrat cu pasiune, dar, pare-se, destul de putin metodic în aceasta asezare para-ginita, informatiile cuprinse în articolele sale publicate între 1896 si 1914 ramînînd foarte utile. Papirusurile recoltate la Antinoe sau la Oxyrhynchus si publicate de

la 1901 încoace nu au adus nici un nou detaliu despre arhitectura orasului hadrianic sau despre cultul favoritului, cu exceptia unuia singur continînd lista completa a sectoarelor administrative si religioase ale orasului, evident stabilite de Hadrian însusi, si care dovedeste puternica influenta a ritualului eleusin asupra spiritului autorului lor. A se vedea lucrarea mai sus citata a lui Wilhelm Weber, Drei Unter-suchungen zur aegyptisch-griechischen Religion, ca si E. Kiihn Antinoopolis, Ein Beitrag zur Geschichte des Hellenismus in romischen Aegypten, Gottingen, 1913 si B. Kiibler, Antinoopolis, Leipzig, 1914. Scurtul articol al lui M. J. de Johnson,

Antinoe and Its Papyri, în Journal ofEgyptian Archaeology, I, 1914 cuprinde un bun rezumat al topografiei orasului lui Hadrian.

Cunoastem existenta unui drum creat de Hadrian între Antinoe si Marea Rosie dintr-o inscriptie antica descoperita la fata locului (Inscriptiones Graecae and Res Romanas Per-tinentes, 1,1142), dar traseul exact al sau pare sa nu fi fost înca identificat, iar cifra distantelor data de Hadrian în prezenta lucrare nu reprezinta decît o aproximare. In fine, o fraza din descrierea Antinoei, împrumutata aici împaratului însusi, este luata din relatarea lui Sieur Lucas, calator francez care a vizitat Antinoe la începutul secolului al XVIII-lea.

Cuprins

Semnatura Data